

egykori kancellárt fogva hozták ide s vitték Szamosújvárra.¹⁾ 1627. nov. 29. fejét vétette a fejedelem Kolozsváratt Bonczidai János feleségének ország végzéséből azért, hogy 3 lánymagzatát megölte, azt mondva, hogy ha ezer lenne is, megölné.²⁾

Mennyi fölemelő és búsitó esemény 16 rövid év időkörében! Mily nagy forgandósága az emberi sorsoknak s szeszélyesen változó folyása a népek életének, közöttük Kolozsvárénak is! A fejedelemnek oly gyakori ottléte mint vonja oda uralkodók és népek figyelmét s hogyan jut el neve és népének hira mindenfelé a világon. Mekkora szerencse, ha egy város az ország uralkodójának lakhelye!

Bethlen Gábor nagy dolgokra termett valódi magyar uralkodói jellem, önálló, alkotó ész és szerencsés politikus volt, a ki lelke és uralkodása bélyegét rá nyomta országa egész történetére, rá Kolozsvárra is. Három fejedelem megválasztásának volt eszközje, mielőtt azok tövisből készült székét ő foglalta el: Székely Mózes, Bocskai István és Báthori Gábor az ő kezdeményezése s diplomatiái ügyessége által lettek meg, akkor, midőn az ország elébb Báthori Zsigmond által a németnek s oláhnak kiszolgáltattott, azután Básta által porig alázva és kirabolva, mindkettő által népétől s legnemesb férfaitól megfosztva, csaknem végvonaglásban volt. „Az első csaknem egyről egyig kioltotta Erdély fényeit — írja Böjti Gáspár — a kiknek munkája s bölcsesége által ő és az ország szilárdan állott.”³⁾ Az utolsóban a katonai féktelenséget gyűlölte meg Bethlen és Székely Mózes, s elhatározták, hogy inkább meghalnak, mintsem ez erkölcstelen spanyol tyrannus tekintetét elviseljék. Siratták a haza árvaságát, mely az Istentől is elhagyatottnak látszott,⁴⁾ s midőn fegyvert fogtak és csatát vesztek, s az erdélyi nemesség virága elveszett, az idegen fegyver a haza sziveig nyomult, nemcsak megsebezve azt, de csaknem végső halálos csapást mérve rá.⁵⁾ Ekkor Bocskaira fordult figyelme, őt birta rá, hogy a német zsarnokság ellen fogjon bosszuálló fegyvert, s idegenek uralma alatt nyögő hazáját szabadítsa fel. S hogy

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 188. l.

²⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 194. l.

³⁾ *Monumenta Ungrica.* MDCCCIX. 253. l.

⁴⁾ *Monumenta Ungrica.* MDCCCIX. 255. l.

⁵⁾ *Monumenta Ungrica.* MDCCCIX. 256. l.

czélját biztosan elérje, ajánlta neki, hogy magyar nemzeti s reformált hitű katonaságból toborzza seregét, a kik bizonyára elszántan fognak harcolni, ha megtudják, hogy Barbianus német főhadvezér a római egyháztól eltérő keresztények kiirtására jő ellenök.“¹⁾ Elfogott leveleiből tervök napfényre jövése sem törte meg, sőt elszántabban haladt utján. Meggyőzőleg irt Bocskainak, hogy szándékát a vallásért és hazáért nagy elővigyázattal kezdje meg, hajtsa végre, s maga is fegyvert fogott mellette. Bocskai sikerei a terv készítője politikai mély belátását igazolták. Bethlen e politikát tanácsolta Báthori Gábor fejedelmi elődének is, végre egész mérvben megvalósította mint fejedelem önmaga. Ő ismerte nemzetét s Erdély és Magyarország közviszonyait; látta, hogy a római császár és magyar király czélja Magyarország elnémetesítése s a protestantismus kiirtása. Fő támpont a szászok titkolt rokonszenve volt. A hazai kevés oláhságot eszközül vették föl, a moldvai és havasalföldi vajdákat fegyveres szövetségesekké. Ezeket ismerte a fejedelem, pusztításaikat érezte Erdély. A szász nemzet 1614. jul. 1. befeketitvén II. Mátyás császár és király előtt az erdélyi magyarságot és Bethlen fejedelmet: „azt hűtlennek, ezt könnyelműnek bélyegezte, felajánlotta magát s városait a németeknek ingyen, oly feltétellel, hogy vallásuk szabad gyakorlata biztosíttassék, vitessen be azokba a felség egész katonai telepeket, hogy azok ez országrészt a törökök ellen védjék, addig, míg a szászok — pénzzel segítve — a miket a magyarok feldultak és leromboltak, újra felépíthetik, hadi szerekkel s élelemmel ellátják, szász katonaságot fogadnak s az ellenségnek ellene állani képesekké lesznek. Radul vajdának, mint a szászokat szerető s hozzájok leg-hívebb szövetségesnek visszahelyezését szükségesnek vélik; ha — mondák ők — nyíltan nem akar ő felsége a dologhoz kezdeni, a szász nemzet két utat ajánl, *első*: hogy Magyarország török felőli határain a végvárak lassanként katonával rakassanak meg, s a szász városokba koronként német mesteremberek telepedjenek le, a pénzzel segített városok egy ideig a jövevényeket ingyen is tartanák, erőhöz jutnának, innen-onnan nemesi jókat szerezve a városok jövedelme s a szászok tartományi tekintete növekednék; *második*: hogyha a törökkel meg lehetne egyezni, német telepeket

¹⁾ *Monumenta Ungrica*. MDCCCIX. 257—259 ll.

kellene azon nagy darab helyekre költöztetni, melyek ma pusztán állván, adót nem fizetnek, az új lakók megfizetnék, s ebben a szászok nagy segítségül lehetnének.“¹⁾ Még tovább is szövődött a vészes terv. A császár föltételeket szabott, melyek alatt Bethlent elmozdítva, székét Homonnai Bálintnak volt hajlandó adni, s ezek 1615. jun. 8-ki levele szerint ezek voltak: „ha a szász városokat régi állapotjukba visszaállítja, javaikat s kiváltságait visszaadja s megerősíti, s hogy azok magukat mint eddig, úgy azután is német nemzetbeliekkel neveljék, megengedi, az arany és más érczbányákat ismét megnyitattja s jó állapotba hozza, azokat 3000 német nemzetbeli bányászszal s ezeket nagyobb biztonság és megmaradhatásuk végett szabadalmakkal és kiváltságokkal látja el s a pénzt olyformán vereti, hogy egyik oldalán ő cs. kir. felsége és örökösei s utódai neve és képe legyen. Bármily szükség esetében köteles lesz ő felsége megkeresésére német őrségeket fogadni be az országba s azokat használni védelemre.“²⁾ Midőn 1616. Bethlen Gábor haddal támadta meg II. Mátyást, a titkos tanács decemberben egyebek közt ezen tanácsot adta a császárnak: „Bethlen Gábor inkább török mint keresztény, az ő törökkel való szövetsége káros a kereszténységnek, tehát az erdélyi fejedelemségtől el kell mozdítani, s helyére szabad választással katolikus embert tenni s a németeket Erdélybe ismét bevinni; míg ez meg nem lesz, nem lesz Erdélyben béke s a császár a magyarokban nem bizhatik.“³⁾ E terv kivitele az ő, az erdélyi magyarság és protestantismus vesztét foglalta magában. Ezért minden törekvéseinek két sarkpontjává ezek meghiusítását tette. Ezért lett az ő politikája nemzeti és protestáns. Látta, hogy itt csak kard dönt. Azon bátor elszántsággal fogott fegyvert, a mely őt egész életében jellemezte, s addig nem tette le, míg császári ellenfele s szász és oláh szövetségesei minden czélját, a mily titokban azok szöve voltak, oly nyiltan s férfiasan, karddal és diplomatiával meg nem semmisítette, s székét, országa, nemzete s vallása jövőjét erős kezességekkel nem biztosította. Ezek jellemzik Bethlen Gábor uralkodását.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 504. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 207—208. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 415. l.

Kolozsvárra is szerencse volt az. Az ipar fejlődése, kiterjedt kereskedés, új közjóléti források és gyarapodó mivelődés igazolják ezt. Nagy súlylyal bírt az ő megítélésében a politikai és nemzeti tekintet: amaz az alkotmányosságban s a polgári szabadság háborítatlan élvezetében, ez a magyarság uralkodó befolyásában nyilvánult. Döntő erejű a vallási tekintet. A latin szertartásu s kívülről függő katholicismus nem bírta visszahódítani a Luther, Dávid Ferencz és Kálvin szellemétől mélyen áthatott régi híveit; az unitarismus — melynek létjoga is kérdésben volt s melyet magok a fejedelmek üldöztek — nem volt képes tovább kebelében megtartani: természetes volt, hogy özőnlöttek azon valláshoz, mely a fejedelemé volt, amaz elv szerint: a kié az ország, azé a vallás [*Cujus Regio, illius Religio*], mely magát protestáns és magyar valásnak nevezte, ellentétben a latin nyelvű katholicus vallással és német származásu királylyal, s a mi e felett sok előnnyel is járt. A reformált hitvallásuak Kolozsváratt megszaporodásának természetes belső okai ezek; külsők a Basta, Bocskai, Rákóczi, Báthori Gábor és Bethlen Gábor fejedelmek alatt behívott vagy a hadakkal bejött hajduk, kiknek alföldi származását arczuk, ruhájok s jellemök ma is mutatja. Kolozsvár Bethlen fejedelem alatt magasra emelkedett szabadságban, míveltségben, jólétben, s időtéttével teljes megmagyarosodása a reformált hitvallásnak megerősödésében újabb erős biztosítékot nyert. E város történetének e szaka látható jelekben s nagy emlékek által hirdeti, hogy Bethlen Gábor igazi nemzeti fejedelem volt.

XXIII. FEJEZET.

BRANDENBURGI KATA FEJEDELEMSÉGE.

— 1629—1630. —

Brandenburgi Kata az 1626. május 24— jun. 17-ki gyulafejevári országgyűlésen választatott fejedelemmé, mig férje nevét viseli. ¹⁾ A fejedelem 1629. nov. 15. történt halálát a fejedelemasszony nov. 18. kelt levelében e gyöngéd alakban tudatta kolozsvári híveivel: „Szerelmes kedves uram ez holnap 15. napján d. e. 11 óraker Fejérváratt hosszú ideig való nehéz betegség után meg-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 313—314. ll.

halt.“¹⁾ Erre átvette az uralkodást, a kk. és rr. az 1630. jan. 25—febr. 17-ki gy.-fejérvári országgyűlés I. t.-cikkében fejedelmökül fogadták s neki hűséget esküdtek,²⁾ két napi sürgetés s erős lelki harez után sept. 28. lemondott.³⁾

Ez idő alatt kétszer volt Kolozsváratt, először 1630. február havában. Segesvári Bálint azt jegyezte fel, hogy e hónap 29. az ott levő fejedelemasszonyhoz jöttek a német császár követei, Perényi Gábor és Bakos István nevű két szürke barát, a kik Zeller Mártonné házához és a *Lábas házában* lakó Márton deákhoz szállottak.⁴⁾ Másodszor a szeptemberi országgyűlésre megérkezett sept. 26., eltávozott 30.⁵⁾ Az alatta tartott első országgyűlés V. t.-cikke Kolozsvárra nézve érdeklél bir, mert ki volt jelölve az 1613 utáni erőszakos birtok foglalások megvizsgálására rendelt azon rövid törvényszéki biráskodás [*brevis terminus*] helyeül, melyen a peres feleknek, akár fiskus, akár magános legyen, teljesen felkészülve kellett megjelenni, s haladékkal vagy permenedékkal élni szabad nem volt; az ott megkezdett ügynek azon törvényszéken teljesen bevégeztetni, s a kiitélt birtoknak az igaz tulajdonos kezébe akár a fiskus, akár magános legyen, vissza kellett adatni.⁶⁾

Rövid uralkodásának két látható nyoma részint a város, részint a reformált hitv. egyház életében maradt fenn. Első azon kegyelmi ténye, midőn a 1630. febr. 17. saját és kancellára aláírása alatt kelt levelében a város biráinak, esküdt polgárainak és lakosinak, azért, hogy az ország bizonyos nagy szükségében s a közjó érdekeért negyvenezer kétszáz harminczöt forintot és ötven pénzt adtak kölcsön, az ő egész harminczadjokat adta és ajándékozta, oly feltétellel, hogy felét évenként a fejedelem tárházába szolgáltatassák be, felét ők vegyék mindaddig, mig az adott kölcsönösszeget teljesen megkapják. Meghagyta azért Szegedy Gergely kolozsvári 30-adosnak, hogy akármilyen rendben levő kolozsvári magánosok és kereskedők harminczadjához számot nem tartva, hagyja az ő gondviselésökre, hogy úgy bánjanak vele, a mint előbb ren-

¹⁾ *Városi levélt. Fasc. III. 462. sz.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. IX. k. 76—79. II.*

³⁾ *Erd. Tört. Adat. IV. k. 197. I. Erd. Orsz. gy. Eml. IX. k. 49—50 II.*

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat. IV. k. 197. I. Erd. Orsz. gy. Eml. IX. k. 32. I.*

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. IX. k. 189. I.*

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. VIII. k. 82—83. II.*

delte. ¹⁾ Ugy látszik, ez a város ohaját nem elégítette ki, s a tényálláshoz nem illett; mert a fejedelemnő ugyanaz nap egy második formaszerű adománylevelet állítatott ki, melyben előadja: „hogy Kolozsvár birái, esküdtei és lakossága azon összegért korábbi fejedelmektől a széki és kolozsi sóaknákat kapták volt, de azok az ország kincstárának nagy szüksége miatt később visszavétetvén: az akkori fejedelem azon tartozás törlesztésére a Kolozsváratt ökörtől, lótól, juhtól és minden egyéb marhától, úgy szintén méztől, viasztól s általában más áruktól venni szokott egész 20-ad és 30-ad jövedelmét Kolozsvár biráinak s egész közönségének adta és adományozta örökjogon, visszahívhatlanul, a mint azt dicső emlékü férje és fejedelmi előde is megerősítette; de később a kincstár nagy szorultsága miatt, az erről kelt adománylevél tanúsítása szerint, ő is visszavette volt. A fejedelemnő meghallgatva Kolozsvár város kérését s tanácsosai ajánlását, a Gyula-Fejérváratt együtt levő országgyűlés beleegyezésével a mondott 40,235 frt 50 pénz tartozás törlesztésére a kölcsönző Kolozsvár város összes lakosai, kereskedői, kalmárai és adófizetői 30-adát nekik adta és adományozta oly módon, hogy felét fizessék be a fejedelmi kincstárba, felét fordítsák önszükségeikre az egész tartozás teljes törlesztéséig.“ ²⁾ I. Rákóczi György fejedelem 1632. május utolsóján kelt kiváltságlevele szerént ³⁾, az őt fejedelemségbe beigtató 1631-ki gyula-fejérvári országgyűlés Katalin fejedelemnő összes adományozásait megsemmisítette. Meglehet, de a törvényben nyoma nincs, s ha meg is volt, miután mind Kolozsvár város ezen neki tett, mind a reformált egyház a következő oklevélben nyert iskolai és egyházi nagylelkű adomány tényleges birtokában maradt és ez adományleveleket mindkét testület értékes levei közt megőrizte és becsben tartotta: ez azt látszik mutatni, hogy a megsemmisítő országgyűlési végzés nem hajtatott végre s ezélja tán csak az volt, hogy György fejedelem Katalin fejedelemnő bőkezű adománya módosítása, illetőleg mérséklése által a fejedelmi kincstárnak nagyobb jövedelmet szerezzen. Ez annál hihetőbb, mert a reformált hitv. egyház azon levele megsemmisítéséről nem is volt szó.

¹⁾ OKLEVÉLTÁR CXXIX. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXXIX. sz.

³⁾ Látható a XXV. FEJEZET-ben.

Ily irányu a másik adományozás is, mely 1630. jul. 2. kelt, s a melynek értelmében a fejedelemnő, idvezült férje s az előtte élt Báthori Gábor fejedelem példáját követve, a kik az egyedül igaz helvét hitvallás iránti buzgóságuknál fogva a Kolozsvár városában általok összegyűjtött egyház papsága és tanítói fölsegítése végett a kolozsvári dézmából egy negyedrészt, s a kolozsváriaktól fizetni kellő 30-adból évenként 900 m. frtot azon egyház papjai, rectorai, kántorai és tanítói és az egyház más szolgálai számára adtak és adományoztak: „az említett dézmanegyedet haszonbér-fizetés nélkül, ugy szintén a kolozsváriak 30-adából nekik adott 900 m. frtot is azon papoknak, tanítóknak és egyházi szolgálaknak adta és adományozta, oly módon, hogy 450 frtot szent György, 450 frtot szent Mihály napkor fizessenek ki a város birái, esküdtei és egyeteme addig, mig e 30-ad kezökben lesz; ha eltelik azon idő, a mi nekik a dézmanegyed szedésére engedve van, akkor a fejedelem és utódai, Erdély törvényes fejedelmei azt az említett 30-ad jövedelméből évenként készpénzzel fizessék, azon föltétellel, hogy a mondott mindkét féle jövedelmet az egyház e végre választott jó lelkiismeretű s kifogástalan becsületességű tagjai a templom, iskola, papi lakok s más egyházi szükségek fedezésére, ugy a papok, rectorok, kántorok és tanulók tartására és élelmezésére fordítsák, pontosan számolván róla, ha az embereknek nem is, de Istennek minden okvetetlen. Meghagyta azért Kolozsvár közönségének, az ország kincstárnokának, a kamaraispánoknak, dézmaszedőknek és 30-adosoknak, hogy ehez tartsák magukat, a mondott dézmanegyedet gyűjtsék össze, s annak fejedelmet illető részéből 900 m. forintot felerészben szent György, felerészben szent Mihály napkor a megnevezett egyháznak és iskolának szolgáltatassák ki; ha azon dézma idővel a fejedelemre vagy fiskusra száll, akkor azon 900 forintot az ország kincstárnokai, kamaraispánai, pénztárnokai, tized szedői és 30-adosai a kik e 30-adot szedik, lelkiismeretök sértése nélkül kifizetni tartozzanak s legyenek kötelezve.“¹⁾

Hozatott Katalin fejedelemnő alatt az 1630. jun. 25— febr. 17-ki gy.-fejérvári országgyűlésen néhány törvény is, mely Kolozsvár városát különösen érdekelte: a XIV-ik, mely a kereskedést a bőrökön kívül felszabadította, a fejér abának az országba beho-

¹⁾ OKLEVÉLT. CXXX. sz.

zását és azzal szabadon élést megengedte, valamint azt is, hogy a szűrt az országban levő mesteremberek szabadon vihessék, mivelhessék és hordhassák, ne csak talléron, hanem garaspénzen is; ¹⁾ a XVI-ik, mely a városok biráinak és polgárainak kötelességévé tette, hogy a felség szolgálatában és ország szükségében járóknak mindenki értéke szerint gazdálkodjék; sőt igaz úton járó magánosoknak is pénzökért szállást adni és gazdálkodni mindenki tartozék; ²⁾ az LII-ik, hogy a Rika erdői vám és a torjaiak dolga a kolozsvári jövő rövid országgyűlésen láttassék el; ³⁾ a LXXIII-ik, melyben meg van engedve, hogy a bánffy-hunyadi posták Kolozsvárig, a kolozsváriak Tordáig tartozzanak adni postalovakat; ⁴⁾ és a LXXVI-ik, mely Kolozsvár adóját 1600 frtban szabta meg. ⁵⁾

A fejedelemné rövid uralkodása idejéből említésre méltók: hogy neve alatt 1630-n Kolozsváratt pénz veretett, melynek egyik lapján a C. V. betű nyilván *Kolozs Várt* jelent. ⁶⁾ Ott határoztatott meg, hogy a fejedelem nemcsak Gyula-Fejérváratt, de más helyen is tarthasson országgyűlést. Okot rá Bethlen Gábor fejedelem adott, a ki országa fővárosának e várost tartván s fényes fejedelmi palotáját oda azért is építetvén: utóbbi időkben csak ott tartotta azokat. Ha ez állandósul vala, Kolozsvár rendkívül sokat veszített, s egész jövője máskép alakult volna. A fejedelemnő lemondása is ott történt, követeléseit itt foglalta írásba s adatta át a kk-nak és rr-nek. A lemondás körülményeit maga a kormányzó emlékezetben hagyta. „A fejedelemné ő felsége meggondolván beteges állapotját, s mely hatalmas ellenségtől legyen körülvéve Erdély — ezek indító okai — melyre férfinak is nehéz a gondviselés, hogy se magára, se a szegény hazára utolsó veszedelmet ne hozzon, sept. 28. az ország mindhárom nemzetéből álló főrendeit, köveit magához hivatván, itt Kolozsváratt, a fejedelmek szokott szállásán, a nagy palotában tőlük szépen elbúcsuzott s hitők és kötelességek alól felszabadítván: a fejedelemségből

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 87. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 88—89. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 100. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 105. l.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 106. k.

⁶⁾ *Érdi János.* Erdély Érmei. 82. l.

minden közét kivette.¹⁾ E leírás szerint a Báthori Zsigmond-féle ház s annak nagyobb terme volt, a mit — a mint a kormányzó írja — a fejedelmek Kolozsváratt létökben lakhelyül használtak. Országos fejedelmi palota itt nem volt, hanem — a mint az olvasó emlékezhetik — hol Gellyén és Stenczel Imre, vagy Seres István és Katonai István polgároknál, hol a kolozsmonostori kastélyban, s a körülmények szerint máshol szállottak meg. . . . Segesvári Bálint 1630. jun. 10-kéről egy különös eseményt jegyzett föl, hogy t. i. e napon a piaczi nagy szentegyház tornyába, harangozás közben, a menykő a plebániaház felől becsapván, a harangozók közül hármát annyira megsértett, hogy kettőjük mindjárt szörnyű halált halt.²⁾

Katalin rövid fejedelemségének kezdete s folyama, saját szeszélyei és határozatlansága s környezete őszinteség hiánya és hatalomszomja miatti bizonytalan hányatás, végre az önmagában való bizalom és széke elvesztése volt.

XXIV. FEJEZET.

BETHLEN ISTVÁN FEJEDELEMSÉGE.

— 1630. —

Bethlen István 1630 sept. 28. választatott fejedelemmé a kolozsvári országgyűlésen.³⁾ A mint az özvegy fejedelelnő lemondása a kk. és rr. kezében volt, azonnal mentek a főtéri nagy szentegyházba s elhatározták az új választást. A kormányzó maga Rákóczi Györgyre szavazott, az országgyűlés egyhangulag rá. Segesvári B. azt írja, hogy a választást a pápás urak nagy erővel hajtották oly hirtelen végre.⁴⁾ Esküt csak octob. 2. tettek, ő és a kk. rr. szintén a nagy szentegyházban. Ezért számítják némely írók fejedelemségét e naptól . . . . Tábora a hidelyi külváros végén volt. elszállásolva a vargák malma közelében. Beigtatását mint tényt említi meg a Gyula-Fejérváratt azon évi dec. 20—29-én

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 50. 131. ll.

²⁾ *Erd. Tört. Adat* IV. k. 197. l.

³⁾ *Erd. Tört. Adat* IV. k. 198. l. *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 137—138. ll.

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat* IV. k. 200. l.

tartott országgyűlés törvényezikkeinek előzménye,¹⁾ bárha a választó országgyűlésen hozott törvények hiteles alakban még nem kerülvén elé: a beigtatás részletei, az eskütétel és fejedelmi föltételek nem ismeretesek. Megválasztását is csak utóbb tudatta az országgal.²⁾ Rákóczi György a fejedelem és közötté folyt egyezkedéssel ellenkezőnek látván e választást: haddal Erdélybe indult, Bethlen követeket küldött elébe, s rövid alkudozás után octob. 23. Topa faluban vele kiegyezett. Hat heti fegyverszünetet kötöttek, ő megígérte, hogy Rákóczit a fejedelemség elnyerésében segíti, az országot a neki letett hűségi eskü alól felszabadítja, ha másodszor megválasztják is, nem fogadja el.³⁾ Ennek teljesítése végett nov. 26-ra országgyűlést hívott össze, octob. 25. táborát Kolozsvár mellől eloszlatta, 29. jött hozzá oda a német császár követe, Sennyei Sándor, s szállott Seres István házához. Küldetése célja Rákóczi megválasztatásának megghiúsítása volt.⁴⁾ Az ország válaszá-
nak elvitele Haller Istvánra bízott. A követ nov. 3. ment el.⁵⁾ A mint a segesvári országgyűlés megnyílt, a fejedelem nov. 28. lemondott.⁶⁾

Bethlen István két havi fejedelemségét az őt megválasztó országgyűlésnek Kolozsváratt tartása, a katolikus pártnak Rákóczi elleni kísérlete,⁷⁾ Hidelve külvárosának [*hostát*], a vargák malmának és a puskaporos malomnak, miket a pogány ellenség megkimélt, a fejedelem tábora általi elpusztítása⁸⁾ nemcsak a pénzverő ház fentartása — minthogy 1630. C. V. felirással, a mi *Kolos Várt* jelent maga is veretett pénzt —⁹⁾; de a pénzanyag szaporítását s a polgárok vagyonosodását célzó fejedelmi kedvezménylevele is emlékezetessé teszi. Felhatalmazta t. i. Filstich Lőrincz, Ferencz és Zsigmond testvéreket kérésök következtében arra: „hogy az Offenbánya mezőváros határán levő régi és csak-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k., 149. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k., 51. l.

³⁾ *Erd. Orsz. Eml.* IX. k., 54. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. Eml.* IX. k., 136. l.

⁵⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k., 199. l.

⁶⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k., 199. l.

⁷⁾ *Erd. Orsz. Eml.* IX. k., 136. l.

⁸⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k., 198.

⁹⁾ *Erdi János.* Erdély érmei 83. l.

nem egészen összeomlott fiskusi bányákat állithassák helyre, kerítsék be és újítsák meg, ily föltételek alatt: 1. Ha Isten segítségével czéljok sikerül, s a fiskus vissza akarná váltani, ők mégis az annyi költséggel helyreállított bányát, a mig azt mivelni tudják, örökjogon birják, megfizetvén róla a bányadíjt vagy hegyvámot [*urbura*], mint a fiskus járandóságát. 2. Általuk építendő minden épületet u. m. pénzverő házat, stomp házat, gépelyes házat, hámort és kovácműhelyet, malmot, istállókat és más lakházakat, melyek még akkor is övéik maradjanak, ha a fiskus Offenbányát elvonná, minthogy a bányákat ilyen föltételek nélkül mivelni nem lehet. 3. Ha vissza is veszi a fiskus, az élelemszállítás a bányákhoz szabad legyen, s gabonát, barmot, apró marhát és egyébféle élelmi szert, posztót, kelmét, munkásoknak bort árulni lehesen. 4. A bányamívesek minden adó, rovatal, taxák fizetése, katonáskodás terhe alól, hadba menéstől mentek lesznek s egészen attól függnék, a kiktől fizetésöket kapják. 5. Erdő, szántók, rétek, patakok használása szabados, de úgy, hogy erdőt, mezőt, szántóföldet el ne idegenítsenek vagy tulajdonukká ne tegyenek se ők, se örököseik. 6. Ha valamikor ők vagy utódaik azokat nem lennének képesek vagy hajlandók mivelni, a fiskus másképp ne vehesse vissza, mint építményeik ára teljes megfizetése után, a miket a földre építettek, becsü áron.“ A fejedelem mind e föltételeket helyeselte, s megtartásukra mind magát, mind a fejedelemségben utódait kötelezte. E biztosító levelet, a Filstich-testvérek a kolozsmonostori konvent előtt átírátták s jogaik védelmére hiteles alakban kivették.¹⁾

Bethlen István fejedelemsége az átmeneti korszakok természetével jellemezhető, a miről nem lehet biztosan állítani: az erélyhiány, határozatlanság és személyi haszonérdek tulnyomó-e? vagy az öntudatos diplomatizálás és a kitüzött hazafias czélra vezető útnak őszinte egyengetése? Bármelyik eset forgott itt fenn, Bethlen érdeme, Erdély szerencséje s Kolozsvárra nézve emlékezetes, hogy I. Rákóczi Györgynek az erdélyi fejedelmi székre jutásában Kolozsvárnak is közvetve némi része volt.

¹⁾ *Orsz. levéltár*, kolozsmonostori levéltárosztálya. Prot. N. 20—21. ll.

I. RÁKÓCZI GYÖRGY URALKODÁSA.

— 1630—1648. —

I. Rákóczi György 1630. dec. 1. a segesvári országgyűlésen választatott fejedelemmé.¹⁾ Országgyűlési követség értesítvén a hir felől: 20-án Kolozsvárra érkezett, hol a város nagy ünnepélylyel, a tanuló sereg énekléssel fogadta, s a taraczkkal [*szakállással*] lövés a piacon éjjél után két óráig tartott; 21. ment el Kolozsvárról fejedelmi székhelyére Gyula-Fejérvárra²⁾, hol a dec. 20—29-ki országgyűlésen az ország törvényei s a fejedelmi föltételek megtartására megesküvén: ünnepélyesen beigtattatott,³⁾ meghalt 1648. oct. 11.⁴⁾

E harcziás fejedelem alatt kiváló gond volt fordítva a város *kőfalaira és bástyaira*. Az 1644-ki hivatalos számbavételkor a város 15 felszerelt tornyában és bástyájában 96 mázsa, 49 font taraczk-, szakállas- és puskaport találtak.⁵⁾ Különösen jellemző, hogy a fejede-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 58., 146. ll.

²⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 200—201. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 148—155. ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 500. l.

⁵⁾ A tornyokban és bástyákban volt puska-, szakállas- és taraczkporok 1644 jun. 20-án történt számbavétele és arról tett jelentés szerint: A *vargák tornyában* volt 5 tonna puska-, 4 tonna szakállas-, 1 tonna taraczkpor, együtt 8 tonna 50-től 132 fontig, együtt 869 font; az *ötvöseikében* 1 taraczk-, 4 puska-, 8 szakállas, együtt 13 tonna 12-től 180 fontig, összesen 899 font; a *takácsokében* 1 taraczk, 3 szakállas, 3 tonna puskapor, együtt 7, mindenikben 81-től 120-ig, összesen 723 font; *szűrtakácsokében* 8 tonna szakállas por 104-től 130 fontig, együtt 956 font; *henteléreik tornyában* 2 tonna szakállas por, egyikben 104, másikban 155 font; *kádárokében* 1 szakállas, 5 tonna puskapor, mindenikben 65-től 165 fontig való, összesen, 408 font; a *fazékasokében* 120 font puska-, 112 szakállas por; *szabókében* 5 tonna **szakállas**, 3 tonna puskapor 121-től 195 fontig való egy-egy tonnában, együtt 1180 font; a *lakatosok tornyában* 3 tonna szakállas por, 109, 113, 115 font egy tonnában; a *kőművesekében* volt 2 tonna szakállas, 1 puska-, 1 apró por 70-től 118 fontig, együtt 403 font; a *szijgyártók tornyában* 7 tonna szakállas, 111-től 136 fontig való egyben, együtt 869 font; a *csiszárokében* 3 tonna szakállas-, 2 tonna puskapor 115-től 150 fontig, együtt 621 font; az *asetalosok tornyában* 1 tonna szakállas por, 150 font, 1 tonna puskapor 64 fonttal; a *kovácsokében* 2 tonna puskapor, 8 tonna szakállas por, 84-től 171 font egyben,

lemnek Kolozsvár irányában legelső ténye is e szellemet fejezi ki. Falai közé megérkezésekor t. i. az üdvlövésre fordított puskapor kárpótlásaul Nagy-Váradról 21 mázsát s e felett némi rezet ajándékozott, úgy, hogy a város hozassa el.¹⁾ Nem lévén meg a város közgyűlési j. könyvei 1624-től 1646-ig: e 22-év sok becses történelmi anyaga marad fölhasználatlanul Erdély két nagy fejedelme korából. Pedig a nagy nemzeti czélok felé törekvő fejedelmeknek lelkesítve s bátorítólag kellett hatni a községi életre, s amaz elveszett j. könyvek az előhaladás, művelődés és jólét nevezetes csiráit és gyümölcseit foglalhatták magukban. A mit a várépítésről tudunk, az 1735-ki *Város Leírás* tartotta fenn,²⁾ melyben a dél-keleti Bethlen-bástyától nyugatnak tartva, a Tordakapun át, a nyugati szöglet [e század elején *Bogdánffi*-] bástyáig terjedő várfalvonalról ily följegyzés van.

„Ezen keleti szögletbástyától oldalvást délre esőleg a kőfal hosszan nyugatnak tart, mely vonalon arányos távolban öt torony emelkedik³⁾, közülök a szögletbástyától számítva a negyedik a mult század elején berakatott, de hajdan azon vitték ki a halottakat. E toronytól ismét párhuzamban halad tovább a fal, részint csaknem földig lerontva, részint ép állapotban; ez utóbbin szinezett Rákóczi-czímer látszik, s alatta e fölirat: **„A legjobb, legnagyobb Istennek. Méltóságos úr, Rákóczi György erdélyi fejedelem, Magyarország Réseinek ura, s Székelyek ispánja uralkodása alatt épült e fal 1646.“** A fejedelmi czímer alatt van a városé, alatta e felirat: **„Isten segélyével. Okos és elővigyázó [circumspectus] Kovács Gáspár, Kolozsvár fő-, nem különben Hermann András királybíró urak idejében, a városi köztársaság javáért emeltetett az Ur 1646 évében.“**⁴⁾ A délnyugati szögerődtől a széna-utczai Kisajtón és

együtt 1131 font; a *szócs mesterek tornyában* 1 tonna szakállas por, 132 font, 1 tonna puskapor 116 font. A 15 toronyban együtt: 96 mázsa 49 font. A városi levéltárban: 1644 **Porról való Registrum** feliratu eredetiből.

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 200. l.

²⁾ *Vass József* sokszor idézett: *Emléklapok Kolozsvár Előkorából* című kiadványában.

³⁾ Látható: **KOLOZSV. TÖRT. FELVILÁGOSÍTÓ RAJZAI I. FÜZETE IV. TÁBLÁJÁN.**

⁴⁾ D. O. M. REGNANTE ILLUSTRISSIMO DOMINO DOMINO GEORGIO RAKOCZI, PRINCIPE CELSISSIMO TRANSYLVANIAE, PARTIUM REGNI HUNGARIAE DOMINO ET SICULORUM COMITE, MURUS HIC EXSTRUEBATUR. ANNO 1646. *Mike-gyűjtemény. Claudiop.* 10 k.

Monostorkapun át haladva, ettől az óvári első szöglet bástyáig mintegy 30 öl körfal van, a falba berakva a fennebb leirt Báthori-czímer és 1581-ki fölírat. Ugyanezen szögletbástyától — mond e forrás — mintegy hetven lépésnyi távolságban ismét a Rákóczi czímer tűnik fel, felette 1641. évszám, alatta e felirat: „**Isten a mi védelmünk. Méltóságos és felséges fejedelem, Rákóczi György úr, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország Réseinek ura és Székelyek ispánja. — Nem különben bölcs és elővigyázó Filstich¹⁾ Lőrincz Kolozsvár város fő- és Jóó Mihály királybírája idejében köz-költségen és közmunkával helyreállítatott az Urnak MDCXLI. évében.**”²⁾

Vagyonossága sokképen gyarapodott. „A fejedelem részint tanácsosai javaslatából, részint tekintetbe véve azon sok költséget és fáradságot s másféle kiszolgáltatásokat, a miket az ő közéjük jövedele, s távoli országok követeinek udvarában tett látogatása a városnak nem egyszer okoz; egyszersmind fejedelmi elődeinek hasonló kegyelmi tényei által indítatva, a Kolozsvár határán dézsmáltatni szokott termékek fiskust illető egész dézzymanegyedét 300 m. frt haszonbérért Kolozsvár polgárainak és lakosainak adta és adományozta; meghagyta azért 1631. sept. 14. Beszterczén kelt adománylevelében az ország főúrának, főtisztjeinek, a kilenczed- és tized-bérlőknek, az erdélyi fiskusi jövedelmek felügyelőjének, hogy őket ezen dézzymanegyednek az év folyamában felszedésében, összegyűjtésében és maguk hasznára fordításában ne akadályozzák.”³⁾

Tovább egy más emlék-kő felirata ez:

AUSPICE DEO.

TEMPORE PRUDENTUM ET CIRCUMSPECTORUM
DOMINORUM GASPARI KOVÁTSI PRIMARII,
NEC NON DOMINI ANDREAE HERMÁN REGII
JUDICUM CIVITATIS KOLOSVAR, PUBLICO
REIPUBLICAE COMMODO ERIGEBATUR A. D. 1646.

Mike-gyűjtemény. Claudiopolis. 10. k.

¹⁾ *Filstich* alak téves. Minden értelmesen írt oklevélben *Filstich* van írva századokon át; féltudósok rontották el, s a rosszat makacsul védő gondatlanság tartja fen ma is még hivatalos iratokban is, írójuk és a város erkölcsi hitelének kárára.

²⁾ Látható KOLOZSV. TÖRT. I. köt. RAJZAI közt a XV. Táblán, s a városi tanácsház feljáró lépcsőzeténél falba berakva és kiszinezve.

³⁾ OKLEVÉLT. CXXXII. sz.

Egy 1632. május utolsóján Gyula-Fejérváratt kelt adománylevele szerint értesülvén arról: „hogy elődei az ország közszükségeire különböző időkben Kolozsvár várostól 40235 frt és 50 pénzt vettek fel kölcsön s nem tudván megfizetni, az 1632. évi országgyűlés k-k-ai és rr-ei egyetértőleg, a fejedelmi tanács hozzájárulása mellett, a kolozsváriak összes 30-dát a város birtokába adták oly föltétellel, hogy felét fizessék évenként a fiskusnak, felét tartásuk maguknak a tartozás teljes törlesztéséig. De minthogy tudva van, hogy a fejedelem 1631-ki beigtatásakor Katalin fejedelemnő ajándéklevelei megsemmisítették s neki ezen törvényczikknél fogva szabad lenne ezen visszafizetés iránti adománylevelet megsemmisíteni; mindazáltal meghallgatva tanácsosai ajánlatát, s megtekintve Kolozsvár polgárainak a fejedelem iránt eddig tanusított s ezután is tanusítandó hűségét: az említett tartozás visszafizetésébe beleegyeznek, úgy, hogy miután az közelebb 38,232 frtra szállott, Kolozsvár polgárai és lakosai ebből 6000 forintot engedjenek el és töröljenek ki s az egész tartozás legyen 32,000 frt a minek megfizetése úgy történjék, hogy a kolozsváriak évi 30-adának felét fizessék be a fiskusnak, nemkülönben a törlesztésre engedett másik felének harmadát is szintén évenként; ezen kegyelemért pedig a kolozsvári polgárok a fejedelemnek ingyen ígérték 6000 magyar frtot, ötezeret a következő aug. 1-ig, a többi részt pedig u. m. ezer frtot a nekik járó 30-ad jövedelemből. Ezen föltétellel a fejed. a 32,000 frt tartozás törlesztésébe bele egyezett s arról ezen adománylevelet adatta ki.“¹⁾ Ez adomány értékéről néhány évi számadás fölvilágosít. 1634 május utolsójától 1635 május utolsójáig a kolozsvári összes harminczadok bevétele volt 5135 frt 88 p. a mi három részre osztva, a fejedelmet illető két rész 3423 frt 92 p., a várost illető $\frac{1}{3}$ 1711 frt 96 p., 1635 május 10-től 1636 május 12-ig 7414 frt. 83 p., 1636 május 12-től 1637 sept. 20-ig 8664 frt 53 p. 1637 sept. 20-tól nov. 29-ig 6682 frt 50 $\frac{1}{2}$ p. a három évi együtt 22,761 frt 86 $\frac{1}{2}$ p. Ebből a fejedelem $\frac{2}{3}$ -része 15,145 frt 57 p., a város $\frac{1}{3}$ -a 7587 frt 78 $\frac{1}{2}$ p. Ugy látszik, kamat nem volt számítva; de egyfelől a tőke elég gyorsan és biztosan apadt, másfelől a városnak nagy hasznára volt az, hogy a fejedelem az őt illető részt nem készpénzül kívánta, hanem

¹⁾ OKLEVÉLT. CXX XIII. sz.

áruccikkokban, iparos művekben s más vásárlásokban; így az ötvöseknék egy alkalommal arany-ezüst műért fizettetett 336 frt 17 p., máskor 326 frt 75 p., megint máskor 275 frtot; kolozsvári kereskedőktől vásároltatott ottlétében köz fekete és virágos bársonyt, gyolcsot, arany prémet, fajlandis, veres rása, granát-posztót 385 forintra 90 pénzre; megint máskor Kolozsváratt létében rézmíveket, posztót, vitézkötést 305 frtra 47 pénzre, máskor megint posztót, dupla tafotát, rása posztót s a t. 168 frtra 40 pénzre; 1634. Kolozsváratt az Óvárban levő reformált valláson levő prédikátoroknak egy évre a 30-adot fizettette ki 900 frtal.¹⁾ Az egész harminczadi jövedelem a városban maradván s polgárai között oszolván föl: jólléte egyik tekintélyes forrássává vált . . . Ugyan 1632. aug. 8. Gyula-Fejérváratt költ adománylevelében a fejedelem a kolozsvári dézmanegyedet azon okból, hogy a várostól bizonyos szükségére kényszerítve volt 400 m. frtot venni fel, Kolozsvár város közönségének adományozta egy évre, s meghagyta Kapi András erdélyi egyetemes tizedbérlőnek s Száras Mátyás és Deli Farkas fiskusi főtizedbérlőknek, hogy a nevezett várost és közönségét a haszonbérbe vett dézma összegyűjtésében, fölszedésében és a város hasznára fordításában meg ne gátolják.“²⁾

De birtokainak apadása veszélye is fenyegette a fiskust illető jók és birtokok kiváltását rendelő törvény keltével, a minővel Kolozsvár is birt. Ezek a Kendy Sándor és Gábor-féle faluk és birtokok voltak. Kendy István, Kendy Sándor fia, Báthori Gábor kancellára Hagymás és Cháka falukat erőhatalommal visszavette, de felségárulás miatt csakhamar ismét elvesztvén: azok Kolozsvár birtokába kerültek vissza. Most mint fiskust illetőket a fejedelem meghirdettette s a közügyigazgató visszaszerzésök iránt pert indított. Kolozsvár város birája és esküdt polgárai a fejedelem 1635. ápr. 16. kelt parancslevele következtében eskettettek Kendy István ellen, s a végbevivő déézi biztosok jelentésökben azt adták elé: „hogy ők 21 tanut hallgattak ki az iránt, ha tudják-e, hogy Hagymás és Cháka részjóságokat Kendy kancellár csak erőhatalommal foglalta el? mely időben s mikor volt ez? s mindenik e tényt megerősítőleg azt vallotta, hogy Kendy Sándor

¹⁾ OKLEVÉLT. CXXXVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXXXIV. sz.

lefejeztetése s Báthori Zsigmond fejedlem adományozása után mindkét nevezett birtokot a kolozsváriak békésen bírták, míg Kendy István Szamosújvárról — melyet akkor ő bírt — darabontokat küldte rájuk, marhájokat kergették, őket zálogolták s nem hagyták békét addig, valamig Szamosújvárba el nem hajtották a szegénységet, a kolozsváriak jobbágyait. Azóta Lónához bírták mindkét részt. A tanuk emlékeznek, hogy az elfoglalás erőhatalommal történt.¹⁾ Ez alapon 1636. febr. 24. a kolozsvári országgyűlés alatt Sárosy János, az erdélyi közügyigazgató bizonyítványt adott arról, hogy Kolozsvár város polgárai nevében Konrád István jegyző és Szabó István, a város jószágainak ispánja a Dobokavármegyében levő Lóna nevű birtok és hozzá tartozandói meghirdetése ellen az év betelése előtt, s Belső-Szolnokvármegyében levő, tényleg ugyanazon főjószághoz bírató, de jog szerint őket illető s tőlük erőhatalommal elvett Alparét, Hagymás és Cháka nevű falubeli birtokrészek adomány- és birtokbaigtatási parancslevele, ugy a beigtatásról kelt jelentő levél előmutatása ellen tiltakoztak s kijelentették, hogy bármikor készek a bizonyításra, de ez csak akkor lehetséges, mikor a derék jószágról való publicatio megvizsgáltatik.²⁾ Szintugy tiltakoztak a kolozsvári polgárság nevében külső birtokaik felügyelő tisztei a kolozsmonostori konvent előtt s előadták, hogy mikor a fejedlem Lónát és a hozzátartozó Alparét, Hagymás és Cháka nevű részjószágokban a fiskus örökösödését kihirdettette, a város megbizottai Sárosy János közügyigazgató előtt — még el nem telvén az esztendő — tiltakoztak, most ők is tanusítják azt, előmutatják akkor is eredetiben felmutatott leveleiket, tiltakozva a kihirdetés ellen, minthogy azokat tőlük erőszakkal foglalták el, s kijelentették, hogy akár ki legyen annak birtokosa, a törvény útján visszaszerezni el nem mulasztják.³⁾ E védelem kimeneteléről nem találtam további nyomokra, de ismeretes levén I. Rákóczi Györgynek szándékaihoz következetes ragaszkodása s háborui miatt pénzben gyakran szűkölködése, hihető, hogy az említett faluk és birtokrészek a várostól még akkor elvették.

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. D. 49. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. D. 50. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. D. 61. sz.

Birtokainak saját és Magyar- s Oláh-Zsúk község határait nézve egyenetlenség támadván: a fejedelem Kolozsvár birái s közönsége kérésére 1632. aug. 11-ki parancslevelében meghagyta a kolozsmonostori konventnek: „hogy levéltárában az erre vonatkozható határleveleket keresse fel s ha megtalálja, adjon belőlük hiteles átiratot. A konventi levélkeresők megtalálták az 1545. évi j. könyvben azon határlevél eredeti szövegét, melyet Bálint nevű tagtársuk a több megyei határ szomszédokkal végbe vitt kijárásról, némely határjegyek megújításáról, másoknak újonnan felállításáról sat. készített. Kijáráás közben a Zsúki-fiak előmutattak egy 1326-ki határlevelet, melynek alapján némely határjegyeket a kolozsváriakétól különböző helyeken levőknek állítottak. Azonban Bálint konventi tag, a kijárást mégis bevégezte s róla az érintett határlevelet állította ki, a mit a konvent Kolozsvár elől említett megbizottainak 1632. aug. 15. jogaik védelmére kiadott.“¹⁾

Gyarapodását mozdította elő a postálkodási ügy szabályozása is. Az 1631. jun. 5. — jul. 1. — országgyűlés XV-dik czikkében törvénybe vétetett föl Kolozsvár azon kiváltságos joga: „hogy postálkodásra adott lovat, ökröt, szekeret elvenni, elveszteni, eladni nem szabad; a kolozsváriak a fejedelem postáit csak Hunyadig és Tordáig tartoznak szállítani. A ki nem a fejedelem dolgában jár, nemesi s egyéb renden valók, azoknak postálkodni nem tartoznak, ezek fogadjanak maguknak pénzen.“²⁾ Az 1633. ápril 24 — május 13. gyula-fejérvári országgyűlés XXXV. törvényczikkében a kolozsváriakra nézve külön is meg volt határozva: „hogy ők másnak postálkodással, szekereskedéssel nem tartoznak, mint a kik a fejedelem parancsában és az ország szükségében járnak.“³⁾ A pénzváltó és pénzverő kamara fenállása is javára volt. Itt vert pénzek ma is vannak fenn 1631-ről C. V. [*Kolos Vár*] fölirattal.⁴⁾

Csaknem egy század óta előkészített s századokra kiható változás történt ez időben Kolozsvár *politikai életében*. Segesvári Bálint kolozsvári unitárius polgár és krónikairó ezt hagyta emlékezetben 1635-ről. „A kálvinisták egymás között tanácskoztak, hogy a

¹⁾ *Országos levélt.* kol.-monost. konventi levéltár osztálya. *Prot.* M. 27. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 268. 1.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 322. 1.

⁴⁾ *Érdy János.* Erdély Érmei. 84—85. ll.

fejedelemtől megnyerhetnék a piacon levő nagy templomot, és hogy a bíró is egyik esztendőben kálvinista, a másikban unitárius vallásu legyen. De az Isten kegyes gondviseléséből álnok tanácsok semmivé lőn. A város és tanács az ő igazságokat a fejedelem előtt bemutatta s az megcsendesedett, holott a város kapuját is szent István napján későn nyitották meg e dolog miatt. Azt hitték a kálvinisták, hogy teljesen kezökben van a nyereség, de most abban szakada, és nem lehet kivánságok szerint a dolog, holott már el is végezték volt egymás között: ki legyen bíró? királybíró? polgár?“¹⁾ Fosztó Uzoni István unitárius egyháztörténetirő pedig a mult század utolsó felében így írta le az eseményt. „1635. karácsonra volt titkon forralva e dolog. A fejedelem sokadalmi nép s nagy csapat fegyveres katona kíséretében decemberben Kolozsvárra jött, a templomot és iskolát illető leveleket elébe vitetni rendelte, és sürgette, hogy a tanácsba református bírót tegyenek. S midőn a jog feletti vita már a karácson utáni első napon túl ment, másnap szent István vértanu napján minden kapu bezárattott. De az unitáriusok jogain nem lehetvén erőszakot tenni, a reformátusoknak megparancsolta, hogy isteni tiszteletöket tartsák a már kapott három templomban.“²⁾ A dolog ezzel elcsöndesedvén: évekig maradt hallgatásban, de nem akadt el végképen . . . . A fejedelem nem tartotta az *Unio*-val megegyezőnek — így szól biztosító levelében — hogy Kolozsvár közjavadalmaít kizárólag unitáriusok birják s élvezik. Kétségtelenül bántotta az is, mint Kálvin tana buzgó hívét, hogy vallásabeliek a város közhivatalaira nem választattak. Felszólította tehát 1638. elején a város unitárius előljáróít, hogy ezen segítsenek, de azok vonakodtak. A fejedelem az ügyet országgyűlés elébe akarván vinni: a város előljárósága tartott a dolog kimenetelétől, s követei által kijelentette, hogy már az egyezkedés elkezdődött. Abban lőn megállapodás, hogy elébb a fejedelem biztosítsa az unitáriusokat írásban jogaik és kiváltságaik s egyházi vagyonuk sérthetflensége iránt, azután ök kötelezzék magukat, hogy a mit a fejedelem a reformált hitvallásuak számára kíván, azt teljesítik. E megállapodás szerint elébb a fejedelem adta ki Gyula-Fejérváratt, az országgyűlés tartama alatt

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 209. l.

²⁾ *Fosztó Uzoni I. Unitár. Tört.* [M. S.] II. k. 50. l.

1638. május 10. maga és titkára neve alatt kelt azon megnyugtató *Írását*, melyben kolozsvári híveit kegyelmesen biztosította: *Először*, hogy a kolozsvári bevett unitárius valláson levő minden rendbeli népeket, birákat, polgárokat, községet s az egész városi népet régi *Unio*-jokban, melyet az előtti szent királyok és fejedelmek megerősítettek, [mely magában foglalja a város szabad választási jogát a bíró, tanács, száz-atyák és plebánus megválasztásában], megtartja s kegyelmesen megerősíti. *Másodszor* biztosítja, hogy a fejedelem egyedül igaz vallásán levő köztük lakó atyjafiai semmi időben az ő templomukhoz, plébánia házukhoz, iskolájukhoz és azok jövedelmeihez, se azokra való gondviseléshez, a mint eddig, úgy ezután is semmi közüket nem tartják, sőt az orthodoxus [*reformált*] valláson levő egyházi személyeknek házaik a mint fizetéstől mentve lesznek: úgy a bevett unitárius valláson levő egyházi személyek háza is mentességben tartatnak, a plebániához kivül levők is. Mely két pontot és cikket a fejedelem minden részében fejedelmi szava alatt elfogadott, helyben hagyott és megerősített, biztosítván kolozsvári minden híveit: birákat, polgárokat, száz-embereket és az egész városi közönséget, hogy a fejedelem is megtartja, megőrzi és másokkal is, kiváltképen pedig a kiket e végzés magában foglal, megtartatja, megőrizteti és teljesebe véteti, nevezetesen pedig Kolozsváratt, egyedül igaz vallásán levő minden rendbeli lakos híveit ezen cikkeknek minden részében épen megtartására kötelezi, úgy minden következendő utódait, az ország törvényes fejedelmeit, oly módon mindazáltal, hogy kolozsvári unitárius hívei is, a mely cikkek megtartására magukat kötelezték, s városuk pecségi és hitők, nem különben minden kiváltságaik és szabadalmaik elvesztése büntetése alatt egész város nevében *Kötelezvényt* [*reversalis*] adtak, azokat a cikkeket épen, minden részeiben és szakaszaiban szentül megtartják, megőrzik, s idejében teljesebe veszik, vétetik és végrehajtják örök időkön át. Erről a fejedelem híveit azon levelénél fogva bátorságossá teszi és biztosítja . . .¹⁾ Ezt — a hátlapon látszó saját keze írása szerint — később I. Apaffi Mihály fejedelem is megerősítette 1664. ápr. 15 . . . Két nappal később május 12. 1638. ugyan Gyula-Fejérváratt az unitáriusok is: a főbíró, több tanácsos s más tagok aláírása s a város pecsété

¹⁾ OKLEVÉLT. CXLI. sz.

alatt kiállították a fejedelemnek megígért *Kötelezvény-t* [reversalis], melynek pontjai ezek. „*Először*: a mely czikkeket a fejedelem ő nagyságával végeztek, minden részeiben megtartják és követik, ugy, mint több szent királyoktól és fejedelmektől megerősített *Unio-jukat*. *Másodszor*: négy esztendő alatt 25 orthodox valláson levő embert vesznek be a száz-emberek közé, ugy pedig, hogy a mig a 25 orthodox atyjokfiának száma be nem telik, unitárius vallásu száz-embert nem vesznek be, s a 25 számból álló orthodox valláson levők mindenkor örökre megmaradván a száz-emberek közt, a többi álljon a bevett unitárius valláson levőkből, ugmint hetvenöt személy. *Harmadszor*: mindenkor az alsó tanácsban ugy mint a polgári tisztre három orthodox valláson levő atyjokfiát bevásztják, de most elsőben oly módon, hogy a jövő karácsonkor Filstich Lőrinczet választásuk polgárrá, 1639. ha azt éri, Váradi Miklóst, ha ő meghalna, mást az orthodox valláson levő atyjokfiainak elei közül, 1640. pedig a harmadikat. Annak utána pedig a rendtartást ugy folytatják, hogyha a három közül valamelyik meghal vagy a felső tanácsba vitetik is, az alsó tanácsban a kitünőbb orthodox atyáinkfiai közül örökké három személyt tartnak ugy, hogy a felső tanácsban levő 25, az alsóban levő 3 orthodox személyekkel együtt 28 személyből álljanak. *Negyedszer*: az orthodox valláson levők atyjokfiai közül is a bíró választást ezután megengedik és in perpetuum gyakorlatban hagyják, mindazáltal oly módon, hogy a mint a város régi szokása szerint ennek előtte is addig bírói tisztre nem juthatott, még ha egyéb tisztet viselt is, mig a sáfárság és adószedés tisztét nem viselte, azért, mivel e két tisztben tanulhatta meg a városi minden rendű emberek sorsát és állapotját s a város minden tereh viselését: így az orthodox atyafiak is elsőben e két tiszt viselésen átmenvén, azután Istentől s az emberek közválasztásából választassanak meg, és jövőben azon módot minden negyedik esztendőben orthodox atyjokfiai közül való bíró választásban fogyatkozás nélkül megtartják és folytatják. És ezt nem a tisztviseléstől való elidegenítésre s az orthodox vallásuak gyalázatjára cselekszik, de mivel a hajdani időktől fogva mindig ez a mód tartatott közöttük. *Ötödször*: Városukban orthodox valláson levő atyjokfiai templomukhoz, iskoláikhoz, s annak jövedelméhez, azok gondviseléséhez semmi közüket nem mondják, sem tartják. Az orthodox predikátorok, kántorok s mesterek házaít

szabadságokban megtartják, adót rajtuk nem vesznek, sem más teherviselésre nem szorítják. Ez azonban mindkét eklézsiában szolgáló ott lakos emberekről értetik. *Hatodszor*: Az ország közönséges *Unio*-ja ellen semmi úton és szín alatt az orthodox vallásnak s azon levő atyjokfiainak elnyomására nem igyekeznek, s személyök ellen vallásukért gyűlölséget, haragot, boszuállást nem viselnek, kárt nekik nem tesznek; ha pedig ez ideig a vallás miatt idegenség lett volna közöttük, azt mindkét fél egymás közt örökre megszünteti; hasonlóképen az orthodoxus valláson levő minden rendbeli atyjokfiak is mindezeket irányukban teljesítik, az ország közönséges *Unio*-ja és mostani egyezésök szerint, ha az *Unio*-ban részletezett büntetést el akarják kerülni. Mindezeknek a megírt cikkeknél pedig minden részben fogyatkozás nélkül való megállására, megtartására és teljesítésére magukat és utódaikat keresztény hitök s minden szabadalmaik és mesterségeik elvesztése alatt kötelezik a fejedelem ő nagyságának, kegyelmes uroknak s törvényes utódaiknak örök időkre. Ezeknek megállásáról, hiteles helyen is, a hol a fejedelem ő nagysága akarja, készek ő nagyságát és utódaikat az irt büntetés alatt biztosítani . . .”¹⁾

Az unitáriusok nagy tekintélyét és erkölcsi bátorságát mutatja, hogy elébb a fejedelemmel biztosították magukat jogaikban s birtokaikban meg nem háboríttatásuk iránt, s csak azután teljesítették kívánságát, megosztván a hivatalokat reformált hitvallásu polgártársaikkal.

Rendkívüli vívmány volt ez rájuk és utódaikra nézve. Megnyílt előttük a hivatali pálya, részt vettek a tanácsi és községi tanácskozásokban, tudtokkal történt minden a város nevében kelt intézkedés, érdekeiket maguk védhették, jogaikat érvényesíthették, *semmi róluk nélkülök ezentúl nem történhetett*. Ez egyezés sorsuk urává, a közhatalom részesévé tette őket. Csaknem két száz évvel ezelőtt Horogszegi Szilágyi Mihály és Hollós Mátyás Kolozsvár magyar és szász polgárai, kevés híján száz év előtt

¹⁾ OKLEVÉLT. CXLII. sz. Ez ki van adva: *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 152—155. lapjain a fejedelem átiratában, de az május 13. kelt, hiányzanak benne a polgárok nevei, kik a fejedelemmel egyezkedtek. Példányom a kol.-monostori konvent átirata, melyet az — úgy látszik — a *Köteleztvény* bezáró részében tett kikötés és ígélet értelmében a kolozsváriak kérésére állított ki.

II. János [Zsigmond] a magyar és szász unitáriusok, 1638. I. Rákóczi György az unitáriusok és reformált hit vallásuak között osztotta meg a közhatalmat és politikai jogokat. Az első hatalmi köre szűkebbre szorult, utóbbiaké tágasbra terjedt.

De ennél többet is tett a fejedelem, a minek azonban elbeszélése hátrább lesz helyén.

A politikai jogviszonyok e gyökeres átalakulásán kívül, a törvényben megszabott vagy fejedelem által rendelt adó és fegyveres katona kiszolgáltatása, közgyűlési szabad tanácskozás, a fejedelem rendeleteinek s az országgyűlések határozatainak végrehajtása, végre a törvényhozásban két vagy több követe által résztvevés, voltak a politikai élet főbb nyilvánulásai. Adója 1631., 1800, 1632—33-ban 2000, 1634—39-ben 2200, 1640—1648-n 2240 magyar forint volt, végvárakra való ingyen munka [*gratuitus labor*] megváltási díja 1638-n 200, 1639-n 300, 1640—1644-n 400 m. frt. ¹⁾ Azontúl az utóbbi adó nem kivántatott. E számok mutatják a fejedelem háboru viselési nagy költségeit, s hogy aváros fizetési képessége nem állott ezzel mindig arányban, kitetszik a száz-férfiak 1647. évi határozatából. „A biró előadván, hogy a fejedelem egy kapitány-alja katonát küldött Kolozsvárra, hogy zsoldjukban vegyenek fel 1700 frtot: meghatározták, hogy vegyék fel kölcsön, aztán később kirójják s megfizetik, csak hogy a katonaság közöttük ne mulasson.“ ²⁾ Kiállított katonái, vagy — a mint a köziratokban említetik — darabontjai, gyalogjai létszáma mikor? mennyi volt? a közgyűlési j. könyvek hiánya miatt meg nem állapítható. A város katonaadási kötelezettségét attól fogva, a mint a kiváltságokban meghatározott számtól az első eltérés történt, a maga egészében, összefüggőleg előadnom nem lehet; csak hézagos adatokat tartottak fenn itt-ott a j.-könyvek s más irományok Rákóczi Gy. korából. Linczegh János, *Napló*-jában azt írja, hogy Kolozsvár maga fizette s biztos tartott szemlét katonái felett még a hadjáratokban is. Érdekesen beszéli el ő maga: hol járt s miket látott, mikor 1644. a hópénzt katonáiknak megvitte. „1644. — írja — a fejedelem Magyarországra kimenvén a római császár ellen, én küldtettem el Kolozsvárról Kassára, a hópénzt is magammal vittem a város

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 272., 288., 324., 408., 433., 463., 597. X. k. 137., 139., 219., 278., 327., 365., 366., 434., 455., 477. ll.

²⁾ *A jegyzők. ered.*

gyalogi számára. E gyalogokat Enicske nevű faluban megmustrálván, hópénzeket megadtam. Urunk sok számu hadával Kassa megszállására menvén, kilencz nagy ágyut vonatott a kassai téglaszinhez, a városnak szegezvén őket. Az nap rendelt seregekben volt kiki lova hátán, a gyalogok talpon. Oly hideg volt, hogy a német gyalogokban egynehányan megfagytak. Meg kérték a várost, de nem adván meg magát, Barezsa nevű falura szállottak vissza, sőt egész napig levén ott, hallatlan rettenetes hidegeket és ferge-tegeket szenvedtünk rosz kalyibákban. Pénteken kijövéen három becsületes főember, köztük a király képe is a fejedelemhez, szombaton délután 2 órakor Kassára az egész haddal bementünk, a piacra kivont ágyukat kisütvén: egyik diribre-darabra szakadt, még a kerekei és a talpán való vasak is, Erdély felé rugván vissza a por a darabokat.“ ¹⁾ Egy más fontos adat a polgárság személyes katonáskodásáról, a gyula-fejérvári káptalan egy hivatalos kiadványában maradt fenn. E szerint a fejedelem 1645. az ápril 16-ki gyula-fejérvári országgyűlésen tett előterjesztései közt arról is törvényt kívánt hozatni, hogy Kolozsvár birtokos és birtoktalan polgárai személyesen legyenek kötelesek katonáskodni. A város főbirája Kovácsi Gáspár, Filstich Gáspár esküdt polgár és Konrad Mihály jegyző a városi közönség nevében tiltakozott ellene azon káptalan előtt, s bemutatott kiváltságaikkal tanusították, hogy a czélbavett törvény ezek s jelesen Báthori Gábor és Bethlen Gábor fejedelemtől nyert kiváltságaik ellen van, s ugy az öregebb, mint ifju fejedelmet tiltották, hogy e törvényt ne erősítsék meg s a kapitányok vagy vármegyei tisztek a kolozsváriakat hadba menésre ne kényszerítsék. Ugy látszik, czélt is értek; mert az 1645. ápr. 16. jun. 6-ki országgyűlésen ez törvénynyé nem vált.

Törvényhozási jogával mint eddig, ez időszak alatt is élt Kolozsvár; de I. Rákóczi György becsben tartotta Bethlen Gábor elhatározásait. Ennek tulajdonítható, hogy országgyűlést a 18 év alatt csak egyszer tartott Kolozsváratt, 1636. febr. 15—29-n, mely a Bethlen Istvánnal volt viszály kiegyenlítéséről volt nevezetes. Itt kelt febr. 17. a fejedelem ellen azon névtelen levél, mely az országot I. Rákóczi Gy. letételére s más fejedelem választására hívta fel; előadatott Bethlen István 1—11. pontból álló vádja a

¹⁾ *Linczeghi János Önéletirata.* Kéziratban. 5—6. ll.

fejedelem ellen, az ország kk. és rr. válaszoltak rá, mire a fejedelem a sérelmek némely részét elismerte s orvoslását törvény által biztosította; innen kelt az országgyűlés levele a szultánhoz, budai vezérhez, a kajmekámhoz, a fejedelemé szintén a szultánhoz és divánülő vezérekhez, a római császárhoz, az ország kk. és rr-nek útasítása az erdélyi portai követekhez s térítvényök Bethlen István bántatlan haza térhetése iránt; itt foglaltatott végre törvénybe a fejedelem és Bethlen István közötti kibékülés és kölcsönös biztosítás. Erdély békéjét, I. Rákóczi Györgynek 12 évi szerencsés uralkodását biztosította e kibékülésben nyilvánuló eszély és hazaszeretet. . . Kolozsvár politikai jelentőségét emeli azon tény is, midőn a fejedelem 1648. őszén ifj. Göcs Péter, kolozsvári egykori Göcs Pál unitárius plébános fiát, kisebb fiának a lengyel királyi székre megválasztatása ügyében Radziwill herceg lengyel unitárius főemberhez követségbe küldötte, s a már azelőtt a szintén unitárius Bethlen Ferencz fejérvármegyei főispán, fejedelmi főudvarmester s királyi táblai ülnök bizalmas követe által kezdett egyezkedés tökéletességre vitele módozatait és föltételeit magában foglaló titkos levele elvitelével bizta meg. A Göcs név a követnek 1603. Basta elől Lengyelországba menekült s unitárius hitrokonainál sokáig tartózkodott atyjáról már ismeretes volt a lengyelek előtt. A fejedelem azért választotta e férfit, hogy általa a lengyel unitáriusok rokonszenvét s szavazatát fia részére megnyerje. Útasítva volt, hogy legelőbb Lubinszkit [néhol *Lubinczki* van írva.] keresse fel, s megadván a fejedelem levelét, további útasítást tőle várjon. Meg volt mondva a fejedelemtől: kiket keressen fel? hogy értekezzék az ügyben a herceggel s mondja meg neki, hogy a fejedelem küld pénzt hadgyűjtésre, csak tudassa, ha bátorságosan mehetnek-e vele? bort is küld, mihelyt mód lesz benne; biztosítsa nevében a herceget, hogy a kiknek ajándékot ígért, minden meg lesz, sőt oly előmenetele lesz, melyet most nem jó kijelenteni; a kozákokat is biztosítsa, hogy a mit felőlek a herceg a fejedelemnek írni fog, mindent kész teljesíteni; ha a fejedelem jóakarói azt ajánlják, hogy személyesen menjen a kozákokhoz, menjen el, csak előbb jól értesítesse magát, mint s hogy kell oda menni? minő biztosítással? sat.¹⁾ E küldetés teljes sikerét a fejedelem hirtelen halála meghiúsította.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 494. l.

Volt hajlam a város polgári jellegének és politikai helyzetének megváltoztatására, s erre biztos út és eszköz gyanánt a nemességnek — kiváltságai megtartása mellett — betelepítését vélték, a mit ily irányu törvény alkotásával kívántak elérni. Kolozsvár városa azonban szigoruan ragaszkodott kiváltságaihoz, s midőn e kérdés 1632. a május 1—10. gyulafejevári országgyűlésen előkerült, az Kolozsvár követeinek erélyes felszólalására, a XXIII-ik t.-czikkben azt végezte: „tartassék meg az 1614-ki medgyesi törv.-czikk.“¹⁾ Kolozsvár polgári szerkezete és alkotmánya sértetlenül maradt.

Az *igazságszolgáltatás* gyakorlati alakjairól, a perügyi eljárásról, védelemről sat. jogászok s jogtörténetírók előtt érdeklél biró néhány rámutatást közlök az e korban véletlenül nagy számban fenmaradt emlékek nyomán. A törvényes jegyzőkönyvek meg vannak különböző czímen vagy cím nélkül az 1631.,²⁾ 1632.,³⁾ 1632—1633.,⁴⁾ 1638.,⁵⁾ 1639—1644.,⁶⁾ és 1645—1651.⁷⁾ évekről. Megvolt azonban jegyezve, s itt ismétlem, hogy a régibb századok törvénykezési s más jegyzőkönyveiben nincs rendszer és folytonosság. A jegyzők ugy és oda irták be a perfölvételt és ítéletet, a hol valamely kész jegyzőkönyvben üres lapot találtak; a cím hiányzott, változott, föleserélődött, a mint a jegyzőnek eszébe vagy tollára jött. Egy század jegyzőkönyvében korábbi és későbbi századok ügyes-bajait s tárgyalásait találhatni föl tarkán, szét-szortan.

A birói nyelv és törvényszéki irály egyszerűségét jellemző néhány alakot is közlendőnek látok.

Az ügyvédvallásé: „1660. február 19. Mózes János ügyvédvé vallja minden ügyében Ajtai Tamás deákot sat. Aláírva: *Notar. m. pr.*“

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. X. k. 286. l.*

²⁾ *Acta Judicialia A. D. 1631.* Első és másodbirósági ítéletek.

³⁾ *Czím nélküli j. könyv.* 1632-ről. Törvénykezés, ügyvédbevallások sat.

⁴⁾ *Törvénykezés, ügyvédbevallás, tiltakozás sat.*

⁵⁾ *Törvényes Jegyzőkönyv* cím nélkül.

⁶⁾ *Hasonló.* Az ügyvédbevallások a végén.

⁷⁾ PROTOCOLL. ANNOR. 1645—1651. Egy másiknak czíme: *A. D. MDCXXXVIII. Protestationes tempore Judicatus C. D. Stephani Rosas Primarii et Caspari Peutsch Regii Judicium Civitatis Colosvar factae.*

A későbbieket hátrább időrendben összevontan szintén említni fogom.

Tiltakozás alakja: „1660. jul. 26. A per folyt a fő- és helyettes királybíró előtt. Prásmári Sziijgyártó János megjelenvén személyesen, tiltakozik azért, hogy Bul István, őt veréssel fenyegette, sok illetlen dolgot követett el rajta, azt törvény nélkül nem hagyhatja, hanem annak idejében keresi érette. Aláírva: *Notar. m. pr.*“

Birtokba vezetési jelentéstétel: „Mi, Telman Márton és Déézi János, a becsületes Tanácstól kibocsátott hites polgárok. Adjuk emlékezetekre mindeneknek, a kiknek illik, hogy megtalálván a becsületes Tanácsot Szentgyörgyi István deák, hogy vett egy házat Szakmári Mihálytól 275 forinton, azaz kétszáz hetvenöt forinton, hogy abba a házba vezessük be, jelen lévén ilyen becsületes személyek u. m. Csiszár István és Kádár András uramék, ugyanazon fertálybeli kapitányok és tizedes Varga László, a két-féldől való szomszédokat is u. m. Vajda Ferenczet és Lakatos Jónást odahivatván, az atyafiak is u. m. Farkas Márton, Képiró István jelen levén, megkérdeztük: ha valamelyik ellenkeznék-e a háznak eladásában, de egyik sem ellenkezett. Azért mi feljül megnevezett személyek bevezettük Szentgyörgyi István deák uramot, hogy azt a megnevezett és megvett házat birhassa, mint sajátját és utódai is örökösen birhassák. Mely dolognak nagyobb bizonyosságára adtuk a mi levelünket sat. ¹⁾

Az *ipar és népesség terjedését* új czéhek keletkezése, gyarapodását s a polgárság magyarosodását czéhszabályaik magyarul kiadása és bővítése, virágzását egész körében élénk munkásság nyomai igazolják. A *Borotváló mesterek* [borbélyok] czéhének Szegedi György városi jegyző által magyarul szerkesztett s 1638. sept. 12. kiadott szabályait Váradi Borbély András főczéhmester, Tömösvári István másik czéhmester kérésére átirta és kiadta a kolozsmonostori konvent nevében és pecséte alatt Pécs-Váradi János levélcsereső 1643. febr. 3-án; áll 17 pontból, melyek nevezetesebbjei: „a bevezetés, melyben a czéhszabályok szerkesztői a Krisztus nevében kezdik a munkát, s a reformatio változtató hatására utálnak, szabályaik változtatása okául a pápista valláshoz tartozó czeremoniák megszűnését adják, s erőteljes szavakban fejezik ki, hogy törvény nélkül egy testület sem állhat fenn; ezekben az istenfelő kegyes emberek örvendnek, a nyakasok és engedetlenek

¹⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

értelme és elméje általuk meglágyul, s a társaság célja, a város békéje és jólléte előmozdittatik. Ezekért alkották ők czéhszabályait — mondják — melyek közül jellemző az 5-dik pont, mely a czéhbe állani kívánók képessége igazolását illeti, hogy t. i. az ilyenek tudják megkésztetni: 1. a *kenő irt* — a mint ők hívják — a *szederjes flastromot*, 2. a *nagy érlelőt* s a melyik ezeket jól csinálja, befogadják, ha nem csinálja jól, nem; a 7-ik pont, mely a czéhgyűléseket 15-öd naponként tartatni, a 8-dik, mely egymás megbecsülését s gyűlésekben a tisztességes társalgást, a 10-ik az inasfogadást a czéhmaster előtt végeztetni, a 14-ik a meghalt mesterek koporsójának temetőbe kísérését, a 15-ik az elszegényedettek fölsegítését rendeli, a 17-ik, melyben köteleességökké van téve, hogy valamikor a fejedelem parancsolja, kivált hadakozás idején a czéhes mesterek orvosságot s egyébféle eszközöket kiszolgáltatni tartoznak, magyarok és szászok egyenlő számban, ha egyenlők, ha valamelyik kevesebb, kevesebbet is köteles adni.“¹⁾ A *Kécsinálók* czéhszabályait átirta és kiadta 1631. decemb. 24. a kolozsmonostori konvent. Főbb pontjai: „Új évi vizkereszt napján összegyűlvén maguk körül közszavazattal czéhatyát választanak, a ki őket szabályaik értelmében kormányozza, megválaszthatják 2-ik évre is; ha a czéh szaporodik, később választhatnak 2-ik, 3-ik czéhmaster is; a czéhatya havonként egyszer a mestereket összegyűjti dolgaik igazítása végett, nem szolga, de valamelyik ifju mester által hivatta meg őket, az előtti napon, s kijelölve a gyűlés óráját; ha a szükség kívánja, rendkívüli gyűlés is hívható egybe; a czéhmaster megválasztásakor a mestereket illő ebéddel vendégeli meg, s most két, ha a czéh megszorodik 4 veder bort ad; ha valamely mester meghal, özvegye megtarthatja maga mellett azon mesterséget folytató, férjéről hátra maradt társát és az apródot egy évig, ha nem maradt férjének társa, az özvegy kérhet a czéhmastertól; ha özvegy azon mesterséget folytató legényhez megy férjhez, a mesterségért féldíjt fizet; ha mester fia más mesterségbelinek lányát vagy özvegyét veszi nőül, az is féldíjt; ha özvegy mester más czéhbeli özvegyét veszi el, vagy valamely mester fia ugyanazon mesterséget özönek leányát, semmit nem fizet. *Az apród* föl vétel föltételei: I. mutassa be nemzetségi származását, s a czéh-

¹⁾ OKLEVÉLT. CXLV sz.

nek fizessen 4 frtot, a mestereknek másfél veder legjobb bort, a költség felét az apródot fölvevő mester fizeti, a tanév 3; 2. ha szülője van, az ad ruhát, eszimat s inget, egyéb apróságot a gazda; ha nincsenek szülői, de magát jól viseli, a gazda gondoskodik róla, de a tanuló a tanulás bevégeztével költségét megtéríti; ha jó viseletéért el akarja engedni, teheti; 3. kitelvé a tanulási idő, a mester a czéhet egybegyűjti, ebéddel vagy vacsorával s 1 veder borral megvendégeli, felszabadítja és neki szabadítólevelet ad; 4. a mely tanuló más mesternél akarja mesterségét kitanulni, félideje elteltével elkéredzhetik; de ha saját atyjától tanul, az időtűzés nélkül, mihelyt a mesterséget megtanulta, őt felszabadítván, a legények közé sorozhatja; 5. két apródot egy mester sem tarthat egyszerre, de midőn az első 3-ik évének három harmadát kitöltötte, nézhet új apród után; 6. ha a gazda az apródot igen sokkal terheli, a mestereknek jelentve, más gazdához rendeltetését kérheti. Az *ifju mestereket* illetők: a mely ifju késcsináló mester meg akar telepedni, egy évnegyedig valamely mesternél köteles magát gyakorolni, s akkor a bíró és tanács előtt dolgát előadván, magának polgárjogot szerez; ezután a czéhmesterhez folyamodik, az gyűlést hív össze, s fizet nekik először ötször öt garast, a kik jó reményt adva üdvözlik őt; másodsor is gyűlést kívánva, ötször hat garast fizet; a mesterek akkor tudtára adják, ha fogyatkozást vettek benne észre, s megkérdik: ha megtanulta-e a mesterséget? azt is megkérdik, ha kész a jártasságát remek készitással megbizonyítani? Ha biztatja magát s rá szabadságot kap, tartozik a remeket a czéh mesternél egy nap alatt kinagyolni, s az nap a mestereket bőven megvendégelni. Ekkor egy hónap adatik az elkészítésre, a mit ha jól nem végez, a czéhtől megfeddetik, s a roszul készült műért a czéhnek 15 forintot fizet. A ki nem elég tanult s remeke elkészítésében nem bizik, mégis dolgai megkívánják a megtelepedést, azért, hogy itt maradhasson, fizessen a czéhnek 15 frtot. A ki jól készitette el remekét, a mestereknek fizessen 4 veder legjobb bort. Új jövevények más mesternél ajánlják fel magukat. . . . Minthogy illő, hogy minden czéh a maga határai közt maradjon, igaznak íteltetett, hogy kés, borotva és fogó élesitéstől és kicsiszolástól minden lakatos, csiszoló és borbély tartózkodjék; a ki titkon vagy nyilván ilyeneket készit vagy művel, a bíró és tanács vétessse el, valamint a kik a lakatosok, csiszolók és borbélyok mesterségébe

avatkoznak, azok is így büntetessenek. Idegenföldi késcsinálók a négy sokadalmon kívül kést a városba eladásra be ne hozhassanak, ha teszik, a bíró és tanács vétesse el, s két része legyen övék, egy a czéhé. A mesterségekhez szükséges állatszárvakat azok elvesztése büntetése alatt senki meg ne vehesse s ne árulhassa. A mely mester gyűlésre idejében meg nem jelenik, 4 garast fizet, a melyik a czéhmesterhez hivatva, bőrköténnyel jelenik meg, 3 garast, a ki más legényét elcsábítja, 4 frtot, a ki apródot csábít el, 3 frtot. Gyűlésben káromkodó 1 frt, a mester társát bántalmazó 1 frt, ha társát tolvajnak mondja, 6 frt és 66 pénzt; a ki közbeszéddel *hadler*-nek mond valakit, büntetése félforint, ha léhának, állhatatlannak, köznyelven *sokelem*-nek [?] mond, 1 frtot. A ki tolvajságon éretik s az bebizonyul, a czéhből kizáratik; ha mester vagy társ megharagudván, az asztalt öklével veri vagy a másikat hazugnak mondja, félforintot, 50 pénzt; a ki a felveendő tanulót egy vagy két nappal tovább tartja a két hétnél, 3 frt, a mely társ vagy legény rendelés előtt nősül, 4 frt, a ki hír nélkül, társai megvetésével eltávozik a városról s később ismét vissza akarna jöni, útasíttassék az ifju mesterek közé, s ugy szerezzze meg ismét czéhbe fölvételét; ha hírel megy el, visszafogadható.“ E konventi átirat a város bírájának és tanácsának s esküdteinek bemutatattván: ez azt a hol szükségesnek látta, megigazítva, a hol kellett, pótolva s helybenhagyva, az előlirt mestereknek és az egész czéhnek jövő helyes önkormányzása végett a város nagyobb pecsége alatt kiadta 1631. május 4. ¹⁾ A *Kovács czéh* I—XIX pontból álló német szabályait magyarra fordítva kiadta 1640. Conrád István városi jegyző. Ez egyszerű másolat, s egész terjedelmében közölve levén illető helyén: itt csak főleg nyelv tekintetében figyelemre méltó lényegesebb pontjait ismertetem. „I. Az inas fizetése egy évre egy ködmön, kendervászon ing s lábravaló, második évre is egy ing és lábravaló, mikor ideje kitelik, egy bokor [pár] saru. IV. A ki czéhbe akar állani, tartozik mesterremekben készíteni egy ásót, kapát, kaszát, egy kötő fojszét; ha valamelyikben hibát találnak, büntetése 1 frt, s ha valamennyiben hiba lesz, büntetésül egy évig kell legénykedni, hogy a művet jobban megtanulja. V. Mikor a czéh-

¹⁾ Az *országos levéltár* kolozsmonostori konventi levéltár részében jeltelenül talált *eredeti fogalmazmányból*.

atya évenként tisztét feladja és számot is adott, a mesterek tartoznak őt fáradságáért 100 pénzt érő új évi ajándékkal a czéh részéről feltisztelni, feleségének pedig egy ingaljuak való gyolcsot adni. XII. **Regelő hétfőn** [új év első napján] a ki veszekedést indít, büntetése 1 frt, a ki a bort és eledelt száján kiadná, 1 frt, a ki tovább nem maradhat helyén, kéredzék el a czéh mestertől, különben 100 pénzt fizet. XVIII. Ha valamely özvegy asszony a czéhet gyermekének akarja tartani, évenként tegyen le a czéhbe 12 pénzt, de ha el is mulasztaná, a gyermek igazsága mégis ne vesszen el, hanem mikor a czéhbe be akar állani, egyszerre tegye le.“¹⁾ E czéhszabályokat a kolozsvári birák és esküdtek a kovácsok kérésére két ízben pótolták. *Először* 1641. jan. 2. ezen czikkkel: „Ha valamely kovács mesterlegény vagy inas czéhen kívül kontrázkodnék, vagy valaki megtiltott mívet hozna be kereskedés végett s azt árulná, a legény és inas műszerét és eszközét a biró és tanács vétesse el, s áruk két része legyen a tanácsé, harmada a czéhé.“ *Másodszor* 1645. jan. 2. ezen czikket fölújították s a czéhben kihirdeték.“²⁾ A czéh legrégebb *jegyzőkönyve* 1632. febr. 19. kezdődik³⁾ s 1644-ig terjed, magyarul írva, a mesterek nevét is magába foglalja, $\frac{1}{3}$ rész német, a többi magyar. Ilyenek: *Jakab, Kovács, Palkovics, Máthé, István* mesterek, *Török, Lukács* sat. Egy *másik jegyzőkönyvbe* a czéh bevételeit irták be.⁴⁾ Ebben is 1729. márcz. 25-től 12 mester van bejegyezve, ily nevűek: *Zilahi, Vásárhelyi, Taploczai, Kolozsvári, Köpeczi, Kállai, Győrfi, Sánta, Eperjesi, Telegdi*. Kettőn kívül mind magyar. A *Szappanos czéh szabályait* 1637 dolgozta ki, s Bred⁵⁾ Márton és Kádas István szappanos mesterek, Pulacher István fő-, Bacsí István királybiró, Peutsch Gáspár, Samarjai [máshol Samarjai Jóó] Mihály, Hermann András, Tököli János, Fenesi Mihály, Kovács Gáspár, Geszner Ambrus, Huszár Péter, Wendrich Pál, Veres János és Teuffer András tanácsosok és esküdt polgárok vizsgálata és helybenhagyása alá beadták,

¹⁾ ORLEVÉLT. CXLIII. sz.

²⁾ A kovács czéh levéltárában levő eredetiből.

³⁾ Czíme: REGISTRUM sat.

⁴⁾ Ebből van kivéve az 1556 feliratu czéhpohár ismertetése. Látható időrendi helyén feljebb.

⁵⁾ Innen származhatott *Bred-fő*, ma Brétfő szőlőhegy neve. Hihető, hogy e nemzetség hajdan ott nagybirtokos volt.

azok megvizsgálták, s néhol javítva, néhol pótolva, meg máshol egészen átalakítva, helybenhagyták, s az így megigazitott szabályokat a tanács Conrád István jegyző aláírása s a város nagyobb pecsége alatt, azon évi decemb. 19. könyvalakban kiadta. E czéhszabályokat később Kádas István fő-, Teremi János al-atyamester és Veres György, Ujhelyi István, Beregszászi András, Kádár Péter, és Balogh György szappanos mesterek kérésére 1641. jun. 17. a kolozsmonostori kastélyban a fejedelem is megerősítette, s a kérelmező mestereknek függő pecsége alatt kiadatta. Én a czéh levelesládájában ezen fejedelmi megerősített czéhszabályt találtam meg, s abból vettem másolatot; később megtaláltam a czéh által 1788. a kir. kormányshoz beadott hártýára irt egy más egykoru példányt, mely korával megegyezőbb s hibátlanabb levén: a fejedelmi kiadás bevezetését és záradékát érintetlenül hagyva, magát a czéhszabályt e szerint teszem közzé. Főbb különbségek, hogy a fejed. által megerősített példányba a „czeh“ kezdettől végig *csch*-nek van írva, az „eo“ ő-nek „csinál“ *csinál*-nak, w v-nek, ü ü-nek javítva, részint rontva, e szó pedig: a czéhbe „bekéredzik“ többször így iratott: *bekövedzik* mindkét példányban, a mi mutatja, mily nehézségekkel küzdött a város szász polgársága, míg a magyar kiejtést az írásban is ki tudta fejezni s a szók helyes értelmére rájött. E tévedések hihetően Konrád István szász nemzetiségű városi jegyzőei. Közölve levén a magyar szövegű czéhszabály illető helyén: itt csak tudákos bevezetését s főbb pontjait emelem ki. „A szabályalkotó mesterek előterjesztették — így szól a bevezetés — hogy a városon minden kézi mesterség üzőinek, a kik jogukhoz törvényesen jutottak, törvényeken s kiváltságokon alapuló külön társaságuk s czéhszabályuk van, rajtok kívül; s bárha mesterségökben ismereteiket és képességeket ők is, mint más mesterségbeli legények, szolgálatjuk által szerezték, de vannak, a kik a szappanfőzést nem tanulták, készítmódját s rendét nem tudják, hanem a szappan-anyagot csak elrontják, s némelyek olyat készítenek, hogy a kik használják, kárt vallanak miatta. Vannak, a kik saját tanult mesterségeket elhagyva, szappanossághoz fognak s ezzel a mesterségeket értőknek is ártnak; haszonvehetlen szappant is hoznak a városra, s így külső s belső kontárok által az értők hirneve és becsülete is szenved, a közönség kárt vall, a mi a városnak is árt, mert kivált a tudatlan nép nyilván kiabálja és terjeszti, hogy a kolozs-

vári szappanosok rossz szappant készítenek. Kértek tehát a tanácstól czéhjogot, az általuk szerkesztett szabályaik megvizsgálását s kiváltság alakjában kiadását; csak így lesz lehetséges, hogy a városban jó szappant áruljanak, mert ők csak jól értő mestereknek fogják e jogot adni, a kívülről behozottat megvizsgálják s a rosszat eltávolítják...“ A szabályok közt jellemző az, mely a magyar és szász iparosokat egyenlő jogban részesíti, a városi szülött inast a külsőnél előbbre teszi, s megkívánja, hogy ne legyen jobbágy, de szabados és magyar vagy szász; hogy a gazda az inasnak felszabadtásáig köteles lábbelit adni, egynél több inast tartani nem szabad; czéhmester választáskor legények atyja is választandó, a czéhbe állás díja 8 forint és mester remek készítés, t. i. egy főzet szappan az ő igaz minden szerivel a maga módja szerint; fél év eltelté után a remekelt s felszabadult legény házasodjék meg, nemzetséglevelét elémutatván, nevét a város jegyzőkönyvébe irassa be s a város iránt kötelezze magát hittal; czéhgyűléskor két emberséges ember által kéredzék be a czéhbe, ha megnyeri, esztendő alatt adja meg a mesterasztalt, ha a mesterek nem kívánják, a 12 forintot. Míg a remekelt legény meg nem házasodik, sem inast, sem legényt nem tarthat a czéhbe állásig; czéhgyűlés legyen két hónaponként; ha valamely mester társaival egyetérteni nem akarna, a bíró és tanács erejével vétessék el műve és műszere. Megengedettett a czéh javára az is, hogy ha ők a város szükségét kielégítik, senki sehonnan ide, Erdélyben készített és főzött szappant a négy szabad sokadalmon kívül árulni be ne hozhasson, se idegen itt ne árulhasson, ha teszi, a czéhmester a tanács erejével vétesse el, s kétrésze legyen a tanácsé, harmada a czéhé.¹⁾ A Szőcs czéh azon régi, valamennyi erdélyi fejedelemtől megerősített kiváltságát: hogy Erdélyből nyers és félig érelt juh-, bárány- és vadbőrt kivinni nem szabad, s a ki tenné, a kolozsvári szőcsök lefoglalhatják és elkobozhatják — I. Rákóczi György fejedelem is 1631. jun. 14. megerősítette.²⁾ 1634. febr. 19. a czéhgyűlés azon végzést hozta: „hogy valamely mesterlegény az ura házában kívül hál, annak maradtsága 25 pénz...“ ismét: A mely mester legény márcz. 10. után jó a városba s sept. 8-ig lakik ott, műhelyből fölkelni nem lesz szabad, ha fölkel, ok nélkül, más

¹⁾ OKLEVÉLT. CXLIV. sz.

²⁾ A czéh levélt. levő eredetiből.

műhelyt nem adnak, sőt poszperttet [*üllevél*] sem, s még meg is büntetik. Aláírta: Werner Mihály, czéh irnok.“¹⁾ *A Szijgyártó czéh* 1515-ki legelső czéhszabályainak 1582-ik évi tanácsi, később I. Rákóczi Györgynek 1642. jul. 11-én kelt megerősítő levele közölve levén:²⁾ itt azzal egészitem ki, hogy ez utóbbi megerősítő levelet 1646. márcz. 15. a Gyula-Fejérváratt tartott országgyűlésen a kolozsvári szijgyártó mesterek bemutatták, az a kk. rr. gyűlésében ellentmondás nélkül kihirdettetett, s e tényt Sárosy János ítélőmester neve aláírásával és ítélő mesteri pecsétével is megerősítette...³⁾ *Az Aranymivesek* fontos új végzésekkel pótolták s egészítették ki czéhszabályaikat. 1635. ápril 28. egész czéh együtt létében, rendtartásuk szerint, elébb a próbát meglátogatván, azután egyéb szükségeseket is szemügyre vevén: „a közpanasz és a fejedelemnek az arany vásárlását illető kemény parancsolatja következtében, hogy a becsületes czéhnek nagy kára ne következék, elvégezték és keményen meg is kiáltatták, hogy senki a féle aranyat a fejedelem tilalma ellen ne merészeljen venni, mert a kit rajta érnek, fejét és jószágát minden kegyelem nélkül elveszti. Az aranynak is esztendőnként való ki nem adása ez okból történt.“⁴⁾ Ugyanazon évi jun. 23. végezték: „1. Ha idegen ötvös legény mester remeket akar készíteni, szerezzé meg a nemzetséglevelet és úgy fogjon hozzá, hogy a mester remekkel együtt bevihesse, különben remekét nem fogadják el.“⁵⁾ Ha akár városi, akár idegen mester remekes legény megházasodik s czéhbe akar állani, elsőben írassa be magát a város könyvébe, s miután a fejedelem és város hűségére megesküdt, csak akkor vétessék be. 3. A ki mester remeket csinál, 4. gyra ezüstből csinálja, mely szép tettetes legyen három hónapra végezze el, ha elmulasztja, gazdájának minden hétre 50 p. házbért fizet. 4. Mely ötvös mester inast akar szegődtetni az ötvösmű megfánulására, tudakozza meg eleve: nem jobbágyfiú? s nem bujdosó-e? és ha jó nemzet, a czéhmesterek is végére

¹⁾ *A czéh* levéltárában levő *eredetiből*.

²⁾ KOLOZSV. TÖRTÉN. ORLEVÉLTÁRA I. kötet. 331—335 ll. E közlés czímében e *czéhszabályok* tévesen a *Timárokénak* vannak írva, a mit kiigazítok.

³⁾ *A czéh* levéltárában levő *eredetiből*.

⁴⁾ *A Remek bevételről való Könyv* számozatlan *eredetijéből*.

⁵⁾ *A Remek bevételről való Könyv* számozatlan *eredetijéből*.

menvén, csak úgy szegődtessek be. 5. Valamely ötvös legény idegen országból vagy városból jő, és itt akarna mívelni, az ötvöslegények előjáróit és gondviselőit, a kik gazdának is neveztetnek, találja meg, s azok által keressen mívet a mestereknél; ha valamely ötvös legény gazdáját elhagyja, és más mesternél akar mívet keresni, ugyanazon gazdák által keresse, azok tudják a czéh törvényét s rendtartását, s végére menvén, mint vált meg mesterétől, nem kedve ellen hagyta-e el a ki mívet keres, úgy szerezzenek neki mívet, hogy egyiknek is bántódása ne legyen, s abba gazdájokon kívül egy legény se vegyüljön, hogy mívet keressen, mert nem az ő tiszte s büntetés nélkül nem hagyják, mert ebből eddig sok kedvetlenség és panasz támadt. Azt is meghatározták, hogy a czéh tagok minden évben 4-szer — 5-ször gyűljenek össze, a mint a dolog kívánja; legyen közöttük fegyelem, a mint Istenben elnyugodt atyáik között volt, hogy így mind a czéh, mind az ötvös legények jó hirneve megmaradjon. 6. A mely idegen ötvös legény Kolozsvárra jő mívet keresni, a mely mesternél talál, szorgalmasan megtudakozza állapotját, ha czéhes helyen tanult e? van e apródevele? igazságát mutassa meg, mert e miatt is sok nyavalyák jöttek közénk...“¹⁾ 1639. jul. 30-ki czéhgyűlésben elfogadták Huszár Péter mester remekét, mivel próba szedés nem lehetett. Oká az, hogy a fejedelemtől kemény parancsolat érkezett, hogy a portára való 33 kupát és a korsót s medenczét 12 latos ezüstműből csinálják éjjel-nappal. De meghatározták, hogy ez gyakorlattá ne váljék, hanem ezután a mester remek bevétele a próba szedés utáni szombat legyen, először látogassák meg a próbát s csak azután mutassák be a mester remekét.“²⁾ 1640-re mint emlékezetes dolgot följegyeztette a czéhgyűlés, hogy a tanács engedélyéből s czéhvégzésnél fogva a város a míves mesterek számára a czinterem egyik ajtója és fakamarák felett építtettek egy áruló helyet, hogy míveiket sókadalmakon és vásárnapokon szárazon árulhassák, mivel addig a czéh a földön árulván, helyek alkalmatlan volt és sok kárt vallottak; czéhmester volt Linczegh Dániel és Ilyefalvi István, építték a czéh javaiból. Végezték azért, hogy minden ötvös, a ki oda felmegy árulni, a czéh szükségére adjon 5 frtot azért, hogy

¹⁾ *A Remek bevételeiről való Könyv számozatlan eredetijéből.*

²⁾ *A Remek bevételeiről való Könyv számozatlan eredetijéből.*

azt jövőre is fedéllel s egyéb szükségesekkel el kell látni s ez csak a czéh javaiból tehető; mely végzéshez az ez időbeli vásáros mivesek is hozzá járultak s nyoleczan 40 forintot adtak be a czéh ládájába.“¹⁾ A czéh mesterek választása s az apród szegődtetés bővölködik ipartörténeti adatokban. 1631 és 1633-n a czéh mester Henzler Benedek és Déési János volt. A leltározáskor feltűnt egy arany filkyer [?] és egy arany boglár; 1634—35-n Déési János és Zeller János, a leltári tárgyak közt érdekes volt egy kis finom arany bertöeske [*bertöeske?*], mely fél fontot nyomott; 1636—37-n Fenesi Mihály és Ilyefalvi István, 1639. Déési Eötvös János és Broser István, 1640. 1641 és 1647. Linczezh Dániel és Ilyefalvi István voltak czéh mesterek. Leltározva volt 1640-re 33 arany forint, 1641-re ugyanaz. Ez évben Linczezh Dániel főczéh mesterségében ápril 6. mutatta be a mester remekét ugyanannak Dániel nevű fia, a collatiot az egész czéhnek ápril 21. adta meg, melyben négy emberséges gazdálkodás volt és az egész czéh nagy emberséggel mulatott, a kiért legyen Istennek mindenkor dicséret és tisztesség [*Laus Deo semper et Honor.*]...“ E munkás legény pedig volt a czéh mester fia — a remekelő ismételt megnevezésével zárta be lelkesülten a czéh jegyzője krónikai följegyzését. 1642. Zilahi Pál, Broser István, 1644. Linczezh Dániel, 1645. Szilágyi Pál, Zeller István, 1648. ismét ez és Thordai István voltak a czéh mesterek...²⁾ 1632. aug. 10. Köpeczi Sámuelhez szegődtettek be egy Peti nevű inast, váradi fiut; ötvös műves apródnak beszegődtették 1633. ápr. 10. Tótházi Mihályhoz Nyirő Andorkát; 1634. sept. 26. Weynberger Dávidhoz a néhai Szenczi Molnár Albert fiát, Palkót, négy esztendőre, apród esztendeinek kitelő napja lesz szent Mihály napja, fizettek érette 2 frtot. 1645. jul. 8. Globicz Mihályhoz Forró Tamás predikátor fiát, a kezesek fizettek 2 frtot. Henzler Gergelyhez Szakmáry Eötvös Pál fiát, Zsigmondot; 1636. márcz. 23. Ferenczi Bálinthoz Göcs Pál uram fiát Istókot; 1641. ápril 14. Almásy Andrásához Horty István fiát, Andoriást; 1648. Kassai Pál inasát, Hunyadi Jancsit négy esztendeig szegőd-

¹⁾ Ezek nevei: idősb és ifjabb Minarcher Mihály, Zeller István, Kerekes másképp Fleischer Péter, Zicharter János, Végh János, Lutsch Mihály, Gyulai Sámuel.

A Remek bevételről való Könyv lapszámozatlan eredetijéből.

²⁾ *A czéh mesterek és czéhvagyon nagy J. könyvéből.*

tették a mívre...“¹⁾ *Az Asztalos czéh* j. könyve 1683. készült²⁾, de visszamenőleg 1630-ig vannak benne följegyzések. Kezdete ez: „Dicsőség Istennek mindörökké!“ [*Laus Deo Semper*] Az Ur 1683-ik évében [a hónap hiányzik] 22-kén. Czíme: JÖVEDELEMRŐL VALO KÖNYV, melyben a legények czéhbe való beállása és magok szegődtetése beirattatik... E címlap előtt, tán egy korábbi j. könyvhöz tartozott fél iven ez volt írva: AZ KOLOSVÁRI BECSÜLETES ASZTALOS MESTEREKNEK nevei 1630 évtől így következnek renddel.³⁾ Jellemző, hogy az első században mindig *úr*-nak írják a

---

¹⁾ *Az apródok j. könyve eredetijéből.*

²⁾ Ivalaku, táblája kemény, bőrsarokkal s szegletekkel, kívül rajta legfeljül: *A. D. 1683. Alól: 1684.*

³⁾ Tótházi István, esküdt biró, Herr Hannes Orelt, Centum Pater, H. Steffen Streiffert C. P., H. Hannes Burkner, Szilágyi János ur, Megyeri Mihály ur. Ennél égett volt el a czéh minden java. Szegedi Pál ur, H. Lukas Eichhorn C. P., Herr Valtin Drechsler, Asztalos Ferencz ur, Ördög Péter ur, Déési András ur, H. Hannes Vermescher, Borbély Asztalos Péter ur, H. Andreas Nééb Centum Pater et Dux Pedestrium Civium [száz-anya s a gyalog polgárok hadnagya], H. David Tischler, Borsos János ur, H. Hannes Steuner, H. Mechel Dengler, H. Hannes Lew Rehner Juratus Assessor, subst. Judex [esküdt ülnök, helyettes biró], H. Paul Henzler, Debreczeni István ur, H. Steffen Henzler, H. Hannes Wagner, Sós István ur, H. Hannes Czekel, C. P. Exactor, H. Andreas Nééb jun. H. Peter Hutt, H. Franz Bath Exactor Civitatis [városi számvevő], Pesti György ur, C. P. et Exactor, H. Martin Tischler, Lőrinczi Boldizsár ur, H. Martin Nééb, H. Steffen Nééb, Kövendi György ur, Centumvir, Kánya János ur, C., H. Gerich Tischler, Vásárhelyi András ur, Kovászovits András ur, H. Gerich Poots, H. Georgius Wolff, H. Martinus Konnert, H. Martinus Tischler, C. P., Bölöni János ur, Magyar György ur, C. P., Ugron János ur, Kövendi János ur, C. P., H. Lukas Hoch, Dersi Moyses ur, Abrámovits János ur, Polonus [lengyel], Bölöni Sámuel ur, Horánczky Mihály ur, H. Umling Lőrincz, H. Mathias Schenitz, ein Kauphter Meister [*a ki mesterségét vette*], H. Michael Czitner, H. Daniel Widmann, in Carlsburg. [Ez mutatja, hogy e beírás száz évvel későbbi, a mikor Gyula-Fejérvár már Károly-Fejérvárrá lett.] H. Georgius Fronius, Herr Severinus Bäck, Tiroler, Árkosi György ur, Kolosvári Josef ur, Kövendi Sámuel ur, távol van — [abwesend], D. Laurentius Umling jun., H. Martinus Steinhäuser, Magyar Josef ur jun. abgessagt, H. Franz Steinbock, H. Andreas Bück, H. Johann Joachim Domicke, Dersi Josef ur, H. Johann Friedrich Senser, ein gekaufter Meister, H. Michael Rothmann, H. Simon Rosenauer, aus Carlsburg, Boka János ur, Herr Johann Umling 1772. H. Samuel Herrmann, H. Martin Lesze, H. Ignatz Wider, H. Johann Ambroszi, Deák István ur, H. Samuel Cithner

mestereket, sok visel fontos hivatalokat, s abból, hogy magukat latinul irták be a czéhkönyvbe, iskolázottságuk következtethető; elébb a magyaros névleírás kezd szokásba jőni, majd sűrűbben fordulnak elé a magyar mesterek, utoljára csak egykét szász és

---

[*neve áthuzva*] Kövendi János ur, H. Anton Richter, H. Christian Behr, H. Christoff Hoch, H. Lukas Hoch, Kováts Josef ur, H. Stephan Rimer, Centum Pater, H. Stephan Nep, Simon György ur, H. Johann Késmárki 28. jan. 1784. C. P. H. Samuel Hetz, Binder István ur, H. Johann Schönian, H. Martin Steinhaiser, Szombati György ur, H. Johann Fronius Centum Vir, H. Johann Steinbach C. V., H. Gottlieb Scheler C. V., Katona György ur, Nagy János ur, Ábrahám Sámuel ur, H. Lorenz Umling, György Antal ur, H. Franz Steinbach, H. Franz Dumki 1792, Dersi Sámuel ur 1792, H. Georgi Eittner, H. Johann Eittner, Török György ur, Cseh Antal ur, H. Johann Bostin 1792, György János ur 1794, Andreas Umling ur [igy], Vas Josef ur C. V. 1794. Hajnal Szabó Mihály ur [*neve áthuzva*], H. Michael Fisz 1795. C. V. allod. Percept. H. Johannes Feuser 1797., H. Kolosvári Ferencz ur [igy] C. V. 1798. sept. 29., H. Daniel Herrmann 1799. H. Josef Haray, Ungar aus Hradek 1799. 24. may, H. Michael Breifneder 1802., H. T. Carl Bartholdi 1802. 29. nov., Varga Sámuel ur, Hajdu-Hatház városi születés 1803., Majer Ferencz ur 1804., H. F. Carl Beist 1805., Nagy Gábor filiaris [igy] Mester 1803. H. Johann Bollfried Kögler 1805. denatus 13. jul. Binetz Moyses 1807., Leopold Koch filialis mester 1808, kiskún-felegyházi születés Paksy László 1808. nov. 3., Balogh István 1810. nagyváradi születés, Paksi Sándor erdélyi születés 1810. Andreas Guth 1810. [*neve áthuzva*, elvándorolt Brassóba]. Balogh István nábrádi születés 1813., Stephanus Schnell nagyszombati születés aug. 22. 1815. [*von Einsidel gebürtig*], C. V. Gottfried Schneider 1817. márt. 31., Farkas Ferencz ápr. 28. 1827., Paksi István 1818. kiskún-felegyházi születés., Michael Reisner febr. 28. 1820., Michael Hintzem sept. 21. 1820. von Bistritz gebürtig, György Antal sept. 30. 1820. kolozsv. szül., Sáfár János decemb. 11. 1820. kolozsv. szül., ifju Varga Sámuel decemb. 10. kolozsv. szül. Haller Ignác jan. 18. 1823. kolozsv. szül. Sintzki István nov. 26. 1823. kolozsv. szül. Konnert Mihály aug. 31. 1824. kolozsv. szül., Szász János jul. 14. 1825. kolozsv. szül., Gyulai Dániel jul. 27. 1825. kolozsv. szül. Bauer Antal decemb. 2. 1826. bánáti zombori szület. Lakatos Beniam decemb. 6. 1826. magyarországi károlyi születés, Hoch Lukács octob. 22. 1827. kolozsv. szül. Deáki Dániel nov. 28. 1827., magyarországi farkasdi szül., Deák András márcz. 18. 1827. kolozsv. szül., Joan. Georgy Gerger jul. 3. 1828. esztergáros mester u.-szebeni szül. Gottlieb Dietrich jul. 3. 1828. esztergáros mester Burkusországból, délkeff-i szül., Samuel Pötzi jun. 3. 1828. eszterg. mester, nagy-győri szül. E három esztergáros mestert a kir. kormányshék rendelése által a czéhbe bevétetni határozta; ifj. Harrai József 3. decemb. 1833. kolozsv. szül. ifj. Binetz Móses 26. jul. 1830. kolozsv.

német név van bejegyezve. Ez egyetlen adat mutatja Kolozsvár iparos népe megmagyarosodása idejét, sorát és mérvét . . . A *Csizmadia czéh* mesterei nevét 1642. kezdette j. könyvbe ígdatni. Jellemző, hogy az iparosok jóval nagyobb száma már akkor magyar volt.¹⁾ A *Gombkötő* legényeknek 1636-n adatott ki magyar szövegű szabály, mely I—XXX czikkből áll. . . 1725-ből való újabb jegyzőkönyvéből, mint e korszakba tartozót kivonva itt említem meg, hogy 1626. Kolozsváratt 4 gombkötő volt szász, 6 magyar nevű.²⁾ A *Lakatos czéh* régi latin szabályai I—LVII czikkből állottak, 1633. fordították németre és magyarra Lakatos András és Régeni Gáspár czéhmesterségében. Végén a czéhmester jövedelme így van előszámlálva: inas szegődtetésből jár 24 pénz, inas szabadításkor 24 p., a szabadító levél váltságából 24 p., a czéh deákjának [*jegyző*] harmada jutott. Legrégibb *j. könyve*³⁾ 1631. márcz.

szül. Sennyei István 10 jun. 1833. miskolci szül. Gyulai Zsigmond 28. jan. 1833. kis-kapusi szül. Orbán István felvétetett filialis mesternek, békésmegyei, orosházi szül. most szász-fenesi lakos. 1845. octob. 4. az Orbánt illető bejegyzés kihuzva. Kállai Lajos 1834. nagy-szalontai szül., Mészáros János 1847—48. marosvásárhelyi szül., Vámosi György, Kántor András, Aranyos Mihály, Rauch András, Dalchan József, Poszler Alajos, Tordai József, Kovács Péter, Fábian Mihály, Hajós Márton, Némethi Károly, Bencsik János, Papp Lajos, Sinczki István, Kágyi Lajos, Bartók Ferencz, Balázs Márton, Köleséri János, Szász József, Lászlófi Ferencz, Kűzster József Schnell Lajos, Schaffer Ferencz, Schöndorfer János, Haller Ferencz, Böckel Károly, Horváth János, Kún György, Nagy Albert, Sinczki Ferencz, Binetz Mózes, Binetz Lajos, Gold Ferencz. A könyv 1—147 lapot foglal magában, s a beirt magyar, szász, német s más nemzetű mesterek száma 208-ra megy. Én a szász mesterek neveit szászosan irtam le, a mint az eredetiben van, így: Mechel = Michael, Stephen = Stephan, Hannes = Johannes, valamint megtartottam a Centum Pater, Centum Vir, latin alakokat is — a teljes hitelességért.

Az asztalos czéh levéltárában levő *eredetiből*.

¹⁾ Gergely, Iszlai, Szathmári, Molnár, Dombi, Jósa, Brassai, Szeibert, Platz, Szél, Kádár, Gyulai, Pataki, Varju, Kerekes, Tordai, Horváth, Linczegh, Tolnai, Bakos, Szebeni, Baranyai, Földesi, Sós, Kovács, Szilágyi, Farkas, Szikszai, Erdődi, Keresztes, Fejérvári s a t.

²⁾ *A czéh* levelei közt levő *eredetiből*.

³⁾ Kemény fatáblába veres bagariával bevontan kötve, alakja 4-rét, a táblát vaskapocs tartja össze. [A *Lakatos czéh* levéltárában levő *eredetiből*.] E helyen meg kell jegyezni, hogy e mű I. kötete OKLEVÉLTÁRA 221. lapján a czímbe tévedésből vannak a *Lakatos czéh* alaprendszabályainak írva a *Kovácsokéi*, mit itt kiigazítottok.

hónapban kezdődik, a táblán belől van a czéhmesteri esküforma, s alatta: *Tordai János*. A mesterek 1723-ig vannak bejegyezve. E korszakban az 1644-ik évben 34 lakatos mester volt.¹⁾ A *Takács czéh* jegyzőkönyve is 1644. június 13. kezdődik németül, csak fél lapot tevő tartalma ez: 1. Ez a REGISTRUM arra való, hogy ide a mesterek neveiket írják be. 2. Kezdette Vogel Mátyás. 3. Mesterek voltak: Endress Ferencz czéhmester és hat szász nevű más mester. 1760-on kezdve magyar nevek kezdődnek,²⁾ s a j. könyv magyar 1865-ig.³⁾ Kolozsvár iparosairól általában meg kell jegyezni, hogy nekik oly jó híre volt s a fejedelem munkáikat annyira kedvelte, hogy az ország várainál velök dolgoztatott, 1658. II. Rákóczy Gy. gyulafejevári udvarához is onnan kért asztalosokat, tölcseréseket, kik oda jan. 11. indultak el.⁴⁾

Az iparosoknak a munkaszabadság korlátozására irányzott törekvését a fejedelem és országgyűlés az árak megszabásával kívánta ellensúlyozni. Már Bethlen Gábor fejedelem megkezdette ezt. I. Rákóczi György 1630. megerősítette elődének egy országos bizottság által dolgoztatott árszabályzatát s annak megtartását rendelte. Mindkét fejedelmi rendelet hiányosan maradt fenn a *Szabó czéh* levéltárában, de érdekes volta közlésre méltóvá teszi.⁵⁾ E szabály az 1635. május 10-ki országgyűlés XI-ik t.-czikkében helyben hagyatván, hivatkozással a korábbi törvényre, kimondatott: hogy az elébbi árszabályzat tartassék meg; a mely városi bíró engedetlenkedik, a közügyigazgató idézze akár országgyűlésre, akár a fejedelmi táblára, s kérjen rá 500 firt büntetést. Ha lenne, a ki ekkor sem engedelmeskedik, az ország mérjen rá más nagyobb büntetést.⁶⁾ A legutóbbi árszabályozás az 1692-n octob. 24-ki, melyet a fejedelem és ország a szász egyetem módosítása szerint fogadott el, s kimondatott, hogy a ki azt meg nem tartja, áruja elvesztésével büntetessék.⁷⁾

¹⁾ A *czéh* j. könyve *eredetijéből*.

²⁾ Kékedy János, Jenei, Bene, Rosnyai, Gombos, Dobos, Budai, Székely, s a t.

³⁾ A *czéh* levéltárában levő *eredetiből*.

⁴⁾ *Seeler Márton* sáfárpolgár *eredeti számadásából*.

⁵⁾ OKLEVÉLT. CXXXI. sz.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 418. l.

⁷⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 341—352. ll.

A kereskedés előmozdítására sok irányban hatott a fejedelem. 1635-ben megerősítette Hunyady János kormányzónak 1446. kelt azon kiváltságlevelét, hogy kolozsváriaktól B.-Hunyadon, Bonczhydán, Válaszúton és Sebesvár külvárosában, valamint I. Mátyás királyét 1481-ből az iránt, hogy tőlük Magyarország határain belől semmiféle vámot venni szabad ne legyen.¹⁾ Izabella királyné óta Kolozsvárnak az a jogi kiváltsága [*jus stapulae*] volt, hogy a kültartományokból árukat behozó erdélyiek, a mint az országba beérkeztek, kötelesek voltak azokat a kolozsvári első 30-adi zászló alá hozni; külföldi szállítók is azonképen; a kolozsvári külvárosi nép tovább szállította, s ebből tetemes jövedelme volt. Most szokásba jött — a mint ezen lakosok panasztolták — hogy mások fogadják fel ez áruknak az ország belsejében lakó kereskedőkhöz elszállítását. Kérte tehát a kolozsvári szegényebb nép a kamarai igazgatást: „hogy szabja meg, mi legyen egy mértföldre egy mázsa terühnek az ára, ne engedje e jogukat másoknak, ők elszállítják, csak legyen tekintettel az utak nehezebb voltára.“²⁾ Volt-e foganata a kérésnek? nem találtam róla további adatot... A fejedelem a benszülöttek javára megszorította a görögök kereskedési szabadságát is. „Értesült — ugymond 1633. május 30. — hogy idegen országbeli görög kereskedők Kolozsváratt házakat szerevén, megtelepedtek. De mivel a mult országgyűlés azt határozta, hogy ezek kereskedése az országban megtiltassék, e felett régi megrögzött szokás az is, hogy afféle idegen nemzet az ország közé máskép be ne kebeleztessék, mint országos összeírás által: ezért noha ők ott házakat szerevén megtelepedtek, de mivel az ország közé be nem kebeleztettek, a fejedelem bujdosó görögöknek tartja s megparancsolta, hogy a hol ilyenek vannak, marhá-jokat foglalják el és az ő engedelmé nélkül nekik a kereskedést meg ne engedjék.“³⁾... A fejedelem megrendelése által is segítette Kolozsvár kereskedőit. 1631. sept. 3-n azon értesülése következtében, hogy némely odavaló árus emberek Lengyelországból most jöttek meg, kik posztókat és selyem kelméket hoztak, meghagyta

¹⁾ Láthatók a *város levéltárában* Fasc. T. 94. sz. a. s e mű I. kötete OKLEVÉLT. 180—181., 267—68. ll.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 37. 88. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 301. sz.

a kolozsvári főbirónak: „hogy azokból vegyen számára 10 sing szederjes sima bársonyt, 10 sing virágos szederjes kamukát és 10 sing szederjes sima atlaczozt, e felett adjon jegyzéket [*signatura*] róla, micsoda posztókat hoztak?“¹⁾ Az országgyűlés is hozott a kereskedés javára irányuló törvényeket; az 1623. ápr. 24 — május 12-ki a XXX-ik t.-czikkben a saját majorságból való marha kivitelét vagy kiküldését fölszabadította s 30-adát elengedte, de ha család lesz benne, a közügyigazgató által az illetőt hitszegésen megpereltetni rendelte²⁾; az 1634. május 12. — jun. 1-i a 11. t.-czikkben a juhval, berbécscsel, meddő tehénnel, lóval való kereskedést szabaddá tette³⁾; az 1635. évi, május 13. — jun. 10-ki az LI. törvény-czikkben a marhával kereskedést megengedte sept. 1-ig, s az ökörrrel kereskedést mind a hazafiaknak, mind a külsőknek felszabadította, úgy, hogy család benne ne legyen, s az igaz 30-adot megadják.⁴⁾ A fejedelem 1634. decz. 18. Nyirő Sámuel kolozsvári hívének is azért: „hogy gyakorta való ottléte és házánál szállása nem kicsiny fogyatkozására van, kegyelemből megengedte, hogy erdélyi birodalmában 100 barmot vehessen és 30-ad fizetés nélkül kihajtathassa — de nem a fejedelem barmai előtt — mert azon esetben elveszti. Megparancsolta tehát minden rendű híveinek, hogy Nyirő Sámuel hívének azon kivitelre engedélyezett barmokat birodalmában megvenni, és a hová akarja, kihajtani engedjék meg . . .“⁵⁾ De korlátoló intézkedések is tétettek. 1631. a jun. 3. — jul. 5-ki országgyűlés VIII. t.-cikke értelmében az áruk tetszés szerinti árban adás-vevését megtiltotta, a városok főbiráira ruházván a felügyeleti jogot, hogy megvizsgálják, ha nem kívánnak-e a kereskedők képtelen árakat, s azokat Isten igazsága szerint mérsékeljék; a mely biró nem teljesíti, 500 frtra büntettség⁶⁾; ez az 1632. évi V-ik törvényczikkben is megújítatott⁷⁾; az 1633. évi ápr. 24. — május 12-ki országgyűlés a török portára és egyéb külső helyekre való kereskedést arra korlátolta, hogy ezt csak a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 345. sz.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 287. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 399. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 432. l.

⁵⁾ OKLEVÉLT. CXXXVII. sz.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 266. l.

⁷⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 282. l.

fejedelem menlevelével [*salvus conductus*] lehessen tenni, a bírótól előre bizonyítványt véve, hogy az illető arra méltó¹⁾; az 1631. jun. 5. — jul. 1-ki a III. t.-ezikkben a mézzel, viaszszal, szürrel és ökörrrel való szabad kereskedést fejedelmi egyedárúvá tette.²⁾ Ez teszi érthetővé a fennebb Nyirő Sámuelnek adott fejedelmi kedvezményt... 1638. aug. 8. a fejedelem összeíratta a város negyedeiben: kiknek? hány méhe van? 40-t találtak, s megparancsolta, hogy a ki méhet ver fel, viaszát ne másnak, de ő nagyságának a fejedelemnek adja, különben minden marháját elveszti.³⁾ A késedelmes fizetőkre nézve még nem voltak törvényszékek, hanem a fejedelem intézkedett. 1644. jul. 20. Váradon léte alatt több bécsi kereskedő kérte védelmét. Az öreg fejedelem az ifjuhoz küldötte le az adós-leveleket káptalani másolatban, melyek kolozsváriakra szólottak, s meghagyta a bírónak, hogy maga elé hivatva az adósokat, hitelezett fizetéseik teljesítésére szorítsa őket. A kik nem restellik lemenni a fejedelem városába — tudatja az ifju fejedelem — mihelyt a tartozást kifizetik, az adós-leveleket kezeikbe adja...⁴⁾ A kolozsvári 30-adi hivatal számadásaiból érdekes képe tűnik ki Erdély és Kolozsvár ez időbeli külső és belső kereskedésének. Az 1631-ki számadásokban: I. *A magyarországi és erdélyi kereskedelem következő forgalmi cikkei fordulnak elő.* a) Magyarországról Erdélybe vittek be csikot, szappant, vidra bőrt, *Eperjesről* dupla süveget, kisniczert végben, *Iluobol, Váradról* szintén süveget, *Károlyból* singvasat, szablyavasat, kardvasat, lengyel gyolcsot, zsidó vásznat, *Lippárról* narancsot, köz paplant, gyapott gombot, zsinort, selymes keszkenőt, papucsot, gyermeknek való foszlánt. b) Erdélyből *Magyarországra*: *Váradra* vittek ki nyulbőr gereznát, sajtot, tömlő turót, malozsa szöllőt, rizskását, nemezt, csinált szűrt, selyem zsinort, ficsor [oláh fiunak való] és kordován csizmát, hevedert, szőr-övet, korbácsot, timsót, szkofium aranyat sat.; *Nagy-Bányára* szappant, boroszlói palástot, övet, gereznát, pártamívet, sajtot, timsót, rizkását, török vásznat, nitra [?] selymet, gyapot patyolatot, karmasint, erdélyi sáfránt, kék fonalat, karmazsin csizmát, bagariát, török zsinort,

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 315. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 264. l.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 118. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 320. sz.

török vásznat, közpaplant, üveget, ökörbört, toroczkai aczél; *Károlyba* malozsa szöllőt, mézes pogácsát, tehén bőrt, szítát, ködmönt, báránybőr béllést, sebesi pokróczot, báránybőr gereznát, közpaplant, sajtot; *Eperjesre* mézet, kordován szarut, ökröt, kén-esőt, rizskását, malozsa szöllőt; *Lippára* kősót, viski lenet; Magyarországra általában: lovat, boroszlói palástot, szattyán szarut, köz esizmat, öreg jancsár patyolatot, zsinort, apró esizmat, sok ökröt és tehenet, ködmönt, báránybőr béllést, nyulbőr gereznát, istrangot, hegedühurt, sebesi pokróczot, [ezt mindenfelé nagy mértékben] II. *Az erdélyi és külföldi kereskedelem forgalmi czikkei. Bécsből* bársonyt, bársony prémet, szekfüvet, po'soni süveget, szórprémet, dupla süveget, papirost, perpetát [?], kamukát, bécsi sáfránt, tafotát, veres vásznat, bakacsint, berzent, fahajat, kalapos süveget, czérnát, gáliczkövet; *Jaroslavból* fajlandist, karasiát, borsot, gyömbért, béllelt keztyüt, kést, boroszlóit és lazurt végben, ónos szeget, papirosat, szablyatarsolyt, nádmézet, szekfüvet; *Lengyelországból* borsot, gyömbért, büdöskövet, miniumot, vas pléhet; *Iluoból* borsot, gyömbért, karakai czérnát, harasztot [?], karasiát s fajlandist végben, szerecsen dió virágot, papirosat, köz landist, fekete vásznat, boroszlóit végben, bojtot, muharat [?], lodingot és tarsolyt, bársonyt; *Konstantinápolyból* száros gombot, zsinort, jancsár patyolatot végben, selymes végü patyolatot, köz czömörletet [?], selymet, paplan közepet, bagariát, török czérnát, nyulbőr gereznát, dolmánra való gombot, keszkenőt, lapos teveszór övet, takaró szőnyeget, kék fonalat. *Landor Fejérvárról* mandolát, üveg gyöngyöt, kengyelvasat, baltát, faolajat, tűt, zsinort, oculárt, száras gombot, gallest, maszlagot, karmazsin papucsot; *Moldvából* kordován bőrt; *Lublinból* fajlandist, karasiát. Vittek ki: *Bécsbe* és *Landor Fejérvárra* viaszat; *Lengyelországba* szattyán esizmat, szőr harisnyát, lóvakarót, varga sarat, apró esizmat, mézes pogácsát, rizskását, malozsa szöllőt, palástot, erdélyi sáfránt, kordován sarut.

A közművelődés terjesztője és szellemi érdekek védője folyvást a Heltai-féle nyomda volt. Abrugyi György birta, a nyomtatványok neve alatt, néha a hely elhagyásával jelentek meg. Abrugyi oly kedveltje volt Kolozsvárnak, hogy mikor 1632-ben nősült, jan. 20. a város sáfárai a tanács akaratóból, mint könyvnyomtatójuknak ajándéckul 50 czipót küldött s egy tag húst, melyben 109 font 1 és 1/2 lat volt; január 21. ismét a bíró és egész

tanács 3 ezüst tallért és 180 pénzt. ¹⁾ E korban főleg a mulattató költészet és tankönyvirás voltak az irodalom művelt ágai, s mindenikben túlnyomók az unitárius írók. A hittani irodalom jellege a tartózkodó önvédelem, minek oka a reformált hitvallásuak megerősödése, a fejedelem e valláson léte s egyfelől a Bécsből és Pozsonyból Pázmány Péter, Telegdy Miklós és Veresmarty Mihály köreiből jövő katolikus ²⁾, másfelől a Gyula-Fejérvárról, Debreczenből, Váradról és Kassáról kiáradó reformált hitvallási irodalom. ³⁾ Kolozsváratt eddig fölfedezett 20 magyar ⁴⁾, 4 latin mű ismeretes. ⁵⁾ Ebből hittani, magyar mű 9 ⁶⁾, oktató 1 ⁷⁾,

¹⁾ A sáfár polgárok eredeti számadásából.

²⁾ Bécsben 21, Pozsonyban 22 hittani, nagyobb részt vitatkozó irányu magyar mű jelent meg. Szabó K. R. M. Könyvtárából.

³⁾ Gyula-Fejérvárat a fejedelem székhelyén 26, Debreczenben 22, Váradon 24, Kassán 6 szintén hittani s részben vitatkozó magyar mű. Szabó K. R. M. Könyvtárából.

⁴⁾ Régi M. Könyvtár. I. k. 593., 600., 620—624., 629., 636—638., 646.—647., 659—661., 681., 693., 742., 760. sz.

⁵⁾ Régi M. Könyvtár. II. k. 524., 539., 555., 574. sz.

⁶⁾ A kis Catechesis, lengyelből magyarra fordítva. Unitárius hittani mű. Régi M. Könyvtár. I. k. 620. sz.

A keresztény vallásnak rövid summája. Unitárius hittud. mű, szerző megnevezése nélkül. Régi M. Könyvtár. I. k. 622. sz.

A keresztény üdvösséges tudomány. . . . Szerző megnevezése nélkül. [Toroczkai Mátétól.] Régi M. Könyvtár. I. k. 623. sz.

Az Izraelnek egy Istenéről . . . . . való ének. Tordai Mátétól. Unitárius hittani mű. Régi M. Könyvtár. I. k. 624. sz.

A Háromságnak oltalmazására gondolt legfőbb okoskodások megvizsgálása. Unitárius hittani mű szerzője nincs kitéve. Régi M. Könyvtár. I. k. 637. sz.

A sok egymással ellenkező értelmek között mint kell az együgyü embernek felkeresni az igazságot? Várfalvi Kósa János unitárius tanártól. Régi M. Könyvtár. I. k. 649. sz.

Catechesis. Az üdvösségnek fundamentumáról rövid kérdészkedés. Várfalvi Kósa János. Régi M. Könyvtár. I. k. 760. sz.

A szent János Evangeliuma kezdetének rövid magyarázatja. Németből a fordító megnevezése nélkül. Régi M. Könyvtár. I. k. 660. sz.

Reggeli és estvéli könyörgések. Radecius Bálint unitárius superintendenstől. Régi M. Könyvtár. I. k. 680. sz.

⁷⁾ A Szent János Evangelista és Apostol Historiája. Ezzel együtt, külön cím nélkül van: A világi embereknek bolondságán és nyomoruságán való siralom. Marsilius Ficinus irásából. Ez énekre: Ha kérdi Isten Kátái tetőled sat. Kolosi Török István. Régi M. Könyvtár. I. k. 646. sz.

latin 1°), történelmi költészeti magyar 7,^o) egy orvostani mű,
[*A döghalálról való elméllkedés* sat. Csanaki Máté. *Régi Magyar Könyvtár*. I. kötet. 636. szám.] 3 kalendarium 1632, 1633,

¹⁾ *Radecius Bálint. Formula administrandi Coenam Dominicam.* Hozzá járul: *Precatio Matutina et Precatio Vespertina.* *Régi M. Könyvtár*. II. k. 524. sz.

²⁾ *Az asszonyi nemnek nemességéről.* A tékozló fiu Historiája ezimű ének dallamára. Kolosi Török István. Ajánlta Búni Bethlen Ferencz fejedelmi főudvarmesternek, fejevármegyei főispánnak és fejedelmi táblai úlnöknek. *Régi M. Könyvtár* I. k. 593. sz.

Historia Troja város veszedelméről. Hunyadi Ferencz. Újabb kiadás. *Régi M. Könyvtár* I. k. 600 sz.

Rövid Historia Sinán basának Erdély elpusztítására kijöveteléről. Troja város Historiája notájára Szöllösi Ferencztől. *Régi M. Könyvt.* I. k. 647. sz.

A tékozló fiuak Historiája, ez ének dallamára: Oh te keresztény ember stb. E mellé adatott a *Vasról való ének* is Szentmártoni Bodó János által. *Régi M. Könyvt.* I. k. 661. sz. *Dialogismus a Krisztus haláláról és feltámadásáról.* 1621. iratott, de 1685. jelent meg, s nem Kolozsvárat, hanem Keresden. *Régi M. Könyvt.* I. k. 1333. sz.

Szép Historia egy Phariseusnak és egy Publicanusnak Imádságokról, e notára: Gondoskodjál ember a te büneidről stb. Rákosi András. *Régi M. Könyvt.* I. k. 681. sz.

Az egyes életnek kedvetlen kinos voltáról stb. A phariseus és fukar éneke dallamára. Ennek melléje adatott: *A Kakasról vett hasonlatosságban a papok tisztiról való Ének* is Kolosi Török Istvántól. *Régi M. Könyvt.* I. k. 742. sz.

Kolosiról és koráról részint művei, részint Fosztó Uzoni István unitárius egyháztörténetirő érdekess felvilágosításokat adnak. Ő 1636. Thoroczkó-Szentgyörgyön volt pap; igazolja azt a papi telek szilvásában a mult század hetedik tizedében egy márványoszlopon volt e felirat: Kolosi István, tiszteletes férfi s ezen egyház papja szeretetének drága zálogai sirja. [*Tumulus pignorum charissimorum Reverendi Viri Stephani Kolosi Pastoris Ecclesiae hujus.*] Egyik, Sára nevű leánykája, m. h. 1639. nov. 16. a másik, István fia, 8 napos korában m. h. 1642. Hihető, innen eltávozásakor emeltette. [*Fosztó U. I. Historia Unitar. Ecclesiast.* II. k. 350. l. a székely-kereszturi unitár. középtanoda *példányából.*] Kolosi 1640. marosszéki csit-szentmártoni pap volt, jun. 21. a tordai zsinat óta közjegyzőséget viselt; később a marosi unitárius egyházkör esperesévé választatott. [*Fosztó: ugyanott.*] Midőn 1631. első művét írta, 21 évét élte, [*Régi M. Könyvtár*, I. k. 593. sz.] tehát a még előbbi 1630-ból, húsz éves korából való, a mikor Bethlen Ferencznel házi nevelő volt. E főur magát lengyelországi követségéből a fejedelemhez írt levelében mondja unitáriusnak. . . . Török tehetséges, nemes dicsvágyu ifju, képzebbe gazdag, könnyű és szép verselő. Legelső műve időkorát igy határozza meg:

1634-re¹⁾ s három nyelven szerkesztett tankönyv,²⁾ latin tankönyv újabban kiadva,³⁾ egy iskolai latin szinmű, melyet a kolozsmonostori apátsági zárdában levő r. kath. gymnasiumi tanuló ifjuság

Mikor az hatszáz felett ezer eltölt volna,
És harmincz azok után változva forgana,
Az virágzó ifjuság nékem is szolgálna,
Ez verseket rendelém hírül hogy maradna.

Végén pedig így ír:

Ki versiró Poeta vagy,
Ditsérésre kedved is nagy,
Bár férfinak jó hirt adj,
De jó asszonyt hátra ne hagyj.

Enyelgő vidám kedély, őszinteség és az érzelem bensősége jellemzik ez ifju író. 1635. szülőföldén Kolozs nevű városban iskolamester volt, művét a város főbirájának, Gosztoni Péter deáknak, Lőrincz deák és Fodor Gergely urainak s az egész tanácsnak ajánlta, mint maga és hazája patronusinak, hihetően azok is adták ki. Élete legfénylőbb idejének nevezi honában tanítóskodását, a mi vagy kielégítő helyzetéről, vagy bölcsészgi gondolkozásmódjáról tanuskodik, hogy egy főudvarmesteri fényes háznál növekedett ifju iskola tanítói hivatalában oly elégült legyen. Vagy életkorát nevezi fénylőnek?

Az egyes élet kedvetlen voltáról irt művéhez csatolt ének eredetileg latinul volt írva, de ő magyarra fordította s a maroszéki unitárius papoknak, kedves és tisztelt urainak és barátainak, atyafiúi indulattal ajánlta. A hazai földhöz hön ragaszkodó székely érzületének hív kifejezője a végső versszak:

Mikor ezer hatszáz negyven három folyna,
A zöldellő Maros fogyó félben volna,
A szép Nyárád vize naponként kihalna,
Szerzém ez éneket hírül hogy maradna.

[*R. M. Könyvt.* I. k. 742. sz.]

Kolosit e műve mint a magyar népies költészet egyik első úttörőjét tünteti elénk, a ki épen azért rokonszenves figyelemre méltó.

Mint esperesnek az anyakönyvben, kezeírása 1648. febr. 18-án szakadt meg, hol néhány üres lap van, hihetően betegsége miatt, s 1652. jul. 10. az almási zsínaton esperest is neveztek helyére. Kolosi tehát valószínűen ez évben halt meg. [*Fosztó U. I.* a fennidézett helyen.]

¹⁾ *Régi M. Könyvtár.* I. k. 621., 629., 638. sz.

²⁾ *Libellus Elegantissimus* stb. Fenn is említve volt. *Régi M. Könyvtár* II. k. 539. sz.

³⁾ *Títelman* [Franc.] *Compendium Dialecticae* stb. *Régi M. Könyvtár* II. k. 555. sz.

Kornis Ferencz kolozsvármegyei főispán tiszteletére készített és adott elé.¹⁾ E művek közül 18 első, 2 újabb kiadás. 15 eredeti, 3 fordított, többnyire unitáriusokéi, így: Kolosi 3 eredetit írt, Tordai Máté egyet, Thoroczkai Máté egyet, Bikfalvi Imre, az óvári nagy iskola lectora epigrammot, Tordai János szintén azon iskola lectora ajánló levelet Tolnai János kolozsvári bíróhoz, kéziratban maradt zsoltár fordításából pedig egyes énekeket az unitáriusok vallási Énekeskönyvükbe vettek föl; Rákosi András egyet, Kosa János kettőt, Radecius Bálint egyet latinul. Nincs megnevezve három magyar mű írója²⁾ s egynek a fordítója.³⁾ Ez utóbbi *egy igazság-szerető Alyafi* név alá rejtette magát, de valamennyinek unitárius hittani tartalma unitárius íróra mutat. Két magyar könyv szerzőjéről⁴⁾ és két latinról⁵⁾ nincs tájékoztató adatom.

E korszakban a legtermékenyebb író Szentmártoni Bodó János volt, a kinek életéhez érdekes fölvilágosítások vannak műveinek különböző kiadásaiban s Fosztó Uzoni István unitárius egyháztörténetében. Értesítése szerint Bodó thoroczkó-szentgyörgyi unitárius pap volt,⁶⁾ Thoroczkó kies völgyében az Aranyos folyó mellett. Itt írta 3 első művét, melyek közül a *Vasról* irottnak végső verszaka ez:

Az ezer hatszáz és az huszonötben,
Az kellő Nyárnak szintén közepiben,
Aranyos vize gyönyörű mentében,
Ezeket írák egy hűvös szigetben.

A híves sziget a kedves hely melyik pontján volt, ma tudni nem lehet; a vasról írásra kétségkívül a közel levő Thoroczkó virágzó

¹⁾ *Theatrum fortitudinis, in quo septem fratres Machabaei una cum Matre, sub auspiciis Spect. ac Magnif. D. Francisci Kornis de Ruszka etc. in Scenam admissi, a nobili et studiosa Monostoriensis Gymnasii juventute eidemque Domino Supr. Comiti Cottus Colosiensis dicati, sacratique. Régi M. Könyvtár II. k. 574. sz.*

²⁾ *Régi M. Könyvtár I. k. 62., 622., 637. sz.*

³⁾ *Régi M. Könyvtár I. k. 660. sz.*

⁴⁾ *Régi M. Könyvtár I. k. 636., 647. sz.*

⁵⁾ *Régi M. Könyvtár II. k. 539., 555. sz.*

⁶⁾ *Historia Eccles. Unitar.* Steph. Fosztó Uzoni [MS] II. k. 347. 350. ll.

vasbányái lelkesítették. Itt írta másik két verses művét is¹⁾, melyek elsőjének végső versszaka ez:

Ezt harminczkettőben ezerhatszáz után,
Szép Pünkösöd havának kezdetére jutván,
Két Apostaloknak örvendetes napján,
Irtam mindnyájunknak bűneit siratván.

A másiknak végső versszaka:

Ezer hatszáz felett a harminczháromban,
Meleg nyár kezdetin, szent Antal nap tájban,
Egy Urfinak irtam jóakaratomban,
Jó neven is veszi, remélem magamban.

Fosztó Uzoni szerint Szentmártonit 1633. végén Kolozs mezővárosba vitték papnak s ott írta 1645. két újabb versét a *Sóró*l és *Ácsmesterekről*.²⁾ Az elsőre a költői eszmét a természet csodajátéka, a kolozsi gazdag sóbányák adhatták, az utolsóra a bányaüreg faerősítései s az oda levivő lépesők és sókamrák építő mesterei. Az ő művének véli a tudós Szabó Károly a *Kalmárokról* írt, évnélküli magyar verses művet is, a mi 1690. jelent ugyan meg, de szerinte 1621—1645 közt íratott.³⁾

Török István csak műveinek Kolozsváratt megjelenésénél s korára gyakorolt nagy hatásánál fogva esik e pályamű körébe. Egyik művét: *Az egyes élet káros voltáról* annyira kedvelték, hogy 1647., 1688., 1696. Lötsén három kiadást ért.⁴⁾ Szentmártoniról szintén ezért s e kor irói és irodalmi viszonyai ismereteért közöltem az előbbieket.⁵⁾ Tény, hogy Kolozsváratt e korszakban is,

+ Kézírás

¹⁾ *Historia a Mária Magdolnának sok bűneiből megtéréséről* stb. Ez ének dallamára: *Keserves bánattal megrakodott idő* stb. Hozzá adatott: *A Vadászásnak éneke* sat. *Régi M. Könyvtár* I. k. 1311. sz.

²⁾ *A Sónak dícséretéről való magyar Rythmusok*. Ez ének dallamára: *Megadja még Isten örömet szívemnek* sat. Hozzá a másikat: *Az Ácsmesterek dícséreti* sat. *Régi M. Könyvtár* I. k. 796. sz.

³⁾ *A tisztes és nemes Kalmároknak avagy árus embereknék illendő dícséreti*. Ez ének dallamára: *A Szent Írás mondja* sat. *Régi M. Könyvt.* I. k. 1392. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 795., 1369., 1393. sz.

⁵⁾ *Székelj Sándor*: Unitaria vallás Története sat. czímű művében [149. l.] Szentmártoni Bodó Bálint műveinek mondja az említettek, de tévesen. E férfi 1660. jul. 29. óta egy ideig kolozsvári predikátor volt, majd thoroezkői, nősült 1661. jun. 20., meghalt 1677. nov. 21. [*Fosztó Uzoni* II. k. 345. l.] Ez Jánosnak lehetett fia.

tehát csaknem egy század mulva, az unitáriusok voltak a magyar szellem és művelődés vezetői, s a nemzeti irodalom erős támaszt birtóvári nagy iskolájokban, [*gymnasium*], sok buzgó művelőt munkás íróikban. Toroczkaai Máté műveiről meg kell jegyeznem, hogy a kolozsvári bírónak ajánlás tisztesség jele, s elismerés a kiadás költsége fedezéseért; mert hogy ezt, az Enyedi György nagy művét s más sok vallásos könyvet a tanács adott ki, a város sáfárainak évi számadásai igazolják. Radecius Bálint hittani kis művéről ¹⁾ szintén megemlítem, hogy a fejedelem 1638. aug. 20. tiltakozott Siklósi Pál konventi tag előtt, jelen levén Beke Dániel unitárius superintendens és más két unitárius pap u. m. Boldogasszonyfalvi Péter és Csehi Pál s kijelentette, hogy ennek a közönség elé bocsátását már ezelőtt is megtiltotta volt; most újabban tiltakozva ellene, megújítja tilalmát a következő országgyűlésig vagyis törvényszakig, a mikor tanácsa előtt bemutatja, minthogy abban még némi ellenkezők vannak, s akkor határoznak róla: ha ki kell-e bocsátni vagy nem? ²⁾ Mi lett a könyvecske további sorsa? nincsenek felvilágosító adatok róla... A fejedelem e tilalma a déézi kiegészítés [*complanatio*] ezen zárpontján alapul: „Ha az unitárius valláson levők közül a most eligazított hitvallás [*confessio*] szerint könyvet írni is valaki, azt kinyomatni és kibocsátni az ország fejedelme hire nélkül ne merje, hűtlenségi büntetés alatt“; sőt a tilalmi jog ugyanazon kiegészítésben, visszahatólag szinte egy századra terjesztetett ki, kimondatván: „hogy a kiknél akár egyházi, akár világi egyén legyen, oly könyvek, irások és káromlásra formáltatott képek volnának, melyek a most eligazított bevett unitárius vallás ellen valók, mindazokat a könyveket és irásokat s képeket, minden ember felkeresvén, tartozzék a jövő szent Márton napjára a fejevári káptalanba beadni; ennek utána pedig aféle könyveket, irásokat és képeket senkinek ne legyen szabad írni, nyomatni vagy máshonnan az országba behozni hűtlenségi büntetés alatt.“ ³⁾ A kolozsvári bíró és esküdt polgárok még a déézi kiegészítés előtt, annak imént említett pontja értelmében az unitáriusok könyveit és kéziratban levő

¹⁾ *Formula administrandi Coenam Dominicam* sat. Ismét: *Reggeli és östvéli imádságok* sat.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. X. k. 179. l.*

³⁾ *Erd. Orsz. Eml. X. k. 165—167.*

műveiket átvizsgálván s a kijelölt irányukat összeírván: szám szerint 33 db könyvet, kéziratot és töredéket Linczegh János polgártársuk által a mondott káptalanhoz beszolgáltattak s arról a levélkeresők május 31-ről nyugtát adtak.¹⁾

Az iskola és oktatásügy eddig kizárólag a város többségét tevő unitáriusok kezében és irányadása alatt volt; a politikai jogoknak a reformált hitvallásuakkal megosztása óta ez ügyekre való befolyás is megosztott. A r. *katholikusok* iskolája a kolozsmonostori zárdában volt. Érdekes felvilágosítást ad erről a fennebb említett iskolai színmű, melyből kitűnik, hogy ott Gymnasium állott fenn, főfelügyelője és pártfogója Kornis Ferencz főispán s az ifjuság a gymnasiumi oktatás felsőbb fokán álló osztályaiba sorozva tanulta a tudományokat. E szindarab tartalma sejteti az oktatást, a tanerőket, a tanítványok szülőinek magas társadalmi állását s a növendékeknek a tudományokban való készséget.²⁾ Az *unitáriusok* főiskolájában az igazgatók változása s magán alapítványok keletkezése méltók az emlékezetben tartásra... 1632. sept. 2-n püspökké választatván Csanádi Pál, az iskola magyar igazgatója, akkori megnevezés szerint mestere, s nov. 3. ezen hivatalát letévén: helyére a szász unitáriusok a lengyelországi Racow városból hozott szász predikátort, Stegmann Joachimot állatták, úgy, hogy predikátor is, rektor is legyen, de a magyarok nem egyeztek bele.³⁾ Az egyenetlenséget a halál szüntette meg. Stegmann hosszas betegeskedése miatt, még életében, 1633. febr. 2. Uzdi Tamás kolozsvári fiu, Uzdi István vargamester fiát választották mesterré.⁴⁾ Stegmann ellen — ugyan-e forrás szerint, — hivatala megkezdése után tiz nappal, Köpeczi Miklós iskolafőnök alatt a magyar nemzetbeli ifjuság fellázadt, de az új választás lecsillapította. Uzdi [ő magát *Ozdi*-nak írta] hírneves ember volt. Alatta lengyel főurak jöttek a kolozsvári nagy iskola meglátogatására, keze alól akadémiai képzettséggel bíró sok ifju és tudós férfi került ki. 1638. jan. 23.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 165—167. ll.

²⁾ A színmű tartalma: Elöl: *Argumentum*, azután a kolozsmonostori ifjuság ajánlása *Kornis Ferenczhez*, tovább a *szereplő ifjak* egyenként megnevezve, nemzetségük szerint, azután *Prologus*, végre az *Actus* I—V. felvonásra [*Scena*] osztva. *Régi M. Könyvt.* II. k. 574. sz.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 203. 204. ll.

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 205. l. *Fosztó Uzoni* I. sat. II. k. 237. l.

elbucszott az ifjuságtól, gyakorló orvossá és városi senatorrá lett; később a szombatos-ügybe bonyolodván: elítéltetett.¹⁾ 1638. jun. 26-n utódává Dálnoki Nagy Mihály választatott igazgatóvá, a ki azt, mint 1645. febr. 12. után magyar predikátor is, 1648. ápr. 25-kén történt haláláig vitte.²⁾ . . . . Mint egészen új tünemény jelenik meg e küzdelmes korban Mikó Ferencz fejedelmi tanácsosnak azon, 1633. octob. 1. kelt írásbeli intézkedése, hogy egy tekintélyes pénzösszeget aranyban-ezüstben, mint unitárius deákok tanítására szánt végrendeleti hagyatékot Segesvári Lőrincz és Kovács Gáspár kolozsvári hites polgárok előtt azon rendelettel tett le kolozsvári Szabó István száz-férfi hív őrizete alá, hogy azt annak szolgálta ki, a kinek ő majd rendelni fogja. Octob. 26. 1633-n s aug. 29. 1634-n rendelt is abból kiadásokat; de rá következőleg 1635. jul. 15.³⁾ meghalván: özvegye, Pókai Anna, maga és élő fia ¹⁰²hévében 1635. aug. 29. sajátkezüleg irt s pecséteikkel erősített levelet intézett nevezett Szabó Istvánhoz, melyben kijelentette: „hogy Istenben elnyugodt szerelmes urának eltökélett szándéka és igyekezete volt, hogy az egy élő Istennek ismeretére és dicsőségének elővitelére holta után bizonyos summa pénzt hagyjon, hogy abból unitárius valláson levő deákok jó móddal tanitassanak, a kik jövőben az eklézsiában szolgáljanak Istennek tiszteletére és az ő szent igazságának elővitelére; mivel pedig a felől nemcsak nevezett Szabó Istvánnal szólott életében, s még egészséges korában, a mikor szándékát is megjelentette, és a ládabeli pénzt is megmondotta, a melyet az irt czélokra szánt és rendelt volt; de halála előtt is az ő, mint özvegye és bizonyos főemberek s jámbor nemes ember polgár hallatára is átok alatt lelkére kötvén, meghagyta vala, hogy mit cselekedjék azon pénzzel: nem akarván magát az özvegy, mint szerelmes urának, fia, mint édes atyjának, ily Isten tisztességére életében eleve elrendelt és csak halála előtt testamentum szerént hagyott jó akaratját felháborítani, a minthogy nem is illenék, hanem inkább azt helyben hagyván, ha szintén abban mások ellenkeznének is, azok ellen is megakarja oltalmazni; annak okáért kéri említett Szabó Istvánt, hogy azon ládabeli summa

¹⁾ *Fosztó Uzoni*. III. k. 238. l.

²⁾ *Fosztó Uzoni*. III. k. 238. l.

³⁾ *Érd. Tört. Adat*. IV. k. 208. l.

pénzt, melyet szegény ura ugyan lelkére kötött volt, azon kötelessége alatt adja épen a kolozsvári birónak és tanácsnak, ő kegyelmeknek számára kezekbe, mindjárt, ez levelet látván, hogy ő kegyelmek abból mentől jobb móddal az unitaria religion levő deákokat, a mint Istenben boldogult ura rendelte volt, szorgalmasan és fogyatkozás nélkül tanitassák s tanulásukban segítsék. Ebben egyebet nem cselekedvén.“¹⁾ E végrendeleti jellegű adománylevelet az özvegy a kolozsmonostori konventhez is beadta, hogy az illetők ott minden időben megtalálják. Ott van ma is az 1638-ki konventi királyi jegyzőkönyvben.²⁾ Jellemző, hogy az unitárius fejedelmi tanácsos és étékfogó mester, Mikó, épen akkor, midőn látta, hogy a fejedelem az országot vonta be tervébe, hogy felekezete számára Kolozsváratt új iskolát építtessen, ő a magából igyekezett biztosítani a már meglevőt, a város régi nagy iskolájának fennmaradását, s abban jeles unitárius férfiak képeztetését. Az önségély e nagy eszméje azóta a magyar nemzetnek vérébe ment át. Ennek tulajdonítható számtalan iskola és közintézet létrejövése, ennek mai nyugati műveltségünk s politikai és nemzeti súlyunk. . . . Az unitáriusok akkori helyzetében különösen jókor jött ez. Mecenásuk mintha előre látta volna a bekövetkezendő változásokat, hogy hitők s intézeteik egykor egészen a magán buzgalom áldozataira fognak szorulni. De ettől eltekintve, ez áldozat, mint alkotási új tényező, az önzetlen és gyakorlati államférfiu igaz fényében fogja mutatni örökre az ő **Mikó**-nevet. . . . Bátran s a hatalom önérzetével ment tovább I. Rákóczi Gy. az elődei által megkezdett úton azon cél felé, hogy hitfelei számbeli és erkölcsi túlsúlyát a belső farkas-utczai pusztá templom s új iskola építése által Kolozsváratt megalapítsa. Előterjesztésére 1633. az ápril 24— május 13-ki országgyűlés XII-ik t.-czikkében kimondatott: „hogy noha az ország szegénységét érzik, mindazáltal, hogy a fejedelem a végházak és collegium építéséhez jobb móddal hozzá láthasson, ígérték kapuszám szerint, minden kaputól egy-egy frtot az adóval együtt, felét szent György, felét szent Mihály napkor, a Részekbeli vármegyéket is ide értve.“³⁾ Itt az iskoláknak orszá-

¹⁾ OKLEVÉLT. CXXXIX. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* kolozsmonostori konv. osztály O. *Protoc.* 65—66. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 316. l.

gos segélylyel építése elve újabban ki volt mondva, nem a secularisatiokor, 1557-n kezdeményezett módon, midőn felekezetenküli iskolák építése határozottatott; nem is a Báthori István példája nyomán, a ki felekezeti, jezsuita-rendi főiskolát alapított jobbadán saját költségén. Rákóczi György fejedelem törvéynél fogva országos adóból határozottatta meg a reform. iskola megépítését. Ez az a politikai ügyesség és bátorság, a mit a reformált hitű fejedelmek és hívek czéljaik kivételében mindig tanusítottak s a minék sikereik főleg tulajdoníthatók. . . . De a fejedelem adományozással is segítette azt. Egy helvéthitű egyházi író szerint ¹⁾ I. Rákóczi György 1632. sept. 16. Kolozsváratt költ fejedelmi levelében [*diploma*] a reformált hitvallásuaknak az 1605., 1606., 1622. években tett kegyes adományokat megerősítette; 1635. decemb. utolsó napján Kolozsváratt kelt adománylevelével pedig, azon indító oknál fogva: „hogy Erdélyország a közel mult időkben a háboru vészei által többször megrontatván: nemcsak bölcs, de a mint kellene, avagy csak közepes tudományu férfiakban is szörnyű szükségét szenved, s ezért az egyházak istentiszteletei elhanyagoltatnak, kötelességének ismerte, hogy egyebek közt az Isten egyedül igaz [*orthodox*] vallása vagy a helvét hitvallás kolozsvári híveinek javáról, gyarapodásáról s kebelében az isteni dolgok előmeneteléről kegyes lélekkel gondoskodjék. Hogy azért e vallás híveinek társasága fejedelmi kegyének valamely tényével napról-napra inkább nevedekdjék és megmaradjon, a Kolozsvár város területén fiskus számára szedni szokott dézma egy negyedét e hitvallás összes papjainak, káplánainak, iskolaigazgatóinak, kántorainak, a humaniorákat tanuló ifjaiknak, szóval: a helvét egyház összes szolgálóinak, mostaniaknak és jövendőbelieknek fentartásukra; továbbá a templom, iskola, papi házak megépítésére és fentartására adta, ajándékozta és adományozta, addig, míg az Isten más alkalmatosságot és módot ad mind a fejedelemnek, mind utódaiknak, Erdély ezután leendő reformált hitű fejedelmeinek, hogy őket jövedelmeikből fejedelmi gondoskodásuknak bővebb jelével részeltesse; oly föltétellel, hogy azon dézma-negyed fölszedését és egybegyűjtését a kolozsvári helvéthitűek kebeléből választandó jó lelkiismeretű s megbízható hívségű egyénre bizzák, az által szedessék és gyűjtessék egybe, az tartsa pontosan

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 1829. 19. l.

és lelkiismeretesen számban, s a maga idejében az Isten nevezett szolgálóinak szokott illetményöket fizesse ki; a hol a templomon és iskolán valami építeni s javítani való van, arról gondoskodják, s ha mi ezek után a jövedelemből fenmarad, ne fordítsa valamely haszontalan célra, hanem tartsa meg a templom és iskola számára. Meghagyta azért Kolozsvármegye összes főurainak, nemeseinek, a fő- és al-ispánoknak s különösen Sárdi Dejl Farkas fejedelmi al dézmahaszonbérlónek, Kolozsvár fő- és királybirájának, hogy a kolozsvári határon termő bor, buza, rozs, árpa, törköly s más hüvelyes és kerti veteményekből, ugy a len, kender, nemkülönben bárány, méz s más megdézsmálni szokott dolgokból a fiskusnak járó évi dézmanegyedet a nevezett egyház szolgálóinak számára megbizott emberei által arendafizetés nélkül és akadálytalanul felszedetni, összegyűjtetni, s a megnevezett orthodoxus papok, rectorok, kántorok, tanulók és más egyházi szolgálók számára kiszolgáltatni, ugy szintén templomaik, papi házaik építésére és fentartására fordítani hagyják és engedjék, máskép nem cselekedvén.“¹⁾ Az iskolákat illető e részhez bővebb megvilágosítás végett megjegyzem, hogy a Bethlen Miklós által említett *Apellatium*²⁾ — mint már többször említettem — elébb az unitárius tanuló ifjuság deáki osztályainak felső emeleti, 30 ablakos hallterme volt az óvári nagy iskolában³⁾, a Domokos-szerzet zárdája mellett, később a szász ajku reformált hitűek *imaháza* lett, Báthori Gábor fejedelem sem azt adományozta hitfelekezetének — a mint már fennebb elő volt adva. . . . Még egy nagy következményü tettét kell megemlítenem. I. Rákóczi György arra is előkészítette az utat, hogy a Heltai-féle nyomda az unitáriusok befolyása alól a reformált hitvallásuk kezébe menjen át, a mi meg is történt vejének, Raw Mátyásnak áttérése következtében. A fejedelem már 1635. pártfogása alá vette a nyomdát, a mit igazol junius 15-n a kolozsvári tanácshoz intézett levele, melyben parancsolta: „hogy a mely betüöntéshez való matrixok ott volnának, küldten-küldje hozzá Gyula-Fejérvárra, hogy a kik arra valók lesznek, betüket öntethessen benne és annakutána ismét megküldhesse nekik.“⁴⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. CXL. sz.

²⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtan. Tört.* 30. l.

³⁾ *A kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 22. 24. l.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 305. sz.

Az *egyházak* életében nagy megrázkodást idézett elő a szombatosok elítéltetése s a szombatosság megtiltása. Az adatok bíráló összevetéséből az tűnik ki, hogy ők nem annyiban voltak veszélyesek az országra nézve, mint e tilalom alkalmas eszköz a fejedelem kezében vallása híveinek száma erősítésére. E korszak ezen minden mások felett álló fontos eseménye átalánosságban megemlítése után, külön érintem a külön egyházakat.

A *r. katolikusok* e korszak alatti kolozsvári viszonyairól és állapotáról tanuságos részleteket hagytak fenn az ott követségben volt császári biztosok. 1640. a Regensburgban volt császárnak érzékenyen panaszolták, hogy Fejérvárról egy idegen jezsuitát kiutasítottak, pedig a fejedelem prédikátorai Medgyesi Pál sem erdélyi, az unitáriusok püspöke, Radecius Bálint is lengyelországi. Kérték tehát, hogy parancsolja meg a kolozsvári birónak, hogy engedje meg a halottaknak *r. katol.* szertartás szerinti eltemetését. ¹⁾ Bercsényi Imre császári követ eljárásáról 1639. jun. közepén jelentést tevén: „három napi késését azzal mentette, hogy a közben eső vasárnap a jezsuiták isteni tiszteletén Kolozsmonostoron jelen akart lenni, s ezt azért tette, mert már néhány kittinó *r. katolikus* úrhoz, a kik Kolozsvár körül laknak, s isteni tiszteletre ide szoktak járni, irt volt s kérte őket ott szintén megjelenni. Csak így lehetett velök gyanút nem keltő módon találkozása.“ ²⁾ Örsi, császári biztos 1643. május 10-ke körül szintén jelentést tevén: annak rendén a fejedelem fia udvartartására tért ki s írta, hogy egy jezsuitával is alkalma nyílt szólni: „tőle hallotta — ugymond — hogy a fejedelem neki megparancsolta, hogy Kolozsvárról távozzék, nem tűri őt ott, s ha vele valami lesz, ne tulajdonítsa másnak, mint magának. A jezsuita azt felelte, hogy nem távozik, mert Kolozsváratt meglehetősen számú *katholikus* nép van, s ő lelki tanítójuk, s nem hagyja el őket, ha halálra ítélik is.“ Mire a fejedelem így felelt: „Mily makacs a kura fia! Nem tudja, mit tegyen vele, s mivel a templom mellett egy nemesi udvar van, hová a fejedelem szállni szokott s az imádság ideje eljött, a fejedelem megszólította a jezsuitát, hogy csengettessen ha akar, mert neki is kötelessége harangoztatni az isteni tiszteletre. Ide jutottak

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 292. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 235 l.

immár Kolozsváratt a dolgok!“¹⁾ Később ismét sürgettetvén a fejedelem a jezsuiták bebocsátása iránt, ezt felelte: „Kérlek, kiméltetek meg tőlük, én itt semmiképen nem tűrhetem őket. Okul felhozták, hogy mit mond a külső világ. Nem bánom — felelé — elég, hogy én őket ide be nem engedhetem. Uraságtokért — szolt a kérelmezőkhez — azokat, a kik most az országban ben vannak, eltűröm, őket nem háborgatom. Elégedjenek meg uraságtok.“²⁾... A reformált hitvallásu egyház dézmanegyedet illető fejedelmi adományát fennebb az iskolát illető részben már ismertettem. De a fejedelem itt annál tovább ment. Előterjesztésére t. i. 1638-n az apr. 23— május 16-ki országgyűlés II-ik t.-czikkében meghatározta: „hogy a mint a kk. és rr. a kolozsvári Farkasutczában levő templomnak építését ennek előtte 1622. elvégezték volt országul, három nemzetül, a miről t.-czikk is van, ugyanazon t.-czikket most is helyben hagyják és megerősítik, hogy a fejedelem — Isten segítséget adván — azon templomot hozzátartozandóságaival újította meg, annak régi telkén iskolákat, papoknak való házakat építtessen . . .“³⁾ A fejedelem komolyan látott a komoly munkához. 1640. mesteremberekért Lengyelországba küldött Selmeo [?] János nevű követének útasításul adta: „hogy ha Danczkába ér, keresse fel Niclasius ottani reformált hitvallásu főpapot s levelét megadván, azután a 60 tallért is adja meg, a mivel Gaudi András, a fejedelem odavaló hadvezére adósa volt, s vegyen róla nyugtát. Azután Simonis Tivadar nevű tanárnak megadván levelét és az ajándékol küldött 50 tallért, vegyen arról is nyugtát. Onnan siesen Vilnára, adja meg Radzivil herczegnek hozzá irt levelét, tudakozódjék egéssége felől, ajánlja a fejedelem szolgálatát, s kérje, legyen segítséggel, hogy fogadhasson számára mesterembereket és igen főmester kőmivest, ki boltokat mesterségesen szélesen tudna építeni. Onnan menjen a Curlandi herczeghez, köszöntse nevében s a rábizott dologban kérje jóakarátát, megadván a fejedelem levelét. Minden tehetségével azon legyen, hogy a mesterembereket meghozhassa, kiben ha hasznosan forgolódik, ajándékot várhat. Niclasius urat is találja meg, kérvén ő kegyelmét, mester emberek

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. X. k. 388. l.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. X. k. 294. l.

³⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. X. k. 137. l.

szerzésében legyen segítséggel, s kivált a kőműveseknek, mivel Kolozsváratt van egy elpusztult templom, melyet az előtt régen a jezsuiták birtak, de már az ország constitutiojából a fejedelem vallásabelieknek adatott, holott egy Collegiumot akar építtetni, s papnak és mesternek házat. Vagyon is két esztendeje, hogy rajta munkálkodtak s munkáját már annyira végbe vitték, hogy boltozni kellene, de mivel 11 öl a szélessége, s az előtt is bolton volt a templom éppen, kit a fejedelem is úgy akar megépíttetni, jó kőműves kellene rá. Azért ott szerezzé meg ő kegyelme, jó fizetése leszen.“¹⁾ A törvény és az útasítás csak említi a templom hozzátartozandóságait, a pap és mester háza építése szükségét és a fejedelmi szándékot ellenben teljesen igazolja Szalárdinak a templom megépítéséről emlékezetben hagyott azon tudósítása: „hogy a fejedelem Curlandból hozatott főkőművesekkel, nagy mesterségesen, szép vesszősön merőn újonnan beboltoztatta, cseréppel héjaztatta és nagy szépen megújíttatta, s felszentelését 1647. jun. 10-re rendelvén: sok főrendeket hivatott oda s szép üdvösséges isteni tiszteletekkel, hálaadással és könyörgésekkel szenteltette fel...“²⁾ Máshol még terjedelmesebben ír erről, s azt mondja: „hogy a régi öreg szentegyházat, mely Kolozsváratt a napkelet és délfelől való szögletben régtől fogva pusztán állott.....megépíttetvén..... s cserép héjazat alá vétetvén, az oldalában levő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával különb-különbféle színű mázas cseréppel héjaztatta, megépíttette, abba szép három harangot öntetett és helyzetetett, melyek nagyobbika a tengelyen kívül 60 mázsát nyomott. De a toronynak napnyugot felől való oldala az ablakok irányában való hasadásiban nagyon meg kezdvén indulni, mind harangokat, cserepezést és minden faépületet le kellett szedni s költsége híjába mult vala. Ezért minthogy igyekezetét könnyen félben nem hagyhatá, sőt végbevitetését siettetni akarta, az egyháznak napnyugot felől való ajtaja eleibe, a kőfalhoz ragasztva, s azt megfundálva, hasonló tornyot akart rakatni, s a fundamentuma négy tömérdek kőfallal a föld színéig fel is rakatott vala; de egy olasz fundáló azon hibát találta benne, hogy a fundamentumnak skarpot kell vala hagyni, azaz fenekét

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 296. 1.

²⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár*, II. Folyam. *Szalárdi* sat. MDCCCLIII. 227. 1.

jó mélyén kezdve, mind beljebb-beljebb való hajlással kellett volna, hacsak a templom fele nagyságáig is felvinni, azután egyenesen és sugáron felrakni; így állandó lett volna, nem indult volna meg, mint a másik. Ezért az építéstől megszünt, ki akarván hányatni a fundamentumot és kiszélesíteni . . . . . Ugyan az egyház mellett ugyanazon fejedelem fundálásából és segítségéből, fundamentumából az ott levő iskola is építettett vala, az óvárbeli iskola és egyház a szász nemzetbeli evangélikusoknak hagyatván . . . . .¹⁾ Ezt a kolozsvári ev. ref. főtanoda történetirója kétségbe vonja. „Ott — ugymond — 1693-ig magyar isteni tiszteletek voltak.“²⁾ Ez az azon kori vallási viszonyokkal nincs ellentétben. Ha Kolozsváratt oly mérvben terjedett a ref. hitvallás I. Rákóczi Gy. után is, mint alatta, lehetetlen, hogy az e hitre tért szászok mind elérték volna az *Oratorium*-ban. A tény az, a mint reformált hitvallásu egyháztörténeti írók is felfogják, hogy az isteni tiszteletet németül tartatni kívánóké volt az, a megmagyarosodottak a nagy templomba jártak. Vajjon a farkas-utczáinak megépítése után az óvári iskola is a szász nemzetiségű ifjuságnak hagyatott? oly kérdés, melyre az eddig ismeretes közemlékekből felelet nem adható. Szalárdi a bevégezés évét nem jelölte meg határozottan. Ő 1647-iki dolgok után említi meg a fölszentelést oly esetesen, hogy emlékiratában hézag-nak, vagy az évszámban tévedésnek kell lenni, annál inkább, mert Haller Gábor 1642. végére tette azt, mikor a fejedelem arra nagy harangot is felvonatván, karácson táján fölszenteltette. Ő jelen volt — ugymond — az isteni tiszteleten . . .³⁾ A fejedelemnek egy más kegyelmességét is megemlíti egy egyházi történetiró⁴⁾ a kolozsvári egyedül igaz [*orthodox*=helvét] vallásuak iránt. 1648. t. i. esketést vitetett végbe a farkasutczai régi zárdához tartozott minden fekvő jókról és birtokokról, hogy azokat a templomnak visszaszerezze, a mit részben foganatosított is.

Még egy nagy eseménynek volt ez időben részint színhelye Kolozsvár városa, részint cselekvő részesei a kebelében élő unitá-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 237. l.

²⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . . Tört.* 29—30 ll.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 75. l.

⁴⁾ *A kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 20—21. ll.

riusok. Az orthodox [*reformált*] egyház t. i. vádat támasztott a szombatosok ellen a fejedelemmel. „Az új hit terjed — mondák — kivált Udvarhelyszéken, sokan körülmetéltették magukat, meg is haltak benne, fejük Péchy Simon; kérték tehát a fejedelmet, hogy ez ártalmas secta terjedését gátolja meg.“¹⁾ Erre az 1635. évi május 13. — jun. 10-ki I. t.-czikkben azon okból, hogy a zsidózó [*judaisans*] emberek az országban szerfelett szaporodnak, végeztetett: „hogy ezekre nézve tartassanak meg az 1618. és 1622-ki t.-czikkek, melyek szerint: a kik a jövő karácsonig az 1618. évi t.-czikkben irt mód szerint nem térnek át valamelyik bevett vallásra, azok ellen a fiskus az 1622. évi t.-czikk szerint indítson pert. A kijelölt napig sem egy, sem más valláson levő püspök, se közügyigazgató ellenök ne nyomoztasson, de a kiról bebizonyul, hogy addig nem tért át, a közügyigazgató tartson nyomozást, a tárgyaláson legyen jelen a kolozsvári unitárius püspök is néhány pappal, hogy adjanak felvilágosítást: ha egyezik-e a beperelt velök vallásban vagy nem?“²⁾ . . . A Bethlen István és fejedelem közti viszály két évig feltartóztatta ez ügy tovább fejlődését. 1638. az ápr. 23.—május 16-ki országgyűlés a fejedelem előterjesztésére azon okból, hogy Isten iránti háladatosságát megmutassa, tiszteletét és dicsőségét előmozdítsa, az I. t.-czikkben most is helyben hagyván a zsidózók ellen hozott 1622. és 1635-ki t.-czikkeket, meghatározta: „hogy a kik az 1635-ben kitűzött időhatárig más vallásra nem tértek, a közügyigazgató — országgyűlést és törvényszéket nem várván — hívassa meg az ezen évi jul. 1-re Déézsre az unitárius valláson levők közötti egyenetlenségnek a három bevett vallásból választandó személyek előtt eligazítására kitűzött gyűlésre, addig nyomoztassanak mind ellenök a közügyigazgató, mind önvédelmökre a perbe fogottak, s oly készen legyen mindkét fél, hogy a dolgot végleg el lehessen intézni az 1628-ki t.-czikkben irt mód szerint.“³⁾

A kolozsvári unitáriusok között a püspök halála épen az időben keltett rendkívüli viszályt, minek egyik oka az volt, hogy ifj. Szörös [*Ranc*] Mátyás szász prédikátor, sok újítást akarván tenni, a

¹⁾ *Keresztény Magvető*. XVII. 107. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 415. 1.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 130—134. II.

város nem engedte meg s azért ő hivatalát elhagyta, a város tehát Beszterczéről hozott papot,¹⁾ Helmann Endrét. Ezt Szörös nem szívelhette. Más ok, hogy az 1632. sept. 2. zsinat azon határozata, hogy jövőre magyar nemzetbeli püspököt válasszának, a szász unitáriusokat s főleg a püspökségre vágyó ifjabb Szörös Mátyást bántotta, e végzés ellen szász hívei közt izgatni kezdett, sőt a lengyel unitáriusokat is nézetére igyekezett venni. Megválasztatván Beke Dániel, Szörös azonnal ellene támadt, néhány társával a fejedelemnél azzal vádolva őt: „hogy az unitáriusok eltávoztak a Dávid Ferencz elítéltetése után megállapított hitvallástól, zsidó vallást követnek, Krisztus istenségét tagadják, a törvények által helybenhagyott vallás-elveik helyett másokat vettek fel sat. Így hozatott kapcsolatba a már Bethlen Gábor fejedelem óta forrongó szombatos-ügy az unitárius ügygyel . . . . . A fejedelem parancsolta a püspöknek, hogy tartson zsinatot s hitczikkeiket terjeszsze az ápr. 23.—május 10-ki országgyűlés elé. A zsinat, mely 1637. jul. 29. Tordán tartatott, azt végezte, hogy Enyedi György püspök művét, melyben az unitáriusok hitczikkei alaposan ki vannak fejtve,²⁾ terjeszszék az országgyűlés elé. Az onnan Kolozsvárra áttett folytatólagos zsinat e végzést módosította, s azon közegyetértéssel készített hitvallást [*Consensus Ministrorum* etc.] terjesztették elé, melyet az 1579. jul. 2. a kolozsvári zsinaton Báthori Kristóf fejedelem korában kinyomatott könyvekből irtak ki.³⁾ Az országgyűlés azonban — a fejedelem akarata szerint — mind az unitáriusok, mind a zsidózik ügye elintézését a déézi részleges gyűlésre útasította, mely 1638. jul. 1. nyílt meg. A vádló Szörös Mátyás volt, védelmező Beke Dániel, unitárius püspök. A vád: „hogy a püspök és követői hitújítók; mert nem tartják meg a II. János [Zsigmond] király idejebeli hitvallást.“ Mindkettő beadta hitvallását, a miket felolvastak. A vádló tagadja, hogy a beadott hitvallás egyeznék a régivel, mely Krisztus imadását vagy hivesét tiltja, elhallgatja vagy káromolja. A súlyos vád az unitáriusok közt nagy ingerültséget keltett. A vallatások rendezésére bizottságot neveztek ki, s midőn

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 205—206. ll.

²⁾ *Explicationes Locorum.* sat.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 216—217. ll.

tárgyalás jul. 4. ismét elkezdődött, mindenik fél védte álláspontját. Az unitárius főurak nevében Tholdalagi János kijelentette, hogy ők imádják s Istennek ismerik el Krisztust, a püspök is ugyanazt jelenté ki, azzal indokolva, hogy az Atya átadta hatalmát a Fiúnak. A hetedik napon kísérletet tettek a két fél hitvallása egyeztetésére, de a dolog a püspök vonakodása miatt nehezen ment. A fejedelem keményen lehurrogatta makacsságáért s engednie kellett. Így tehát hosszas és olykor keserű vita után, az unitárius hitvallás leglényegesebb hitágazataiban a fejedelem és többség tetszésével megegyezőleg, elfogadták az 1579-ki hitvallást, ugy, hogy a Jézus Krisztust isteni tisztelettel imádják és segítségül hívják . . . .¹⁾ Ez értelemben az újból szövegezett unitárius hitvallást elfogadva, jul. 7. a fejedelem és tanácsosai s az egybegyűlt ország nagyjai, mint szintén az unitáriusok részéről a püspök, főemberek s más perbefogottak aláírván: a „Déézi kiegészés“ [*Complanatio Deesien-sis*] cím alatt kiadták . . . .²⁾ Ennek egyik pontja teljesítésül a püspök és vádlója kibékültek, a multra fátyolt borítván, utóbbi visszakarta papi állomását, s a béke a kolozsvári magyar és szász unitáriusok szívében helyreállott.

Ekkor a gyűlés a szombatosok vagy zsidózók ügyére tért. A törvényben tisztán meg volt határozva ugy a bűn, mint a büntetés. „A ki vasárnap helyett a szombatot ünnepelte, husvétkor sóatlan kenyerett ett, családja tagjait nem kereszteltette meg, az áttérésre kitűzött időhatárt nem tartotta meg — zsidózó és bűnös volt.“ Az ítélő szék megalakult; a perfölvétele megtörtént, vád és védelem előadatott, az ítélet meghozatott. Az elítéltek Déézsén egy pusztá templomba zárattak.³⁾ A fejedelem jul. 16. kiadta a parancsot, hogy míg észretérnek, várépitésre használják őket.⁴⁾ Ez a hivatalos tárgyiratokból kivont és közlött eredmény; sokban felvilágosítják s érthetőbbé teszik azonban az egykoru korrajzírók s főleg az unitárius források, a miknek közlését a történeti igazság kívánja meg.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. X. k. 24—25. ll.*

²⁾ Eredetiben látható az unitárius vallásközönség kolozsv. főtanodája levéltárában, — valamint kiadva a déézi kiegészés iratai közt: *Erd. Orsz. gy. Eml. X. k. 174—181. ll.*

³⁾ *Erdélyország Tört. Tára. II. k. 218. l.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. X. k. 26. l.*

Kolozsvár város története körébe a szombatos-ügyet azon véletlenség hozta, hogy Beke Dániel, az unitárius püspök székhelye ott volt, a szombatosok elleni országos nyomozás számos kolozsvári lakost tüntetett föl szombatosnak, s a kolozsvári unitárius egyházközség könyvei között — a vádlók és reformált hitvallásuak álláspontja szerint — a zsidózásra sok bizonyítékot találtak. A közügyigazgató az ottani nyomozást 1638. május 26. vitette véghez.¹⁾ *Régeni János*, egykoru kolozsvári polgár kéziratban fenmaradt jegyzésében így adta elé a dolog okát és szerzőit. „A Judas Iskariotes iskolájában tanult kolozsvári *Szörös Mátyásnak, Gyorgyeecz Péternek* [*Segesvári Bálint*, mesterségéről csak *Köteles Péternek* írja], *Szörös Andrásnak, Ozdi Tamásnak, Szentgyörgyi Istvánnak* [*Segesvári B. közéjök* számítja még *Rozboczki Pált* is] az Isten anyaszentegyháza ellen való számtalan latorsági között emlékezetre való dolog. A fejedelem elunván az embereknek ő Nagyságára való járását, a kik vádolták mind vallásunkat, mind prédikátorinkat, végre gyűlést hirdete Déészre jul. 1-re, a mikor hét napi derék diskursus után általlátta, hogy balul értesítették, s így a mi unitaria religionk Isten akaratóból megerősitetett.“²⁾ *Segesvári Bálint* szintén ezeket nevezte meg a mozgalom indítóul,³⁾ de homályosságát csak a Régeni fönnbbi tudósítása oszlatja el. *Fosztó Uzoni István*, mult századi egyházi történetíró, más okokat is hoz fel, a mik ezeket vádaskodásra indították. „Szörös Mátyás prédikátor volt — írja ő — testvére András magarátartó, gazdag, bátor és könnyü lelkiismeretű, Ozdi s a többiek is tekintélyes állásuak. Ezek pártot alkotva, ugy gondolkodtak, hogy az ifju unitárius papság s tanárok tapasztalatlanok: a püspök most jött Székelyföldről, a prédikátor Frank Ádám Lengyelországból, Dálnoki János az új rector nem rég érkezett meg Olaszországból — pártfogók, rokonok, atyafiak nélkül állnak, ellenfeleik tehát könnyen eltiporhatóknak vélték őket.“⁴⁾ Ez a nepotismus és reactio összeesküvése volt az egyházi község új emberei ellen . . . . Egy 1638. jul. 15-ki ítéletben öt kolozsvári ítéltetett el — mondja *Fosztó* — Szabó

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 215. 1.

²⁾ *Fosztó Uzoni István* unitár. Egyháztörténete [M. S.] II. k. 592. 1.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 215. 1.

⁴⁾ *Fosztó U. I.* Egyháztörténete II. k. 592. 1.

Gáspár és János, Literatus Dániel, Kállai János és Beke Kata, Géczi István özvegye, valamennyi összes vagyonuk és fejök elvesztésére, csak Gécziné váltotta meg fejét 60 frttal.“¹⁾ *Segesvári Bálint* szerint egy Thoroczkai János nevű Thoroczkai Máthé volt unitárius püspök fiát a Krisztus káromlásáért jul. 17. megkövezték. [*Régeni* szerint: kövel agyonveretvén, a két Szamos közt meghalt jó reménységben és ugyan jól — *tisztességgel* — eltemettetett.]²⁾ Thoroczkai feleségét kiperengézték a városról.³⁾ [*Régeni* szerint: jul. 19. megperengéztetett és az országból kilküldetett.]⁴⁾ Ugyanazon nap [*Régeni* szerint: jul. 19.] egy öreg jámbor tanácsbeli, Csiszár István nevű emberre is, mert valamit talált volt szólni a Krisztus tisztessége ellen, a perengégnél a földön a város szolgája ország végzése szerint pálczával 60-t ütött.“⁵⁾ [*Régeni* a káromló szót is megmondja: „Csiszár István száz-embert, mert azt mondta, hogy a Háromságot Niceumban és Constantinápolyban koholták, Déézsen elítélték, s a birónak jött parancsolatból a perengér alatt keményen megpálcáztatták, de nem cigányokkal, hanem város szolgálival.“]⁶⁾ Ez emlékiró több kolozsvári elítéltetését és büntetését is fenhagyta. Julius 17. Kolozsvári *Lajos István* is megplagáztatott, *Makfalvi Miklós* és *Mihály deák* hasonlóképen, a mit — jegyzi meg Régeni — örömmel szenvednek, a Krisztusért — mondák nyilván a szenvedés helyén. Jul. 25. a déézi gyűlés ítélete szerint az unitárius eklézsia előtt térdelve, zsákba öltözve kövezték meg Istent: *Grúsz András*, *Cicero Péter*, *Török Kovács János*, *Boldis György* és *Thoroczkai Anna*; a két első elszabadult törvény szerint, a többinek kétszeri eklézsia követés lön ítélve; aug. 1. nem kövezték meg, elhaladt 8-kára, a mikor zsákba öltözve, keservesen sirva kövezték eklézsiaát s szabadon bocsáttattak.⁷⁾ Ugyan ez emlékiró jul. 17-kére még följegyezte, hogy a megsejntentiázottak közül százat Váradra vittek rabságra, némelyeket Fogarasba, máso-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 194. l.

²⁾ *Fosztó U. István Egyháztört.* II. k. 592. l.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 217. l.

⁴⁾ *Fosztó U.* s. a t. II k. 593. l.

⁵⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 217.

⁶⁾ *Fosztó U.* s. a t. Egyháztört. II. k. 593 l.

⁷⁾ *Fosztó U.* s. a t. Egyháztört. II. k. 593. l.

kat Dévába és Szamosújvárra,¹⁾ s így végzi följegyzéseit: „Valaki ezt az én irásomat látja, most éltemben, vagy holtam után, mindezen történeteket senkinek másnak ne tulajdonítsa, mint a feljül megírt hat „métélyes juhnak . . .” „1644. jun. 1. Szörös András hűtinek gyümölcsét megmutatta — írja ugyan ő — senkitől nem kényszerítve, a Calvinisták közé ment maga és gyermekei . . .”²⁾ *Szalárdinál* is van néhány részlet. „A szombatosok Déézszen naponként a kamaraház [*sóbányahivatal*] előtt egy szép öreg pusztá házba [*régi elhagyott templom*] rekesztettek vala, míg annyira szaporodtak, hogy várakba, együvé is, máshová is százan-, másfélszázanként elküldhették. A gyűlés több hétig tartott. Sokan a perbe fogottak közül erősen megfeddetvén, a fiskus megszüntette ellenök való keresetét. Váradon, Székelyhidon, Jenőben, Déván, Fogarasban, Szamosújvárrban, Kővárban vasakat is alig győztek kovácsolni nekik, és a mig észre nem tértek, az építések körül naponként dolgoztatták. A kik a bevett vallások közül valamelyikre áttértek, hitlevél vétetvén tőlük, békével bocsáttattak . . . . Váradon sept. 24. Medgyesi Pál a fejedelem udvari prédikátora 35-öt keresztelt meg, de jószágaik elkoboztattak . . .”³⁾

A szombatos-ügynek a kolozsvári unitáriusok közötti viszály ügyével egy ítélő testület elé hozása irányzatos, baljóslatu és vészes intézkedés volt, a perbefogottaknak az áttérés vagy fővesztés és vagyonekobbzás vál-útjára állítása, a jézusi kereszténységgel meg nem férő eljárás, rendkívül nagy számuk pedig s az elítéltek közül számtalanok magas értelmi műveltsége, némelyik elítéltetésének bün-oka, önérzetes és bátor védelnök s a legmeggyalázóbb büntetések türelemmel és önmegadással viselése kérdésessé teszi: ha vajjon az igazság keresése helyes úton történt? a büntetésnek meg van-e jogalapja és igazságosan méretett-e ki? A kolozsvári unitárius papságnak s tanítóknak püspökükkel együtt lakhelyökről más városba rendelése, tetszés szerint összeállított, más vallásu papok és világiak ítélőszéke elé állítása, kinek-kinek egészen saját lelkiismeretére tartozó dolgokban vád alá fogatása, hitvallásuknak erkölcsi és testi kényszer s a büntetés rettentésével erőszakos módosítása, sőt

¹⁾ *Fosztó U. István* Egyháztört. II. k. 593. l.

²⁾ *Fosztó U. s. a t.* Egyháztört. II. k. 594. l.

³⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár.* II. Folyam. 134 l.

elhagyatása és mással fölcserélése, a kolozsvári unitáriusok csaknem egy százados vallásos könyvcinek kérdés alá vétele, elkobzása, megcsonkítása s elégetése, világosan arra mutat, hogy eljárás a zsidók kiirtása bevallott és elért czélja mellett, az unitáriusokra szabadabb hittani elveikért és tanaikért irányzott halálos csapás akart lenni. Az unitáriusok között ez is volt ez időben a hangulat. „Akkor ugyan azt taníták — írja Segesvári Bálint — hogy ugyan deponáltatik az unitaria religio; de az Istennek kegyelmes sententiájából megtartaték, hogy nem telék kedvök benne.“ Ha a gyula-fejérvári káptalanhoz beadott unitárius könyvek, azon egykettőn kívül, melyek valóban *zsidók*, mind eretnekek és zsidók, [a mint a káptalan nyugtája szól: *haereticus et judaizans*], akkor az egész unitárius hitvallás és hitrendszer az, s mint ilyen üldözhető és kiirtható lett volna. A Báthori Kristóf fejedelem alatti eretnek-üldözés és hit-irtás rémes tragoediáját most másodsor élték át a kolozsvári unitáriusok, s mint akkor, most is a benső hiterő s önmegtagadó eszélyök tartotta fenlétjogukat s mentette meglétöket.

Kolozsvár belélete változó eseményekben gazdag. A fejedelem gyakran volt falai közt. Ez fényt árasztott s nagy terheket vont rá, sok pénzt hozott és vitt ki. 1631. udvara népével négy nap volt ott.¹⁾ A város krónikása azt is megjegyezte, hogy a Hidkapun ment ki.²⁾ 1635. egy török csauzt és agát fogadott ott,³⁾ kinek érdekes a megvendégeltetése.⁴⁾ 1636. jun. 3. innen indult Szamosújvárra,⁵⁾

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 201. 1.

²⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 201. 1.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 207. 1.

⁴⁾ „Kiment elébe negyed magával Egeresre — írja a sáfár polgár — s gazdálkodtak e szerint: méhsert, 1 tyukot, 1 kupa bort, eczetet, perczet, gyertyát, tormát, veres hagymát, fokhagymát, borsot, safrányt, gyömbért — a városét, került 2 frtba.“

Ugyan e sáfár polgár 1633. márcz. 21-ről írta: „Massinezki János lengyel követet 16-od magával vendégelte meg a város, ment követségbe urunkhoz. Mivel húst nem ettek, vettek nekik 5 font kárászt, tyúkmonyat, kását, 32 cipót, 6 font vaját, 1 pozsárt, eczetet, pecz olajat, petrezselymet, veres hagymát, borsot, safrányt, [*vöröset*] fél fejér [nagy kolozsvári] kenyeret, almát, diót, magyarót, szöllöt, gyertyát, 10 kupa bort, 4 kupa szalad sert, 5 véka zabot.“

Az eredeti számadásból.

⁵⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 209. 1.

febr. 13. országgyűlés tartás végett ment oda;¹⁾ decz. 20. a fejedelem asszony Váradról jött oda két fiával, Bethlen Istvántól fél-tében;²⁾ midőn 1644. a német császár elleni nagy hadjáratra készült, hadi erejét itt pontosította össze;³⁾ az udvarához tartozók Patakra és Váradra s onnan vissza Gyula-Fejérvárra itt menvén át: csak egy évi sáfári számadás adatai becses korrajzi felvilágosításokat adnak az akkori fejedelmi életről és udvartartásról. „1631. jun. 3. érkezék urunk komornyikja — így szól a számadó — *Inczédi Péter* Fejérvárról, az ötvöseknak hozott ezüstöt felmivel-tetni: mosdó medenczét, korsót és esészéket csináltak belőle“; jan. 5. érkezék meg a fejedelem német secretariususa, *Ulrich Gutt* Lengyelországból, a királynak levelet vitt; jan. 8. érkezett egy posta, *Károlyi Péter* negyedmagával, urunk Tokajba küldötte Bethlen Gáborhoz; 12. ismét *Károlyi Péter* jött Patakról, urunk küldte volt oda Fogarasból, a fejedelem fiainak paedagogust hozott, negyedmagával gazdálkodtunk neki; 1631. jan. 11. érkezék *Sipos Péter* urunk siposa Fejérvárról háza népe látogatására; 22. érkezék meg *Suri Mihály* a scholamester Fejérvárról negyedmagával: *Pataki Istvánnal*, *Etsedi Jánossal* és *Fartzádi Mártonnal*, Bányára mentek; jun. 27. érkezék *Török Pál*, *Vámos Mihály* 16-od magával Váradról, urunknak hoztak egy szekér selyem marhát, vont aranyat, arany prémet, vitték Fejérvárra; jan. 28. érkezék *Székely László*, *Balon Péter*, *Nagy László* Fogarasból, az ezüstöt hozták s csákányokat a fejedelem fiai számára ajándékban; jan. 31. érkezék egy német kőműves, *Gerich Woll* Szerencsről negyedmagával, Fejérvárra ment urunk parancsolatjára; 1632. jan. 27. érkezék urunknak egy szekere, mely bársonyt, vont aranyat, és kamukát, taffotát és arany prémet hozott Lengyelországból, urunk gondviselője, *Malovitzai Ferencz* volt vele; márcz. 3. urunk fősiposa, *Körtvélyesi Márton*, *Issoly Mihály*, *Kasza László*, *Nagy István* negyedmagával Patakról, urunk bocsátotta házukhoz; ugyanaz nap urunk papja *Tolnai István* nyolczadmagával, urunk kísértette ki Váradra; márcz. 10. érkezék *Hansz Gerich Saltzbrun* 3 szolgájával, ágyuöntő, urunk hivatta Patakról Fejérvárra; ugyan 10. érkezett *Gaudi András* és *Hameltotti*

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 210. l.

²⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 212. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 80. l.

Jakab Lipcséből harmadmagával, hozott ő Nsgának selyem marhát és fejér malénákat [?]; 10. érkezék Váradról a scholamester *Debrezeni Gáspár* harmadmagával, urunk hívatta be Szamosújvárra; ugyan az nap *Fejérvári Péter* urunk komornyikja vásárlás dolgában, taffotát és selymet, maitzot kellett az agarak nyakára csináltatni; 27. érkezék meg *Baróthi Mihály*, s vele asszonyunk gyöngyfüzője, egy öreg asszony, Eufrosina, két leányával és a patikárius, voltak hetedmagukkal.“¹⁾ Ime egyetlen hónap alatt, egyetlen városán át való közlekedése tágas birodalmában levőkkel s külföldiekkel, mi mély pillantást enged vetnünk a fejedelem úgy magán életébe s fényes udvartartására, mint uralkodói tiszte szélesen kiterjedő körére! Mennyi kötelesség háromlott ezekből Kolozsvár városa közönségére s egyes polgáraitra, de egyszersmind mennyi anyagi haszon, s mily jótékony hatás kereskedelmi és társadalmi életének élénkítésére s a miveltség és jóllét magasb irányu fejlődésére.

Feltűnő e korszakban is a vonás-igazitók gazdag megvendé-
gelése. „1632. jan. 2. a vonás-igazitókra a sáfár polgár által tett kiadás: egy tál faolajos leves, apró malozsa szöllővel *a városé*, egy 11 fontos csuka eczetben, 1 tál rizskásás hús, volt benne egy kövér tyúk; főzetett 3 tál borju húst, limonyát lére *városé*, vett hozzá lemoniát, adott eczetet, szalonnát, apró madarakat rántva, adott hozzá vajjat, tyúkmonynyal; egy tál sült, volt benne egy kövér lúd, két kövér tyúk, két borjuhús-pecsenye *városé*, egy tehénhús-pecsenye, udorga [*igy*] és mustár, egy rétes apró malozsa szöllővel, apró pogácsa mellette, perez, alma, szöllő, magyaró, dió, licarium 3 féle; czipó költ el 38, Rázmán Istvännétől vett 3 kupa ürmös bort, 6 bor költ el 18, új 8 kupa — bor sáfrány, gyömbér, faolaj, malozsa, szöllő, nádméz *városé* együtt 6 frt 82 p...“²⁾ Négy vonás-igazitó volt, munkájok tiszteletbeli; de ennyi étel-ital elfogyását ma nem hinnők el, ha krónikáinkból nem olvasnók, hogy a régiek a bort kancsóval itták, a húst egyéenként fontjával számították, ebédjük fél napig, vacsorájuk egész éjen át tartott, s 10—16 éték-fogást virgina és hegedűszó mellett, oly étvágygyal költöttek el, mint mi három tál ételt.

¹⁾ *Az eredeti számadásból.*

²⁾ *Az eredeti számadásból.*

Kolozsvárt e korszakban gyász és csapások is érték. 1648. octob. 11. II. Rákóczi Gy. fejedelem tudatván a várossal, hogy édes atyja, „a fejedelem e világból szép, csendes halállal kiköltözött: meghagyta, hogy illendő temetéshez készüljenek, a városban és jószágaiban s minden helyeken reggel és délután egy-egy órát rendelvén, melyen méltóságos emlékezetére harangozzanak...¹⁾“ Két unitárius püspöknek történt halála: 1632. aug. 23. a Lengyelországból behívott *Radecius Bálintot*, 1636. decemb. 9. *Csanádi Pált* temették el. Az első maga állított emléket magának műveiben, Kolozsvár krónikája így emlékezett meg róla: „Aug. 18. éjjel 1 órakor halt meg ama jámbor, böles és intenfélő férfi, kolozsvári plebánus és püspök, a ki a szász nemzetbeliek részéről volt választva, német nemzet, a kinek a deák szó mint a méz ugy folyt ajakáról, s noha nem egyezett a fejedelemmel vallásos dolgokban, mégis kedves volt előtte bölcsességeért s deákul való szólásáért; 27 évig prédikált a kolozsváriaknak; felette vig és maga szerettető, szép szál ember, piros, nagy szemü, kemény tekintetü, nehezen járó, testes; a piacon levő nagy templomba temették el, sok szép oratiokat mondva felette vasárnap predikáczió után.“²⁾ „Dec. 5. halt meg, — írja ugyanazon krónikás a másikról — nagy hirtelen ama böles és istenfélő Csanádi Pál, kolozsvári fi, püspök, a ki tisztét csak 4 esztendeig s 2 hónapig vitte nagy szorgalmatossággal, a fejedelem előtt is kedves volt jó medicusságáért; nőtlen mind életének rendében, a várost 28 esztendeig szolgálta s 64 esztendős korában halt meg, temetése nagy pompával volt...“³⁾ Radeciuson kívül még két lengyel predikátora volt Kolozsvárnak ez időben: *Stegmann Joachim*, a ki 1633. márcz. 10. déli 1 órakor halt meg⁴⁾ és Frank Ádám, a ki 1633. jul. 27. érkezett Kolozsvárra: „Jó szál legény — írja Ségessvári B. — nőtlen és jó hangos szava volt.“⁵⁾ Ezek hitelesbizonyítékok arra, hogy a magyar-lengyel rokonszenynek nemesak politikai, de vallási alapja is volt, mit fentartott az egyház és hitegység s bensőbbé tett az iskola és irodalom... Égés négy volt ez időszak alatt. Az első 1631. jun. 24. midőn estve 10

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 335. sz.

²⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 202—203. ll.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 204. l.

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 205. l.

⁵⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 206. l.

órákor a menykő hidelve alsó szélére beütött, nem lett eső, csak egyszer eldőrdült, s a szél a tüzet elébb a víz-utczára vivé, s azon utca és körül levő majorok mind elégtek, azután a távolabbi majorokba, s néhány azok közül is elégett.¹⁾ A második 1633 aug. 11. midőn a menykő a templomon levő nagyobb toronyba Torda-utca felől ütött be, a hol meg is gyult, de Isten gondviseléséből hamar megoltották.²⁾ A harmadik is menykő ütésből támadt, sept. 18-n t. i. vasárnap délután 2 órákor templomi harangozás idejében másodszer is megüté a torony falát és fedelét, a hol meg is gyula és annyira elége, hogy meg nem olthaták, hanem a nagy gomb is ledőlt a földre és mindjárt ketté válék; megnézvén felét, harmadfél köből búza fért bele. Szent Mihály nap után hozzá kezdettek a kolozsvári ácsok a torony építéséhez, octob. 25. reggel napkelte előtt feltették a nagy gombot, ismét újból összeforrasztván, a *Lábas ház* felől vonták fel pokróczba takarva; Seres János forrasztotta össze a szénutczában. A torony építését szent Márton estén végezték, az ácsoknak fizetésben adtak 200 frtot, egy nyolczvanos hordó bort, minden legénynek egy-egy köből buzát, egy-egy sajtot. A mesteremberek neve: *Kovács Mihály, Cromer György, Hann György, Coberer Mihály, Veresközi Antal, Botthyáni János.*³⁾ 1634. ápr. 1. volt a *negyedik* égés, az óvárban a kis piaczon reggel két ház héjazatja, pajtája egészen elégett; a tűz Szász András házából támadott s ő a szomszédoknak kártérítésül negyedfélszáz forintot fizetett.⁴⁾ A pestis is meglátogatta s 1633. jul. havától 1634-ig dult kebelében. Oly nagy volt a halottak száma — írja Segesvári B. — hogy a kikre bizonyosan számot tartott, a városból a thorda-utczai ajtón kihordottak 1098-at. Ezeken kívül voltak, a kiket a külvárosból hordottak oda, és a kiket szent Péteren temettek el a cziinterembe s a hidelvi ispotályba.⁵⁾ 1634-n pedig a Szamos jege tett nagy károkat. „Február 2. éjjel — írja Segesvári — hirtelen megindula a szörnyü tömérdek jég, és a Szamoson való ó hidat, a ki a tyúk-utczának a végiben volt, nagyobb részében elvitte, a Kómál alatt való pallót hasonlóképen. A jég sok helyen két singnyi vastag is

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 202. l.

²⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 207. l.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 207. l.

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 207. l.

⁵⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 208. l.

volt. A szentgyörgyhegyi pallót is elvitte a jégzajlás, valamint a fenesi és kolozsmonostori pallókat is.¹⁾ Még egy tényt emlitek meg, a mi Kolozsvár város jelentőségét mutatja: ez az 1638. ápr. 23, május 16-ki országgyűlés XXIII-ik törvényezikke, mely a korábbi illető törvényre hivatkozálag a zilahiaknak köteleességévé tette, hogy 200 forint büntetés alatt a kolozsvári öllel és vékával mérjenek.²⁾

I. Rákóczi György uralkodásának Kolozsvár történetében is azok jellemző vonásai, melyek országkormányzati politikájában. Magyar volt minden ízében, erős nemzeti önérzettel, de Erdély önállását politikai szükségnek s magyar érdekeknek tartotta. A császár és magyar király felsőségének az 1631-ki titkos pontokban³⁾ elismerése a szent korona és anyaország iránti hódolat nyilvánulása inkább, mint vazalli hűségé. A török szultán előtt sem alázkodott meg, bár függési viszonyát elismerte. Ez nem fért természetéhez, észszel és fegyverrel tartotta fenn mindkettővel viszonyát és az egyensúlyt. Bátor támadásaiban, új jogok szerzésében önmérséklő s egyezkedésre mindig kész; ezért politikai számításai mint harcza sikerei biztosak. Uralkodása súlypontját, a magyar nemzeti érdekek védelmét ő is mint elődei a protestantismusra s főleg a reformált hitvallásuakra fektette. Ezért volt oly nagy gonddal rá, hogy ezek tért foglaljanak, anyagilag megerősödjenek s a közhatalomban túlsúlyra jussanak. Ez látszik meg életén is. A város önkormányzatát nem bántotta, de akaratát politikai eszély és fejedelmi tekintete által valósította. A polgárok jóllétére sokat tett, de viszont magát és a fejedelmi kincstárt velők sokképen szolgáltatta. Az ipart nagy mérvben fejlesztette, de az árak megszabása jogát az országnak fentartotta. Megerősítette kiváltságaikat s a céhszabályokra tekintettel volt, de sok ügyet vont el a fejedelmi jogok köréből s vitte át az ország közjogába és országgyűlés elé. Alkotmányos érzelmét mutatja az, hogy 18 év alatt 21 országgyűlést tartott székhelyén s csak négyet máshol. A törvény kívánta így s Bethlen Gábor példája. Tudta, mivel tartozik székhelyének, melyet ő és előde annyira fel- s oly fényre emeltek, hogy ők és az ország büszkén tekintett rá. A kereskedelmet hathatósan segí-

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 201. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* X. k. 145. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IX. k. 253—254. ll.

tette, de a fiskusnak belőle igyekezett hasznot csinálni. Az általános vallásszabadságért és országos közoktatásügyért nem lelkesült. A vallásegyenlőség elvét csak elméletben ismerte el, de a jezsuitákat Kolozsvárra nem bocsátotta be, a r. katolikus papoknak isteni tisztelettartási jogot nem adott. Az unitáriusokat a városi közhivatalok megosztásával, a déézi egyezés létrehozásával s a zsidók vagy szombatosok elítéltetése által erejükben megtörte, befolyásukat saját hitfeleivel megosztotta. A reformált vallásuakra nézve nem volt többé ártalmas sem a jezsuita és r. katolikus, sem az unitárius. Minden vallási és közoktatási ténye azt bizonyítja, hogy saját hitvallása volt az, a min egész lélekkel csüngött. Ennek építetett fényes templomot, főiskolájának s az egyházi szolgáknak gazdag alapítványt tett, az új iskola felépítéséhez a tért és elméket elkészítette, rá alapot szerzett; s ezt oly rendszeres összefüggésben, oly kitartással, s a formákat tekintve, oly szabatosan és hitbuzgósággal, hogy a mint Báthori István fejedelem alapítványleveleiből a jezsuita kéz és lélek: úgy látszik ki I. Rákóczi György vallást és egyházat illető műveiből Kálvin szigorú szelleme s udvari papjainak református érzülete. Alig lehet kétség benne, hogy bár az eszme a fejedelemé, nyilvánulásának alakot azok adták, az azokban való erős orthodoxia és kenetesség papjainak műve. 1643. Örsi császári biztos egy alkalommal magán kihallgatáson panaszolván a fejedelemnek, hogy Bethlen Gábor athaeus volt, s még sem háborgatta a katolikusokat, kérte: ne kövesse lelki tanítói tanácsát, mert az utódainak nem használ s legyen figyelemmel a törökre. A fejedelem az egészre azt felelte: „Ő még eddig nem bántotta a katolikusokat, s ezt azzal igazolta, hogy közölök nem egy a legfelsőbb hivatalokat viseli, a tanítókkal fő dolgokban nem értekeznek, s ha azok az ország közdolgaiba akarnának bele szólni, nem tűrné, őket a lelkiek igazítására útasítja, országos dolgokban vannak országos tanácsosai, a kikkel értekeznek.“¹⁾ Örsi megírta császári urának a fejedelem nyilatkozatát, de azt nem, hogy mit tartott annak értékéről. A fejedelemnek Gyula-Fejérváratt Gelei Katona püspök, Váradon Kereszturi Sámuel, Kassán Alvinczi Péter voltak papjai. Én a fejedelem és ezek közti viszonyt, irodalmi munkásságukat, a polemiákat, miket folytattak, a fejedelem saját kézzel irt leveleinek

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. X. 386. l.

eredeti és sajátos jelleget ismerem. Levelei a politikában a befolyásoktól függetlenségét mutatják, de a vallásos és egyházi ügyekben irottak iránya és hangulata nem. I. Rákóczi György uralkodási korszaka oly fényű, melyet apró árnyai még növelnek s érdekesbitnek.

XXVI. FEJEZET.

II. RÁKÓCZI GYÖRGY URALKODÁSA.

ELSŐ IDŐSZAK: 1648—1657.

MÁSODIK IDŐSZAK: 1658—1660.

II. Rákóczi György még atyja életében, 1642. a febr. 16—márcz. 9-ki gyulafejevári országgyűlésen erdélyi fejedelemmé választatott, úgy, hogy uralkodása atyja halála után kezdődjék; a fejedelmi föltételekre márcz. 4. megesküdt, a török szultán némi fentartással megerősítette, atyjának 1648. octob. 11. — némely adat szerint 10-n — történt halála után uralkodni kezdett octob. 25-n ¹⁾, a mit az 1649. jan. 23—márcz. 10-ki gyulafejevári országgyűlés a korábbi választást megerősítve, helybenhagyott, s őt törvényes és választott fejedelmévé fogadta. A fejedelem uralkodása megkezdését a portára jelentvén: julius elején megkapta az Athnamét és fejedelmi jelvényeket. Járvány pusztítván Erdélyben: a fejedelem 1652. a febr. 18—márcz. 12. gyulafejevári országgyűlésen az I. t.-czikkben utódává Ferencz fiát választotta, a föltételeket törvénybe igtatták, kiskorúságára kormányzót, s annak útasítást rendeltek, megígérve, hogy mikor felnővén, esküt tesz le, az ország is leteszi neki hódolati esküjét, a miben a porta is megegyezett. ²⁾

Uralkodása első időszaka 1648. octob. 12-től az 1657. év nov. 1—3-ki gyulafejevári országgyűlésig terjedett, melyen szerencsétlen lengyel hadjárata miatt lemondani kényszerülvén: Rhédei Ferencz választatott meg; ³⁾ a második időszak Rhédeinek 1658. jan. 24. történt lemondásától Bartsai Ákosnak 1658. octob. 5-ki

¹⁾ *Notitia Capit. Albensis. Pars Secunda. 10. l.*

²⁾ E tények láthatók az *Erd. Orsz. gy. Emlékek* X. kötetében az 59—60, s a XI. köt. 23., 46. és 140. lapjain.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. XI. k. 318—320. 325. ll.*

megválasztásáig, ¹⁾ sőt annak ezután is, törvényes jog nélkül, tényleg társa volt az uralkodásban 1659. ápr. 1-ig, a mikor erről, a magyarországi Részekkel és Váráddal együtt, szerződésileg lemondott. ²⁾ 1659. sept. 24. a maros-vásárhelyi országgyűlésen harmadszor vette át az igazgatást, s mint Bartsaival társ-fejedelem vitte 1660. jun. 6. történt haláláig. ³⁾

E fejedelem alatt tűz és ellenség sokszor járt végig, pusztítva, az országon, s az idő súlyosan éreztette romboló hatalmát az emberi alkotásokon. Kolozsvár várfalai, tornyai és bástyái is sokszor szenvedtek nagy romlást; a közfigyelem, idő és polgárok munkássága gyakran volt az önvédelem s békés polgári lét ez egyedüli biztosítékára fordítva. Évtizedek erősítő nyugalomára s a polgári élet különböző téreken való áldásos törekvéseire csaknem állandó harczi zaj s irtó kül- és belháboru viszonyai következtek. A város első elpusztulását egy általános égés okozta 1655-n, melyhez hasonlóra a lakosok és krónikák nem emlékeznek. Az *Aranyművesek* nagy leltárában [*inventarium*] ápril 17-kéről így van ez fentartva: „Mivel a mindenható Isten látogatásából s bűneinkért való haragjában az emésztő tűz által ezen esztendőben Kerekes Bálint és Radecius Bálint czéhmesterségében, ápril 3. d. u. 2 órától fogva estig, nyelvvel kibeszélhetetlen oly csapását bocsátotta hazánkra, hogy a városnak csak kicsiny része maradt meg a tűztől, mely miatt a piacon levő két templom, torony és abban levő minden harangok elégték és elolvadtak . . . . ezen nagy veszedelemre nézve végezte a becsületes czéh egyenlő akarattal s közegyetértéssel, hogy a ládájában levő javai felosztassanak, s mindenkinek része az igazság rendi és a maga érdeme szerint kiadassék; mit a számvevők istenesen véghez vivén: újabb czéhmesterekül választották Werner Mátyást és Kassai Pált. Megmaradt kicsiny javacskaí a becsületes czéhnek számbavétetvén: volt készpénz 300 frt s számos gyűrű pecsét [*nyomó*], gomb, boglár, kupák, poharak, ezüst nyelvű késvilla, nyakláncz, párta, kapsok, kösöntyü sat. Az új czéhmestereknek [*felosztás után*] átment 6 frt s holmi apróság.“ ⁴⁾ A város birája, a tanács és esküdt közönség

¹⁾ L. a XXVIII. FEJEZET-ben.

²⁾ *Szülágyi S.* Erd. Tör. II. k. 280. l. Látható a XXVIII. FEJEZET-ben is.

³⁾ Látható a XXVIII. FEJEZET-ben.

⁴⁾ A már ismeretes *nagy leltár*ból.

pedig a fejedelemhez és ország kk-hoz és rr-hez intézett, kelet-nélküli kérvényében, melyre a válasz ápril 26. kelt, így írta le a város elpusztulását: „Nyilván lehet Nagyságtok előtt városunknak s minekünk az elmúlt napokban a tűz miatt való rettenetes keserves megromlásunk, mely miatt szegény atyánkfiai nagyobb részének minden javak megemésztetvén, feleségeitől, gyermekeiktől szinte csak magukon volt ruhájokban maradtak, másoktól várva naponként életök táplálására eledelt; némelyek elhamvadt házak helyén és pinczéjében — mely még be nem omlott — de füstölög, hevet-hideget szenvednek, az eső ott veri és a sanyaru szél ott fújja, kényszergeti őket; némelyek pedig azt el nem viselhetvén, s nem is levén mivel élni és szükségökben mihez nyulni, idegen helyre bujdosnak s most is menten-mennek. Annyira megromlottunk — így folytatják — hogy igen kevés a reménység, hogy valaha maradékunk e pusztulástól csak házainkat is megépíthessék, nem hogy a vár kerítésein levő elégett tiz számu tornyainkat s bástyáinkat helyreállíthassuk, hogy ha kegyelmes urunk, a fejedelem, Nagyságtokkal együtt ilyen igen megromlott szegény városhoz kegyelmességét nem mutatja . . . Kérték tehát 1. hogy míg elpusztult hazájok bár valamennyire is megépülhet, pihenési időt engedjen; 2. hogy a vidékieknek, a kiknek zsendelyök, deszkájok, épületfájok van, a fejedelem parancsolja meg, hogy ide hozzák, s ha illendő áron adják, ők mind megveszik . . .“ Erre azon nap a fejedelem és részleges országgyűlés nevében e válasz kelt: „A deszkával és zsendelylyel kereskedők áruikat az ország irott constitutiojában levő limitation feljül adni ne merészeljék, az épületre való fák se adassanak az eddigi áron feljül; deszkát, zsendelyt, épületfát az országból néhány esztendeig kivinni nem szabad.“¹⁾ Az égés nagyságát más közvégzések is igazolják.²⁾ Így az égés utáni első közgyűlés a város kőfalainak építettőit — egy magyar s egy szász esküdt polgárt — folytonos ébren lételre, kötelességeik híven teljesítésére útasította; a jun. 5-ki száz-férfiak gyűlésében: „azon oknál fogva, hogy a czéhes ácsok nem elégségesek, hogy a várost az égés miatti nagy romlásból felépítsék, minthogy a szükség törvényt ront, meghatározták, hogy valameddig a város

¹⁾ OKLEVÉLT. CXLIX. sz.

²⁾ Látható hátrább az *egyházakat* illető részben is.

annyira épülhet, hogy a polgárok téltre hajlékaikba bemehetnek — épen maradván az ácsmesterek czéhkiváltsága — a külső ácsmesterek is munkára bejöhessenek.“ S mivel az ácsmesterek sem ellenzik, azt is meghatározták: „hogy az építetők külső faragó és ácsmestereket fogadhassanak építésre, s ha igazgatásukra egy-két belső czéhest fölkérnek, illő fizetésért tartozzanak elmenni . . .“

„Ez az asztalosoknak is megengedettett, de legényeiknek és inasainak nem.“ ¹⁾ A város építése egy évet töltött be. 1656. jött a sor a várfalakra és tornyokra. Ez évi május 6-ki közgyűlés: „a város falaiban levő, tűz miatt megromlott tornyok megépítésére egyéb jövedelem hiányában egy vonásra 2 forintot rótt ki, a felekiekre 25 forintot; meghatározta, hogy ebből magát senki ki ne vonja: sem birák, tanácsbeliek és szabadosok, az egyházi szolgákon, papokon s mestereken kívül, akár égett, akár nem-égett legyen, se a pénz semmi egyébire ne fordittassék.“ A megelőző ápril 5-ki közgyűlés előre intézkedett: „hogy a várfalakra felvivő grádicsokra ajtókat csináljanak, az odajárástól az embereket elzárják, hogy hír nélkül senki oda fel ne mehessen.“ 1657. a szabók tornyának felépítésére, külön végzést hozott a közgyűlés. „E toronyhoz a város hozzá akarván kezdeni — így hangzik az, — a becsületes czéh gyűljön minél hamarabb össze, maguk közül válasszanak kettőt, a kik arra gondot viseljenek, a pénzt átvegyék és a szűkségekre kiadják.“ 1658. a febr. 25-ki közgyűlés ismét azon általános határozatot hozta: „hogy a puszta tornyok és kőfalakon levő folyosók megépítésére az ökörhúsnak egy fontjától a mészárosok vegyenek a jövő karácsonig 2 pénzt, tehénhústól 1½ p., disznóhústól 2½ p. ugy, hogy minden fontból egy batkát adjanak a városnak falépítésre; továbbá egy borjutól 10 p., báránytól 4 p., megfontolván a tagokat, 100 fonttól adjanak 40 pénzt;“ a decz. 21-ki közgyűlés azon okból, hogy a monostorkapui bástya igen megromladozott, hogy egészen le ne omoljék, meghatározta: „hogy a város építtesse meg, s hogy a vár körüli viz-árkok és egyéb romlott várnák [a vár és folyosók körtornáczai] megújíttassanak, a hús iránti végzés 1659-re is megújítatott, oly anathema alatt, hogy árát semmi egyébire fordítani nem lesz szabad.“ 1659. jan. 17. a várfokok építettő mesterei ez évre is megválasztattak, s a hús-

¹⁾ A j. könyv eredetijéből.

jövedelem pénztárnokával együtt az építés köteleességökhöz tétetett. Ápr. 2. a félelmes és rettegéssel teljes időhöz képest, hogy a várost nagyobb veszedelem ne érje, mint tavaly is siralmasan tapasztalták, a közgyűlés meghatározta: „hogy a város fiók körfalait a meddig néhai Kovács Gáspár kiterjesztette, ott, a hol ő az építéstől megszűnt, elkezdve, az időhöz képest — a meddig Isten rá segít — a szomszédságokat is levelekkel s emberséges atyánkfiai által megtaláltatván, haladék nélkül boronafából *lator-kert*¹⁾ módjára megcsináltassák és a város árkat is megássák, ásassák annak módja szerint; a mi hogy jobb módon lehessen, fogadjanak minél hamarabb külső embereket is, u. m. oroszokat és egyéb rendeket, kik az ásást folytassák, hogy valami hirtelen való veszély ebből ne következék . . . A Monostorkaput is, mivel oly igen megromlott, a mennyire illik, szedessék le, minthogy ellenségnek nem akarnak rajta utat hagyni, könnyebb azt betölteni s nem oly félelmes, mint viz-árok és lator-kert nélkül lenni.“ Az ápr. 9-ki közgyűlés azon tapasztalatnál fogva, hogy a félelmes időhöz képest a város lakosai felettejáratlanok a tornyokban és várnákon való lövésben, a szakállasok töltésében és egyéb lövő szerszámokkal való bánáshoz szokatlanok, félékenyek is, s ha hirtelen riadás lenne, a szokatlanság nagy veszedelmet idézhetne elő, azt végezte: „hogy a bíró és tanács haladék nélkül csináltassanak czéllövésre tárgyat és a polgárokat czéhenként gyakoroltassák, port adván állandó gyakorlásra, és a kik vonakodnak, kényszerítsék rá. Ezen gyakorlás jövőre nézve a félelem eltávoztatására is hasznos lesz, ha lesz mivel ellene állani az ellenségnek; ez pedig különben nem lehet, hanem ha a vár árka is kiásatik és belé viz bocsáttatik. Ezért a bíró és tanács az árkot haladék nélkül tisztíttassák meg, arra embereket fogadva sat. nehogy valami véletlen romlás érje a várost.“ 1660. május 31. a fiók köfalak [*ideiglenes külső körfal*] megépítése ismét meghatározatott.²⁾

A várfalak és várbástyák építése és jó állapotban tartása mellett hasonló gondot fordított a közgyűlés a löszerekre, porra és őrkö-

¹⁾ Ennek mivoltáról s készítés módjáról a közemlékekben nem találtam följegyzést.

²⁾ E végzések mind a *j. könyv* eredetijéből vannak kivéve.

désre. ¹⁾ 1656. a márcz. 18. közgyűlés meghatározta: „hogy a czehmesterek és czehtagok — kiki a magáéban — az épen maradt tornyokban szorgalmatosan vigyáztassanak, és a kin akkor volna a vigyázásban a rend, a tized közé való őrizéstől legyen mentes, a várfokokan egyik toronytól a másikig járván, vigyázzanak és kürtöljenek. A nappali czirkálás is az elébbi módon történjék az utcákban, minden tizedből két-két jámbor járjon, a kapukra jó gondviselés s a darabontokra nagy vigyázás legyen, hogy a kapu-

¹⁾ Évenként 2—3-szor városi biztosok járták el a város összes tornyait s számbavették: mennyi taraczk, szakállas, ágyu, puska sat. s mennyi por van, mennyi salétrom és bűdöskő? s arról a tanácshoz jelentést tettek. A három utóbbi czikk haszonbérbe volt adva vállalkozónak, a ki köteles volt a várost elegendő puskaporral látni el, a város adván hozzá a bűdöskövet és salétromot . . . . 1653. decz. 12. számba vevén Csanádi István és Verner Péter [szász kiejtéssel: *Pitter Werner*] az összes tornyokban levő port s egyebet, így találták:

A vargák tornyában volt	10 tonna por.	
Az ötvösökében	13 „ „	
A takácsokében	7 „ „	
Szűrtakácsok, erszénygyártók, nemezyártók, kupás, üstgyártó és ácsok tornyában volt	8 „ „	
A hentesekében volt	2 „ „	} van tehát 3 tonna
Most is vittek oda	1 „ „	
A kádárok tornyában	7 „ „	
Fazékasakében	3 „ „	
A szabókéban	12 „ „	
Kömvészek tornyában	4 „ „	
Lakatosokében	3 „ „	
A szijgyártókében	7 „ „	
A tölcserés és esiszár ezéhek tornyában volt	5 „ „	
Asztalosok, kötélverők és nyerges ezéhekében	10 „ „	
Kovácsok, kerekések tornyában	10 „ „	
együtt . . .	102 tonna por.	

A haszonbérlőnek, por, bűdöskő és salétrom tartozását is számba vevén: kimutatták, hogy abból mikor? mennyit szolgáltatott be? ők azt melyik toronyba helyeztették el? s végül jelentették, hogy a bérlő Császár Mihály, a mi porral tartozott, mind beszolgáltatta, jövő számadásra maradt nála 1 mázsa 10 font salétrom, 51 font bűdöskő; a biztosok fáradságukért — a tanács engedelméből — megtartottak két font port,

A városi levéltárban levő eredetiből.

kat ne tágítsák, egy a gém [*a sorompó kapu elzáró gerendája*] mellett ülvén, szüntelen ki- és be vigyázzon, s jól eszekbe vegyék: ki jár ki és be? Május 6-n azt is meghatározták, hogy a bíró mindkét trombitást állassa helyre, a kik éjjel-nappal vigyázzanak a Hidkapu felett való bástyatoronyból. Ha alkalmasabb helyet találnak, dobot is adjanak kezekbe, hogy azzal és trombitával különböztethessék meg az időt és a városban történő dolgokat . . .“¹⁾

E rendkívül éber figyelem, a védelmi művek építésére fordított sok gond, munka és költség még sem volt képes oly nagy szerencsétlenségektől megóvni a várost, melyek most csak olvasva is, borzadályt keltnek és a melyek fájó hatása soha ki nem törölhető a közemlékezetből. II. Rákóczi Györgynek ifju kora, könnyen sérthető büszke lelke s a politikában megfontolatlan számítása háromszor hozott alig kigyógyulható vészt Erdélyre és Kolozsvárra: 1657. lengyelországi hadjáratával, 1658. öt barbár fejedelem egyesült hadi népének Erdélyre bocsátása, 1660. gyalui veszített csatája által. A fejedelem büneért az ország s első helyen Kolozsvár bűnhődött. Sajog a szív szörnyű szenvedéseinek látásán, tisztelettel hajlik meg polgárai előtt a mai kor szülötte, s magát oly gyorsan újjá teremtő életerején elbámul a figyelmező ész.

A lengyel hadjárat következtében tatár rabságban szenvedők kiváltása végett az országra rótt összegből Kolozsvárra 1400 forint jutott, 1000 frt égés miatti romlásáért elengedtetvén. A közgyűlés 1657. sept. 22. 3 frtot rótt ki egy vonásra, a felekiekre 31 frtot 50 pénzt. Ennek következménye volt, hogy 1658. a silistriai basa, Memhet Ghyra, tatár chám, a havasali és moldvai vajdák és kozák hetman jöttek Kolozsvár alá, hogy a várost megbüntessék. Sept. 10., 11., 12., 13., 14-n bezárva tartották, környékét fölégették s a lakosokat kirabolták és rablánczra fűzték. Kolozsvár ezt látva, elhatározta, hogy a végveszélyt magáról bár mi áron eltávolítsa. Lintzegh János, a város választott főpolgára [*első senator*] küldetett ki eléjük meghódolás s haragjuk megengesztelése végett. A történetírás nem ismeri ennek sem részleteit, sem a Kolozsvártól váltságul fizetett hadi sarcz iszonyu tömegét. Lintzegh híven elbeszéli kézírati **Napló**-jában. „Ez esztendőben — ugymond — az Ur ő Felsége nagy haragját ránk kiöntvén: a pogány ellenséget, a tatár

¹⁾ *A városi levéltár eredetijéből.*

chámot személyesen többel mint százezred magával, a szilisztriai basát sok ezer törökkel, a kozák hetmant és két oláh vajdát sok ezer kurtánnyal országunkra hozá. A tatárok egy része, az egyik oláh vajdával a Felek hegy oldalában szállván táborba: én küldettem könyörögni, hogy a város körül kárt ne tennének. Midőn nagy félelemmel visszatértem tőlük, egy boér figyelmeztetett, hogy óvakodjam a tatárok csalárdságától. Hallván a szilisztriai basának és tatár chámnak Tordán létét, másnap a város egy rosz szekeren eléjük küldé ajándékkal, hogy kegyelmet kérjek. Tordán innen a túri oldalban találtuk őket táborban. Onnan rettenetes félelemmel jöttem el, féltem a rabságtól, mert valahová nézhettünk, mindenfelé tűzben-lángban égtek a faluk, mivel a basa ott jött el táborával, s a mig mi a Felek hegy oldalára értünk, a rettenetes pogányság közt elmenvén, a basát a feleki oldalon táborban találtuk. Megérkezésünk után mindjárt hivatott. Sátorához érván, térdre estünk előtte s úgy kértünk kegyelmet a városnak. Igérte kegyelmességét, ha kivánságának enged a város és megsaczczol. A rabok nagy sokasága volt velök. Ekkor bizonyos számú törökkel visszabocsátottak a városba. Elérkezvén másodnap a tatár chám is, nagy dühösséggel meggyújtotta a monostorutczai külvárost, s beküldött a városra, summát kívánván.¹⁾ Egyezsége léptünk a pogánysággal a megsaczczolás iránt...“ A követek eljárásuk eredményét a birónak és tanácsnak bejelentvén, ez 1658. sept. 17. terjesztette a közgyűlés elé, előadva: „hogy az ellenség az országban és Kolozsvár környékén kimondhatlan fenyegetéssel dúl és pusztit, a népet mindenfelé kimondhatlanul megsaczczolta. Ők is, a tatár chám, moldvai és havasalji vajdák, kozák hetman és sok török besliák, agák, murzák számára fizetendő arannyal, tallérral, használatban levő pénzzel és különféle drága selyem materiákkal ígértek meghódolást s nyortek kegyelmet, a mit különben meg nem fizethetvén, a városi és városra befutott szegény atyánkfiaim kellett megvenni; eligazítására választottak 3 magyar, 3 szász sáfárt.“ Azonban, ugy látszik, a szükséges összeget kölcsön vették fel, hogy az ellenséget kielégítvén, eltávozásra bírják, s a kirovás és fölszedés iránti végleges intézkedés csak az 1658. nov. 7-ki közgyűlésen történt

¹⁾ *Lintzegh János Életrajza* a Pákei-örökösöknél [M. S.] 8—10. ll.

meg, a hol a Kolozsvár és az oda beszorultak megmaradásáért kirótt saczcz megfizetésére egy vonásra [*dica*] 120 frtot vetettek ki, Felekre 300 frtot.¹⁾ *Lintzegh János* részletesen elbeszéli a város által adott hadi sarczot: „A moldvai vajdának és tatár Szurmy béknek 5200 tallért, a tatár chámnak és szilisztriai basának 20,000-et; mikor eleibe ment volt, a tatár chámnak egy lóra való szép szerszámot, a szilisztriai basának szép bársonyos, aranyos kardot; a tatár chám követinek, a kiket a városba beküldöttek, 400 tallért; a basa követinek 400-at, 14 sing kamukát. Ismét más patyolatos török jövéen a városba, adtak neki 50 ezüst tallért, a murzák szolgálinak 400-at; a vezér Tyhájnak két nagy öreg szép aranyos kupát; a mely tatárok a város körül őrt állottak, 260 tallért; a havasalföldi vajdának egy 80 frtos aranyos kupát; a kozákoknak, kurtányoknak 5000 tallért; a tatár szellámoknak [?] és a havasalföldi vajdának 5600 tallért, ezek főkövetinek 100-at és tiz sing kamukát; a chám embereinek a külváros őrzéseért 60-at, a basa őrzőinek 100 tallért, ezek szolgálinak 20-at; a moldvai vajda kapitányainak 21-et; a havasalföldi vajdának megint egy szkofiummal varrott szép czapragot, a mit harmadfél száz, s egy aranyos kannát, mit 70 forinton vettek; egy tatár murzának 150 tallért, mivel fenyegetőzött, hogy a Szamos felöli külvárost meggyújtják. Jövéen be a városba boér [*bwier*] és tatár biztosok, kik a pénzt és ezüst marhákat felvették, adtak nekik 50 tallért és 6 dolmánnak való fajlandist; zállog tatárok levén a városban, azoknak is adtak 32 tallért és 6 dolmánnak való fajlandist; a havasalföldi vajda kapitányának ismét 16 tallért és egy aranyos hegyes tört, vették 36 forinton; ugyanazon vajda tolmácsának 12 tallért, egy selyem övet, vették 18 forinton; más egy boér [*bwier*] levén velök, adtak neki 6 tallért és dolmánnak való fajlandist. A mely emberünktől e nagy summákat és ezüst marhákat a táborba küldtük, a törökök vissza kísérték, adtunk nekik 20 tallért . . . Ez által a nagy rettenetes summa által változott és romlott meg ez időben Kolozsvár — így végződik a *napló*-i följegyzés — oka pedig az vala, hogy féltette a külvárosokat [*hostát*] és majorokat a tüztől, melylyel minden rosz tatár fenye-

¹⁾ *A j. könyv ered.*

getőzött.“¹⁾ Szalárdi azt írja, hogy Kolozsvár ekkor ezer²⁾ tallér készpénzt, nagy sok vég szekér posztót, kenyeret, lisztet, bort, méhsert, szaladsert kényszerült adni, hostátit is felégették . . .“³⁾

Nem csoda, ha az 1657. jun. 14-ki gyulafejérvári országgyűlés az akkori felháborodott állapotok közt az Istent áhitatos könyörgéssel és bőjtöléssel igyekezett megengesztelni s törvényt hozott róla: „hogy szent Margit asszony napig egész országul minden vasárnapot kétszeri prédikáció hallgatással és könyörgéssel, estvélig étlenséggel, itlansággal való bőjtöléssel ünnepeljenek meg, az Isten ellen való szitkozódásokat, vasárnap estig való borárulást szigoruan megtiltván;“⁴⁾ s nem csoda, ha Kolozsvár népét az ország kétségbeesett helyzetében bizonyos hitrajongási szellem szállotta meg, a midőn azon évi jun. 21-ki közgyűlésében elhatározta: „hogy minden nap háromszor legyen templomozás: reggel, délesten és könyörgésre 10 órakor“; 1658. pedig a febr. 9-ki közgyűlésen a lakodalmazásra nézve azt: „hogy egy napon egy ebédnél többet ne adjanak, és sem az előtti, sem az utáni napon az elébbi gyülekezés és ételbeli visszaélés ne történjék; a ki meg nem tartja, 100 forinttal büntettetik.“ Azt is végezte: „hogy a mostani szomorú és változó időhöz képest a sok illetlen szánkázás, muzsikálás, hegedülés a városban eltöröltessék 12 frt büntetés alatt.“⁵⁾ Azon évi sept. 23. pedig azt határozta: „1. sept. 24. kedden a régi szent király példája szerint penitentia ünnep tartassék a következő módon: a reggeli órán legyen prédikáció, 10-kor a mostani szomorúsággal teljes időhöz mért könyörgés, 1-kor ismét prédikáció, esteli 5-kor könyörgés, melyet minden vallásnak tartsanak meg, minden keresztény lélek harangozáskor felmenni tartozzék; a város kapui egész nap legyenek betéve, senki ki és be ne bocsátassék se szekérrel, se lóval; bor és részegítő ital, se semmi eledel ne árultassék, a betegeken és gyermekeken kívül senki estig ne egyék, kiki igazán bőjtöljön; utcákon,

¹⁾ *Lintzegh J. Életírása.* 10—13. ll.

²⁾ Látszik, hogy egy szám kimaradt. Lintzegh 37,597 ezüst tallért sorol elé, a mihez téve a másféle értékes tárgyakat, az egész sarez 60,000 tallérra tehető.

³⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár.* II. Folyam 391. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* XI. k. 286. l.

⁵⁾ A városi j. könyv *eredetijéből.*

hívek előtt, házakban senki ne trágárkodják, ne koczkázzék, ne kártyázzék, maga házánál és másutt való boritalnak szöllőkben, kertekben való sétálásnak, czifrázkodásnak, *vale*-t mondjon, és csak az isteni dolgokban foglalatoskodják. 2. Ha valaki másnak részegítő italt, bort, méhsert, *aqua vitae*-t, égett bort, szaladsert a bőjt napjain ad, attól a ki adja, vétessék el a város közhasznára, a ki maga házánál részegedik meg, kalodába tétessék. 3. Részegítő italt vasárnap napestig árulni nem szabad, ételt venni igen, szekérrel ki s bejárni nem. 4. A ki *ördög adtá*-val, *teremtetté*-vel szitkozódik, elébb pelengéren jól megveressék, másodszori cselekedeteért — semmi közbenjárás rajta nem segítvén — megölessék. A ki *lelket* szid, 3 frttal váltsa meg, a ki nem teszi, akár fővagy alsó rendű, akár belső vagy külső, a tanácsház előtt 3 pálczaütéssel veressék meg; egyéb szitkokért férfi, asszony, leány a körülmények szerint. 5. Gazdák, gazdasszonyok, papi rend, prédikátornék, ifjak, szolgák, szolgálók a legalávalóbb köntösökben járjanak, magukhoz illő öltözetet viseljenek: ezüstös, aranyos gombos dolmánt, mentét, köntöst, gyűszüt, kapesos palástot, arany prémes öltözeteket, sarkig érő patyolatot, térhdajlásig érő selyem övnek leeresztését, czifra tarka főkötőt, fátyolt, pántlikát, kősöntyüt, pártaövet, klárist, gyöngyöt letegyenek, asszonyemberek csizmát ne viseljenek, szolgálók prémes galandos szoknyáról lemondjanak; ellenkezőt cselekedőkről az edictummal ellenkező köntös itt a városon minden helyeken akárkiről is megkülönböztetés nélkül leszaggattassék. 6. Ez *edictum* és *hetenként való innep-tartás* mindaddig fenmaradjon, valamig a mindenható Isten ingyenvaló irgalmasságából rajtunk nyomorodott hívein megkönyörül és a kegyetlen tüzelő ellenségnek rajtunk való uralkodása meg nem szűnik . . .¹⁾

A legsúlyosabb csapás érte azonban Kolozsvárt 1659 — 1660-n, midőn II. Rákóczi György az erdélyi fejedelemség visszanyerése végett utolsó harcát harcolta meg, s azzal fejedelemségét és életét is elvesztette. Előbb 1659. azon baleset érte, hogy a fejedelem által a török elé vaskapuhoz küldött gyalogjai mind elestek; később 1660. június havában százezernél több török-tatár sereg több napi ostromát kellett kiállani s leghívebb polgá-

¹⁾ A j. könyv eredetijéből.

rainak egyikében magát porig megalázva látni, végre iszonyuan megsarczoltatni. A fejedelem sürgősen parancsolta, hogy fegyveres gyalogjait a szokott számban gyorsan állítsa ki s küldjék a keresztmezei táborba; a száz-férfiak 1659. aug. 5-ki gyűlésökben tárgyalták, s mivel a parancs úgy hangzott, hogy gyalogjaiknak az ország katonai szemlájére [*mustra*] jó készüléttel s társzekerekkel ellátva, aug. 20-kára kell a kijelölt helyen lenni, de a városnak szabadosai elbocsáttatván, most semmi gyalogja nem volt, meghatározták: „hogy minden tized állítson a közeledő hadjáratra egy alkalmas gyalogot, s azok minden órában legyenek oly készen, hogy zászló alá elé állhassanak; ezen kívül meghatározták, hogy ha találkoznak, a kik ha adójuk elengedettik, mint szabadosok, állandó katonai szolgálatra ajánlkoznak, a bíró fogadja fel, a város kész őket örökös szabadságban tartani. De ez késő levén, a tizedek az előbbi végzés teljesítésére útasítottak s e czélból egy rovásra 2 frt rovatott ki.“ 1659. nov. 3. a közgyűlés a szabadosok serkentéseül azt végezte: „hogy a kik táborba mennek, két hónapra való hópénzt kapjanak, s ha az a 2 forintos adóból ki nem telik, vegyenek a város malomjövedelméből, s adják ki a meghatározott két havi fizetést, hogy útravalójok is legyen, s a város is meg ne fogyatkozzék . . .“ Szeydi basa, török fővezér és II. Rákóczi György hada közt a vaskapui szoroson belől Zajkánynál nov. 22. volt az első ütközet, mit a fejedelem elvesztett; 7000-nyi seregéből 3700 feküdt a csatatéren s közöttük Kolozsvár összes gyalogjai . . . Az 1660. jan. 31-ki száz-férfiak gyűlése j. könyve így emlékezik meg erről: „Keservesen tapasztaljuk országul, a lengyelországi veszedelem után, mely hirtelen s gyakran nyakunkra jő töröknek, tatárnak s más idegen nemzetbelinek uralkodása. Ime ismét ellenünk gerjedt Istennek rettenetes haragja, szegény nemzetünknek veszedelme lett a vaskapui harczon, a hol többekkel együtt városunk szabadosai is mind elvesztek, kik helyett a város hirtelen másokat nem állithatván, kényszerítve van, tizedenként zsoldosokat fogadni s a szebeni táborozásra 50 legénynek zsoldot fizetni s a t.“¹⁾ Változó szerencsével folyt harcok után Szeydi basa kiment Magyarországra, s csak 1660. tavaszán tért ismét vissza Erdélybe, az ország és fejedelem megfenyítésére.

¹⁾ A j. könyv eredetijéből.

A fejedelem Fenes és Gyalu közt döntő ütközetre határozván el magát: a budai basa Kolozsvár alá ment s azt feladásra felszólította. A város engesztelő követségbe Lintzegn János biráját küldötte elébe, a kit a török fővezér a legembertelenebb bánással kívánt a város feladására bírni. De az — a legvégsőre is készen — az erőszaknak ellenállott s a városnak is ellenállást tanácsolt. A basa őt kegyetlenül megkinozván, a városba visszabocsátotta és seregével Kolozsvár falai alatt volt kénytelen a csata helyére menni. Május 22. volt meg a mindkét részről elkeseredetten vívott véres harc, mely a fejedelemre nézve — a mint fennebb említve volt — szerencsétlenül végződött . . . Lintzegn János *Napló*-jában meghatóan írja le a vezér basához kegyelemkérés végett küldetését, találkozását, kiállott félelmét és szenvedéseit; leírásában ama korszak s benne Kolozsvár városának siralmas sorsát és a cselekvő egyéneket a csaknem tragoediai hatás erejével, az eseményeket élénk színeiben állítja élénk. Azonban hadd szóljon az ő mesterkéletlen rajza.

„1660. május 20-n pünköst után való esütörtökön a budai vezér, Szeydi basa elérkezvén Rákóczi fejedelem ellen: ez azelőtt másodnappal sok szép hadával Szamosfálvához jött, s engem másodmagammal kihivatván, megparancsolta életünkre, hogyha a török elérkezik, meg ne adjuk a várost, mert ha megadjuk, el kell vesznünk. Ő Nagysága fogadta, hogy a várost az ostrom alatt is megsegíti, s így hadaival Gyalu és Lóna közt levő mezőre érkezett. . . Fennebb *Fenes* volt említve, de ebben nincs ellentét, e három község összeeső határa levén az ütközet mezeje. Szeydi basa mindjárt másodnap a fejedelemre reá mene, és hada nagy részét levágotá; sok szabad gyalog legényekkel együtt, magát a fejedelmet is homlokán tett vágással halálos sebbe ejtvén: e seb miatt Váradra kiszaladott s ott meghala . . . Szeydi basa a levágotott népnek fejét megnyuzatá.¹⁾ Az ütközet utáni napon bekülde Kolozsvárra 100 öreg késért fejet nyuzni, 10 szekérért, melyre a fejeket kell rakni, és 40 öl hosszú lánczért, [melynek 60 karikája legyen], a rabok számára.“²⁾ Mehemet tihája bég jun. 5. 30 kötél küldését parancsolta a birónak, ugy, hogy mindenik öt öles legyen a rabok

¹⁾ *Lintzegn J. Életirása.* 14—15. ll.

²⁾ *Erdélyország Tört. Tára.* II. k. 286. l. OKLEVÉLT. CLIX. sz.

megölésére . . .¹⁾ Itt Lintzegh visszatér a basa megérkezésekor, vele találkozására. „Midőn Szeydi basa az országba érkezett — ugymond — jövének Kolozsvárra nemes emberek, a kik jelentették, hogy a basának rettenetes a haragja a város ellen, küldjön megengesztelésére követeket. A város megrémült, s én harmadmagammal u. m. Benedek deákkal és Brassai Györggyel egy roszt, kétlovas szekeren kimentünk a táborba, fel egy nagy hegyre, melyre sátora fel volt vonva, basái állották körül; midőn elébe menve, salutálni kezdettem s egy részt elmondtam, szemei vérbe borulván, megriasztott, törökül szidott s a hóhéroknak parancsolta, hogy mindjárt megöljenek. Azok megragadtak, nyakunkról a gallért lehuzták, hogy fejeinket vegyék. Ekkor az egri basa térdre esék előtte, megcsókolá köntösét s mondá: Mit cselekszik Nagyságod ilyen városnak birájával? Most jöttél be az országba, nem illik, hogy ilyen kegyetlenséget mutatsz. Erre megkegyelmeze, s oda ada a hóhérok kezébe, a hol az emberek fejét nyuzták. A mint oda értünk, lábainkra vasat vertek, és tizedmagunkkal nyakunkra vaskarikákat csinálván, azok lyukain a torkunk alatt 30—40 ölnyi lánczot által vontak, s összefűzvé, élénk vetették az emberfőket, hogy megnyuzzuk. Látván a törökök állapotunkat, s tudván, hogy a város birái vagyunk, minket nem kényszerítettek, de a többivel estig nyuzatták. Midőn este felé letérdelve, imádkozni akartam, a törökök verni kezdének; éjszakára adának a szemjének kezébe, s azon éjszaka egymással fővel összefeküvénk, ha valamelyik fejét csak felemelte, agyba-főbe verték. Másnap megindulván a tábor, a nyakunkon levő lánczozal egybefűzve, a darabos szántáson gyalog hajtottak, mint oktalan állatokat; a Szamoson, Nádason övig érő vízben mentünk által. Megszállván a tábor, szabad ég alatt szenvedtük a napnak hevét. Másnap a vezér Tihaja, a vezér parancsolatából lovat adatván alám s mellém 50 jancsárt, megparancsolá, hogy mennék Kolozsvárra, s a kapuját nyitassam meg, a jancsárokat állítsam a kapura, hogy azok őrizzék a várost a törökök bántásától. Midőn a [*Híd*] kapuhoz értem, látám, hogy a külső híd alja teli van jancsárral; gyalog levén, egy-egy darab fa volt kezökben s csak azt várták, hogy a kis-ajtót megnyitassam, azonnal rárohanva, készen voltak hogy

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXI. sz.

azt megvegyék. Én látám a csalárdságot s felkiálték a várfokra, mondva a kinézőknek: „Veszélyes a törököket bebocsátni!“ [*Periculum est intromittendi.*] A jancsárok erőltetni kezdettek, hogy nyitassam meg az ajtót, különben még kell halmom. Kérem, hogy távozzanak a kis-ajtóból, mert a benlevők félnek kinyitni, hogy oly sokan vannak; hagyjanak magamra, engem bebocsátva, megnyitatom, s akkor ők is bejöhetnek. Erre megharagudtak és azt mondák: csak azért mondod, hogy téged bekapjanak. Kezeseket állítok — felelém nekik; ők pedig viszonzák, hogy tizenhatért sem adnának. Ekkor a jancsárok megragadtak, s mint az ebet vittek a czigányok háza megé, hogy fejemet vegyék . . . Megint elküldöttek, hogy nyitassam meg a kaput. Én a felvonó hídhöz a kötélkieresztő lyukon felhajolván, mondám Szöllösi Gábornak: Én kérdzem be, kérem, hogy megnyissák a kaput, de ti semmiképen be ne bocsássatok, mert el kell vesznetek. Ekkor ismét megragadtak s kiálták: hamis vagy, s ismét elvittek a czigányok házához, hogy megöljenek . . . Harmadszor is küldének, hogy megnyitassam a kaput s látván, hogy nem nyitják, nagy dühösséggel ragadván meg, elvivének vissza a tábor felé, a hentellérek vágóhídjáig. Negyedszer is visszahoztak, hogy szóljak s nyitassam meg a kaput, mert a vezér jó akarattal van a városhoz s maga akarja megőriztetni, hogy a törökök erőhatalommal be ne menjenek. Ekkor visszánéztem a város alá, s a Szamos partján állva, felkiáltottam a városbelieknek: „Én nekem most meg kell halmom. A várost meg ne adjátok. A vezérnek való ajándékra gondot viseljétek. Engeszteljétek a vezért.“ Egy veres patyolatos török megfogván köntösömet a vállamon, visszaránta, mondván: „Meg kell ma, eb! halmod.“ Visszavivén a táborba, a jancsárok is visszajövének, vasat vertek lábomra, s én vártam, hogy vagy életemnek véget vessenek, vagy örökös rabságban tartsanak . . . Isten kegyelme érkező: estve felé a vezér Tihaja sátorába vitettünk, kérdezte: miért támadtunk a császár ellen? Mi mentettük magunkat a hogy tudtuk. Végre kávét hozatott, itallal kínált és leültetett, jó reményt adván, hogy ha háládatlanok nem lennénk, kérne érettünk a vezér előtt. Mi meg ígértük. Ezután a vezér izené, hogy hozzá vigyenek. Eleibe menvén, hát kegyesebb szemmel néz ránk s így szólott: Fel akartalak nyársaltatni, de köszönjétek a basáknak, kik mind ott ültek renddel divánt, mert jó emlékezettel vannak

felőletek, a város mindenkör hú volt a császárhoz . . . . Az előtt való esztendőben tölem küldött a város az egyik divánülő basának egy hiuz bőrt, 12 tallért és mézes pogácsát. A város hűségéről sokat beszélgettem vele. Emlékeztettem, hogy Báthori Gábor idejében is a város ott benn levő követét megtartotta a fejedelem ellen . . . Ezután egyebek közt megparancsolta a fővezér, hogy mindenféle élelmet hozatnék a táborra, árát mindennek megadja . . . Ekkor megkegyelmezett, mindenikünkre egy-egy aranyos kaffányt adata és egy török s magyar *bátorság osztó levelet*, s fogadá a szakállára, hogy ha hívek leszünk, semmi bántódásunk nem leszen. Elbucsuzván tőle, a váradi becsületes Boldvai Márton nemes fő ember maga lován és kocsiájában küldte haza Kolozsvárra. Estve későn, midőn a kapuhoz értem, a kapuk és kis-ajtók be voltak rakva, köteleken vonának fel a kőfalon. Így lőn hazajövetelünknek sorsa és kimenetele.“¹⁾

Ez a csata előtt volt, a fővezér engedékenységének indító oka az, hogy nem akart háta mögött egy forrongó s tán kétségbeesett várost hagyni. „Másod napon tehát — folytatta Lintzegn — táborostól fölkelve, a fejedelem ellen mene, s mikor győztesen visszatért, s a város mellett elment, némely a jövendőt meg nem gondoló ember a várfokon fegyverét kidugván, a fővezér meglátta s nagy haragra gerjedt, mert ellenségeink árulkodtak is volt neki, hogy mikor a városhoz közeledett, sokan ellene csatára mentek ki s ellenségeskedést mutattak. Avval is vádolták a várost, hogy a vezér táborából jövő 3 nemes embert a fejedelemhez küldötték volna, kiket az mindjárt meg is öletett. De ebben ártatlanok voltunk, mert maguk jóakaratóból mentek oda, ők tudják miért? Vádolták, hogy a város alá jövén némely törökök, midőn kenyeret és bort kértek, a várfokokon levők lekiáltottak, s Rákóczihoz igazították, a mikor még a harc nem volt meg. Több ily vádak vagy tán diadalma által a vezér felbőszülvén, a tanácsbeliek közül nyolczat kihivata, nyolcz nyársat faragtatván nekik s eléjük tétetvén: kijelentette, hogy saczczolnának meg, különben a várost elveszti s a benne valókat rabságra viszi. A tanácsbeliek először könyörögtek, azután félelemtől megkörnyé-

¹⁾ *Lintzegn J. Életir.* 15—25. II.

kezve, megegyeztek vele 75,000 tallérban,¹⁾ melynek megfizetése különben nem lehetett, hanem mindenkinek élé kellett adni aranyát, tallérát, pénzét; azzal sem telvén ki, az árus emberek posztóit, selyem marháit kellett elhordatni, melyet csak feleárában vett el a vezér, a miben nagy kárt vallott a város. A mig felszedhették pedig — öt hétig levén a törökök a város mellett táborban, —²⁾ mindennap a fővezérnek, basáknak, s több fő törököknek szekerekkel hordottuk ki a kenyeret, vaját, mézet, sajtot, méhsert, mézes pogácsát, zabot, árpát, rozsot, mindennemű ételre valót, eczetet sat. a mit ember megtud gondolni.³⁾ Viszont mikor a tábor megindult, számára sok szekeret — ökrökkel, lovakkal, melléjek embereket, — megrakva kenyérrel, sajttal, zabbal árpával eczettel, méhserral átalagostól, buzát is sokat adván, melyek szekeres-től, marhástól, s az emberek egy része is oda maradtak. A mit a város a pénzsarczon feljül adott, jó lélekkel megért volna 25,000 tallért, ugy, hogy százezer tallérra rá ment egész sarczolása. A pénzből néhány ezer tallér elmaradván: a város négy becsületes atyánkfiát: *Ozdy Tamást, Seres Istvánt, Mátyás* deákot és *Kádár Mátét* adta záloggul, kiket Várad alá és Temesvárra vittek, a város később oda küldvén az elmaradt összeget, ugy szabadította ki őket. Szörnyű fenyegetéssel rémitette a fővezér a város polgárságát. Cronner Mátyás és Ádám János zálogban levő követek jun. 6. azt irták a főbiróhoz és a városhoz, hogy ha a sarcz meg nem lesz, a fővezér a birót, a tanácsot a papokkal együtt leviteti és mind nyársba vereti; öt zászlóalj jancsárt küld a városra s azonnal porrá teszi.⁴⁾ A biró és tanács éjjel-nappal fáradott, hogy a sarczot kiteremtse s zálogban levő atyjafiait megszabadítsa; rikkatják, reggetik egymást főképen az értékeseket — irták junius 22-ki levelökben — malmaikat, jószágaikat zálogba

¹⁾ Azon vásárlévélben, melylyel a város Felek és több más birtokát a török sarczért zálogba adta, 60,000 imperiális tallér van írva. [ORLEVÉLT. CLVI. sz.] A város követei által a török táborból május 24. irt levélben szintén 60,000 tallér. [ORLEVÉLT. CLVIII. sz.] Más négy követe keletnélküli levele szerint is 60,000 tallér. ORLEVÉLT. CLXVI. III-ik szám.

²⁾ Az elébb említett záloglevélben május 20-tól junius 7-keig terjedő idő van írva. L. *ugyanott*.

³⁾ ORLEVÉLT. CLX., CLXI., CLXIII., CLXIV., CLXV. sz.

⁴⁾ ORLEVÉLT. CLXVI. sz.

adták, városokra, nemesekre pénzért irtak; immár annyira vannak, hogy a templom helyét is mind odaadták — ezen ő kegyelmek értsenek többet — csak hogy őket kiszabadíthassák...¹⁾ Ez volt szegény hazánknak sorsa Szeydi basa alatt.“²⁾

E hadi sarczra, melyet *Szeydi basa saczczpénzének* neveztek, az 1660. jun. 19-ki közgyűlés egy vonás után 100 forintot vetett ki s a bíró tudatta, hogy az addig küldött poltura pénz, posztó és egyéb marhák, még nem fedezték az egészet, tehát a kik eddig nem fizették meg a rovatalt, fizessék meg, hogy a veszedelemtől végkép meneküljenek. E rovatalon kívül 1660. jul. 14. a város *Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle* tordavármegyei falvait eladta Göcs Pál kolozsvári polgárnak 6642 forintért oly módon: „hogy azokat minden hasznaival bírja; szavatosságot vállalt, hogy birtokában a vevőt megtartja, mit ha nem tehetne, más egyenlő értékű jószággal kárpótolja; ha a kölcsönadó kényszerülve lesz magát a birtokban netaláni megtámadók ellen védni, költsége a kiváltáskor javára számíttatik; ha új jobbágyokat telepít, a kiváltáskor elköltöztetni joga lesz; a mi vetése a városnak most van, ha a város takaríttatja el, a mik a kiváltáskor lesznek, szintén a város lesz köteles oda takarítani, a hová a kölcsönadó kívánja; ha akkor csak szántása és kapálásai lennének, becsü szerint azért is köteles a város a kölcsönadót kielégíteni; hadvállalatok alkalmával két lovast lesz köteles állítani, a jószágok arányában; minthogy a kölcsönadó pénzét nagy részben aranyban és tallérral adta, a város is a kiváltáskor nem valami degradált pénzzel, hanem arannyal és tallérral fizeti meg, még pedig az egész összeget egyszerre; részleti fizetésre a jószág kibocsátására nem lesz kötelezve.“³⁾ Ez sem volt elég. A város kénytelenítettett az egyházak és a városon menhelyet kereső külsők javait is segélyül igénybe venni. Előbb az unitárius és orthodox [*helvét hitü*] egyházakat kérte fel pénzkészleteik átadására, hogy — a mint a szerződés szól — az életökre törő hatalmas nemzetnek kegyetlen szándékát mérsékeljék és lecsendesítsék s a várost a fejedelem és ország szolgálatára megtarthassák; de ezt oly reménységgel tették, hogy

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXVII. sz.

²⁾ *Lántzegeh J. említett Életírataiból.*

³⁾ OKLEVÉLT. CLV. sz.

meg menekedvén az inség alól, azon egyházakat azonnal kielégítik. De új ellenség miatt rájok háromlott újabb és több-több terhek és más nyomoraik következtében látván, hogy a fizetés mind tovább halad, mindkét egyháznak a város javaiból kielégítését atyafiságos egyetértéssel elhatározták, úgy, hogy: 1. A *feleki* határ az ott lakó oláhokkal s a várostól nekik kimutatott erdővel, mezővel, legelővel, kaszáló réteivel együtt legyen az orthodox egyházé zálogképen 5648 forintig 42 pénzig, s míg a város kiválthatja, birja az egyház mint jobbágyokat, azok a mint a város birta, tegyék meg az eddigi szolgálatokat, a dézmát, mit eddig a városnak adtak, adják az egyháznak; a feleki határon kívül levő veteményeket használják úgy, mint eddig. 2. A *Véczkén, Tormapatakán, Kabalapatakán, Gyurkapatakán* és *Hosszuzmezőn* széjjel oszlott város jobbágyait a város átadta az unitárius egyháznak szintén zálogjoggal 10,309 forintban, mely összegben volt 719 arany, mit 4—4 forintban számítottak, 2230 oroszlanos tallér, 44 pótura és 2890 forintot és 60 pénzt tevő garas, s érettök a város jóállást vállalt; 3., az *alparéti* malom eddig csak az unitárius egyházé levén, megegyeztek, hogy ezentúl birja mind a kettő, s legyen közös felügyelőjök, hasznát vegyék egyenlően. 4. A város két *tavát* birják ketten, a Szamosfalva felőlít az orthodox, a felsőt az unitárius egyház. 5. A *Tarcsaházi határt* a *Király rétvél*, berkével, tó-helyekkel szintén birja a két egyház, a feloszthatókat egymás közt felosztván. 6. Minthogy az unitárius egyház kölcsöne 4660 frt 58 pénzzel meghaladja az orthodox egyházét, a birt jószágok haszonvétele számbavétetvén, a város a nagyobb kárban forgó egyház zálogát más javaiból meg fogja öregbitni. A város a nevezett egyházak birtokainak zálogértékét még a nagy saczcz-fizetéskor vette volt fel, jelzálogilag s szerződő levéllel csak 1667. nov. 19. a kolozsmonostori konvent előtt biztosította.¹⁾ Utoljára 1660. máj. 28. egész Királyfalut 200 frtért, mely a budai basának fizetendő sarcz pótlására még szükséges volt, elzálogosította Martini András török deáknak [*tolmács*], oly föltétellel, hogy mihelyt a városnak módja lesz, kiválthassa. A kölcsönt Fejérvári Benedek fő-, Lintzegh János királybíró irták alá s a város kisebb pecsétével megerősítették.²⁾ Azután a Kolozsvárra bemenekült

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXXXI. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. D. 58. sz.

idegenek arany és ezüst neműjét s nélkülözhető készpénzét irták össze, a végre, hogy azt kölcsön, jövő megtérítés fejében, a városnak engedjék át. Az adományokról hivatalos *jegyzék* készült, melynek ugy személyi, mint tárgyi része nagy történelmi értékű. A Kolozsvárra menekültek 112 faluból és városból valók voltak, Nagy-Bányán, Segesváron, Nagy-Enyeden és Szászvároson kívül mind Kolozsvár környékéről u. m. Kolozsvár-, Torda-, Doboka- és Szolnokvármegyékből. A név szerint megjelölt helységekből menekültek száma 394, meg nem nevezett helyekről valóké 104, együtt 498 egyén, s adtak és ajánlottak kölcsönül 76 ezüst márkát és 1 nehezéket [*piseta*], a mi pénzzé átszámítva tett 6394 frt 62 pénzt ezüstben és 227 darab aranyat.¹⁾

¹⁾ Az említett *jegyzék*, melynek czíme: *Anno 1660 Seydi passa ittlétekor az extraneusok, az kik mennyi aranyat, ezüstöt, kész pénat adminisztráltanak, az ide alább megirt mód szerint következnek, 1—43 ivlapra terjed ABC-rendben.* Elöl van az adakozó neve, azután az adomány: készpénz, arany és tallér, ezüst fél márka és piseta szerint folyó pénzértékben kifejezve, laponként összegezett kivonata látható: OKLEVÉLT. CLXVIII. sz. alatt. E jegyzék hitelesítetlen eredetije meg van a *Városi levéltárban* Fasc. VI. 10. sz. alatt. A menekülők közt föltűnnek: 1. *A gazdagok*: gr. Csákyne adott 140 frtot, Suki Ferencz 3 márka 47 nehezék ezüstöt, Toldalagi Ferencz özvegye 2 márkát 12 nehezéket, $\frac{1}{2}$ imperiális tallért, Toroczka Lászlóné 10 aranyat = 30 frt, Toroczka kisasszony hovahamarábbii megfizetésre kölcsön 1000 tallért — 1800 frt, Somlyai Gáspár özvegye 17 dutkát = 61 frt 20 p., $\frac{1}{2}$ tall. = 90 p. 4 ortot = 1 frt 60 p. kész pénzü 3 frt 60 p., Apáczai Bálint deák, radnóthi számtartó az Óvárban Trauzner Jánosné házánál levő javait adta oda: egy bőr zsákban 16 frt, egy másikban volt egy dészü [*gyűszü*], volt benne 44 frt, egy zacskóban 40 frt, másikban 33 imper. tallér = 59 frt 40 p., a tallér mellett volt ezüst dutka 80 drb = 9 frt orozslános tallér 1 = 1 frt. 60 p., egy zacskóban poltura pénz 100 frt. 2. *Az egyházi férfiak és özvegyek*: Ajtoni Balázs papné adott 6 frt, Aranykúti Tamás pap 5 frt, bácsi scholamester 5 frt, Bárj Gergely pap 1 frt, Börvei Daniel szavai prédikátor 33 nehezék ezüstöt, Csányi papné 3 frt, Csulai György ev. ref. püspök a fejrői jobbágyokért 50 frt, Dálnoki István papné, thordai, 4 tallért = 7 frt 20 p. fejrői prédikátor 5 frt, fenesi 4 frt, kajántói 8 frt, Köpeczi János zsúki pap 2 tallért = 3 frt 60 p. és 1 aranyat = 3 frt 60 p., egy oláh pap 4 frt, Papolezi, zilahi, prédikátor 4 frt 50 p., Pávai Tamás egeresi pap 2 frt, Szentmiklósi Boldizsár kórodi pap 4 frt 40 p., szováti papné 16 frt, vistai prédikátor 5 frt vistai pap özvegye [*relicta*] $1\frac{1}{2}$ tallér = 2 frt 70 p., orozslános tallér 1 = 1 frt 60 p., vistai prédikátorné török pénzt, melyek együtt nyommak 7 tallért = 12 frt 60 p., ismét 63 frt,

Szomoru korszak, melynek rombolását Kolozsvár hosszasan érezte, s ember- és vagyonveszteségét a nemzet életfája évtizedekig is alig volt képes kipótolni.

A *politikai élet* másik nyilatkozása az adó kirovása s beszolgáltatása volt; a rendest az országgyűlés határozta meg, a rendkívülit a fejedelem és község, amaz kivánt, ez megajánlotta vagy mentességet kért alóla. Kolozsvár rendes adója 1649. 2400 frt volt ¹⁾ 1650. szintén, ²⁾ 1651., ³⁾ 1652., ⁴⁾ 1654., ⁵⁾ 1655. ⁶⁾ szintén

ismét 7 márka 30 nehezék ezüstöt. Képiró Simonné, monostori, 5 frt 8 nehezék ezüstöt. Sajnos, hogy a festőről semmit nem találtam: ki volt? miket dolgozott? hogy jutott Monostorra? 3. *A szegény sorsuak*: egy öreg leány 1 frt, egy szegény leány 2 frt 35 p., egy szegény asszony 2 frt, más 1 frt, egy öreg asszony 2 frt 25 p., 3 szegény asszony 1—1 frt, 2 szegény asszony 5 frt, Ilona nevű szegény monostori asszony 1 frt, 2 idegen asszony 6 frt, Smelezer István házából hozták el egy vén ember pénzét 100 imperialis tallért = 160 frt. 4. *Az oláhok*: asszonyfalvi öt oláh adott 7 frt 16 p., két szegény oláh ember 1—1 frt, Vapra, szentpáli oláh, 7 frt 50 p., egy Komán nevű oláh 10 frt, egy aranykúti oláh 10 frt, egy dezmeri 2 frt 80 p., egy berendi 4 frt, Indali Oprián nevű oláh 5 frt, monostori oláh mészáros 5 frt, egy szegény dezmeri oláhné 1 frt, Topa faluban lakó Boros Flonacza 1 frt 40 p. Legfeltűnőbb azonban 5. *az özvegyek [relictá]* nagy száma. Tordáról menekült be 19, lakhelyét meg nem nevező összesen 17, Fenesről 15, Ajtonból 2, Apahidáról 2, Bácsból 1, Bonczidáról 1, Budáról 1, Csomafájáról 1, Diósról 1, Egerbegyről 6, Enyedről 1, Frátáról 1, Gálfalváról 1, Gerend-Keresztúrról 1, Gyaluból 3, Györgyfalváról 2, Kajántórol 3, Káljából 1, Kidéből 4, Kis-Várdáról 1, Kolosról 1, Lónáról 1, Mérából 1, Monostorról 4, Palatkáról 1, Polyánból 2, Ródról 1, Szamosfalváról 2, Tiburczról 1, Túróból 2, tehát 498 között 102 özvegy menekült volt, s a helységek nevei maguk mutatják: hol volt a török-tatár dúlás a legpusztítóbb. Torda volt a szerencsétlenségben legelső, mely ekkor egészen elpusztult, az után Fenes, melyet 1658. a szilisztriai, 1660. Szeydi basa dult fel s mely mellett II. Rákóczi György utolsó csatáját vívta, s így tovább épen azok a tájak és vidékek falvai, a melyek a lengyelországi nagy veszedelemkor a harcban, mint rabok Krimben veszték, az utóbbi csatákban megölettek vagy rablánczra fűzve, Konstantinápolyba hurcoltattak, itt maradt özvegyeik és árváik Kolozsvár falai között keresvén életöknek megmaradást.“

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaetal.* III. k. 34. l.

²⁾ Márcz. 20. I. t.-cz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 40. l.

³⁾ Febr. 12. — márcz. 18-ki *Orsz. gy. I. t.-cz. Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 611.

⁴⁾ Febr. 18. — márcz. 12. IX. t.-cz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 98. l.

⁵⁾ Jan. 18. orsz. gy. I. t.-cz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 105. l.

⁶⁾ Febr. 20. kolozsvári I. t.-cz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 113 l.

ennyi. 1656, a febr. 20-ki gyulafejérvári orsz. gy. II. t.-cz. szerint 1400 frt,¹⁾ 1000 frt — a mint már említve volt — a nagy égés miatt elengedtetett. 1657. a Viskiben jan. 17-n tartott országgyűlés II. t.-cz. szerint 2400 frt,²⁾ 1658. a jan. 24. medgyesi országgyűlés I. t.-cz. szerint szintén.³⁾ A IV-ik t.-czikkben azonban tűz miatt megromlott állapotjokat tekintve, adójokból illendő könnyebbités ígértetett meg⁴⁾, a mi 1658. a nov. 7-ki marosvásárhelyi országgyűlésen valósult is, akkor Kolozsvárra semmi adó nem rovatván.⁵⁾ 1659. a febr. 26—márcz. 25-ki beszterczei országgyűlés XII-ik t.-czikkében 2400 frt rovatott ki.⁶⁾ Az 1660. jul. 5-ki segesvári országgyűlés a XXXI-ik t.-czikkben, tekintetbe véve, hogy rajtuk immár néhány rendben nem kis romlás fordult meg, legközelebb-ről a török hadak saczczoltatására teljességgel minden javaikból kiforgattattak, fogyatkozott állapotjukat országul tekintetbe véve: annyi adóra, mint a többi városokat, az ország nem kötelezte, hanem hogy adjanak fejenként másfél tallért, ki nem hagyván ebből a városon lakó mives és ácslegényeket is.⁷⁾ 1661. Kolozsvárra nem rótt ki adót az országgyűlés, már ekkor a török-tatár hadi sarcz miatt kimerülve, elalélva, csaknem félholfan feküdt hódítói előtt a porban. A városi bíróság [*Judicatus civitatis*] 1658. február 14-ki jegyzőkönyvében fenmaradt egy 1660. évi decemberi hivatalos jegyzés, mely szerint Kolozsvárnak azon időben következő adói és adószedői voltak: a *rendes adóra* két szedő, a *rendkívüliekre*, u. m. a) a 100 forintos adóra, b) a másfél talléros adóra, c) a nyolcz forintos és egy talléros adóra az öt városnegyedben öt, d) a tatár sarcz adóra az öt városnegyedben hat szedő, együtt 21.⁸⁾ Az adófizetés egy katonás módját tartotta fenn az 1653. május 8-ki országgyűlés jegyzőkönyve, mely szerint a bíró tudatta a fejedelem azon parancsát, hogy a taxa-adóból⁹⁾ ő nagy-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 133. l.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 147. l.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 168. l.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 170. l.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 190. l.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 207. l.

⁷⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diaet. III. k. 258—259.

⁸⁾ *Protocoll. Judicatus civit. Kolosv.* . . . Ao 1658.

⁹⁾ Ez a rendes adó volt, a melyet minden város kiváltságai értelmében fizetett a fejedelemnek, azért nevezettek *taxalis helyeknek, városoknak.*

sága komornyikjának mindjárt fizessenek másfél ezer forintot. Felvetettek hát egymásra 2 frtot, Felekre 25 frtot; az adószedők fölvették s a komornyiknak átadták. Autocratához inkább való eljárás, mint alkotmányos fejedelemhez.

Politikai életnyilvánulás a *törvényhozásban* való részvét is. Kolozsvár hajdan rendesen fő- és királybirót és egy vagy több esküdt öreget küldött az országgyűlésre, a szerint, a mint a fejedelem egybehívójában meghagyta; falai közt egy országgyűlés volt 1655. febr. 20., melyen öt különösen érdeklő törvény nem kelt. Azon régi irány, hogy Kolozsvár polgári alkotmánya a megyeihez idomuljon, e fejedelem alatt is nyilvánult főleg két tényben. *Először*: Kolozsvármegye Felek községet a maga törvényhatósága alá igyekezett vonni s meg is kísérlette. Az 1651. febr. 12. gyulafejérvári országgyűlésen Literáti Benedek és Árkosi Máthé jegyző a város közönsége nevében tiltakozott ellene, kijelentvén: „hogy Felek Kolozs vármegyében fekszik ugyan, de Kolozsvár határán, s eleitől fogva kiváltságilag ahoz tartozott ugy politikai, mint törvénykezési tekintetben, a vármegyei tiszteknek tehát semmi hatósági joguk nincs feleki ember irányában, hanem a kinek keresete van, igazítsa a város előtt.“ ¹⁾ *Másodsor*: a város politikai kötelékébe sok nemes igyekezett bejutni, a nélkül, hogy lemondván nemesi jogaikról, a városba magukat bekebeleztessék s igazságára és kiváltságaira hitet tegyenek. Ezt látván a száz-férfiak, 1656. sept. 4-ki közgyűlésökben örök végzésképen meghatározták: „hogy egy polgár is külső embernek bármit máskép el ne adhasson, hanem a vásár és pénz fölvétele legyen a tanács előtt; ha az eladó fél ezt meg nem tartja, pénzét — a ház árát — veszitse el. A tanács tartsa meg ama régi megerősített törvényt, hogy a ki a városba be akar jöni, a káptalannál nemességéről mondjon le, azután magát a város közé hittal kebeleztesse be. A ki eddig bejött, azt is szorítsa e törvény megtartására; ha nem akarja tenni, menjen ki a városból.“... Politikai életében új fejlődési mozzanat a száz-férfiak 1658. jan. 27-ki közgyűlésének ama végzése: „hogy miután a városban a reformált hitvallásu magyar és szászatyafiak Isten kegyelméből szaporodnak és az egyesség [*Unio*] már az elébbi fejedelem idejében bejött, mind az alsó, mind a felső ispotályhoz

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. D. 51. sz.

felváltva kellett mestert választani, úgy, hogy a magyar reformált hitű után szász reformált hitű következzenek¹⁾ — a mint ez ezen túlra gyakorlatba is jött.

Az igazságszolgáltatás terén kevés emlékezetben tartásra méltót találtam. A törvénykezési önhatóság ellen irányult az 1651-ki országgyűlés azon végzése, melyben a külső embereknek kolozsvári polgár elleni kereset indítását szabályozta. A város közönsége tiltakozott ez ellen, s kívánta, hogy eddigi kiváltságai értelmében bárkinek kolozsvári polgár ellen bármi keresete van, igazítsa a város birája és esküdt polgárai előtt.²⁾ Foganatos volt-e vagy nem? további nyomára nem találtam. Szükségesnek vélem a városi jog művelőiért e korszak *Törvénykezési Jegyzőkönyveiről* említést tenni. Három maradt fenn. Az *első* 1652-től 1657-ig terjed s a tárgyalt perügyeket foglalja magában³⁾, leghátul az *ügyvédbevallásokat*.⁴⁾ Érdekes egy 1657. decz. 21-ki perfolyam, mely szerint Koronkai Márton a lengyelországi hadakozásban szegénysége miatt a fejedelem zászlója alá állott, beesküvén, két hópénzt felvett s még is hír nélkül eltávozott. Ezért a kémek hadnagya felakarta kérni s felakasztani. A város számvevői megszánván, a birák engedelméből megfizették helyette . . . A *második* j. könyv 1660-ból való. Fejérvári Benedek fő- és Lintzegrh János királybíró alatt a kolozsvári udvarban folyt *perekrovídllete*, utána a két hónapon át ellátott perek, a *tiltakozások jegyzéke*⁵⁾ s az 1660. évi ügyvédvallások *rövídllete*. A tiltakozás célja, a jogfentartás, csak 8—10 sorból állott.

Birtoka nem gyarapodott, sőt csaknem minden fekvő vagyónát hadi sarczba adta, el annyira, hogy a polgárságnak nem lévén

¹⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. I. 31. sz.*

³⁾ *Protocoll. Annor. 1652—1657. eredetiben.*

⁴⁾ *Constitutiones Procurator A. 1654.* Az év ez, pedig 1652-től fogva vannak benne perek 1657-ig.

⁵⁾ *Causarum Forensium sive Actionum Judiciararum . . . A. 1660. in Curia Colosvariensi excitatar. Synopsis.* Ezután az ellátott perek, s végre: *Protestationum solenniorum etc. A. 1660. Elenchus.* Tovább: *Constitutionum Procuratoriarum . . . A. 1660. celebratar. Synopsis,* az 1629. kezdett s 1666-ig terjedő már említett ily című j. könyvben: *Liber Attestationis et Protocoll. Juridicum, Anno 1629 et 1660.*

igavonó és tejelő marháit hol legeltesse, a város kényszerítve volt az unitárius egyházközségnek elzállogosított tarcsaházi legelőért évi 30 frtot fizetni.¹⁾ Az ellenség gyakori zsákmányolásai miatt a magán birtokosok is annyira elcsüggedtek, hogy kerteiket sokan miveletlenül hagyták, s a kik a maguk örökségét megépitni akarták is, szomszédjaik puszta kerte miatt kedvüket elvesztették. Ezt látván a száz-férfiak, 1661. ápr. 4. meghatározták: „hogy az ily építetni kívánók szabadosan megépíthessék a mellettök levő puszta telkek sövényét is, s mindaddig szabadon birhassák, mig az örökös a sövényre tett költséget megfizeti.“ A pénzverést és váltást azonban élénkké tette a háboru folytathatás. Ma is vannak fenn 1653., 1659. és 1660-ban II. Rákóczi György fejedelem alatt vert pénzek, mindenik C. [OLOS] V. [ÁR] feliratu.²⁾

Az *ipar* a nagy válságok közt is folytatta békés munkáját. Egy-két czéh megújította égéskor elpusztult szabályait, néhány bővítette és módosította, soknak kebelében a polgári tevékenység egyéb jelei nyilvánultak. A *Osizmadia* mestereknek még 1629. megeredte Bethlen Gábor fejedelem, 1635. I. Rákóczi György, hogy czéhet alkossanak. 1638. Székely Márton, Auner György, Szathmáry István és Herberth György mesterek bemutatván a város birói és tanácsa előtt önmaguk számára készített szabályaikat, kérték megerősítését. Rózsás István főbiró, Pewtsch Gáspár királybiró és Samarjai Joó Mihály, Hermann András, Nyiró Mihály, Fenesi Mihály, Tököli János, Gassner Ambrus, Kovácsi Gáspár, Wendrich Pál, Huszár Péter, Tewffel András és Veres János senator társaik megvizsgálván, helyeseknek és kiadhatóknak találták, s megerősítve a város nagyobb pecsége alatt kiadták 1638. decz. 23. . . . . Később 1650. márcz. 25. II. Rákóczi György, Gyulai Mihály és Brassai János czéhmesterek, Zeibert György és Cseteri András mesterek kérése következtében, megerősítve, saját és a fejedelmi titkár aláírása s függő pecsét alatt pergamen példányban szintén kiadta.³⁾ Czélszerűbbnek láttam illető helyén azt közölni,

¹⁾ A városi *levéltárban* levő eredeti szerződésből.

²⁾ *Dr. Érdi I.* Erdély Érmei. 92., 93., 94. II.

³⁾ Fekete bőrrrel bevont könyvalakban, meg van a czéh *levéltárában*. Van egy konventi átirati példány is 1699-ből márcz. 14-éről.

egy-két jellemzőbb pontját itt is megemlítve. Az I. a czéhmestereknek az *Unio* szerint a magyar és szász nemzet közt cserélve váltakozását mondja ki; a III. a czéhbe állani akarótól a tanulólevelen kívül megkivánja, hogy magyar vagy szász nemzet legyen, szabad, nem jobbágy, s a város könyvébe magát irassa be; a IV. meghatározza, hogy mester remekül egy jó és szép sárga karmasin bőrből csináljon négy bokor mívet, t. i. öreg embernek való száras csizmát, új bélléssel, selyem zsinórral, egy alacsony sarku solyát, melynek sarka czápa vagy veres karmasin legyen, egy sarkantyuhelyes dali csizmát és egy kapczát selyem zsinórral tisztességesen; az V. szerint a darabláshoz, [a *remek kiszabásához*] kezdéskor tartozik az oda választott mestereket megvendégelni, s remekét két hét alatt saját kezével elvégezni; a IX. kötelezi a czéhmestereket hogy a mívhelyeket minden két hétben eljárják és szorgalmasan megvizsgálják, s a hol illetlen vagy hibás mívet találnak, készítőjét megbüntessék; a XI. megtiltja a mestereknek a városon kívül s faluhelyen mester társaik kára nélkül való művelést; XV. kötelezi a mestereket, hogy a fejedelem vagy város dolgára késedelem nélkül álljanak elé, 1 for. büntetés alatt; a XVII., XVIII., XIX., XX. az inasok, a XXIX—XXXVI. a legények, a XXV., XXVI., XXXVI., XXXVII. az elbetegesedett és meghalt mesterek ügyét tárgyalja, a XXXI. a vásárok napján való árulást szabályozza; a XXXII. megtiltja, hogy idegen kereskedő és akármi renden levő mester ember, sem e városi kalmár vagy kalmárnő a szabad sokadalmakon és törvényszakokon kívül akár mikor Erdélyben készített bármi színű karmasin száras csizmát, dali csizmát, solyát, kapczát, papucsot, sem férfinak, sem nőnek valót, sem sokat, sem keveset, sem kordovánból, sem szattyánból készültet árulás végett be ne hozzon, mert áruját a czéhmesterek a bíró erejével elveszik, s annak két része a tanácsé, egy a czéhé lesz; törökországi szép és jó mívet pedig a kolozsvári kalmárnő mindig árulhat.“¹⁾

Az *Asztalos czéh* magyar szabályai 1655. elégvén: Néb András czéhatya, Soós István ifju czéhmester és Régeni Löw János mester társuk magyar szövegben bemutatták 1656. II. Rákóczi Gy. fejedelemnek s kérték megerősítését és latin szövegben is kiadatását. A fejedelem azon föltét alatt, hogy azok az elégett szabályoktól

¹⁾ OKLEVÉLT. CXLVII. sz.

— melyekkel régi idők óta éltek — nem különböznek, latinra fordítva megerősítette s Radnóth melletti táborában jul. 5. saját és Mikes Mihály kancellára aláírása alatt kiadatta, 1659. a febr. 26-kára hirdetett besztercezi országgyűlés után márcz. 5. kihirdette, sőt az a kolozsmonostori konvent május 28-ki átiratában is újból kiadatott. A Néb és társai által készített czéhszabály nem a fejedelem által 1656. jul. 5. latinul megerősített 10 pontból álló czéhszabályok magyar fordítása; ebben a 21-ik ponton túl van még a 22-ik, melyben a szabályok egész körére kiterjedő sok rövid pótlás és bővítés van, azután van: a *remekes legények útasítása* 3 pontban ¹⁾, tovább az *inas-szegődttelési útasítás* 4 pontban ²⁾, végén egy felszabaduláskor adni szokott *tanuló-levél* minta latinul. ³⁾ Ezek az utóbbin kívül magyarul levén szerkesztve: céломhoz illőbbnek láttam az illető helyen egész kiterjedésekben közölni, azonban néhány főbb pontot itt is megemlítek. A 2. pont a szabályoknak minden kán-

¹⁾ Meg van a: *Jövedelmekről való könyv.* 146—147. ll.

²⁾ Meg van a: *Jövedelmekről való könyv.* 141—145. ll.

³⁾ Magyar szövege ez: „Mi, a nemes és becsületes kolozsvári asztalos mesterek czéhatyja és mesterei, t. i. társulatunk atyja N. N. öreg, és ugyanazon czéh mestere, T. I. tudtokra adjuk jelen levelünk által, a bárhol, városban lakó és czéhet alkotó becsületes asztalos mestereknek, kik e mesterséget művelik, előttünk az oltárig kedvelt és tisztelt jóakaró urainknak, hogy e levél előmutatója, a mi tanítványunk, t. i. a nemes indultu T. T. kolozsvári magyar [*vagy szász*] fiu, a mi mesterségünkre akarván magát elszánni: becsületes czéhünk előtt T. T. úr által kiváltságaink tartása szerint azon mesterség elemeinek megtanulása végett befogadtatott, s ott híven és magát becsületesen viselve, a kiszabott tanulási időt el is töltötte. Így T. T. nevü ura által a mi érdemes czéhünk és tanítója előtt felszabadultnak nyilvánított. Esedezve kérjük azért együtt és külön-külön minden tisztelendő urainkat, minden czéhes helyek lakóit, hogy ha ez ifju közöttetek bárhol megjelenik, s a becsületes asztalos mesterséget tanulni ohajtja, minden kétséget távol tartva, ne vonakodjatok neki mind munkát adni, mind a tanulásban őt elősegíteni. Mely művét a jótéteménynek a hálás szív hasonló kötelességérzetével mi is viszonzni férfiasan igyekezni fogunk, ha a tieitek által fölkerestetünk. Mely dolog igazságának nagyobb bizonyosságául ezen levelünket becsületes czéhünk rányomott pecsétével megerősítjük. Ezek után az Atya Istentől s a mi Urunk Jézus Krisztustól uraságtoknak, mint nemes és tisztelt urainknak békét kívánunk. Kelt Kolozsvár városában. Az ezer . . . . . sat. [P. H.]“

Az asztalos czéh levéltárában levő latin eredetiből.

toron felolvastatását rendeli, a mikor minden mester 12 pénzt fizet; a 10. pontban 2 for. büntetés van szabva a czéhnek engedetlen legényre, és a ki a fejedelmet vagy tanácsot fenyegeti, a 12. tiltja a meghalt mester műszerei megvételét, 13. szerint a hársfa osztáskor a czéh a czéhmesternek egy-egy szál fát adni köteles, a 18. a mester remeket így határozza meg: egy tisztességes és rejtélyes fiókos asztal, ostábla háromféle játékra, egy harmadfél singes láda, lábastól, festetlenül, elkészítésére 8 hét 3 nap adatik, a czéhbe állás díja 30 for., a 21. megtiltja czéhen kívülinek a kopja csinálást, s az idegenek árulását, ezt a fejedelem parancsolata szerint a czéh tagjainak kell elkészíteni . . . Az ezen túli pótló szabályok közül jellemző a 22-ik, mely a mesterek közül 6-ot öregnek, 4-et fenzolgáló ifju mesternek nevez, a többit középmestereknek, kik vendégségkor mind lefűlnek; mikor valaki a középmesterek közül az öregek közé belép, az öreg mestereknek egy veder borral, egy tál étellel és egy darab pecsenyével szolgál; a czéhatya szintén, a kit mindig a 6 öreg közül választanak; mikor a czéhben pénzosztás történik, a hat öreg mesternek jár 1—1 for., a középmestereknek 60, az ifjaknak 40 p.; gyantázatlan munka árulása senkinek meg nem engedtetik; a legények fizetése 3 foku: 60, 45, 25 pénz. A *remekes legények útásításában* fontos az, hogy a remek készítés ideje alatt a látó mesterek minden két hétben megvizsgálják, ha ő maga és nem mások által készül-e a mű? Az *inaszögöltetési útásításában* jellemző, hogy a midőn a beszegődéskor a 3 forintot lefizette, háromszor kérdezik meg a mesterek: ha azon pénzt kedveli-e inkább vagy az asztalos mesterséget? Az inas teendők közt nevezetes az 1., mely szerint az inas tartozik az urához és asszonyához minden tisztességes dologban engedelmes lenni, azok hire nélkül sehová ne menjen, hanem otthon maradván: *rajzolásban szorgalmatoskodjék* a maga hasznáért, mivel a mesterségben abból veszen épületet; 2. köteles műhelyt és műszereket tisztán tartani, szerszámot kölesön, enyvet, festéket pénzért el ne adjon; 3. ura munkáját ura otthon nem létében le ne tegye a magáéért, vacsora után engedelmeből dolgozhatik magának; 4. ha valahová küldik, gyorsan járjon, barátságot jámborokkal tartson, másoknak örömet köszönjön, süvege drága ne legyen; 5. minden nap új innivaló vizet hozzon, 6. ura köntösét megtakarítsa, kivált vatárnap, minden szombaton lábvizzel kínálja meg, 7. becsületesen

viselvén magát, ura tartozik egy esztendőre egy kenderszál inggel és lábravalóval, a nagy inasi esztendőre egy mívelő ködmönnel és elégséges lábbelivel . . .“ ¹⁾ Az *Aranyműves czéh* azon tapasztalatnál fogva, hogy néhány év előtt a czéhben történt dolgok bekötetlen papíron voltak írva, hogy e miatt valami hasznos irás el ne vesszen, 1650. meghatározta: „hogy egy könyvet csináltat, melybe minden emlékezetre méltó dolgok sorrendben beirassanak. A könyv el is készült ²⁾ s a jegyző abba az ezen év előtti eseményeket is bejegyezte, visszamenve 1635-ig, s azóta a bejegyzés folyt 1858. jan. 30-ig, a mikor megszűnt. E könyv bejegyzései közt becses történelmi részek vannak. Ilyen a czéh 1649-ki végzése. „Néme-lyek t. i. sokadalmas időben ketten-hárman maguknak foglalván a tégelyt, kufárságot indítottak vele s e miatt sok panasz támadt. Végezték azért: hogy ezután egy mester is a tégelyt egyedül maga számára be ne vegye, mivel a czéh könyveiben meg van írva, hogy azt régen is a czéh számára szedték be s egyaránt osztották fel. Ennek utána azért a kulcsos mesternek legyen gondja, hogy sokadalmas időben vitesse fel a czéh áruló színében levő kamarába és ott egyenlőképen osszák fel azok közt, a kiknek szüksége van rá. A ki e végzés ellen lesz, büntettség a czéh-level tartása szerint, a tégelyt is a bírák erejével vegyék el tőle s pénze is vesszen el.“ ³⁾ 1650. sept. 12-én ily czéhvégzéseket hoztak: „Látják, hogy az ezüst ára igen felment, azért végezték: hogy a ki ezután a temetésről elmarad, büntettség 16 pénzre, a mesterek pedig mielőtt a halottas házhoz mennének, gyűljenek a czinterembe . . .“ . . . Ismét: „Ezután mind mester asztaladás, mind egyéb vendégség [*collatio*] ne vasárnap, hanem kedden legyen ;

¹⁾ OKLEVÉLT. CLII. sz.

²⁾ Két ujjnyi vastag, ívalaku, s fejér hártya borítéku táblába kötött könyv, melynek külső tábláján e cím van: 1650. REMEK BEVÉTELRŐL való könyv. Belől egy levél üres, a 2-ik levelen ez van: AURIFABRORUM COLOSWAR. CEHAE STATUTOR. ET ACTOR. LIBER. VIRIS PRUDENT. ET CIRCUM: DD. Joanne Seres et Michaele Lutsch supremis Cehae Magistris.

Necnon

Paulo Zilahi, Stephano Zéher et Stephano Thordai ac Stephano Buzer, item Joanne Kerekes et Valentino Radecio, a ratione existentibus MDCL. adornatus. Az első lapon: **Laus Deo semper.**

³⁾ A *Remek bevételről való könyv eredetiéből.*

a kik elmaradnak — minthogy a czéh becsületében jár — fizessenek egy nehezék czüstöt = 16 pénzt; a kik a czéhgyűlésből maradnak el, 2 latot, azon mód tartatván meg, hogy a hány nehezéken marasztatik el valaki, annyi 16 lat czüstöt fizessen. E büntetésekre vigyázzon a czéhmester és kulcsosmester s számadáskor adják elé . . .“ ¹⁾ 1657. jun. 9. a megégett szín helyébe, hol a vásári mivesek szokták míveiket árulni, újabb szín építését czélolván a czéh, minthogy a réginek nagy akadályára volt a kenyérszín, az unitárius valláson levő becsületes patronus urakat megtalálták, más illendőbb hely rendelése iránt, a kik a czéhez jóakarattal levén, egyenlő tetszésből a patika-ház és a hentelérek mészsárszéke közötti fenvaló helyett javalták, azt meg is építették és a becsületes czéhnek adták jó tetszésökig oly föltétellel, hogy az most az építést segítse 30 frttal, azután ha mi bontakozás vagy fogyatkozás lesz rajta, igazítsa meg a czéh saját költségén; mindazáltal az eklézsia ezután is rajta tartja kezét mint saját telkén. A czéh le is tette a 30 frtot, az unitárius patronusok felvették, s a czéh azt végezte, hogy a mely vásári mives ott akar árulni, mindenik adjon a czéhnek öt-öt forintot, s így árulhasson szabadon, a mit jövő emlékezetre a könyvbe beigtattak . . .“ ²⁾ 1659. jun. 23-án ismét hoztak néhány végzést: „Nehézségek fordultak elé a temetések iránt, hogy a czéhbeliek nem mennek el azokra, a miért immár a czéhet nem is hívják. Végezte azért a czéh, hogy a temetésen minden mesterember legyen jelen, a ki elmulasztja, temetés után mindjárt fizet 1 nehezék ezüstöt, s ebben engedelem ne legyen; a czéhmesternek legyen hatalma a felvételre, ha valaki önként tenni nem akarná, a kinek méltó mestersége van, vizsgálják meg a czéhmesterek. A házhoz pedig minden mester tartozzék vissza kísérni a keserveseket.“ ³⁾ Mint czéhmesterek: „1649 — 1650-re Seres István, Lutsch Mihály, 1651-re utóbbi és Kerekes János, 1653-ra is az utóbbi és Radecius Bálint, 1657-re Huszár Péter, Ötvös Dániel, 1659-re Weinberg Dávid, Almási András, 1662-re Kassai Pál, Verner Mátyás vannak bejegyezve.“ ⁴⁾ Apródszerződtetés csak kettő volt e korszak alatt. „1651. sept. 16. szegődtettek inast Radecius Bálinthoz [*kitelő napja*

¹⁾ *A Remek bevételeiről való könyv eredetiéből.*

²⁾ *A Remek bevételeiről való könyv eredetiéből.*

³⁾ *A Remek bevételeiről való könyv eredetiéből.*

⁴⁾ *A becsületes czéh javainak Inventariuma sat. című könyv eredetiéből.*

nem jegyezteett föl]; nov. 19. Fejérvári Györgyhöz egy inast, Gazsit, szathmár-németi fiut ily föltétellel, hogy mig ideje kitelik, nemzet-séglevelet hozzon, különben fel nem szabadul, tanító-levél sem adatik neki.“ ¹⁾ A *Borbély czéh* 1654. a büntetésekről kezdett jegyző-könyvet szerkeszteni, 1659. a *czéhmaster és atyamester választásáról*, ugy bevételeiről és kiadásairól, mindeniket magyarul. Levéltárában az első szám időrendben a 4. az utolsó az 5.²⁾ A *Timár czéh* szabályait néhányval szintén bővítette. 1649. jul. 24. végezte: „hogy a mely mester sokadalom idejében árulni akar, azután még két napig is árulhasson;“ decz. 19. meghatározták: „hogy az ifju mesterek áruhelyöket tartsák tisztán, hogy ott bűdösség és rútság ne legyen;“ 1650. sept. 22. a tanuló szolgára nézve azt a szabályt hozták: „hogy ha az timár mesterségre akar állani, ura tartozzék a czéhmasternek a négy vénebb mesterrel és a czéhjegyzővel egy tisztességes vendégséget adni, a költség felét a mester fizesse, felét a tanuló szolgálja fizesse meg urának, akár idegen, akár helybeli mester fia“; 1652. aug. 4. a czéhgyűlés az igaz mesterségre nézve azt határozta: „hogy kiki magát a hamisságtól megörizze s inkább kövesse az igazságot, minden mester ama mérő deszkával mérjen s bört azzal messen, melyet a czéh állapított meg s minden mesternek kiosztott; a ki nem evvel él s kétféle deszkát tart, 5 forintig büntetessék“. 1638. jun. 16. a hivatalviselésre nézve végezték: „hogy a mikor valakit néző-, malom- és atyamester vagy ifju czéhmasternek választanak, az a személy a vének közül egy asztalra való vendéget megvendégeljen; ha pedig czéhmasternek választatik, az egész czéhet“. 1659. febr. 11. a csertörés áráról azon okból: „hogy eddig egy zsák kéreg megtöréseért csak egy batkát fizettek, most végezték, hogy ezután egy jó pénzt fizessenek.“ E szabály-cikkeket mindnyájan aláírták s a czéh pecsétével megerősítették.³⁾ A *Takács czéh* érdekében 1650. decz. 2. gyűlést tartottak: *Szeben, Segesvár, Brassó, Besztercze*, ugy a hét és két szász székek polgármesterei, birái és esküdt polgárai, mindenik városból két-két követ, Kolozsvárról Hisch Bálint és Fest István követek, Szászsebesből,

¹⁾ *Az apródok idejéről való Regestrum eredetiből.*

²⁾ *A borbély czéh levelei közt levő eredetiből.*

³⁾ A czéhszabályokat németül megújította *Schmidt Bálint*, Kolozsvár város jegyzője 1677., később ismét magyarra fordították. *A czéh levéltárában levő eredetiből.*

Berethalomból, Enyedről, Kis-Selykről szintén kettő-kettő. Mindnyájak nevében és számára hoztak általános czéhszabályokat 6 pontban, a mi valamennyiöket kötelezze, sárga-veres selyem zsinoron függő pecséttel erősítve. ¹⁾ Ezt nem a szabályokért — mik nem fontosak — de azon körülményért említettem meg, hogy a szász városok legalább czéhkérdésekben még ez időszak alatt is kivánták fentartani Kolozsvár városával való kapcsolatukat. A *Szőcs czéh* azon kiváltságát, hogy juh- és bárány bőrt, ugy ki nem érelt vad bőroket Erdélyben felszedni és az országból kivinni nem szabad, II. Rákóczi György is megerősítette 1650. ápr. 1. ²⁾ 1656. jan. 2. a czéhnek a toronyban levő lövő szereit megláttatván, volt: 1 kerek taraczk, szakállas 20, puffet [?] nyelbe csinálva 15, hellebard 2, dárda 4, a ládában egy darab fekete ón, 3 ládácskában vas- és óngolyóbis, 1 tonnában egy kevés por... ³⁾ Magyar jegyzőkönyvei e korban kezdődnek. A legelső magyarul beírt jegyzés egy czéhmesteri választás, 1643. jan. 1-ről való, azontúl a némettel felváltva fordul elé, 1660-on innen mind magyarul. E jegyzőkönyv 1694-ig terjed. Érdekes benne Lintzegr Jánosnak czéhmesterré 16-szor megválasztatása. Legelsőben 1651. *Hannes Linczigh* név alatt a szász nemzetbeliek részéről, 1652., 1653., 1655., 1657., 1658., 1660. szintén; mint *Lintzegr János*, tehát magyar kiejtéssel legelőbb 1665. jó elé s azután 1666., 1667., 1672., 1673., 1674., 1676., 1677., 1678. mindig így. Az utóbbi évi volt végső megválasztatása. Ő maga **Napló**-jában följegyezte élete nevezetesebb történeteit. Mig czéhmester volt, **Napló**-ja szerint: 1651—59-re, tehát 9 évre a *polgárságnak tisztire* is megválasztatott, 1660. királybiróságra, 1661—1662-re *vonásigazítás tisztire*, ugyanazon évben osztoztató biróságra, karácson felé a számvevőségre, 1663. főbiróságra, 1664 és 1665. a vonásigazítás tisztire, 1664. ismét az osztoztató biróságra, később ismét a számvevőségre, 1668. a városi és vármegyei ülnökségre, később az osztoztató birák elnöki tisztére. És így mint czéhmester egyidejűleg különbféle fontosabb polgári hivatalokat is viselt. E mű czélja s Kolozsvár város polgárainak érdekében e kitünő férfi életét itt saját *Emlékirata* alapján röviden megismertetem.

¹⁾ Látható a *czéh levéltárában* levő *eredetiben*, a papíron vízjegy, a pecsét a nagy-szebeni hét biraké.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. orsz. t. *Privilegia Civitatum* című gyűjteményből.

³⁾ *A czéh leveles ládájában* levő *eredetiből*.

Atyja és jobb-atyja is János volt, a ki Linz német városból Kolozsvárra származván: nőül vette Bakos Katát; ezek fia, az ő atyja elvette Koncz Katát, s ettől született 1606. május 30-n déli 10—11 óra közt; 1621. adta atyja a szöcs mű megtanulására, négy év múlva fölszabadult; 1625. inasi éveit kitöltvén, a szöcs legények társaságába állott, 1627. külföldre Bécsbe ment, s ott két évnél valamivel tovább lakott, 1630. decz. 1. nősült s elvette Tolnai János kolozsvári főbiró leányát, Borbárát, kitől két leánya született; 1632. a száz-férfiak közé választatott, 1634. a határok gondviselésére, a mit öt évig viselt, 1639. a portörő malomnak, tornyokban levő poroknak és salétrom főzésnek gondviselésére; 1642. decz. 2. első neje meghalt, 1643. másodsor nősült, decz. 1. elvette Hosszu Tamás leányát, Katát, kitől 11 gyermeke született: Jancsi 1654. május 24., Gábris 1659. ápril 3., Ferkó 1662. october 4., 1646. választatott ispánságra, meghagyták 1647-re is; 1648. választatott sáfár polgárrá, 1649-re is meghagyatott, 1650. választatott a főpolgárság tisztire. Czéhmestersége már fennebb említve volt. Fontos kiküldetésekbén vett részt. 1644. a Magyarországon táborozó I. Rákóczi György fejedelemhez küldötte a város, 1657. a kozák és lengyel táborba, Barcsai Ákos helytartóhoz; polgársági tiszte alatt sok izben volt a fejedelmekhez követségben, ugy az országgyűléseken; 1658. a tatár chámhoz követségbe, 1659. a beszercei nevezetes országgyűlésre, azután Bartsai fejedelemhez Vaskapuhoz küldetett követségbe, később II. Rákóczi György fejedelemhez, 1660. a szebeni országgyűlésre, egyszersmind a város új évi ajándékát is megvitte; azon évben május 20. ismét II. Rákóczi Gy. fejedelemhez Szamosfalvára, azután másodnapon budai vezér Szeydi basához a városon kívül, 1660. a segesvári gyűlésre mint követ; onnan haza jővén Ali basához Váradra; mint főporkoláb, báránybórral prémeztette meg köntöseit, alázatossága megmutatása végett; de Bartsai a fejedelem megszabadulván, ő is megmenekült ez úttól; ekkor a fejedelem elébe rendeltetett, hogy a város nevében köszöntse; ezután a segesvári országgyűlésre ment követül, 1661. Kemény János és a római császár fővezére eleibe küldötte a város; 1663. főbiróságra választatott. Ekkor már Apafi Mihály volt az erdélyi fejedelem a török parancsolatjából s Kolozsvár városban a római császár katona őrsege. Megítélheti mindenki, minémű vigyázással és félelemmel kellett magát viselni. Ezeken kívül még

sokszor küldötte a tanács és város oly helyekre, a miket meg nem irt, országos gyűlésekbe: Fejérvárra, Segesvárra, Medgyesre, Vásárhelyre, Szászsebesre, Beszterczére, Déézsre, 2—3, sőt 5—6 hétig is a fejedelemhez követségbe: Fejérvárra, Balázsfalvára, Radnóthra, Örményesre, Szamosújvárra, Gyaluba, Monostorra, vagy eleikbe, midőn a városhoz közelitettek; nemesi lakadalmokba: Bethlenbe, Szent-Péterre, Balázsfalvára, Fodorházára, Szeben városába, Szent-Miklósrá, Bogártelkére s egyéb helyekre, ezeken töltvén el háza mellett sok búsulásokban forgó életét: hálát ad Istennek, hogy neki, gyenge edényének erőt és elmét adott s alkalmatossá tette ezek véghez vitelére; végre imával zárja be **Napló**-ját. Meghalt nejéről s eltemetett gyermekeiről — kik közül a fiukat magyar népiesen Jancsi, Ferkő és Gazsi néven nevezi — kegyelettel emlékezik meg; két fiát, Jánost és Ferenczet deákokká neveltette. Ez elnevezés a felsőbb iskolai végzettség és cancellistaság jellege volt. Nagy gondosságának s apai szeretének bizonyítéka, hogy kisebb fiának — Ferencz deáknak — joga biztosításaul írásban hagyta fenn, mit János deákra költött — a mi máshol meg van említve. Vallásosságát mutatja az, hogy Jancsi fiának 1659. keresztyja Járai János az unitárus eklézsia magyar prédikátora és Dálnoki Lőrincz unitárius lector volt, keresztyjuk ezek hitvesei, Ferkónek keresztyjai Bongárd Bálint, szintén az unitárius eklézsia plebánusa [1662] és Solymosi Boldizsár, az unitárius eklézsia magyar prédikátora. ¹⁾ Jánost a város 1690-re a tanács közé ülnökké választotta, Ferencz az óvári unitárius főiskolában lector s 1684. május 19. külföldi egyetemekre ment tanulni. ²⁾ Meghalt 1679., János fia atyja *Napló*-ja végén így jegyezte fel ezt: „1679. jul. 8. Isten minket is megszorította, kivevén a világból kegyes atyánkat, idősb Lintzegh Jánost. Betegsége tartott hétfőn jó reggeltől szombatn 4 órákorig. Kedden délután övéitől s a világtól elvevén magát, azután senkinek sem felelt szollására. Mikor nyavalyájából valamit könnyebbült, Istenhez felfohászkodott és könyörgött. Volt e világon való élete 73 esztendeig, most 74 esztendő fordulván.“ ³⁾ Tettdús élet, közhasznu pálya az, melyet Lintzegh megfutott. Tizenötödik évében lett iparos apróddá;

¹⁾ *Lintzegh J. Életir.* 45. l.

²⁾ *Fosztó Uzoni I. Egyh. Tört.* II. k. 271. l.

³⁾ *Lintzegh J. Életir.* 46. l.

addig hihetően alsóbb iskoláit végezte. Értelmi műveltségét latinnyelvismerete kétségtelenné teszi. Átment az iparos pálya minden fokozatán — az apródságtól a czéhmesterségig. Elméleti tudását külföldi utazással, ugynevezett vándorlás által, mivel népek ipara megismerésével gyarapította. 1630-tól kezdve 1651-ig — úgy látszik — mesterségének élt, családot alapított, vagyont szerzett; de már 1652. közszolgálatra szólította polgártársai bizalma, s ott is a legalsó fokról, a határgondviselőségtől a főbíróság legfelső fokáig emelkedett föl. Benne az iparos és jó polgár emelte a köztisztviselőt, a hivatali állás fényt árasztott a vagyonos és művelt iparosra. Mennyire bírta a közbizalmat, mint érdeklődött ő a közjó iránt, tanusítják megbízatásai, melyekben barbároknál és fejedelmek előtt sikerrel járt el, sokszor életét kockáztatván polgártársai- s városáért, Szeydi basával volt története világtörténeti híru, igaz erejében mutatja lelkét, elévülhetlen ragyogásban polgári jellemét... Magán életében mint családfő a mily gyöngéd és figyelmes, oly igazságos és szeretetre méltó polgártársai között. Őt tiszta polgári erkölce, mely kitünő társadalmi műveltséggel egyesült, a jó polgárok mintaképévé teszi. Tőle tanulhat a mai kor embere munkásságot és takarékoságot, közügyszeretetet és önfeláldozást. Szépen irt róla legelső életírója, összehasonlítva őt Regulussal: „hogy ha voltak Kolozsvárnak birái, kikre méltán büszke lehet, Lintzegh János egyike volt.“¹⁾

E korszakban is ármegszabással [*limitatio*] korlátolták az ipar szabadságát.²⁾ Az 1649. jan. 23. gyulafejevári 28-ik, és a szintén ott tartott 1656. febr. 20-ki orsz. gy. 7-dik t.-czikke *Nyomatott Limitatio*-ra hivatkozik, a mi Kolozsváratt adatott ki.³⁾ Jellemző az új keresztények [*anabaptisták*] műveinek nyújtott kedvezés, mely szerint azon okból, hogy műveik a hazainál jobbak, drágábban engedtetik

¹⁾ Nagy-Ajtai Kovács István: *Vándorlások Kolozsvár falai körül* sat. *Nemzeti Társalkodó* 1840. I. fél ív 54. l.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diact.* III. k. 27.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diact.* III. k. 135.

Van a *Kolozsvár városi levéltárban* Fasc. II. 143. szám alatt egy ujjnyi vastag nyomtatott könyv: elől az 1649. és 1652-ik évi t.-czikkek, hátul a *Limitatiók*; táblája kemény, elől rajta ez van írva: „Fejérváratt az országggyűlésen hozott [*condált*] s a fejedelem II. Rákóczi Gy. által megerősített *Diaetalis articulusok és Limitatiók*“.

meg árulása. Jelesen a timárok árszabása így hangzik: „Mivelhogy az új keresztények a bőrt jobban készítik az országbeli timároknál, minden forintra tiz pénzzel többet vegyenek.“¹⁾

A *kereskedelemnek* nem voltak kedvezők a háborus idők; nem volt meg a biztonság, hogy az áru ellenség kezébe nem jut. Még is van két történeti emlék, a mi azt bizonyítja, hogy Kolozsvár életre való szelleme e sanyaru viszonyok között is érvényesíteni tudta magát. A fejedelem itt tette e korszakban is udvara szükségére a megrendeléseket. 1655. decz. 10. rendelte a birónak, hogy minél szebb selyemposztót, ha lesz publikán színű zöldet, ha nincs, hajszinüt küldjen, áráról kielégíti. Máskor: narancs színű dufla tafotát és veres habos dufla tafotát rendelt; meg máskor: síma fekete bársonyt, ha nincs, virágost, ha egyik sincs, atlaczot, angliai fekete posztót, — máskor zöld londis, köz karasia posztót. Sőt az 1655. február. 20-iki kolozsvári országgyűlés az ő sürgetésére hozta a 9-ik t.-cikket is, melylyel eltörölte a görög kereskedők azon előjogát, hogy sokadalmakkor azelőtt 3 nappal — a hazafiak kizárásával — árulhassanak, s meghatározta: „hogy a mikor ők árulnak, áruljon más is, a városbeliek is; a sokadalom napját pedig, az egy vasárnapon kívül, ne vontassák, hogy az alatt maguk hasznát nézvén, az adást és vevést fel ne tartóztassák.“²⁾

A *szellemi élet* főforrása és közvetítője, a *sajtó* csaknem elnémult. Tizennégy év alatt csak négy magyar³⁾ s három latin

¹⁾ *Az új keresztények műveinek limitatiója:*

Az új keresztény posztó csinálókról.

„ „ „ kés csinálókról.

„ „ „ szijjgyártókról.

„ „ „ kovácsokról.

„ „ „ lakatosokról.

„ „ „ kötélverőkről.

„ „ „ takácsokról.

A timároké a szövegben van említve.

A 691 lap 3., jegyzésében említett 143. számú *eredeti írásból*.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diact.* III. k. 117. l.

³⁾ 1. *Hunyadi Ferencz* Historia . . . Troja városának veszedelméről. Kolozsv. 1651. *Régi M. Könyvt.* I. k. 846. sz.

2. *Várfalvi Kósa János.* Catechesis . . . Unitárius hittani mű. Kolozsv. Heltai G. műhelyben 1654. *Régi M. Könyvt.* I. k. 889. sz.

mű jelent meg Kolozsváratt. ¹⁾ Az elsők közt egy elbeszélő költemény eredeti, első kiadás, egy hittani, második kiadás, mindkettő reformált hitvallásu íróé, kettő hittani, eredeti, első kiadás, unitárius íróé. A latinok közül az *első* iskolai szomorujáték, czíme magyarul: „Nabuchodonozor megaláztatása. Irta és előadta a kolozsmonostori [jezsuita] gymnasium nagyságos, tekintetes, nemes, és nemzetes tanuló ifjúsága, midőn t. és nagys. Hallerkői Haller István fejedelmi tanácsos, Küküllővármegye főispánja, legjobb Mecenása, az ő tanulásbeli előmenetelét nagylelkű bőkezűséggel megjutalmazta. Eredeti első kiadás...” Ugy látszik, a Heltai-féle nyomda 1660. Heltai veje Raw [Szörös] János birtokában volt, s a nyomtató Abrugi Györgynek utolsó kiadványa ez évből való. 1661. a Károlyi Gáspár Bibliájának Váradon megkezdett nyomtatását a városnak török fensőség alá jutása miatt Szenczi Kertész Ábrahám Kolozsváratt végezte be s ezzel az irodalmi munkásság egyideig csaknem egyszerre mindkét helyen megszűnt — Váradon a török, Kolozsváratt a német helyőrség és hosszas ostromállapot miatt. A sajtó e kevés számú termékei közül Károlyi György biblia-fordítása és Bethlen János politikai jellegű műve mint fénypont emelkedik ki e kor zavaros homályaiból. Az első eredetiségben gazdag, tiszta és erőteljes magyar nyelvezetéért máig általánosan kedvelt olvasmány; utóbbi bátor hangon szólalt meg a nemzeti szabadság védelmére s a Bethleneknek a magyar irodalomtörténetben szint-ugy, mint a hazai történelemben nagy hírnevet alapított, azon politikai iskolát nyitva meg, melynek Erdély és Magyarország, alkotmánya megvédelmezését századokon át nagyrészen köszönheti...

3. *Halott temetéskor való Énekek.* Szerző nélkül. Kolozsv. Heltai G. műhelyében; végén: Apud Joann. Ravium impressit Georg. Abrugi 1660. Unitárius halotti énekes könyv. *R. M. Könyvt.* I. k. 956. sz.

4. *Károlyi Gáspár.* Szent Biblia. Nyomtatása kezdődött Váradon 1660. bevégeződött Kolozsváratt 1661. Nyomtatta Szenczi K. Ábrahám. *Régi M. Könyvt.* I. k. 970 és 976. sz.

¹⁾ *Ex Rege Taurus.* Tragoedia de Fastu Nabuchodnosoris humiliato sat. Kolozsv. MDCLV. Heltai-féle nyomda. *Régi M. Könyvt.* II. k. 800. sz.

2. *Cato.* Libellus elegantissimus sat. Typis Heltanis apud Joann. Ravium impressit Georg. Abrugi. Kolozsv. 1659. *R. M. Könyvt.* II. k. 928. sz.

3. *Innocentia Transilvaniae* sat. Irta Bethlen János. Némelyek *Bethlen Miklós*-ének állítják. Claudiop. 1659. *R. M. Könyvt.* II. k. 929. sz.

Az *iskola* is érezte a háborús idők hatását. A r. katolikusoknak csak kolozsmonostori gymnasiumok állott fenn, a mint az elébb ismertetett könyv igazolja. Beléletéről, a tanrendszer és tantárgyak, valamint tanáraik felől nincs emlék. Az unitáriusok óvári nagy iskolájában [*gymnasium*] egy igazgató alatt 3—4 lector tanított: egy theológiát és physikát, egy ethikát és poezist, egy rhetorikát és Cicero beszédei elemzését, egy a görög és latin nyelvet sat. 3—4 collaborator syntaxist, etymológiát sat. 1—2 praeceptor az elemieket. A tantárgyak beosztása a tanerőkhöz képest sokszor változott. Ezért tanították ugyanazon tárgyakat most a rector, majd lectorok, majd ismét collaboratorok, az alsóbbaknál praeceptorok sat. A külvárosban levő szentpéteri kis iskolában a theológiáig készültek el az ifjak, egy igazgató [*rector*] alatt, 1 lector s 1—2 praeceptor tanítván őket. A nagy iskolai lectorok rendre lettek a kis iskola igazgatóivá. A *nagy iskola* igazgatója 1647. május 23-tól jun. 11-ig Baumgarth Bálint volt; ¹⁾ lectorok többen, de csak Járai Jánosról van adat, hogy ő 1651-től 1654-ig volt; ez évi aug. 29. Árkosi Benedek választatott meg. ²⁾ 1655. jun. 24. Pauli István 1661. octob. 24-ig; ³⁾ lectorrá választatott ugyanott 1657. febr. 3. Rákosi Boldizsár, ⁴⁾ 1659. octob. 8-tól Enyedi János, ⁵⁾ octob. 21-n Árkosi Ferencz választatott meg, s tisztét 1661. ápr. 9. történt haláláig viselte. ⁶⁾ A *kis iskolában* 1657. febr. 3-ka előtti években Rákosi Bálint volt igazgató, ⁷⁾ ekkor Szentiváni Márkus Dániel lett. ⁸⁾ 1659. octob. 21-től 1661. ápr. 19-ig Árkosi Ferencz, ⁹⁾ azután pár hónapig Enyedi János, a ki szintén pestisben halt meg 1661. jul. 18. ¹⁰⁾ Az *ev. reformáltak* óvári iskolájában 1654 körül tanítók voltak: Portsalmi András, Bétai György, Igaz Kálmán és Sikó B. János. ¹¹⁾

¹⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 239.*

²⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 266.*

³⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 243—44.*

⁴⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 266.*

⁵⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 266.*

⁶⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 266—67.*

⁷⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 274.*

⁸⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 274.*

⁹⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 274.*

¹⁰⁾ *Fosztó U. I. Egyh. Tört. II. k. 274.*

¹¹⁾ Mivel az alsóbb osztályok tantárgyait sehol ily határozottan meg-

II. Rákóczi György a Farkas-utczában atyja által építtetni kezdett második ref. nagy vagyis felsőbb iskolát 1656. annyira bevégezte, hogy falai közt az óvári iskola tanító személyzete állandó lakhelyet talált. Még azon évben a gyulafejevári ref. iskola meghasonlott tanárai közül Apáczai Csere János az ifjuság egy részével Kolozsvárra költözvén át: ez által az iskola még inkább megerősült. Főigazgató Apáczai hittudor lett, a Rudimenták, hittan, természeti philosophia és zsidó nyelv tanára, Portsalmi András az észphilosophia t. i. logika, metaphysika lectora, rendes igazgató pedig Tsernátoni Pál, az ékesen szólás lectora és paedagogarcha s az iskolatanács jegyzője. Apáczai már azon évi nov. 20-ki beigtatója után *Album*-ot készített, s abba legelől saját beköszöntőjét, azután a tanárok neveit s a tanítók fizetését, az osztálytanítók névsorát igtatta be. A tanárok fizetése nincs följegyezve, az osztálytanítóké együtt 220 frt. Ebből a rhetorika tanítóját 50 frt illetve, a ki ha tanvezető volt, 5 frt pótlékot kapott, a poézis tanítójáé 45, syntaxistáké 40, etymologistáké 35, rudimentistáké 25, az elemieké 30 frt. ¹⁾ Apáczai 1660. új év reggelén halt meg. E kitünő férfi a magyar irodalmat két tudós munkával gaz-

különböztetve nem láttam, ide igtatom a kolozsvári b.-farkasutczai ev. ref. főtanodában levőt egész kiterjedésében.

1657. osztálytanítók voltak:

Tsernátoni Pál, a rhetorika tanítója,
Kedob Gottfried, a poézis „
Pávai János, syntaxis „
Karácsonfalvi Zakariás etymológiáé
Váradai Gergely és Dályai Mihály a
Rudimenták [adjectivum, ver-
bum] tanítói.
Szánki András, elemi tanító.

1658. decz. utolsóján lett tanítók:

Dályai Ferencz, poézis tanítója,
Fogarasi Mátyás, syntaxis „
Szathmári János, etymologia „
Vincezi Péter, a Rudimenták „
Szentgyörgyi János, az elemiek „
Senior volt Uzoni Bálint.

A kolozsvári ev. ref. főtanoda Tört. 26. 28. 32. ll.

¹⁾ *A kol. ev. ref. főtan. Tört. 31. l.*

1658. újonnan kinevezettek.

Karácsonfalvi Z. poézis tanítója,
Malaczkai Mátyás, syntaxis „
Abafái András, etymologia „
Némethi Márton és Lindai János,
a Rudimenták tanítói.
K.-Vásárhelyi István, elemi tanító,
A rhetorikát állandóul Tsernátoni
tanította.

1659. júliusban lett tanítók:

Szentgyörgyi Gy., poézis tanítója,
Köpeczi János, syntaxis „
Alvinezi Péter, etymologia „
Szarvadi Andr., a Rudimenták „
Szenterzsébeti György, elemiek „
Lőrinczi Mátyás, Rudimenták „

dagította, ¹⁾ egy harmadikat, ²⁾ mit tankönyvül hallgatóinak irt, kéziratban hagyta hátra. Helyesen itéli meg Apáczai irodalmi érdemeit Toldy, midőn felőle írja: „hogy ő a XVII-ik századi magyar irodalomnak Pázmán és Zrinyi mellett harmadik nagysága volt . . .“ ³⁾ Kolozsvár Története a tudós férfi ott működése és ott történt halála által egy fényes névvel lett gazdagabbá . . . Még két tényt kell a helvét hitvallásuak kolozsvári főiskoláját illetőleg e korszakból emlékezetben hagynom, a mi — azon idő szokása szerint — az egyházat is illeti. „Az 1655-ik évben szerezte meg t. i. a főtanoda és eklézsia a *Lábas ház* felét, a másikat 1721. Béli Kelemtől 100 m. frtban.“ ⁴⁾ Gilányi Gergely, a fejedelem konyhamestere pedig 1658. jun. 13. Kolozsváratt belső Farkas-utczában egy házát, mely a köz mellett van, végrendeletileg öcscsének Hujeter Jakabnak és feleségének Darvas Zsuzsánnának hagyta, ugyszintén a püspöknél volt 1000 arany forintját is oly módon, hogy ha ő meghal, az 500 ar. for. legyen feleségeé, 500 a kolozsvári ev. ref. eklézsiaé és collegiumé. „Egy nagy ládában van — mondja a végrendelező — 10,000 forint; ezt is öcscsének hagyta, ugy, hogy ha magtalanul meghal, $\frac{1}{3}$ részét azon kolozsvári collegiumnak, mindenféle jószágait pedig Kővárvidéken, Fejérváratt sat. szintén ezeknek hagyta, s ha ezek meghalnának, a kolozsvári és más ev. ref. eklézsiaéknak.“ Átirta a fejérvári káptalan 1679. febr. 20. ⁵⁾

Az *egyházi életen* a polgárinak képe látszik: a szenvedélyek forrongása, az érdekek küzdelme, olykor kétségbeesés az ország szerencsétlenségei között, bőjtölés és ima Isten haragjának megengesztelése végett, szóval: bűnbánó önmegadás s félénk pietismus foglalták el a kedélyeket. 1653. május 8. a száz-férfiak látván az Istennek bűneikért haragra gerjedését, a szomszéd országokban való nagy indulásokat, meghatározta: „hogy ezután mindennap

¹⁾ *Magyar encyclopaedia*. Utrecht. 1653. *R. M. Könyvt.* I. k. 876. sz. — *Magyar logikácska* sat. Gyula-Fejérvár 1654. — *R. M. Könyvt.* I. k. 883. sz.

²⁾ *Philosophia Naturalis* cl. Joh. Oheri Apáci, ss. Th. doctoris, ejusdemque et Philosoph. Naturalis in Coll. Claudiop. profess. ordin. In usum ejusd. Coll. A. 1660. — *Áz erd. ev. ref. főtanoda Tört.* 33. l.

³⁾ *Irodalomtört.* 1864—65. 86. l.

⁴⁾ *Áz erd. Múzeum-egylet bölcséleti* sat. *Évkönyvei*. I. 266—267. ll.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* a gyulafejérvári káptalan levéltár osztályában levő *hitelesítettlen másolatból*,

háromszor legyenek a templomban könyörgések: reggel és estve az eddigi szerint, reggeli 10 óra után az időhöz alkalmaztatott imákat jobb módon mint eddig; mendikánsokkal való, éktelen énekeltetéseket, sipolásokat, hegedüléseket, tánczolásokat és egyéb muzsikálásokat 12 frt büntetés alatt megtiltsanak, a *lélek*-kel való káromkodást hasonlóképen.“ Az 1652. január 29-ki közgyűlés a dézmaadáskori visszaélésektől is Isten rettenetes fenyegetésével óvta a polgárokat. „Nem tűrhetik — így szólnak — hogy az eklézsiáknak erős átok alatt hagyott dézmát máshová és mások hasznára fordítsák; ezért végezték, hogy a dézmások a maga idejében kinek-kinek szép renddel kalongyába rakott buzáit megdezválják, senki is földéről csak egy kévét is felrakni ne merjen, hanem elsőben egy földén való dézmáját vigye be, s vegyen róla czédulát, hogy hány kalongyáról adta, s csak ezután rakja fel a maga buzáját; ha egy föld dézmája nem elég egy szekérre, a dézmások hírével rakjon fel a magáéból is, de elsőben vigye a dézmacsűrűhöz, s ott elsőben a dézmát lerakván, csak azután vigye haza a magáét; ha azon határrészben több buzája is van megdezválva, azok hírével a dézmát rakja fel mind, és beadván, vegyen róla czédulát, s azután rakja fel a magáét. A ki ez ellen cselekszik, buzáját rögtön elveszti, ha haza vitte is, hordják vissza, s foglalják el az eklézsia számára. Hogy a gazdák se valljanak kárt, a dézmások vigyék úgy a dezválást, hogy egyszerre sokat ne dezváljanak, s ezt maguk tegyék, nem szolgálk, a kikben nem lehet bizni; ha nem igazán dezváltak, s megpróbálván, rajta érik, a dézmát hagyják a csalárd gazdának, a hamisan dezválta buzát adják az eklézsiának. Rendetlenül kalongyált buzát meg ne dezváljanak. A bortól is ne seprőjét, de jó bort adjon a gazda. Az sem szabad, hogy jó borát haza hordja, s a roszból adja meg a dézmát; a ki ezt teszi, elveszti azt a borát, a honnan a csalást végbe vitte. Egyik dezválás alá való hegyből a másikba vinni szállójét a dézmások híre nélkül senkinek nem szabad; ők is csak ott engedhessék meg, a hová kádat és egész terhet nem lehet vinni . . .“ ¹⁾ 1661. nagy pestis látogatta meg a várost, melynek alkalmából jun. 24. a száz-férfiak végezték: „hogy senki, se fő-, se alrendü koporsóját tafotával bevonni, szeggel megveretni ne merje, 200 frt büntetés alatt, feketére festeni, vagy

¹⁾ A j. könyv eredetijéből.

fejéren hagyni szabad. Minden czéh csináltasson ahhoz illő fekete posztót, egy jobbat s egy alább valót, azzal vonassa be a koporsót.“¹⁾ A lakodalom és ünnep ügye is a súlyos időkhez képest szabályoztatott. Fennebb ismételtén el volt mondva, mennyire korlátozta örömeit a hatóság. 1661. febr. 16. a közgyűlés a házasságra nézve a régi gyakorlat fenntartását határozta, oly módon: „hogy a lakodalom a kihirdetések után egy héttel legyen, ha valamely helyes ok különben nem kívánná.“ A fejedelem is az ünnepi munkaszünet szigorú megtartását rendelte.²⁾ Mindkettő természete szerint az egyház körébe tartozott, de az ország megzavart állapota megzavarta az illetékesség felőli fogalmakat. Mindenki vezekleni akart s jóvá tenni hibáit. Isten keze súlyosan nehezült a kis országra . . . Az 1657-ki hadjáratból visszatértében majdnem az egész erdélyi hadsereg tatár fogságba esvén, rá csakhamar a védtelenül maradt ország feldúlott, sok ezer férfi és nő török és tatár fogságba jutott. Megdöbbenően igazolja ezt a reformált hitvallásuak 1659. márcz. 30. Küküllőváron tartott zsinatának azon határozata: „hogy azon nők, kiknek férjeikről tudatik, hogy élnek, második házasságra ne lépjenek; a kikről nem tudatik, fogságba jutásuk után három esztendeig a nő tartozzék várni; ha ennek eltelése után sem jő hír róla, férjhez mehet. Azon férfiakra nézve, a kiknek nőit vitték idegen rabságra, 4 évi várakozást rendelt a zsinat . . .“ E zsinati határozással ellenkezőt jegyzett föl Kolozsvárra nézve egy krónikás. „Alig folyt le a gyűlés — írja Pávai István, kolozsvári óvári iskolai rector és az ottani unitárius egyház jegyzője — a kolozsvári ev. reformált hitvallásuak, hogy híveiket szaporithassák, azonnal körül vették az unitárius nőket és férfiakat, s különböző úton és módon a maguk vallásabelivel összeházasították, magyarországi czéhekből szép református ifjakat édesgettek be, ily férjtelen özvegyekkel egybekötötték, s mások birtokába beerőszakolták, némelyeket szép mesterasszonyok műhelye vezetőjévé tettek, s hogy netalán visszatérő férjeiktől elszédítsék, meg is kereszteltették . . .“³⁾ Még a fejedelemnek az egyházak jogkörébe vágó intézkedését említem meg. Panaszolták

¹⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

²⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

³⁾ *Fosztó U. I. sat. II. k. 65—66. ll.*

t. i. előtte a szász-fenesi határon szöllőt bíró kolozsváriak, hogy bár drága pénzen miveltetik ottani szőlőiket, még is a sok ünnep miatt gyakran napszámost nem kapnak, sőt az odavaló bírák a népet a munkától birsággal tiltják, a miből nekik és a fejedelemnek is a dézmaveszteség miatt nagy kára következik, kérték azért sérelmük orvoslását. A fejedelem megengedte: „hogy a kolozsváriak a szász-fenesi lakosokkal a vasárnapon kívül — bár ha valásra különböznek is — szőlőiket pénzükért mindig szabadon és bántódlás nélkül miveltezhessék, s a szász-fenesi bírának és esküdteknek megparancsolta, hogy őket abban akadályozni és megkárosítani ne merészeljék. ¹⁾

Az 1655-ik évet két nagy esemény tette emlékezetessé az unitáriusok előtt. Ez évi márczius 8-kán t. i. az unitáriusokkal e napon kötött önkéntes szerződés következtében megrendelte a fejedelem, hogy a II. János [Zsigmond] választott király által a főtéri templom körül azon templom javára építettett szatócsboltok évenkénti bérének, valamint a szentpéteri malombérnek is, mely az ottani két iskola és plebánus részére volt alapítva, felezután adassék a reformált hitvallásu papoknak, ²⁾ a mi I. Apafi Mihály fejedelem idejeig tartott. Ekkor az unitáriusok orvoslásért az országgyűléshez folyamodtak, minek eredménye kedvező volt, de eléadása később időre tartozik. A fejedelemmel kötött, említett szerződés okát, tartalmát és folyamát a kolozsmonostori konvent márcz. 27-ki átiratában így adja elé. „Elébe mentek — ugymond — a kolozsvári főbíró és királybíró, négy senator, öt száz-férfi és a jegyző, mindnyájan unitáriusok, maguk és az összes kolozsvári unitáriusok nevében egyfelől, másfelől három orthodoxus senator és öt száz-férfi az összes reformált hitvallásuak nevében, s eléadták, hogy az unitáriusok a fejedelemmel márcz. 8. némely ügyekben szabad akaratból bizonyos szerződésre léptek, azt élő szóval előadták, s írásban is bemutatták, kérve átiratását. A szerződésben mondják az unitáriusok, hogy nekik üdvözült I. Rákóczi György fejedelemmel bizonyos egyezségök volt, melynek megszégéséről vádoltatván: ámbár tudva azt nem cselekedték, mégis inkább akarták ügyöket a fejedelem kegyelmére, mint a per kétes

¹⁾ OKLEVÉLT. CL. SZ.

²⁾ *Fosztó U. I.* II. k. 51.

kimenetelére bizni, ennél fogva az előbbi szerződésben kitett kötpénz terhe alatt kijelentették s kötelezték magukat a következők szentül megtartására: 1. Minthogy a reformált hitvallásuk közül a felső tanácsban csak 25 tag van, az unitáriusok kötelezték magukat, hogy az ezután meghaló unitárius száz-férfiak helyére mindaddig orthodoxust választanak, míg számuk 50-re megy, addig is azonban az ügyek elhatározásánál a 25 reformált hitvallású szavazatának annyi jogereje lesz, mint az unitáriusok 75 szavazatának. 2. A következő karácsoni választáskor mindjárt hat senator az unitáriusok, hat az orthodoxusok közül választatik, úgy, hogy mikor a főbíró orthodoxus, rajta kívül legyen ki a hat tag, s megfordítva, az unitáriusoknál is hasonlóképen. 3. A főbíró és királybíró a két vallásuk között változzék, 4. legyen tekintet mindkét vallásuknál a magyar és szász nemzetbeliekre, s ha egyik évben magyar a főbíró, a másikban legyen szász, s így tovább. 5. Így változzék a jegyzői tiszt is. 6. Az alárendelt hivatalokban is egyenlő joguk legyenek a két vallás tagjai; a czéhekben is a czéhmesterséget egyenlően viseljék, a hol nincsenek orthodoxusok, vétessenek be, minden szabadalmaik elvesztése büntetése alatt; 7. halott temetésnél, keresztelestél az unitáriusok nem avatkoznak a reformáltak dolgaiba, s vallásos ügyeik igazgatásától óvakodnak; 8. ha valakinek igazságos panasza van, terjeszse elő mindkét vallás hitsorsosai előtt, s azok legyenek kötelesek őket segíteni. Mind ezekre az unitáriusok ígérték s kötelezték magukat; ígérték, hogy az egyezés pontjai iránt sem hiteles helyen, sem máshol panaszt nem támasztanak, annak egy pontja ellen sem tiltakoznak, s érvénytelenné tenni nem igyekeznek és mindezekről a konvent előtt is bevallást fognak tenni. Az orthodoxus hitűek szintén kötelezték magukat, hogy a mely egyezséget a fejedelem az előbbieken az unitáriusokkal kötött, azt minden pontjaiban és részében igazán és hiány nélkül meg fogják tartani s utódaikkal is megtartatják, míg az unitáriusok is azok megtartói lesznek. Ezen egyezséget átírta és kiadta a feleknek márcz. 27. a kolozsmonostori konvent . . .“ Ez levén a szabatosabb szövegezés: a dolgot e szerint adtam elé. ¹⁾ A másik az ugyanazon évi ápr. 3. történt kolozsvári nagy égis. Fosztó Uzoni István — egykoruak

¹⁾ ORLEVÉLTÁR CXLVIII. sz. II. közlés. 333—337. II.

följegyzése alapján — órgyujtogatók művének tulajdonítja azt, a kiket mások béreltek fel, kik az unitárius vallásért a várost gyűlölték. Alig telt el ugyanis húsz év azóta, hogy a város része leégett, s midőn immár a romlást kiépülte s minden meg volt újítva, az óvári, épen maradt egyetlen nagy iskolán kívül, ismét minden porrá lett. A nevezett író így adja elé az égés történetét. „Mióta a jezsuiták Kolozsvár falai közül kirekesztve Kolozsmonostor nevű praediális helyen laktak, gyakran küldöttek be gyujtogatokat Kolozsvárra, a kik szeles időjárásakor több ízben égést idéztek elé, de nehányszor elfojtották. Háromszor sikerült oly nagy égést csinálni, hogy a város majdnem elpusztult miatta. Az erdélyi 1676. évi kalendariumban így volt ez kifejezve : Erdélyre mordály[?] égetők bocsáttatván, sok égetést tesznek.“ Az 1655-ki a köziratokban így jő elé : „Közel a déli falhoz, ápr. 3. délutáni 3 óra után, éjjeli lefekvés idejeig a Magyar- és Monostor-utca fele részeig minden ház rettentő tűz által megemésztetett, az unitáriusoknak két temploma, tornya, harangjai, [Látható a főtéri egyház HARANG-FELIRAT-ai közt] a nagy templom körüli boltok, a plebánia-ház. S midőn ápr. 9. a nép az isteni tiszteleten templomban volt, felbérelt lármázók mindkét isteni tiszteleti órán az imádkozást félbeszakítva, nógatták a népet, hogy siessen a megmaradt városrész védelmezésére. Később azt a hirt terjesztették el, hogy a midőn ápril 11. a nap délről elhalad, a városnak még megmaradt része hammuvá fog égettetni, a minek eltávoztatása végett minden éjjelre, az unitáriusok főiskolájából 3 diák, a kik az épen maradt óvári iskolában laktak, folytonosan örködött a város megmaradt utcáiban. Az égés okozója Csiki Mihály, felcsiki, rákosi tanuló volt Monostoron a jezsuitáknál, és Gergely Pál, a kiknek ügye a tanácsban elláttatván, ápr. 16. rájuk e végzés hozatott : Elébb facsartassanak meg, azután testök égő szurokkal csepegtetessék meg, tüzes fogóval mindenfelől csipjék, végre égettessenek meg. Három napi idő adatván bűnbánatra, a Nádas vizéhez kivitték, ott megkinoztatták [*torturae subjecti*], azután lánczczal karóhoz kötötték, [Gergely Pál] fazékast arczával a város felé, a jezsuiták szolgáját hátra felé, s úgy égették meg. A jezsuiták bűnök alól feloldozván őket : mindent állhatatosan tagadtak.“ ¹⁾ *Fasching*, mult századi jezsuita tör-

¹⁾ *Fosztó U. I.* II. k. 79 – 80. E részletek az őzjáró unitárius deákság *Anyakönyvéből* vannak idézve, s egykoru szemtanuk tudásán alapulnak.

ténetiró így ír erről: „A kolozsváriakra a bűncikért boszutálló tűz vetette lángfényét, s a pusztító elem 180 házat hamuba borított; a polgárok, hogy kárukat megboszulják, a katolikus Fazékas [helyesen: Gergely] Pált, a kinek házatól állítólag a tűz keletkezett, Rákosi Mihály nevű székely nemessel együtt, a kihez gyanu sem férhetett, elevenen megégették, bár azok ártatlanságukat, a kivallatás alatt és a máglyán állhatatosan erősítették.“¹⁾ Ez égés okozójának egy 1659. június 15-ki, utólagos esketési töredék szerint tartatott Gergely Pálon kívül Pakos Zsigmond is,²⁾ a kiről azt mondták a vallók, hogy holmijét Monostorra hordatta titokban, ökrét azért tette eladóvá, mert Kolozsváratt harmadnap alatt nagy dolog lesz, s az égés e napra esik, Gergely Pál hozzá ment Radnóthra s együtt tanakodtak sat. Gergely Pálra nézve azt vallották, hogy a jezsuitáknak a városból kiküldetéséért fenyegetőzött; Romába, Nagy-Szombatba készült s az égés napján a szállóban dolgozva aggódott, hogy gyermekei felgyújtják a házat sat. De a bizonyítások nem voltak meggyőzők, a város ügyészei [*directorok*] másodszor is kibocsáttattak bizonyításra . . . A város levéltárában levő egy másik esketés szerint, mely 1655. decz. 11. volt, az égést egy nagyhaju deák idézte elé, mint öt tanu vallotta.³⁾ Ugy látszik, a bővebb bizo-

¹⁾ *Nova Dacia*. P. S. §. 111. p. 65.

²⁾ „Kérdő pontok [*Utri Punctumok*] s vallomások [*Töredékek*].

1. Bebizonyítandó, hogy a Gergely házatól lett elsöben a gyulás. 2. Ő Rómába akart menni, a város nem adott útlevelet, azután Nagy-Szombatba, árulta szállójét sat. 3. Fenyegetőzött, hogy lesz még oly ember, a ki megbánja, hogy a jezsuitákat kiküldötték, még az ország is megbánja, hogy a templomokat másodszor is elvették; a paterek kiüldözésének rövid nap megadják az árát. 4. Az égés napján szállójében dolgozva, sohajtott, hogy eljöve hazul, de fél, hogy a gyermekek felgyújtják a házat. 5. Tudod-e, hogy ő vagy mások által lett a gyulás?

Pakos Zsigmond felől bebizonyult: 1. Egy s mását égés előtt titkon Monostorra hordatta el. 2. Ökrét el akarván adni, midőn kérdezték: miért teszi? Azért, hogy Kolozsváratt harmadnap alatt nagy dolog lesz. . . . s azon nap égett el a város. 3. Gergely Pál utána ment Radnóthra, ott tractáltak együtt sat.

Másodszori bizonyításra kibocsáttattak a Directorok jun. 15. 1655. *M. tudom. Akadémia kéziratára, régi rendezés szerint Theca 7. C. betű alatt.*

³⁾ Az 1655. évi égést egy deáknak tulajdonította az akkori közhiedelem. Az azon évi decz. 11-ki esketéskor öt tanu vallotta: „hogy egy nagy-

nyitás csakugyan Gergely Pál fázékast [a kit Fasching *Fazekas Pálnak*] és a fel-csiki tanuló, [a kit *Rákosi Mihálynak* ír] bélyegezte bűnösnek. Hogy a két külön hitfelekezetű író előadása közül melyik foglalja magában a valót, más, nem érdekelt író tudósítását kellene ismernünk, de ilyen nincs. Az unitáriusét gyöngíti az, hogy abban a jezsuiták vannak a gyujtogatás okozóiként föltüntetve, de nem elegendő bizonyíték s nem meggyőző érvek alapján, a mit az utólag tartott esketések is igazolnak; a jezsuita író oly gúnyos és kárörömet eláruló modorban érinti a bűnös tény, ellenbizonyítékul csak a tettesek tagadását hozva fel, hogy az olvasó hajlandóvá lesz az első író előadását az igazsághoz közelebb járónak — de nem teljesen meggyőzőnek — tartani.

Az unitárius eklézsia templomait és a tornyot nagy erőmefeszítéssel nemsokára újból fölépíttette, de a harangokat csak később újjította meg; mert egy rosz akaratu harangöntő minden anyagot elrontott, úgy, hogy érette 1674. márcz. 10. a *Csonka torony* nevű tömlöczbe záratott s azután 1676. [egy felirat szerint 1677.] Szebenben öntötték újra, de az előbbieknél kisebbeket, s jun. 24. huzták fel a toronyba. ¹⁾

Egy különös vallásügy került 1655. a fejedelmi törvényszék elé. Mig Kolozs-Monostoron az apátság és apátsági zárda hatalmas körfalával s számos zárdalakóival fennállott, az apát egyházi és világi törvényhatósággal bíró ura és bírása volt a városnak és a várkastélyhoz tartozó faluknak; Monostor is népes, nagy mezőváros volt, bíróval és tanácsesal birt, lakosai, s köztük nagy számú iparos és kereskedő, népes jezsuita iskola, jókora r. kathol. egyházközséget alkottak. A reformatio s később a secularizatio életgyökerében támadta meg, s kivált a reformált hitvallásu fejedelmek alatt elszaporodtak a reformált hitűek, annyira, hogy II. Rákóczi György korában már a fejedelem egy udvarházában nyilvános isteni tisz-

haju deák égette volna fel a várost, s hogy a mostani égés a török- s tatárjáráskorinál is nagyobb volt. Eskető irnokok: Diószegi Gáspár, Csokfálvi Gábor. *Városi levéltár* Fasc. II. 147. sz.

¹⁾ *Fosztó U. I. II. k. 80—81. ll.* A tudós író ez előadásával ellentétben áll az 1832-ik r. kath. évi püspöki *Canonica Visitatio* j. könyvének 1—2. lapjain levő azon megjegyzés: „hogy a főtéri nagy templomban ma is meg van egy 1643-n öntött 5 és egy 1657 öntött 6 mázsás harang, melyekről régiségök miatt ennél több nem mondható...“ Az 1643., 1657. és 1677. éviéek láthatók a főtéri egyház HARANG-FELIRAT-ai közt az 5-dik lapon.

teletet tartottak. Ez ellen Szászfenesi Mihály jezsuita és kolozsmonostori r. kath. pap maga és a kolozsvári falakon belől és kívül levő összes katolikusok nevében panaszolt a fejedelmi törvényszék előtt; előadták ő és hívei, hogy némely reformált hitvallásu papok az ország törvényei, az Unio és r. katolikusok Kolozs-Monostoron levő régi bevett és akadálytalanul gyakorolt vallásuk ellenére, nem tudni, mi okból s mely tekinteteknél fogva, oda új isteni tiszteletet behozni s nyilvános prédikálást kezdeni akarnak, a r. katolikusok kárával és jogaik sérelmével; kérték tehát, hogy a fejedelmi törvényszék a papokat és hitfeleiket az új isteni tisztelettől és nyilvános prédikálástól tiltassa el. A törvényszék Samarjai Jóó Mihály és Köpeczi Bálint irnokokat és fejedelmi törvényszéki esküdt jegyzőket küldötte ki, hogy az irt reformált hitvallásu papokat és híveiket ezen isteni tisztelettől és nyilvános prédikálástól tiltsák el s hagyják meg a fejedelem nevében, hogy attól szünjenek meg, s a mit felelnek, írásba foglalva a fejedelmi törvényszékhez adják be. A kiküldöttek 1655. jan. 3. elmentek Kolozs-Monostorra a fejedelem nemesi udvarházához, mely elébb Kolozs-Monostori Zámbo Mihályé volt, s ott nevezett Szászfenesi Mihály és hívei nevében bizonyos reformált hitvallásu papokat és a velök egyetértőket az új isteni tisztelet és prédikálás tartástól eltiltották, meghagyva nekik, hogy attól szünjenek meg, a mire Sorbán István, gyulai és kolozsmonostori várfelügyelő [*provisor*] a következő írásos feleletet adta: „Hallván és értvén kegyelmek szavait, az ez alkalommal az isteni szolgálatnak hallgatására ide az ő Nga arra rendeltetett nemes udvarházához begyült fő és közrendekkel együtt, sőt az ő Nga illő rendeletét is megértvén, kegyelmes urunk hire nélkül egyéb választ nem adhatunk, mint azt, hogy kegyelmeknek az orthodoxus predikátorok és hallgatók isteni tisztelettől és prédikálástól eltiltása ő Ngaméltósága ellen s kisebbségére van, ezzel kegyelmek ő Ngát hite s kötelessége ellen cselekedni állítja, sőt nyilván a gyülekezet előtt kiáltja, a mi ő Ngának nagy kisebbségére van, midőn a négy bevett valláson kívül eső, más új egyéb tudományt vagy vallást behozni helytelenül emleget. Melyről urunk ő Nga fiskalis Directora képeben tiltakozom. Én a mit lelkipásztorunk által ő Nga parancsolatából cselekszem, nem a törvények ellen s a r. kath. vallás bántalmára, nem is más valaki földén, határán, avagy birtokában, hanem ő Nga tulajdon földén s nemes házánál cselekszem, senkit kato-

likust professiójában, ceremoniáiban nem akadályoztatok, sőt e helyre jöni nem is kényszerítettem, ezután is így lesz az isteni szent szolgálatnak és Isten igéinek hirdetése e lelkipásztoraink által. Ezt, a mit kegyelmetek az eltiltással cselekedtek az ő Nga házánál, ő Ngának értésére adom, mit fog tenni? ő Nga kegyelmességétől függ. 1655. jan. 3.“¹⁾ A fejedelem — a mint egy alábbi bizonyágtételből kitűnik — úgy intézte el az ügyet, hogy az orthodox egyház megmaradt joga gyakorlásában, s a r. kath. egyházat is védelembe vette, csak új vallásnak oda behozását tiltotta meg.

Ez és ehhez hasonlók indithatták Faschingot II. Rákóczi Györgyről való ez ítéletére: „Óhaja az volt, hogy egész Erdély Kálvin hitvé legyen s a r. katolikus vallást felforgassa. A szászokkal [*lutheránusok*] és Ariánusokkal [*unitáriusok*] csak gúnyolódott, azzal kecsegtetvén — hijába! magát, hogy úgy körülhálózza őket, hogy hamarább lesznek kálvinistákká, mintsem tudnák.“²⁾ Ezzel egészen ellenkezőt ír a tudós r. katolikus Vass József. „Harmincznyolcz évig működött — ugymond — a kolozsmonostori jezsuita gyarmat a közoktatás mezején csendben, háborítatlanul, midőn II. Rákóczi György alatt támadott újabb zivatar [1653] borus napokat hozott a Jézus társasága egére. A gyulafejérvári országgyűlés³⁾ ismét kimondá a közhasznu társulatra a megsemmisülést. Két jezsuita neve ismeretes ez időből: Berkai Györgyé és Szászfenesi Mihályé. Utóbbi mint megyés pap egyedül maradt a kolozsmonostori zárdában, a többiek mind Erdély elhagyására kényszerítettetek, úgy, hogy 1653. márcz. 5. pater Mihályon kívül nem volt jezsuita a bérczes hazában. Ez nagy figyelmet keltett Magyarországon főleg az egyházi renden. Az esztergomi érsek, Lippai György levelet írt Mihály atyához, melyben tudatta vele, hogy mivel a kolozsmonostori egyházat már az onnan elmozdított jezsuita atyák nem igazgathatják, nehogy a kath. ügy károsuljon, az egyházat az iskolával együtt rá bizza; intette, hogy mint törvényes megyés pap, igazgassa és semmi ürügy alatt — az érseknek jelentéstétel előtt — oda ne hagyja s másra ne bizza, hanem ha jelenléte Fejérváratt szükséges

¹⁾ *Orsz. levélt.* kolozsmonostori konventi levélt., osztály *Claudiopolis* feliratu fiókjában, bizonyos jelzés nélkül.

²⁾ *Fasching*: Nova Dacia. P. 4. 63. l.

³⁾ A vonatkozó törvényt az író nem jelölte meg.

lenne, helyette az ottani megyés pap menjen Kolozs-Monostorra, hogy oda senki a katolikus egyház kötelékébe tartozók közül a főérsek hire nélkül magát feltolni vagy az egyházi ügyekbe avatkozni ne merészeljen... Minthogy pedig Erdélyben a jezsuita atyák nem türetnek, a mennyire magyar papok szűk voltánál fogva lehetséges, igyekeznek magyar papokat küldeni. Most egyet [*Kászoni Mártont*] a bécsi növeldéből küldött a kolozs-monostori papsági megyébe vagy Fejérvárra, a hol szükségesnek fog látszani, hogy ott mint segéd-pap működjék. Szükséges gondoskodni alkalmas iskolaigazgatóról is, mert a keresztény kath. ifjuság neveltetésére és tudományos kiképzésére forrón ohajtja iskolájok fenntartását.¹⁾ Ily lelkesen gondoskodott a főérsek az erdélyi kath. ifjuság vallás-erkölesi neveléséről, de foganatos voltáról nincsenek adatok, sőt a közemlékekben általános a panasz a katolikus oktatás hiányáról. Ezek egyike így szól: A tanítás Erdélyben a jezsuitáknak 1654. száműzetésök óta megcsökkent.²⁾ Sőt ha volt is valami tanoda-féle Kolozs-Monostoron, 1660—1663. két tűz közé szorulván, föl kellett oszlani az ott lezajlott nagy harcok miatt... II. Rákóczi György — így végződik Vass József érdekes előadása — nem volt türelmetlen a róm. katolikusok iránt, sőt 1655. jan. 2. kiadott fejedelmi levelében megtiltotta új vallás terjesztését Kolozs-Monostoron. E levél csak a katolikusok kiváltságát illető parancsot tartalmazta. Hihető, hogy már ekkor, habár nem saját szerzetesi ruhájokban, mutatkoztak jezsuiták. Sőt Kornis Mihály Erdélyt soha el sem hagyta, rendi öltözetéből ki sem vetkezett; szent-benedeki ősi kastélyában végezvén viszontagságos életét, honnan ki-kijárt a szentségek kiszolgáltatása végett katolikus hitrokonihoz....³⁾

Belső életében a létező közemlékekből öröme és szomorú emlékezésre, tudásra és szívre vételre méltó események hosszú sora tárul a történetíró elé. A fejedelem már legelső tettei egyike nagy eszmények után törekvést sejtet, midőn oly benső hódolatát fejezi ki Mátyás király 1467. sept. 28. kelt azon adománylevele iránt, melylyel Kolb István házát, mely van Kolozsvárat az Óvárban,

¹⁾ *Nemzeti Társalkodó*. Kolozsv. 1841. 137—138. 1.

²⁾ *A kolozsv. r. kath. nyilv. t. Gymn. Évkönyvei*.... VI. füz. 1856—7. 13—14. 1.

³⁾ *Vass J.* Alább idézett értekezésében.

szemben az újjvárral, s szomszédja keletről az utcza, mely a boldogságos szűz Máriáról nevezett zárda felé visz, nyugatról Veres Antal háza, ott születése dicső emlékére minden adó és évi fizetés [*census et dacia*], gyűjtelék és díj [*collecta et taxa*], rovatal- és ajándékadástól, rendes és rendkívüli szolgálattételtől, a miket attól Kolb István és neje Orsolya asszony, ugy Margit, annak testvére, néhai Méhfi Jakab leányai és örökösei korábban fizetni kötelesek voltak, teljesen és örökre mentesítette — a fiskusi adót kivéve — azon kijelentéssel, hogy a mit azon udvar vagy ház telkéről évi census vagy rendes és rendkívüli díj czímen a királyi kincstárnak igaz és szokott rovatal és meghatározás szerint fizetniök kellene, az a felségnek járó egész évi főadóból vonassék le... Ezen, a fejedelemnek 1648. decz. 18-kán konventi átiratban bemutatott kiváltságlevelet, Kovács Gáspár kolozsvári senator jogainak jövődöbeli védelmére a fejedelemtől átiratni kérvén: az kérését meghallgatta, s mivel tudta, hogy ő az említett házat, a *soha el nem haló emlékezetű Mátyás, Magyarország fejedelme és királya születési házat*, igaz joggal bírja, de indítván az igazság és *oly nagy király tisztelete által*, s a kérelmező iránti kegyelmességtől ösztönöztetve, azon egészen ép és csonkítatlan, hiány és gyanu nélküli kiváltságlevelet minden pontjában és cikkében megerősítette; sőt Kovács Gáspár iránti nagyobb kegyelmessége tanuságaul megparancsolta és szigoru büntetés terhe alatt meghagyta, hogy őt ezen fejedelmi jótéteményért vagy e házat érintő valamely ürügy alatt szokatlan terhével, senki ne terhelje. Minek erősségére ezen fejedelmi megerősítő levelét ki is adatta...¹⁾ A városi önkormányzat körében több oly intézkedés történt, mely egészen az 1848-ki időkig fenmaradt, a polgári életet megtermékenyítve, az egyéni és közjólétet előmozdítva. A száz-férfiak a város udvarházában [*curia*] tartották gyűléseiket, s minden év első nyilvános cselekvénye a tisztek szabad újraválasztása volt. Ez a

¹⁾ E fejedelmi megerősítő levél czelött 24 évvel a város levéltárában évekre terjedt tanulmányozásom alkalmával nem volt meg, s én művem I. kötetébe — a hová tartozik — nem vehettem fel; 1879. a levéltár rendezésekor elékerülvén: a szerencsés kutató Szabó Károly a *Történelmi Tár* 1880. évi folyama 170—173. lapjain kiadta. Nem én vagyok oka, hogy megelöztettem, s mint művem kiegészítőjét, az *eredetiből* ugyan, de csak mint utánzó adhatom ki.

magyar önkormányzat igazi iskolája s a polgár ön- és jogérzetének éltető forrása... Fizetéses tiszteit az 1654. jan. 4-ki közgyűlés ily létszámban rendezte be: a közadóra az adószedő, osztályokra 8 rendes osztoztató, 2 ispán a jószágok felügyelésére, 2 igazgató [*director*], 2 vásárbíró, 2 látó-mester, 2 ser-látó, 2 tó-látó, 2 hid- és utcsináltató, a város posta lovainak gondviselője, a város kőfalainak két építetője, 2 czipó süttető, a város puszkaporaihoz látók ketten, jegyző — a magyarok és szászok teljes jogegyenlősége fentartásával. ¹⁾ A többiek mind tiszteletből szolgáltak s csak mellékes javadalomban részesültek, ezek az 1661. január 11-ki közgyűlés megállapítása szerint voltak: a főbíró, királybíró, 10 esküdt polgár [*később senator*], az első *főpolgár* címmel, külön választás alapján, ispotálymester. A fizetések közt ez évben előfordulnak az 1654. voltakon kívül: a hús-, tűz- és kár-látók, szálló- és földmérők, vas-árusok, malombírák, erdőbírák, határőrök. ²⁾ Ezek fizetése pénz, a többieké mellékjavadalmak, így az esküdt polgároké, a város szénafüveiből járó illetmény, a száz-férfiaké a köztehermentesség, a bíráké is volt említve a szerint, a mint adat és alkalom volt rá. Itt a felekieknek a város iránti tartozásait s a főbírónak ugyan tőlük járó javadalmát közlöm az 1652. jul. 30. közgyűlés megállapodása szerint. A közgyűlés Felek községnek a város iránti köztartozásait ezekben szabta meg; „1. Adójukat fizessék a felvetés szerint. 2. Minden lakos és marhás ember a közönséges szükségekre a kökertbe minden héten vigyen egy-egy szekér fát, kivévén mikor a fejedelem a városba jó, mert akkor a számvevők szüntelen benn ülnek s ekkor nekik is szün-

¹⁾ A város 1647—1661. évi *eredeti jegyzőkönyvéből*, melynek fejr hártya a táblája, kívül-belől tele írva tudomásul, mulatságul sat. szolgáló dolgokkal, politikai és jogi axiomákkal; a könyv szakadozott, 3 nagy fogás egymástól egészen elválva, közben-közben hiányzó részek; czíme nincs, legelől áll az 1647-dik évi száz-férfiak névsora: *Nomina Dominorum Centumvirorum Anno 1647.*, 2-ik lap üres, a 3-kon kezdődik a jegyzőkönyv, így: *Laus Deo semper. Anno Dni 1647 die 2-a januarii Amplissimi Dni Centumviri in Domo Senatoria congregati deliberrarunt hoc modo.* sat.

²⁾ A város 1661—1666. évi *ered. j. könyvéből* melynek czíme ez: *ACTA CONSTITUTIONUM COLOSARIENSIVM. Quarum Libellus remonstrat per Annos, quid Dni..... et..... constituerunt.* A könyv fejr hártába van kötve, feljül a jobb sarkon mult századi irással: *Die 11-a Januarii 1661. Legalól: Fasc. VIII. Nr. 19. vörös tentával. A tábla össze-vissza van írálva.*

telen kell szolgálni. 3. Mivel a város malmaít ők is élik, gátjához a fát hordani ők is kötelesek. Ezen kívül külön a főbíró iránti tartozásaik ezek: 1. Esztendőn át szántsanak, vessenek, boronáljanak, 20 köből őszit és tavaszit, s a mi vetése bíróságában lesz, learatni tartoznak; 2. a mi füve jut, lekaszálni feltakarítani; 3. házához 1 forint áru fát vágjanak és vigyenek, karácsonfájában pedig 2 firt áru fát vágjanak, de azt a bíró a maga szekerevel vitesse haza; 4. öröksége körül állandó kész sövényt csináltathat velök, de fiának s másnak nem szolgáltatathat.....“²⁾ A választás által felajánlott hivatalt visszaútasítani nem volt szabad. Az 1661. május 28-ki közgyűlés meghatározta: „hogy ha valaki bíróság és polgárság tisztire megválasztatván, el nem vállalná, 5 gyra ezüst büntetést kétszeresen, tizzel fizessen, s csak azon évben legyen mentes.“ Azon évi jan. 11. azon okból, hogy némely száz-ember katalogus olvasáskor megjelenik s azután elmegy, végezték: „hogy mikor elbomlanak is olvassanak katalogust, s a távol levők 20 forinttal büntettesse- nek.“ A gyakori égés által okozott károk eltávoztatása végett 1661. aug. 15. a közgyűlés azt végezte: „hogy a kis, szűk helyeken való kemenczéket, szappanfűző házakat, égett-bor és serfűző helyeket, fazékas műhelyeket a bíró járassa el, s a melyek kőrakás közt, alkalmas helyen vannak, hogy onnan tűz nem támadhat, hagyják meg; de a gazdák ott is jövőre vigyázók legyenek; a hol pedig nem ily helyen lesznek, késedelem nélkül elbontassák.“ A temetőkert új bekerítésére nézve 1656. ápr. 5. a közgyűlés elhatározta: „hogy sövény kerítése legyen, Felek hordjon vesszőt, Kóród s a többi jószág karót és támaszt. A bírák az építő mestereket szorítsák rá, hogy az építést hatjsák végre, a még használható részt tataroztassák meg, a felekiek faragjanak hozzá a széles erdőn ledölt fákból karót és támaszt.“ 1661. jan. 11. a czigányoknak kertekben és gyümölcsfákban tett kártételei panaszoltatván a gazdák által, a közgyűlés azt végezte: „hogy gazdájok úgy viseljen gondot, hogy ha csak egy éretik tetten, hogy kertekben, majorokban élő fát vágott ki, félkeze elvágassék; a ki sövényt hord el, pénzzel büntetessék.“³⁾

Nagy érdekű mozzanat a város beléletében tanácsházának 1650-n megigazítása s a falain levő czímerrajzoknak és színes jel-

²⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

³⁾ *E végzésesek mind a j. könyvek eredetijeiből vannak véve.*

képi feliratoknak, a város ős polgári szervezete és kiváltságai szellemében festő által megújítása. Első ezek közt a főhomlokzaton, a hét erdélyi királyi város külön-külön álló címere, s azok körül a királyok és fejedelmek uralkodási éveit.

Elhelyezések sora ez:

A földszinti részen: *első* helyen volt Szeben város címere: háromszög alakba helyezett három szív, két törrel átszegezve, hegyei kereszthalakban hajolnak le; *második* helyen Beszterce városé: három harang háromszög alakban elhelyezve; *harmadik* Segesváré, mezejében összefogott két egyforma kés, koronát tartva, melyet szállógerezekkel megrakott szállóág körít; *negyedik* helyen volt Kolozsváré: három tornyos várkapu, azért, hogy három királyi főkapuja van; *ötödiken* Brassóé: vastag fatörzs, felső részén gyönggyel s drága kővel ékeskedő korona vagy diadém; a *hatodik* helyen Medgyesé: a kakas; *hetedik* Szászsebesé: fejér strucz, mely csőrével lópatkó alakú vasat tart. Ezek felett két erdélyi fejedelem címere: *Báthori Gáboré*, mezejében 3 farkas fog, másik *Rákóczi Györgyé*, mezejében egy fél szekér kerék.

Az emelet legfelső részén e fölírat volt: „E tanácsház megújított Isten kegyelméből sat. Méltóságos és felséges erdélyi fejedelem, Rákóczi György úr uralkodása alatt... 1650.“¹⁾ Ezzel oldalvást egymás alá nyomatott, többnyire igazságszolgáltatási hat latin böles mondat [*axioma*]. Jellemzők ezek: „Az alsóbb rendűek vétkeisége legtöbbnyire az előljárók tunyaságának műve.“²⁾ „A hol nem szigorú az igazságszolgáltatás, ott a jámbor elmék is megromolnak.“³⁾ „Böles férfiaknak a község kormányzását kezökbe venni azért szükséges, nehogy a gonoszakra szállván az, a jók veszedelmét okozza.“⁴⁾

A senatorok ablakán kívül: „Titkot el ne árulj. Az emberi történeteket tekintsd az élet gyógyszerének. Az egyenetlenkedő túrés kibékítője a törvény.“⁵⁾ *Alább:* „Azokban, a kiknek hűségére a köztársaság bízatik, semmi kívánsága ne legyen réznek és ezüstnek [*pénznek.*]“⁶⁾ *És után egy emberi alak*, balkezeben óra, jobb könyöke alatt e jelmondat: „Minden, a mi földi, a változások- és átalakulások-, utoljára a mulandóságéi.“⁷⁾

¹⁾ Renovata est haec **Domus Senatoria** Regnante Illustrissimo ac Celsissimo Peipe D. D. **GEORGIO RAKOCZI**, Dei Gratia etc. Ao 1650.

²⁾ *Inferiorum ordinum culpa ad nullos magis referenda, quam ad desides Rectores.*

³⁾ *Ubi nulla severa Judicia exercentur, ibi etiam bona ingenia corrumpuntur.*

⁴⁾ *Sapientibus Reipublicae capessendae necessitas causa est, ne improbis relicta Gubernacula, [sic] pestem bonis inferat.*

⁵⁾ *Arcanum ne dicas. Humanos casus aspice Antidotum vita. Patientia discors, Concordia Legum.*

⁶⁾ *His in quorum tutelam atque fidem Respublica relinquitur, aeris et argenti cupido nulla sit.*

⁷⁾ *Terrena omnia, mutationes et conversiones, postremo interitus habet.*

A külső kapu homlokán : „Bár ki légy, a ki mint senator, ez udvarba, hivatalos kötelességben belépsz, a kapu előtt minden magán érzelmet tarts távol; haragot, erőszakot, gyűlölséget, barátságot, a község iránti hizelkedést, személyes ügyet és gondot fojts el.“ „A mint másokhoz igazságos, vagy igazságtalan vagy, úgy várhatsz és nyersz te is Istentől igazságot.“¹⁾

A kapu előtti székben, melyben a perlekedők ülnek, a bemenetelnél *balra*: „Egyetértés a kicsiny dolgokat is gyarapítja, vizsgálkozás a legnagyobbakat is megsemmisíti.“²⁾

Tömérdék számu felírás levén még: ezentúl csak a jellemzőbbeket adom latinul is. Ilyen ez: „A győzelem nemes módja a béketűrés. Győz, a ki tűr. Ha győzni akarsz, tanulj meg tűrni.“³⁾

A külső kapubejáratnál átmenve *jobbra* hat mondat volt. Figyelmet érdemlőbbek ezek: „Tanuljatok meg jót tenni. Keressétek az igazságot. Boldogítsátok az elnyomottat. Vegyétek föl az özvegyek ügyét...“ „A bírónak egyenes úton kell járni: ne térjen jobbra, kedvezni akarva ítéletében; ne térjen balra, szigoritva a büntetést...“ „Az igazság kiszolgáltatója legyen komoly, kegyes, szigorú, megvesztegethetlen, hizelgést nem tűrő...“ A *baloldalon* kilencz mondat, legjellemzőbb kettő: „Bajos jól végződni rosszul kezdett dolognak...“ „Minden fájdalomak közt legkeserűbb az, ha valaki annak, a miért szenved, maga volt okozója.“

A tanácsház alsó bejáratánál az ajtó homlokzatán :

„E ház gyűlöli,	szereti,	bünteti,	megtartja,	tiszteli —
A tunyaságot,	a békét,	a bűnt,	a törvényeket,	a jókat.“ ⁴⁾

Benn a senatori házban :

Az ablakon jobbra, feljül : „Csakis az igazság.“ [*Justitia tantum.*]

Az ablak oldalán : „Semmi sem emeli inkább a várost, mint a jó törvények.“

Az ablak másik részében egy syrén-képen feljül : „A világi dicsőség hiában való“ [*Mundana Gloria vana*]; a képen *alól*: „Hiábanvalóságok hiában valósága. Minden hiábanvalóság.“ [*Vanitas Vanitatum et omnia Vanitas.* Proverb.]

Az ablakon alól a bíró feje fölött : „Hallgasd ki az ellenfélt is.“ *Oldalvást* egyik felől: „Lassan siess,“ — *másik felől*: „meztelen gyermekalak, fejére állítva, ujjjaival furulyájába fújni látszik [*bullum afflans cernitur?*]. *Feje fölött*: „Igy mulik el a világ dicsősége“ [*Sic transit Gloria*

1) *Quisquis Senator Curiam hanc Officii causa ingredieris — Ante hoc Ostium privatos affectus omnes abjicito: Iram, vin, odium, amicitiam, adulatorem Reipublicae, Personalia et Curam subjicito. Nam si abicui acquies ve' inaequus fueris, ita quoque Lei justitiam expectabis et sustinebis.*

2) *Concordia res parvae crescent, discordia maximae dilabuntur.*

3) *Nobile vincendi genus est patientia. vincit,*

Qui patitur, si vis vincere, discere pati.

4) <i>Haec Domus odit,</i>	amat,	punit,	conservat,	honorat
<i>Nequitiam,</i>	pacem,	crimina,	jura,	bonos.

Mundi]. *Lábai alatt*: „Minden nap, minden óra mutatja, mily semmik vagyunk.“ [*Omnis dies, omnis hora, quam nihil sumus, ostendit.*]

A ház nyugati oldalán: „Öröm igazságot tenni az igaznak. — Rettegés, a kik álnokságot művelnek.“ [Példab. XX.] Ezen alól még három kevésbé érdekes mondat volt.

Keleti oldalán: „A bíró tisztelte a titokba behatolni s éretten megvizsgálni; ítéletével ne hirtelenkedjék s ne siessen, különben elsietett akarata az igazság mostohájának fog mondatni.“ *Alább*: A bíró kötelessége:

„Meggyőzni a jót, védni az ártatlant.
Pártolni és segíteni a tudatlanokat.
Megfeddeni a bűnösöket, kedvezni a szegényeknek.
Mérsékelni a fősvényeket, megalázni a kevélyeket.
A mivel az igazságnak tartozik, megadni
S a ki igaztalanul bír valamit, birtokából kitenni.“

Tovább: „A bíró ítéletében legyen igazságos,
Beszédében egyenes, tetteiben emberséges,
Igazságszolgáltatásban szilárd,
Ajándék elvételeitől mindenképp tartózkodó.“¹⁾

Mindkét fal közepén: *Kelet* felé egy meztelen szobor, fején e rövid felirat: „Csak a meztelen törvényt.“ [*Legem nudam.*]

Nyugaton: az igazság Istennője szobra pallóssal s mérleggel.

A szögletben: férfi szobor kardosan, a mi a pallós-jogot [*Jus gladii*] ábrázolta; felirata volt: „A ki nem bűnös, nem büntethető.“ [*Qui non est in culpa, non est in poena.*]

A két ajtó közt: „Semmi sem oly jeles és nagyszerű, a mit mérsékelni nem kellene.“ *Alább*: egy csekély jelentőségű mondat.

A senatori ház ajtaja fölél, a kimenő senatoroknak emlékeztetésül a *halál képe* volt festve, kezében kasza, e felirattal: „Minden óra csöndes és csalékony tovább perczenéssel készít el minket a halálra.“²⁾

Innen fölmenve az alsó tanács [*Communitas, Centumviratus*] házába —

Az első ajtó felirata: „Vének gyűlölködése, magán haszonkeresés, ifjú tanács felforgatják a köztársaságot.“³⁾

A számvevők házában [szobáján] e két felirat volt: „Semmi egyebet ne követeljetelek, mint a mi nektek meghagyatik“. „Adjátok meg mindenkinek: a kit tisztelet illet, a tiszteletet, a kit félelem, a félelmet, a kit adó, az adót“.

A község háza ablakai felett. Az *első* ablakon: Ha az élet zivataraival közt valamit boldogságnak mondani lehet, csak azt mondhatjuk boldognak, a ki kunyhójától [*barathrum*] a kedvetlen történeteket bölcsességgel eltávo-

¹⁾ *Judices oportet esse justos in sententiis, In verbis veraces, In actionibus honestos, In exercenda Justitia mites, Ante omnia in accipientibus donis abstinentissimos.* Seneca.

²⁾ *Omnis hora per tacitos et fallentes cursus nos applicat fato.*

³⁾ *Odium senile, privatum commodum, juvenile consilium Rempublicam evertunt.*

lította s a jólét magaslatán igyekezetével magát fentartotta“. A *más részen* levő ablakon: „Jaj, jaj, jaj a földnek, a hol az ur vétekbe merült, az alattvaló pártoskodó, a tisztviselő fősvény s a tanácsos tudatlan és álnok“. 1) A *második* ablakon: „Ez életben nincs semmi boldogság.“ *Harmadikon*: „Nem lehet igaz tudománya annak, a kinek ajaka a vétek megfeddése előtt be van zárva s lakatolva.“ Még van egy csekély becsü második is. A *negyedik* ablakon: „Hogy a köztársaság teste egészséges legyen, le kell róla metszeni minden pestisest.“ A másik kevés értékű.

A falon köröskörül *öt oszlopon* hasonló hosszabb-rövidebb aphoristikus mondatok. A czímereken kívül együtt 61 fölirat... Volt több is — mondja forrásom — de a régiség és a hibából befolyó esővíz miatt egészen olvashatlanná lett a rajtok volt írás.²⁾

A mult századok e tisztos szokását nem helyesen itélné meg az, a ki pusztá külföldi példák útánzásának, egy nagy czél kicsinyes eszközének, vagy fölösleges cziczomának vélné. Meg volt ez más nyugati, főleg germán népeknél is. De nemcsak ez hozta hozzánk, nem is a tanács- és a gyűlésterem díszítése végett, sem nem helyes ok nélkül. Sőt ennek nyomos politikai, lélektani és erkölcsi okai voltak. E feliratok Kolozsvárnak az erdélyi hat százsz kir. várossal politikai összetartozását fejezték ki; lélektani tekintetben mély hatást gyakoroltak a köztisztviselőkre s bizalmat keltettek irántok és a hatóság iránt a népben; erkölcsi szempontból pedig mintegy közfigyelem és nyilvános ellenőrizés alá vetették az előljárók hivataloskodását, fegyelmezték gondolkozásmódjukat és érzületöket, szóval: a jellemnek megadták azt az erőt, mely az embert a jog és igazság határa közt, belső érzését és külselekedeteit a becsület és erény útján megmaradni segítette, sőt erkölcsileg kényszerítette. Akkor az erkölcsi jó és igaz iránti fogékony-ságot és hódolatot a classicus világ jeles mondataival ébresztették fel s erősítették meg: a hatóságok középületekre, j. könyvekbe, magánosok bibliákba és kalendáriumokba irván és metszetvén azokat, sőt az igazság és bölcsesség, harcz és halál képét dísz- és más emlékszobrokra vésették, hogy a nép látva, követésére buzduljon. A régi idők társadalmi élete s egyszerű de tiszta erkölcei igazol-

1) *Vae, Wae, Vae terrae, ubi Dominus vitiosus, subditus seditiosus, officium avarus, et Consiliarius imperitus et malitiosus est.*

2) *Mike Sándor*: Egyveleg című gyűjteménye mult század közepére mutató egyszerű másolatából, összevetve a városi *levéltár* 1650-ki jegyzőkönyvből vett kivonattal, mely az 1606—1624. évi közjegyzőkönyv végén van.

ják ennek czélszerű voltát. Ma törvény, nyilvános gyűlések és a sajtó gyakorolják e befolyást. Amaz úgy megtette hatását régen, mint ezek nem tévesztik el ma. A multnak azok az eszközök voltak jók, a jelennek a maiak. Az idő és Kolozsvár népe szelleme hozta be hajdan az elsőt, élt vele míg czéljára hasznos volt; megszüntette s mást állított helyébe, mikor szükségét látta. Kolozsvár községi és tanácsházától e föliatok észrevétlen eltűnése, a fejlődés és polgárosodás műveinek észrevehetlenségig csöndes haladását igazolja, de igen a változás és javítás szükségességét is. Elfogadni az újat s élni vele, kegyelettel lenni a régi jó iránt egyforma kötelesség.

Kolozsvár polgárainak e korban a miveltség és vagyonosság magas fokán létét mutatja Lintzogh János *Napló*-jának két érdekes része, a hol iskolavégzett fiát a fejedelmi tábla egyik ítélőmesteréhez küldötte törvénygyakorlatra; később megházasítván, apróra elbeszélte: miket adott annak, menyének, hogy folyt le a lakodalom, kik vettek részt benne, mi volt költsége? sat. Az elsőről így ír: „1672. adta János fiát Kendy János ítélőmester ura udvarába, vett neki egy paripát, egy szép pisztolyt, kardot, szablyát, szablyatarsolyt, lódingot szerszámostól, nyeret, féket [*kantárt*], csináltatott egy öltözet köntöst, nyusztfarkkal bélett süveget, szegfűszinü dolmánt, nadrágot, mentét, vén rókabáttal bélettet, eszmát; második esztendőben is e szerint egy egész öltözet köntöst, kék posztó remek dolmánt, mentét, nadrágot, süveget, övet; harmadik esztendőben is a szerint egész öltözet köntöst. Ismét csináltatott egy veres skárlát mentét, dolmánt, nadrágot, a mentét rókamállal béllelve; vett egy nyusztot 9 frttal, egy skárlát süveget, adott egy karmazsin szablyatarsolyt lódinggal együtt, szkofiummal varrottat; ismét csináltatott neki egy zsinor övet, mely negyedfél nittra [?] selyemből van, a gombkötővel ezüsttel megtekertette. 1675-n is csináltatott egy remek nadrágot. Három esztendeig lakván uránál, s gyakran jövéen haza, mindenkor hol 3, hol 2, hol 1 forintot adott s eszmával tartotta.“¹⁾ A másodikat így hagyta emlékezetben: „Meg is házasítá János fiát — ugymond — s írásba tette, hogy mit költött rá és ajándékokra mit adott, azért, hogy majd Ferkőnek, a kisebbnek is annyit

¹⁾ *Lintzogh J. Életirása.* sat. 47—48 ll.

adjon. Adott neki, hogy a mátkájának adja, egy szép gyémántos, rubintos gyűrűt, nem kevés érőt; ismét a mátkájának pünköszt napra egy karmazsin eszmat; vett egy mentének való angliai posztót, melynek ára 12 frt 45 p., hozzá rókamál béllést 20 forinttal, ezüst gombokat csináltatott hozzá 8 nehezék ezüstműl, a mentéhez vett 3 lat galont [?] 160 p., latját 2 frt 80 p., vett egy karmazsin testszinű övet 20 frttal, ismét 8 frt áru patyolatot, ezekhez szkó-fiumot, selymet, mely tett frt. — — ¹⁾ A mente béllésnek [*egy nem lévén elég*] ismét két rókamált 2 forint 80 p., ismét 3 macskamálát, ismét rókaláb táblákat. Jó itélettel felkerült a mente: szöcsnek, szabónak való fizetéssel, hozzávalókkal 34 frtba. Ismét vett egy varró-ládát, ahoz egy tükört, arra csináltatott zárt, az asztalosnak a ládáért 1 frt 58 p., a tükörért 12 p. asztalosnak — frt,²⁾ adott selyem kamukát, felső felére vett arany prémet a kerületére, a varró-láda került 2 frt 60 p. Adott a varró-ládába, hogy a mátkájának küldje, két tallért, egy fél pogány tallért, másfél forintos pénzt, egy forint áru költő pénzt, egy ezüst mell-fűzöt, 1 ollócskát, egyéb darabot is; keszkenőket, melyeket az ifju vendégeknek varratott; adtak attól az ifju vendégek 8 tallért, melyeket neki kezébe adott . . . Gazdag lakodalmat csináltatott — írja tovább — az elkelt bor annyi s oly drága volt, hogy 200 frtot árulhatott volna belőle; [fü] szert 6 frt árut fizetett; hegedűsöknek 4 frt 50 p., Bolánének 4 frt, külön a szakácsnak 1 frt, tálhordónének 2 f., a hivogató asszonyoknak 2 f. 20 p., a hivogató leányoknak 1 f. 20 p. a két vőfélynék varratott 2 keszkenőt 1 frt 80 p., a főző kandérokért fizetett 2 f., egyéb rendű szolgálknak imide-amoda sokat fizetett. Házasság után fiát feleségestől házá-nál, költségén, asztalánál tartotta, ruházta; mivelletett számukra Brédfőben egy hold szöllőt, fizetett a vincellérnek 20 f., de nem termett semmi. Gábor deákné ajándékozott neki Fenesen 3 fertály szöllőt, ezért is a vincellért fizette . . .³⁾

E leírás a XVII-ik századbéli erdélyi polgári lakodalmak igen érdekes rajzát tárja elénk, az akkori társadalmi szokások szép részleteivel s figyelemlekkötő vonásaival. Tiszteletre bir az öröm-

¹⁾ Az eredetiben hézag van.

²⁾ Az eredetiben is hézag van, de hátrább az összes árt megírja.

³⁾ *Lintsegh J.* Életírása. 49—51. ll.

apának fia és menyé iránt mindenre kiterjedő gyöngéd figyelme, csaknem bámulatunkat kelti fel egy egyszerű polgári háznál az öltözeti, asztaltartási s általában a vagyoni bőség, izlés és választékosság. Olvasva e leírást — bár ma ily alkalmakra annyi kiadás csak igen ritkán fordítottatik — visszaképzelve magunkat amaz időkbe, gyönyörködünk a múlt e szép emlékében s ma is életben levő menyegzői magyar ünnepélyeink formáit és előképét már a Lintzegrh János fia menyegzőjében bizonyos benső öröm érzetével találjuk föl.

Zárja be e fejezetet az újévi ajándékok [*strenna, strena*] érdekes és változatos sora, a mivel Kolozsvár városa fejedelmének s udvara népének, a kancelláron kezdve a konyhacselédig oly igen bőkezűleg kedveskedett. Szeretet és rokonszenv műve volt-e ez a Rákóczi-ház iránt, mely bizonyos fénykörrel — a legnagyobb szerencsétlenségek, sőt a fejedelemnek személyes botlásai és hibás tettei után is — kétségtelenül birt, s a mi részint a magyar népben meglevő királyias érzületben gyökerezett, részint természetes érdekkölcsönöség volt realis alapja: a nép t. i. elvitte ajándékait, de elé is terjesztette sérelmeit, a mikre orvoslást kért, valamint kedvezmények iránti kérelmét is, a miket rendesen meg is nyert? vagy tán az udvarok és kor szelleme volt ilyen? határozottan itélni róla nem lehet. Ezek többje, tán mindenike együtt lehetett az ok, de bizonyos, hogy a régi patriárkai világ gyönyörű maradványa volt, ezen, a nép és fejedelem közt létező, létezni kellő atyai és gyermeki viszonynak ily gyöngéd kifejezése. Az 1666—1694-ki közjegyzőkönyv elején néhány egész lap van az 1651-től 1656-ig adott újévi ajándékoknak szentelve.¹⁾ 1657-re már csak a fejede-

¹⁾ „1651. Neckel György bírósága alatt — így kezdődik a jegyzés — újévi ajándékba kegyelmes Urunknak ő Ngának adtunk egy kívül-belől aranyozott mesterremek kupát, kegyelmes Asszonyunknak egy öreg aranyos kupát, Rákóczi Ferencznek [*a fejedelem fiának*] egy fedeles arany kupát — a városét, Kemény Jánosnak, ő Ngának egy kívül belől aranyos fedeles kupát — a városét, Sulyok Istvánnak egy kívül aranyos kupát, Bethlen Ferencznek hasonlót, Huszár Mátyásnak egy fedeles aranyos kupát — a városét, udvarnok ő kegyelmének jun. 22. — mivel újévkor beteg volt — egy fedeles kupát, a secretariusnak és Gilányi úrnak egy-egy fejér csikos szőnyeget, egyik 13, a másik 14 forintos volt, Sáfár Péternek egy veres szőnyeget, 9 frtost. Febr. 9. hozatott a bíró ötödfél sing lazurt, singét 4 f. s magával vitte az országgyűlésre, ha szükség lesz rá, viszen egy veres

lomnek és fiának ugyszintén a fejedelemasszonynak átadott újévi ajándékok vannak beírva. 1660-ra csak Ali basának van beírva

kis szőnyeget is, ára 9 frt. Székely István lovászmesternek vett egy nadrágnak való lazurt, másfél singet, singe 5 frt, máskor ismét ugyanannak másfél sing fajlandis posztót 7 frt 80 pénzen; márcz. 10. hozattak a fejedelem parancsára kék fajlandist $4\frac{3}{4}$ ölet, veres fajlandist 25-öt, veres londist $23\frac{1}{4}$ ölet, a fajlandist tudván 3 f. 15 pénzbe, a londist 2 f. együtt 24 f. 80 p.; megint 2 vég londist, megint egy vég köz londist, $15\frac{3}{4}$ öl kék fajlandist, jun. 17. egy vég köz londist, $24\frac{1}{2}$ ölet, singét 2 frt, együtt 49 f., megint $23\frac{1}{4}$ öl köz londist, ölet 2 f. teszen 46 f. 50 p., 2 darab köz londist, 42 singet, singét 2 f. teszen 84 frtot; nov. 13. egy basának egy kívül-belől aranyos kupát, 3 márka, 2 nehez. tesz. 85 f. 16 p. 1652. jan. 6. Tököli János bírósága alatt a fejedelemnek, főrendeknek és udvarnokoknak = udvari szolgáltnak, [*Aulac familiares*] strenna gyanánt a következő ajándékok adtak: Urunknak egy mesterremek kupát, kívül-belől aranyozottat, volt 5 márka, 14 nehezék — a városé, Asszonyunknak egy öreg lábas, fedeles, kívül-belől aranyos poharat, mely 4 márka, 7 nehezék — a városé, Rákóczi Ferenc ö Ngának egy körös-körül aranyos poharat, mely 2 márka, 27 nehezék, febr. 14. ismét másikat, kívül aranyost, 2 márka, 25 neh., aug. 9. ismét egy kívül aranyos poharat, 2 márka 16 nehezék, hogy a fenesi szöllő dolgából szolgáljon; gyaráját tudva 28 frtba, tesz 65 f. 33 p., Sulyok Istvánnak a város poharát, 1 márka, 43 nehezék; Bethlen Ferencznek febr. 10. egy kívül aranyos poharat, 2 márka, 14 nehezék, febr. 14. Huszár Mátyásnak, a gyalog kapitánynak, egy kívül aranyos poharat, 1 márka, 35 nehezék. Vettek még két poharat s magukkal vitték a fejevári országgyűlésre, ha nem lesz rá szükség, haza hozzák; secretariusnak egy fejéres csókás szőnyeget, ára 14 frt. Pap Andrásnak jan. 6. egy veres szőnyeget, 9 frt, szállásosztóknak egy nadrágnak való lazur posztót, másfél singet, singe 4 frt. Sáfár Istvánnak, a konyhamesternek egy szőnyeget, 9 frt, a főszakácsnak egy nadrágnak való lazurt. másfél singet, singe 4 f., a konyhán levő két sáfárnak két eszmát. 1653. jan. 1. Urunk ö Nagyságának egy mesterremek kupát, súlya 5 márka, 14 nehezék, kívül-belől aranyos, az ekléziától hozták; Asszonyunk ö Ngának kívül-belől aranyos kupát, 3 márka, 37 nehez., ifju Urunk számára fedeles, lábas, kívül-belől aranyos kupát, 2 márka 43 nehezék, Kemény Boldizsárnak kívül-belől aranyos kupát, 1 márka, 44 nehez. Bethlen Ferencznek szintén, súlya 3 m., gyalog kapitánynak kívül aranyos kupát, 1 márka, 36 nehezék, márcz. 19. két nyári keztyűt, ára 11 frt, egyiket Haller Gábornak, másikat Lázár Györgynek, a praefectusnak; jan. 12. egy veres skárlát szőnyeget, ára 18 frt., procuratornak Fejérváratt 2 tall. = 3 frt 60 p. Sáfár István konyhamesternek másfél sing lazur posztót, 6 frt. 1654. szintén így adtak újévi ajándékot a fejedelmen kezdve le a lovászmesterig. A kupák közül egy mesterremek, merő aranyos volt, ára 178 frt 12 p., két fedeles pohár szintén merő aranyos 259 frt 51 p.,

egy harmadfél gyrás pohár . . .¹⁾ Itt vége szakad az újévi gyöngéd megemlékezéseknek. Ezután egy siralmas korszak következett Kolozsvárra, a fejedelemre és országra: szerencsétlenség és egymást érő csapások hosszú sora, végre családi bukás és nemzeti leveretés. S mindez egy nagy czélu, de rosszul tervezett s ezért el is vesztett hadjárat következtében, mely Erdélynek szívébe hozta kelet barbár népeit, s a csak imént megszilárdult fejedelmi széket megrendítve, az országot földig alázva, az érette egymással versengő két szomszéd nagyhatalom erőtelen zsákmányává tette.

II. Rákóczi György uralkodása Kolozsvárra nézve politikai és társadalmi tekintetben folytonos megaláztatás, romlás és gyász korszaka volt. Külpolitikájában egymást érő szerencsétlenségeiért kárpótlást — ugylátszik — a belügyekben s főleg saját egyháza megerősítésében keresett. A r. katolikusok terjedésének hatalma egész súlyával s alku nem ismerő szigorral állott útjába. Az unitáriusok hitfelekezetének gyöngülése, az emberirtó, országdúló török- és tatárháborúk, térítés és önkéntes átállások, közhivatalokban, felső és alsó tanácsban a politikai hatalomnak unitárius és reformált hitvallásuk közt egyenlő megosztása által erős és sikeres folyamatban volt. Ellenben a fejedelem hatalma és hitbuzgó atyjától és anyjától örökölt vallásossága a kolozsvári reformált egyház iránt nagy szolgálatokban nyilvánult; azt számban és vagyoniilag erősebbé tette, tagjainak a közügyekbe nagyobb befolyást adott, a papság és tanári kar jövedelmét nevelte, a farkas-utczai főiskola alatta végleg megalapult, s az ifjúságot jeles tanárok készítették elő a jövő számára . . . Oly érdemek, melyek hálára méltók, emlékezetét a reformált egyház kebelében fentartják, a Kolozsvárt alatta ért sok szerencsétlenségért őt

---

poharat adtak Dániel Istvánnak, Kemény Boldizsárnak, Balogh Lászlónak. Nevezetes, hogy ez évben Kornis Ferencz leánya lakadalmára is adott a tanács egy fejr csókás szőnyeget, ára 12 frt volt. 1655-re is összeszerezték különböző helyekről és tulajdonosoktól a szükséges kupákat, poharakat, posztókat, szőnyegeket, sat. s elvitték Fejérvárra és ott kiosztották. Akik újonnan kaptak ajándékot: a praefectus, Bartsai Ákos, a directorok, Serédi és leánya a lakodalmára. 1656. szintén beszerezték, de csak a fejedelem, a fejedelemasszony, az ifju fejedelem és Pap András vannak bejegyezve, mint olyak, a kiknek át is adták.

²⁾ A fennemlitett községi j. könyv *eredetijéből*.

terhelő ítélet súlyát s a másik két hitfelekezet sebeinek sajkását enyhítik. A jog nem veszett el, csak másra szállott. A fejedelmi jótétemény forrása nem száradt ki, csak más egyház életfáját termékenyítette. A vallás jótékony hatása nem szűnt meg, csak más alakban lett a nemzeti életerő gyarapodásának eszköze. Kolozsvárnak magyar nemzeti és közmivelődési szempontból nincs oka bánni a reformált hitfelekezet megerősödését.

XXVII. FEJEZET.

RHÉDEI FERENCZ FEJEDELEMSÉGE.

— 1657—1658. —

Rhédei Ferenczet a II Rákóczi György ellen, oláh és lengyelországi hadjárataiért haragra gerjedt, s őt azonnal letétetni parancsoló török szultán hatalom-szavára választotta az ország az 1657. octob. 12—nov. 3-ki gyulafejérvári országgyűlésen erdélyi fejedelemmé, előre megállapított föltételek mellett; de föl nem eskette, az ország sem tett neki esküt, sőt arra kötelezte, hogy a mig Rákóczi fejedelem ügye függőben lesz, a föltételek értelmében igazgassa az országot, s mikor az kivánni fogja, azokra esküjét tegye le. Az ország kifejezett akarata s kívánsága az volt, hogy ha a lemondott fejedelem a portát megengesztelheti, legyen joga székét ismét elfoglalni, s Rhédei tartozzék átengedni.¹⁾ A szultán megerősítette és Athnamét küldött Rhédeinek.²⁾ Rákóczi megtette lépéseit a megengesztelés iránt, megkísérlette I. Lipót római császárt megnyerni, de fogamat nélkül. Erre megbánva lemondását: pártot s hadat szervezett, akadályokat gördítve Rhédei útjába, főleg a várak átadásánál, s gyalui kastélyába vonult vissza. Rhédei ez akadályok elhárítása végett 1658. jan. 9-kére Medgyesre országgyűlést hirdetett, mely irt Rákóczinak: „kedvezzen a hazának, s mintán a portát megengesztelni nem bírja, hittel való maga lekötelezettségének tegyen eleget, s a fejedelem-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Articuli Dietales* című törvénygyűjt. III. k. 153—154. ll.

²⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár.* Szalárdi sat. 316. l.

ségnek hagyjon békét.“ De nem lett foganata. Már néhány nap óta tanácskoztak a kk. és rr. az ország helyzetéről, midőn II. Rákóczi György hajdu és más feles hadaival a város alá ért, s azt jan. 22. ostrom alá vette. Az országgyűlés nevében a fejedelem az urakkal kiment eléje, becsülettel fogadták s a városba bevitték,¹⁾ tanácskozni s alkudozni kezdettek. A székelység és főurak II. Rákóczi György mellett nyilatkoztak. Rhédei kényszerhelyzetét látva lemondott, s Rákóczi jan. 24. egy napos országgyűlése megtartásával az uralkodást ismét megkezdette.²⁾

Rhédei Ferencz rövid fejedelemségének nem maradt nyoma Kolozsvár történetében.

XXVIII. FEJEZET.

BARTSAI ÁKOS ÉS II. RÁKÓCZI GYÖRGY

EGYÜTT URALKODÁSUK.

— 1658—1660. —

Bartsai Ákost 1658. sept. 14. Musztafa basa, török nagyvezér nevezte ki fejedelemmé,³⁾ az octob. 4-kére egybehívott segesvári országgyűlés ugyanannak parancsára octob. 5. megválasztotta, s minthogy az Athname és fejedelmi jelvények is már itt voltak, a fejedelmi föltételekre megesküdt.⁴⁾ A Maros-Vásárhelyen nov. 6. tartott országgyűlés a megválasztást, helyeslőleg, a fejedelmi föltételekkel együtt az 1-ső, letett esküjét a 9-ik, az ország hódolati hittételét a 2-ik t.-czikkbe igtatta, utóbbira nézve fentartván, hogy ha II. Rákóczi György a portánál kegyelmet nyerhet, hívségére az országnak visszatérni legyen szabad, ha addig ellene semmi ellenségeskedést nem mutat s nem gátolja a portához való engedelmisségben.⁵⁾ A megengesztelés nem sikerülvén, Lipót császár-és királytól is — a kihez segélyért folyamodott — csak némi biz-

¹⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár.* 544. 351. II.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diet. sat. III. k. 165—170. II.*

³⁾ *Szilágyi S. Erdély Tört. II. 275. 1. Újabb Nemzeti Könyvt. Szalárdi sat. 406. I.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diet. III. 179. I.*

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diet. III. 177—194. II.*

tatás érkezvén: 1) Rákóczi Bartsaival és az ország kk-val és rr-vel kiegyezett: „jóságait biztosította, szabadságában hagyták, hogy ott lakják, a hol tetszik, ha pedig a törököt megengeszteli, megígérték, hogy fejedelmökül ismét visszafogadják.“ 2) Ezt az 1659. febr. 26-ki beszterczei országgyűlés is helybenhagyván: Rákóczi ápr. 1. a fejedelmi székről lemondott, a magyarországi részeket Váráddal együtt átadta, 3) s e nap óta Bartsai egyedül volt Erdély fejedelme. II. Rákóczi magyarországi birtokaira vonult vissza. A május 24 — jun. 15-ki szászsebesi országgyűlés azonban a porta parancsára, de Bartsai sugalmazásai következtében a 11., 19., 23. és 26. t.-cikkekben 4) II. Rákóczi Gy. személye, anyja, hitvese, fia és hívei ellen oly végzéseket hozott, melyek méltóságát s önéreztét mélyen bántották. Ennek megtorlása végett hadi erejét gyorsan összegyűjtve, Erdélybe sietett, s a mint Tordához ért, a fejedelemnek a Keresztesmezőn táborozó serege élőle Déva felé huzódott vissza, ő maga török segélyért az országból kimenve, Temesvár felé tartott. II. Rákóczi az ország fejedelemlétét látva, a bécsi udvartól is már a zsoldos gyűjtés iránt elnéző válasza levén: sept. 24-kére Maros-Vásárhelyre országgyűlést hívott össze, hol a székelység heves kívánatára fejedelmi székébe visszahelyeztetett, ő az ország, s ez az ő hűségére fölesküdt, s az I. t.-cikkekben, mindazon törvények és végzések, melyek Erdélyből kimenetele óta keltek, melyekkel maga, vagy szerelmesének méltósága, ugy szolgálainak s híveinek érzülete és állapotja megbántatott vagy károsított, megsemmisítették s érvényteleneknek mondattak ki, a fejedelemnek s híveinek akár kinél levő jóságai tetteleg visszaadattak, s minden efféle adományok, levelek, biztosítások és tilalmak erőtlenségnek, törvényteleneknek és haszontalanoknak nyilvánítottak. 5)

Ismét két fejedelme volt Erdélynek: II. Rákóczy György az ország birtokában, Bartsai azon kívül, külső segélyért bujdosóva, nov. elejéig, mikor az Szeydi Ahmet budai basa vezérlete alatt

1) Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 279. l.

2) II. Rákóczi Gy. kiadja gr. Bethlen I. N.-Enyed. 1829. 101. l.

3) Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 280. l.

4) Orsz. levélt. erd. oszt. sat. III. k. 223—25., 230. 234—235. II.

5) Orsz. levélt. erd. oszt. sat. III. k. 241. l.

megérkezett, s II. Rákóczit 1660. május 22-n Kolozsvár közelében legyőzván: ott kapott sebében jun. 6. történt halála harmadszori fejedelemségének véget vetett s Erdély ismét egyedül Bartsaira maradt, addig, míg nyugati kulcsa, Várad, azon évi aug. 27. a törököktől bevéve, az országtól elszakasztatott. ¹⁾ Látván Erdély, hogy végvárai elvesztésével, határa mind szűkebbre szorul, fejedelme az országgyűléseken csak hadi sereget rovat ki a török számára, s maga és testvérei a Rákóczi-pártiakat, főként a székelyeket üldözi: egy, Háromszéken, Maksán, sept. 18. tartott gyűlésből a Magyarországon tartózkodó Kemény Jánostól kértek tanácsot az iránt: mit tevék legyenek? ²⁾ Ez válaszolt, a gyűlés újból irt, s ő nov. 21. Rákóczi-pártiakból szervezett hadával Erdélybe ment, Görgényt, a hová Bartsai fejedelem be volt zárkozva, ostrom alá fogta, Bánffi Dénes közbenjárására decz. 11. Görgény-Szent-Imrén értekeztek, decz. 24-kére, mindketten külön, Szász-Régenbe országgyűlést hívtak egybe azon ígérettel, hogy a mit az végez, megnyugosznak rajta. E felett a fejedelem írásban jelentette ki, hogy ha az ország más alatt remélné boldogabb megmaradását, kész a fejedelemségről lemondani s másnak engedni át. Az 1660. decz. 24-től 1661. jan. 12-kig tartott országgyűlés jan. 1-n Kemény Jánost — a mint a törvény szól — „fegyver és egyéb tekintetben való félelem nélkül mindenek szabados megegyezett szavazatával, egész országnul, három nemzetül fejedelmévé választván“ ³⁾ — e nap lett Bartsai uralkodásának vége.

Oly erőszakolt, belviszontagságokkal és külválsággal annyira teljes, rövid és szaggatott volt e fejedelem uralkodása, hogy sem az országos közdolgoakra nagyobb mérvben hatni, sem a községek életében iránytadó és gyarapító befolyást gyakorolni alkalma nem lehetett. Kolozsvárt illetőleg is csak egy-két ténye van megőrizve a köz emlékekben, a mi történelmi értékkel bir, u. m. néhány intézkedése, a mi a város politikai és polgári életére hasznos volt. Az első egyike Kolozsvár birájához 1659. jul. 3. intézett rendelete. „Mivel Rákóczi fejedelem azt állítja, hogy nem alatta következett be a haza romlása, hanem ő t. i. — Bartsai fejedelem — alatt,

¹⁾ *Újabb N. Könyvt.* Szalárdi sat. 569. l.

²⁾ *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 290. l.

³⁾ *Orsz. levélt.* sat. III.k. 276—77. 296. ll. *Szilágyi S.* Erd. Tört. II. k. 393. l.

hogy e méltatlan vád a keresztény fejedelmek előtt is tudva legyen: benn a várban, hostátokban, a város faluiban és a részjóságokban czirkáltassa fel, s hitre irassa össze hol? kik maradtak és veszték el idős Rákóczi György halála után a moldvai és havasalföldi hadjáratokban? a lengyelországi hadakozás alkalmával? az elmúlt esztendőben is az idegen ellenségek bejövetelekor, mennyi szám vitetett rabságra — férfiak, asszonyok, gyermekek? s fegyver miatt hányan pusztultak el . . . ? Ki volt akkor a fejedelem? s mindezekről készíttessen *Registrumot.*“¹⁾ Ilyen egy azon évi jul. 6-ki levele is ugyan a kolozsvári bíróhoz az ottani r. katolikusok ügyében. „Elébe járult — írja a fejedelem — Pater Ferencz jezsuita pap, s jelenté, hogy Szászsebesben léte alatt collegája Kolozsvárratt processiot akarván járni: a bíró és tanács nem engedte meg, sőt hivatalukhoz tartozó egyéb czeremoniájok gyakorlásától eltiltotta, s 15 nap alatt a városról eltávozásukat rendelte. Kérte azért a fejedelmet, hogy mivel [*Monostoron*] lakhelyök igen megromlott, a jövő gyűlésig városában szenvedné el. Pater Ferencz kötelezi magát, — mondja a fejedelem — hogy semminemü superstitiokat, processio járásokat, kereszt, zászló emeléseket nem celebrálnak. . . . Intette azért a bírót és tanácsot kegyelmesen, hogy ő kegyelmeiket is, mint más atyánkfiait városában ne neheztelje elszenvedni . . .“²⁾ Mi lett eredménye mindkét rendeletnek? adatokat róla nem találtam. . . . A város javára volt a pénzváltás és pénzverés joga fentartása, pénzek ma is vannak fenn 1659-ről és 1660-ról C. [OLOS] V. [AR] fölrással.³⁾

A város javát czélozta az, hogy Bartsai fejedelem a Báthori Zsigmond 1598-ik évi kiváltságleveléhez⁴⁾ hasonló kedvezményt adott Kolozsvár város polgárainak: „hogy ők bár honnan behozandó áruikért csak Kolozsmonostoron fizessenek 30-adot, lovaikért pedig, melyeken portéka és áruvásárlás végett pénzeiket külföldre szokták kivinni, ne fizessenek.“⁵⁾ Ezen kívül a városban lakó residentiás mezei és udvari katonák, kik ősi jogon vagy nejeik után

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. III. 449. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 451. sz.

³⁾ *Érdi János.* Erdély Érmei. 98. 102. II.

⁴⁾ L. OKLEVÉLT. 75. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 24. sz.

házakat bírnak, nem akarván az adózásban és közterhekben részt venni, a bíró és tanács orvoslásért a fejedelemhez folyamodott. Ez a város polgári szervezetének éppen tartása végett 1659. márcz. 22. Beszterczén kelt parancslevelében szigoruan meghagyta, kebelében lakó minden mezei és udvari residentiás katonáknak, a kik ott akár ősi jogon, akár feleségeik jogán házakat bírnak, s a kik bérben laknak is: „tartsák magukat ők és házuk népe a város kiváltságaihoz, s mind adózásban, mind egyéb közterhek viselésében kövessék a régi szokást és rendtartást, az ellen ne rugdalóznak, sőt ha valami ellenkezés azon katonák és városi rendek közt támad is, a város határai közt keletkező minden ügyben, maguk a katonák és házuk népe is tartsák magukat a város birái és azok ítélete alá.“¹⁾ Ugyanazon évi febr. 4. Déézsen kelt adománylevelében Kolozsvárnak b.-szolnokvármegyei Hagymás nevű egész faluját, melyet előbb a szamosújvári várhoz, később a fejedelem lónai udvarához csatolt, de a mely korábbi fejedelmi adománynál fogva Kolozsvárt illette — azért, hogy a midőn a múlt évben az iszonytató török, tatár, mindkét oláhországi és kozák nemzet, illetőleg a Köprüli Mehmet basa török fővezér és szövetségesei jelenlétében, a kormányzó fejétől egészen megfosztott Erdélyországot és hozzákapcsolt magyarországi részeket fegyverrel és tüzzel elnyomva lángban állani — még akkor mint magán ember — könnyező szemmel látta volna: Vargyasi Dániel Ferencz, udvarhelyszéki főkirálybíró és fejedelmi táblai ülnök, az összes székelység nevében és képében, fegyver és láng között az égő édes hazáért és békéjéért vele a Jenő várát ostromló fővezérhez ment, s ott annak megnyerésében vele hűségesen törekedett, s az isteni gondviselés hozzájárultával, a fővezér kegyessége is felé hajolván, békét szereztek és nyertek, s ő a fejedelemségre rendeltetett: ez egész idő alatti hűséges szolgálataiért nevezett hívének s nejének, Béli Juditnak és mindkét nemű örököseinek adta és adományozta 1500 m. frtban, oly módon, hogy azt a fejedelem és utódai csak ez összeg lefizetése mellett válthassák vissza.²⁾ Az adományosok e birtokba igtatásakor, annak 16-od napján, Kolozsvár város birája és közönsége nevében ellene mondott Auner Gáspár főbíró és a

¹⁾ OKLEVÉLT. CLI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CLV. sz.

két jószágigazgató; de az ügy további folyamáról nincsenek adatok . . . Mélyebb s maradandóbb nyomot hagyott hátra a fejedelem azon nagy alapítványa, a mit a kolozsvári ev. reformált egyház és főiskola javára tett; a mi által azok jövő nagysága megalapítására áldásosan folyt be. Az első 1659. jun. 27. kelt a déézi sókamarai hivatalnál. A fejedelem okadatolása egyházi férfi közbenjárására mutat. „Sokan igyekeznek — úgy mond — az élet azon számos viszontagságai közt, melyekkel küzd az emberi gyarlóság, maguknak a halhatatlanság emlékét megnyerni jeles tettek által, mellőzve a legszükségesebbeket — az Isten és egyház iránti kegyes buzgalmat — romlandó alapokra építve s mulandó dolgok után futva, miknek következménye meghiusult munka és haláluk után örök kín; de neki, a kit Isten kegyelme a veszélyben levő, s annyi sanyargatás közt csaknem haldokló Erdélyország fejévé tett, egészen más a gondolkozás módja. Mások példájától oktattva, főleg pedig a Szentlélek sugallata által fölvilágosítva, a hazának szentelt s őt egészen elfoglaló munkái közt, halála utánra amaz egyetlen megmaradandó kincsre vágyik, s arra törekszik, hogy azon egyháznak, mely őt közepes sorsából a fejedelmi méltóság magaslatára emelte, hív sáfára legyen, nem nagyravágyásból, a mi soha sem vezette — mert lelke kárával az embereknek tetszeni soha nem igyekezett — hanem egyedül Istenért, a kiben van reménye és segítsége. Ezért is, minthogy Erdélyországnak békéje végre helyre állott, addig is, míg fejedelmi bővebb nagylelkűsége bebizonyítására az alkalom eljön, a végre, hogy a kolozsvári igaz reformált egyház ennek némi előizét érezze: mostantól fogva minden következő időkre ad és ajándékoz számára a kolozsi sóbányából 400, a széki-, tordai- és déézsiből ugyan annyit, együtt 1600 frtot, oly módon, hogy azt az ottani kamaratisztek, mostaniak és jövődöbeliek, a kolozsvári egyháznak minden évben hiány nélkül kiszolgáltassák; melyből az iskola főigazgatója [*rector primarius*] évenként 100 frtot a maga, 200 frt ott tanuló tíz ifju tartására fordítson, a megmaradó rész azon egyház pártfogói rendelkezésére hagyatván. A fejedelem kötelezi mind magát — a ki szíve igaz és őszinte ösztönéből teszi ez adományt — mind összes utódait, Erdély törvényes fejedelmeit, sőt azért őket Isten és lelkiismeretök előtt hittel teszi felelőssé: fejedelmi székök úgy legyenek állandó a földön, Isten irgalmát haláluk után úgy nyerjék meg, a

mint ez adományt megtartják és végrehajtják. Ha pedig lesznek olyak — a mit nem hiszen — a kik végtelen fáradságainak e csekély gyümölcsét egyházától irigylik, kívánja, hogy inkább Isten igazságát, mint irgalmát nyerjék meg, s a CIX-ik zsoltár átka ¹⁾ fogja meg őket . . .“ Ez adománylevél Sárpataki Márton ítélőmester aláírása és igazítása szerint az 1664. jul. 26. a keczei táborban tartott országgyűlésen kihirdettetett és minden részeiben helybenhagyatott. Az adománylevél külső oldalán I. Apafi Mihály fejedelem azon évi jan. 14. kelt ez intézkedése volt olvasható; „Adjuk pénzüd meg, nem sóval.“ Ennek következtében a fejedelem ugyane nap kelt levelében a kolozsvári igaz reformált egyház kérelmére megerősítette Bartsai fejedelem fennebbi sóadományát, melyet a nevezett kamarák eddig sóul adtak meg; de az egyház holmi akadályt látván benne, jövőben pénzüd kérte megadatni, s Alvinczi Istvánnak, az erdélyi sókamarák főfelügyelőjének, ispánainak és számadó tiszteinek s minden más érdekelteknek komolyan megparancsolta, hogy a kolozsvári igaz [*orthodox*] eklézsia embereitől e levelével megtaláltatván, azon 1600 firt összeget, ezután évenként, nem sóul, mint ezelőtt, hanem készpénzben, minden tétovázás nélkül, az arról kelt eredeti adománylevél szerint azon egyház szükségére kiadni és adatni el ne mulassák, a mi számadásaikban e megerősítő levél értelmében el fog fogadtatni.“ ²⁾ Egy másik alapítványa 1661. május 15. — meggyilkoltatása előtt — Görgényvárában kelt. Ebben, a mint Fejértói György, a görgény-szentimrei pap és Beszerményi István bizonyítják: „a fejedelem előttük az ő vallásukon levő kolozsvári iskolához, collegiumhoz, istenes indulatjából ötszáz aranyat hagyott végrendeletileg, s kifizetését feleségének, Bánffi Ágnesnek kötötte lelkére a bizonyítók előtt.“ ³⁾ . . . Mint ez időkorhoz tartozót, megemlítem Lorántffi Zsuzsánna özvegy fejedelemné ezer forintot meghaladó azon adományát, mely a férje és fia temetésére használt s magánosoknak eladott bársonyok árából gyűlt be, s melyet 1659. jan. 9. Sáros-Patakon kelt s Csulai reformált hitvallásu püspökhöz intézett levelében a kolozsvári collegiumnak hagyott azért: „hogy a fejevári collegium elpusz-

¹⁾ Dániel király könyörgése Doeg, Krisztusé Judás ellen.

²⁾ OKLEVÉLT. CLIV. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CLXX. sz.

tulván, a míg újra felépül, kamatját adják jó reménységű ifjaknak. Apáczai János úr immár elkezdette azt — jegyzi meg a fejedelem asszony — tartassanak az ő ezer forintján is jó indulatu alumnusok.“¹⁾

Bartsai fejedelmet a politikában az alkalomszerűség és alkalmazkodás [*opportunitas*], egyházi dolgokban vallásosság jellemzi. Ő a Bethlen Gábor és a két Rákóczi vallásos hagyományainak fentartója volt. Azon sóbányákból, melyeket az unitáriusok nagy összeg kölcsönben birtak, s belőle a költséges műveltetés miatt csak igen csekély hasznot vettek: Bartsai egy tekintélyes és semmi költséggel nem járó összeggel ajándékozta meg a kolozsvári ref. egyházat és főtanodát. Jellemző — és ez a papság érdeme — hogy míg más téren nem jutott ideje tevésre és adakozásra, itt oly nagy következményű tényben nyilvánult vallásos érzülete. Ha a mult elfeledhető lenne is, a kolozsvári főtanoda és egyház által a magyar állam kincstárából a mult kárpótlásául nem rég kiúttalt kamarai jótétemény [*cameraticum beneficium*] fel kell, hogy újítsa a reformált hitvallásuakban a hála érzelmét azon fejedelem iránt, a ki a nagy műhöz az alapot kétszáz év előtt a sors és élet ostromlásai közt ép oly nemes önelhatározással, mint bölcsen meggondolva letette.

XXIX. FEJEZET.

KEMÉNY JÁNOS ÉS I. APÁFI MIHÁLY

TÁRS-FEJEDELEMSÉGE.

— 1661—1662 —

Kemény János 1661. jan. 1. választatott fejedelemmé.¹⁾ A megválasztatás okai az 1. t.-czikkbe vannak igtatva, a föltételek, a másodikba,²⁾ a 3-ikba a fejedelem esküformája, 4-ikbe a kk. és rr.-ké.³⁾ Bartsai jogairól jan. 6. mondott le írásban, megtartását hitttel ígérte,⁴⁾ iránta való kötelességei alól mindenkit fölmentett,⁵⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. CLIII. sz.

²⁾ L. Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 293. l.

³⁾ Erd. Orsz. gy. Emlékek XII. k. 473—479. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. gy. Emlékek XII. k. 473. l.

Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 293. l.

⁵⁾ Újabb Nemzeti Könyvt. Szalárdi sat. 599. l.

Erd. Orsz. gy. Emlékek XII. k. 473. l.

egy levelében Kemény Jánost fejedelmének ismerte el s magát ügye előmozdítására kötelezte.¹⁾ Midőn Kemény, megválasztatását a portával — ajándék kíséretében s szolgálatát ajánlva — tudatta, követe hidegen fogadtatott, s megerősítése oly föltételekhez köttetett, a mik elfogadhatók nem voltak. A fejedelem csak időnyerés végett folytatta újabb követe s levele által érintkezését, de már el volt határozva a bécsi udvartól kérni fegyveres segílyt, mit az április 23-kára Beszterezére egybehívott országgyűléssel is tudatott s az ország védelmére szükséges adó és katonaság adása iránt intézkedett.²⁾ Ez alatt portai követei visszaérkeztek, Ali basa azon parancsával, hogy a fejedelemségről mondjon le; a basa Erdélyhez azon parancsot küldötte, hogy válaszszon más fejedelmet s az személyesen vigye be a portára az adót és hátralék sarcot.³⁾ Erre a fejedelem újabb országgyűlést hívott össze jun. 2-ra Medgyesre, hol az 1. t.-czikkben felhatalmazás adatott számára: „hogy tanácsával együtt a haza megmaradására mindent kövessen el“. Ez alapon a bécsi udvarral katonai segíly iránt tárgyalást kezdett s az egyezséget megkötötte. Erről a porta értesülvén: Erdély megtámadását s a fejedelemnek székétől megfosztását elhatározta. Ennek valósitása végett Ali basa másfél százezer török s tatárhaddal indult a fejedelem ellen, ez a Rákóczi-párti magyar hadakon kívül 30—35 ezer dragonyossal és muskatéros gyaloggal fogadta.⁴⁾ A mint Ali basa az ország szívébe ért, az új fejedelem megválasztatását tűzte czélul, tudakozódott: vannak-e még a Bethlen-nemzetből valahol valakik? vagy ha azok nincsenek, más úri nemzetből való hazafiak, kik az országot hasznosan tudnák igazgatni s a császárhoz hűségesek lenni? E beszélgetés közben jutának az ifju Apafi Mihályra s őt a vezérnek ajánlák. El is hozták a vezér táborába, s 1661. sept. 14. a maros-vásárhelyi Libancs nevű mezőn a jelenlevőktől erdélyi szokás szerint megválasztatott, 16-n a császári kard oldalára öveztetett s a megerősítő jelvények átadattak,⁵⁾

¹⁾ Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 293. l.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diact. III. k. 199—313. ll.

³⁾ Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 296. l.

⁴⁾ Kolozsvári királybiró *Lintzegh János Életírása* az eredeti kéziratból szó szerint másolva Pákei Lajos választott hites polgár által 1846. 4-r. 29. l.

⁵⁾ *Újabb Nemz. Könyvt.* Szalárdi sat. 523—624. ll.

nov. 20. pedig a kis-selyki országgyűlésen az ország által is megválasztatott.¹⁾

Erdélynek tehát a német császár védelme alatt álló s a török szultán által tett két fejedelme volt egyszerre. A magyarországi részekben tartózkodó fejedelem értesülvén a történekekről, hadát gyors elhatározással Erdélybe indította s 1662. jan. 23. Szász-Nagy-Szöllös nevű falu mellett, Segesvártól egy mértföldre táborba szállott,²⁾ Kucsuk basa seregével megütközött, s a csatát, életét és fejedelemségét egyszerre elvesztette... Kemény János rövid uralkodása alatt is fenállott Kolozsváratt a pénzverő ház, pénzei 1661-ből valók, e felirással: „C. [OLOS] alatta VÁR.“³⁾ Az alatta történekek közül kettő hagyott mély nyomokat Kolozsvár életében. *Egyik*: a Lengyelországból 1660-an kiűzött s Máramarosban nyomorgó lengyel unitáriusoknak Erdélybe jöhetésre védlevél- és engedélyadás, a kik Kolozsvárra jöven: testvérileg fogadtattak, s megtelepedésök és az unitárius eklézsiák által segélyezésök az egész országra kiterjedőleg ott szerveztetett. Ennek érdekes története ez . . . . Ezen kiüldözöttek egy része azon régi vallási és politikai kapcsolónál fogva, mely Lengyelország és Erdély s kiválóan az akkor egészen unitárius Kolozsvár közt egy századnál régibb idő óta fenállott, Erdélybe jutni igyekeztvén: a mint a Kárpátokon átjőve, egy, a Rhédei Ferencz, máramarosmegyei főispán védelme alatt levő mezővárosban megállapodtak, az ottani katonák által — a Lengyelországban levő császáriak figyelmeztetésére — megtámadtatva, kiraboltattak. Ez eset és az Erdélyt fenyegető háborus idők sokakat visszatérésre birtak, de mintegy ötszázan bármily veszéllyel szembeszállani magukat állhatatosan elhatározván: Kemény János fejedelemtől véd- és menedéklevelet kértek, a ki azt Szász-Régenben 1661. jan. 15. meg is adta. „Ennek előtte való segesvári gyűlésben — így hangzik a magyar nyelven szerkesztett védlevél — az ország és akkori fejedelem s maga a mostani fejedelem is megtaláltatván, kegyelmesen megengedte, hogy a Lengyelországból száműzött s Máramarosban nyomorgó lengyelek e hazába bejöhessenek. Minekokáért minden rendbeli híveinek

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diact.* III. k. 322. l.

²⁾ *Újabb N. Könyvt.* Szalárdi sat. 620. l.

³⁾ *Érdi János.* Erdély Érmei. 103. 105. ll.

kegyelmesen és komolyan megparancsolta, hogy megértvén a nemes ország és a fejedelem ez engedélyét, senki sehol s nevezetesen a fejedelem hadai őket e bejövő útjokban, se személyökben, se javaikban megkárosítani és háborítani ne merészeljék, kemény büntetés terhe alatt; sőt inkább őket a fejedelem engedelmeiből bejövő igaz járatbeli, megromlott, száműzött embereknek ismer-
vén lenni, bocsássák békével, minden jóakarattal, ótalommal, segítséggel és szállásadással legyenek nekik. Másképen nem cselekedvén . . .“¹⁾ A fejedelmi kegyelem ezen biztosításával csaknem félmeztelenül eljutottak Erdélybe Kolozsvárra, a hol fáradságaik, siralmas sorsuk és a kiállott veszélyek jutalma testvéries fogadtatás lett ugyan; de csakhamar nagy részök az ott dühöngő pestis áldozatául esett. Siralmas helyzetök kitűnik a kolozsvári unitárius egyház tanácsa 1661. márcz. 15-ki körleveléből, melyet az erdélyi unitárius esperesi körökhöz szétküldöttek, száműzött s bújdosó hitrokonaik befogadására és bármivel lehető segedelmzésére őket melegen felhíván. A körlevelet nagy történeti becséért ismertetem. „Nem fog elrejtve lenni előttetek — így szólnak a kolozsváriak — hogy lengyel atyánkfiai nem bűn és vétek miatt, de az isteni igazság vallásáért hazájokból száműzve, javaik legnagyobb része elvesztegetésével különböző helyekre elszóródtak. Egy nem csekély számú rész közülök, midőn a nálunk uralkodó lelkiismereti szabadság által vonzatra hozzánk indultak, s Máramarosban rövid ideig megállapodtak, mielőtt bejöhetésre engedélyt nyertek, szinte minden javaikból kifosztattak, sokan közülök — több tisztos nő és szemérmes szűz — a gonosz lelkű katonaság által egy ingre vetkeztettek. Nehányan közülök a fejedelem engedélye következtében Isten kegyelméből a kolozsváriakhoz érkeztek, s ők eddig gyenge állapotjukhoz képest, a melybe a sok szomorú eset, városuk kegyetlen felégetése s két ízben a törökök és tatárok által megsarcoltatásuk által jutottak, táplálták őket; de már attól tartanak, nehogy megfogyatkozzék erejük a nekik adandó keresztény segedelemért. Kérik azért összes erdélyi egyházaik papjait és hallgatóit egyetemen, a patronusokat különösen is, hogy Krisztus e beteg tagjainak, a miknek magukat ők is vallják, legyenek segedelemmel, legyenek irántuk atyafiai rész-

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXIX. sz.

véttel s rajtok — keresztényi kötelességeikhez híven — segíteni sieszenek, tudatván az ápr. 7. leendő zsinatig, a mihez náluk reményök lehet. A kolozsváriak kieszközölvén a fejedelmi engedélyt — megjegyzem, hogy Kemény fejedelem a kolozsvári unitárius főtanodában tanult, s *Emlékirat*-ában elismerőleg emlékezik meg erről — mindent megtettek, hogy szívök ezen szétmarczangolt részeinek hatalmas segítségére legyenek: a meziteleneket felruházták, a szűkölködőket élelmezték, a szegényeket úti költséggel, az elfáradtakat és betegeket szekérrel segítették; emberiesen hozták be városukba, falaik közé és hajlékaikba, sőt ölükbe, szobáikba, ágyaikba, asztalaikhoz a szegény száműzötteket, mint Krisztusnak latrok által megtámadott s megsebesített testrészeit, atyai indulattal kapva kapták, vitték magukhoz, ők, a kik azon időben szintén méltó szánakozás tárgyai voltak . . .“ Fosztó Uzoni István, mult századi unitárius egyházi író, a ki ezt emlékezetben hagyta, így ír e száműzöttek további sorsáról. „S lám hogyan kiált a mélység mélységet, kétségbe esett szívek felett! A pestises kóranyaggal telített lég a szegény bújdosókat annyira megtámadta, hogy alig maradtak meg 30-an, azok ellen is felgerjedtek némely háromságosok s kiabálták, hogy nem kell megtűrni a hazában, a mi által békéjük s lelki nyugalmuk nem kevésbbé lőn megzavarva. De az egész erdélyi unitáriusok kijelentvén: hogy ezek az unitáriusok testvéri kötelékéhez tartoznak, nincs ok rá, hogy az országból törvény által kizárassanak . . . Házat vettek tehát nekik Kolozsváratt belmonostor-utczában a déli soron, nem messze a kapuhoz, mely alkalmas volt papjoknak lakásul és isteni tisztelet tartására, melynek neve: *Lengyel eklézsia háza*, s első részében lengyel nyelven volt az isteni tisztelet, a hátulsó részében a prédikátorok laktak . . . A fennebbi körlevél következtében az egyházakban gyült segély a püspök kezéhez Kolozsvárra küldetvén: a lengyel unitáriások fölségítésére fordítottatott . . .“¹⁾ E száműzöttek nagy erkölcsi gyarapodására voltak az unitáriusoknak főleg Kolozsváratt, kitűnő tudósaik és egyházi szónokaik által, a minők a híres Vissováthi Endre theologiai író, Geyzanovics József, az ékesen szóló kolozsvári pap sat. de a reformált fejedelmek alatti nagy mérvű átállások által támadt hiányt is némileg pótolták. Ezekből

¹⁾ Fosztó U. I. Egyháztört. II. k. 222—224. II.

valók a Kolozsváratt ma is virágzó Lászlóczky-nemzetség, a kihalt Sinczkyek és Stasiczkyek, a régi Udvarholyszéken az Augusztinovic és Arczizenczky, Bethlenben, Ádámoson és Tordán a Szaknovics, Tankó [ma Tanká], Geyzanovics, Dezsikovics, Adamovics, sat. lengyel unitárius nemzetségek . . . Az emberiség erkölcsi életének titokszerű egybeköttetését mutatja, hogy kétszáz évvel később, mikor a kolozsvári és egész erdélyi unitáriusokat a szerencse forgandósága számban, elszegényedés és a folyó pénz becsének elvesztése vagyoniilag meggyöngítette, e bűjdöső, s szívők melegébe, asztalukhoz vett unitárius lengyelek egyik utóda, a halhatatlan nevű s fényes emlékű Augusztinovic Pál, százezrekre növekedett oly nagy alapítvánnyal segitette fel őket s fizette vissza kamatostól az egykori vendégszerető fogadást, mely az unitáriusok fenállását századokra biztosítani képes.

A másik emlékezetes esemény a várába, a fejedelem iránti hódolat jeléül, három napra önként befogadott német és magyar helyőrségnek, a polgárok akarata ellen s szörnyű romlására harmadfél évig ott maradása. Jó cél, rosszul sikerülve. Egy nagy politikai gondolat, az osztrák féltékenység áldozatául esve. A közvetlenség érdekével, a helyzet súlyát érző s kimondani bátor polgár egyenességével beszéli azt el Lintzéggh János. „1661-n — írja ő — augusztusban beindula Kemény J. fejedelem Erdélyországba a római császár 30 vagy 35 ezer muskatérosával és dragonyosival — a mint bizonyosan mondák — levén a török és tatár másfél százezere magával. Előre parancsolatot küldött be, hogy a város két előljáróját küldené hozzá. A város gyűlést tartott, de nem tudá mit tegyen, mert azelőtt negyednappal Ali basa már kihivatta volt a birót több polgárokkal, azok oda voltak kötelezve. Most Kemény János is jövé, a polgárság félelemmel volt eltelve. Végre választás következtében Lintzéggh János egy társával menvén ki: a fejedelmet Zilahon túl a Meszes alatt találták, s Paptelke nevű faluig mentek együtt, a német őrség a zilahi mezőn levén megszállva. A fejedelem elküldé őket Kemény Ferenczczel, [*a fejedelem fával*] a német fővezérhez, hogy köszöntsék és a nagy erőt megnézzék. Sátorába jutván, köszöntését Montecucculi ő Nagysága kegyelmesen vette s mondá: „Római császár ő felisége azért küldte e nagy erőt, hogy a kereszténységet megszabadítsa a pogány inségéből.“ Visszamenvén a fejedelemhez, kilenczed

napig magánál tartóztatta őket, mintegy arestomban. Ezalatt a magyar és német haderővel közeledtek Kolozsvárhoz, Kóródra érkezve, őket bebocsátá a városba. Másnap a város kapujához ért Haller Gáborral, Bethlen Jánossal és Ébeni Istvánnal és sok más főemberekkel, néhány száz német is érkezvén a városba, sept. 16. beszállíták harmadnapig gazdálkodásra. A miben azonban a szegény város ugyan megcsalatkozott. A városiak fegyverét ugyanis mind elszedték s az őrség mind az ő kenyereken és ételeken élt, némelyeken oly hallatlan executiokat téve, hogy nemcsak a szegények, de a gazdagok is csaknem koldulásra jutottak. Sokan elbűjdosztak a városról. Másoknak házáat pusztították el. A városban sánczokat ástak, minden ember hordóit, tonnáit, szuszékjait, kasait, épületfáit — fenyőt, tölgyfát — elhordottak, mely edények és fák ezer forintot megértek volna . . .” Látszik, hogy az emlékiró a német őrség egész otlléte idejét foglalta össze s arról mondott itéletet. Előadását kiegészíti s részben megigazitja a fejedelem közelében élt Szalárdi, a ki a gróf Montecucculi német generális megérkezését aug. 28-kára, és ennek s a fejedelemnek hadát 18,000-re teszi, mely válogatott, jó és fegyveres had. A német generális nézete az volt — írja Szalárdi — hogy miután az ellenség Kolozsváron kívül a kulcsos városokat mind birja, ne ütközzenek meg, erősítsék meg Kolozsvárt, Bethlent, Szamosújvárt, s a többi néppel huzódjanak Magyarországra vissza. Ő nem koczkáztathatja a császár ő felsége ármádiáját, melytől az egész kereszténység megmaradása függ. Szalárdi azt is megjegyzi, hogy útasítása volt, hogy ha magyar fejedelmet választ Erdély, ne maradjon máskép, hanem csak akkor, ha a török el akarná foglalni . . . A német generál terve lón elfogadva. A fejedelem — ámbár kedvetlenül — kihirdette a magyar hadak előtt, hogy a német segítségnek a mostani hadban való részvéte elhaladott; Kolozsvárba pedig a német generál egy commendans alá tartozó tiszteket, másfél ezer lovag és gyalog helyőrséggel, a fejedelem is Ébeni Istvánt ezer lovas magyar katonával helyeztette el, s Bethlenben, Szamosújvárban, Kővárban és Székelyhidon is az őrségek megszorítatván: derék táboruk Zsibó felé kiment.“¹⁾ Nehéz megpróbáltatásoknak volt Kolozsvár ez időben kitéve. Benn az őrség dult s szivében mar-

¹⁾ Újabb N. Könyvt. sat. 619—624. II.

czangolta a polgárokat, kívülről a török fenyegette pusztulással; Ali basa pedig az erdélyi kk.-at és rr.-et azzal, hogy ha Kolozsvárt elegendő ágyuval nem ostromolják s be nem veszik, ő megy ostromlására egész erejével, s ha megveszi a várost, esküszik, hogy soha többé a magyaroké nem lesz.¹⁾ Az országgyűlés irt is Redáni őrségparancsnoknak, de foganat nélkül.²⁾ Erre a török Kucsuk basát küldötte Kolozsvár ellen. Ez Fogarasból hozatott át 3 nagy, két kisebb ágyut, maga nem tudott velök bánni s mástól nem kért tanácsot, így kezdett ostromhoz. Táborát Szamosfalva és Kolozsvár közé helyezte el, oláhait pedig Fenes és a város közé nyugatra; körüljárván a várat, azon kert mellett délre, hová a halottakat szokták temetni, sánczot ásatott, s két ágyut tevén belé, nem a falat, de a házakat lövette, az őrség kára nélkül. Negyednap a *szabók* bástyájával szemben, melynél erősebb bástyája a városnak nem volt, sánczot ásatott, többi ágyuit oda állította, a falat lövette, de többet lőtt be a városba, mint a falakra, visszaútasítva az Apafi fejedelem ágyumestereit — a kik pedig értettek hozzá — s a maga tudatlan tűzér jancsárait használva; azt hitte, hogy ágyuinak bőségével Kolozsvárt megveszi. Az értelem nélkül való lövés miatt, a miket egyszerre töltöttek be s járták keresztül-kasul a várost, az igen megtöltött ágyuk elpattantak s haszonvehetlenekké lettek. A kolozsváriaknak — őrségnek és magyaroknak ez nevetségére volt . . .³⁾ Más alkalommal északról kezdette ostromolni a várost, a Hidkapuval szemben, a malom előtt emelt sánczot s két kis ágyuval lövette a falakat, a melyekbe nem sok por kellett. Ez egész ostrom alatt e volt, a mit a török had tett . . .⁴⁾ Az egykoru Szalárdi is kicsinylőleg emlékezik a Kucsuk basa déli oldalról megkísérlett ostromáról. „Kolozsvár — ugymond — 1662. kikelettől fogva megszorítva lévén — írja érdekes koriratában — a délfelőli hegynyakról valami lövő számmal váltig lövik vala, de a benváló németység nem sokba vette. Ezek belől az egész város kőfalai mellett köröskörül nagy mély árkot ásatván s azon belől mindenütt a hordókat és szuszé-

¹⁾ *Bethlen, Johannes.* 320. l.

²⁾ *Bethlen, Johannes.* 297—302. ll.

³⁾ *Bethlen, Johannes.* 321—322. ll.

⁴⁾ *Bethlen, Johannes.* 326. l.

kokat földdel megtöltvén, úgy körülkerítették és megerősítették a várost, hogy akár hol rontatott volna is meg a kőfal, a belső sánczból a törés mindenütt mindjárt feles muskatérossal és sűrű lövéssel oltalmaztathatott volna s igen sok emberveszteség nélkül meg nem vehették volna . . .¹⁾ Szalárdi a helyzet által kívánt s a polgárok javára néző intézkedésnek tünteti fel a helyörség benlétét, élelmezését s a falak melletti belső sánczolásokat. De Lintzegn elbeszélése ezt tévedésnek mutatja ki, az ő általa és Váradi János királybíró által a Szathmáron volt császári követhoz és I. Lipót császárhoz a város nevében irt panaszlevelök pedig a legnagyobb csapásnak, mi valaha városukat érte. „Kifosztva csaknem minden vagyonukból, porba tiporva feküsznek előtte — így kezdődik a császár elé terjesztetni kért panaszirat. Nem bűn és hitszegés üzte lakóitól félig üres városukat e szorongatott helyzetbe, hanem a meghalt fejedelem [*Kemény J.*] iránti hitök sértetlenül megtartására való igyekezetök, s inkább keresztény, mint barbár helyörség által megvédelmeztetésök állhatatos ohajtása tette őket semmivé s a többi erdélyi városok gúnytárgyává. Öt évvel ezelőtt a siliistriai basa és tatár chám, három év előtt Szeydi basa által kétszázezer imperialis tallér felcsikarása által már eltiporva, azt hitték, hogy helyörség nélkül is bátorságban vannak s további sarcztól védve. Mégis mikor a meghalt fejedelem kijelentette, hogy a várost németekkel akarja megszállatni s őket helyörségül behozni, három napra élelmezést ígérve, kapuikat önként felnyitották előttük, s mint szabadságuk őreit falaik közé fogadták. S lám, nem hogy a 3 nap elteltével az élelmezéstől fölmentődtek volna, de már másfél év óta a legkegyetlenebbül sanyargatják őket, fejik, s már-már minden javaikból kiforgatják. A lakosok nagyobb része földét, mezejét, szőlőjét elhagyva az országból elköltözött, a mi kevesen megmaradtak, s a földművesek csekély része, nyomorukat sinylödve gyászolják, mert soknak az sincs, a mivel éhségét enyhítse; életök fentartása eszközeitől megvanak fosztva s Redáni parancsnok a városon belül gátak és sánczok ásatására erőszakolja, a polgárok házaít lerombolja, míg a városon kívül semmi erőditést nem tett. Nincs kereskedésök, földjeiket ellepte a gyom, megművelését s bevetését nem enged-

¹⁾ *Újabb. N. Könyvt. sat.*

ték meg. A szőlők nagy része pusztta. A kik művelték, a katonaság kegyetlensége elüldözte. A kertek gyümölcsfái, melyek terméséből a nép életét táplálta, a mennyire a szem lát, ki vannak vagdalva s helyök pusztává téve. Adás-vevés megszűnt, a városban benn sem engedtetik meg, sőt a piacot is a katonák nejei foglalják el, s a kenyér-, gyümölcs- és élelemárulást a polgárok kezéből kivették. A katonák a város kiváltságai megrontásával, idegen bort hoznak be s szabadon árulják, a benlakók nagy kárával. Nincs éj, melyen tolvajság ne essék. A büntetlenség ingerelvén a lopási hajlamot: a tolvajok megbontják a házak falait, a boltokat feltörik; lakat, zár, ajtók ablakok erős rostélyzata semmit sem érnek a polgárok házainak órvul megtámadói ellen. Az itthon maradtak nemcsak czin, réz és vas házi eszközeiket, de ruházataikat is majd mind eladták immár, hogy a katonákat tarthassák, némelyek koldulásból tartják . . . E sok szerencsétlenséghez a pestis is járult, mely 1661. Kolozsváratt oly pusztitást tett, hogy csak unitárius tanuló deákok 400 halottat vittek ki a temetőbe.¹⁾ A collegium magyar tanárai és papjai közül 7 halt meg, a szászok közül 2.²⁾ E csapás után jött a tatárdulás. Ezt követte a sokkal vadabb német helyőrség, melynek felettök való zsarnokoskodását a mondottak eléggé igazolják. Esedezve kérték a császári biztost, terjeszsze kérésöket a felség elé s eszközölje ki, hogy az őrség kegyetlenségeit mérsékelje, s mig a polgárok étlenség miatt vesznek el, ne követeljék, hogy ők mindenben bővölködve fényüzőleg éljenek. Felosztván ugyanis tiszteik maguk közt a polgárságot: ezek egy része kenyeret, a más fűszert, a harmadik pénzt, a negyedik pedig bort tartozik nekik adni, s ebben nincs irgalom és tekintet semmire. A szegény polgár sokszor házi felkelhetőit adja el, hogy a katonának bort adhasson. Ha ők veszik, két annyit fizettetnek gazdáikkal. Butoraikat, áruikat, bort, buzát lepecsételnek, s csak a mit akarnak, azt adják a tulajdonosnak. Némelyiket, a kinek már testén-lelkén kívül semmije sincs, a mivel a katonát

¹⁾ A főiskolai *Anyakönyve eredetijéből Fosztó Uzoni István*. Unitár. egyháztört. II. k. 191. l.

²⁾ Beke Dániel 1661. márcz. 7., Járai Sámuel 1661. jun. 3. mindkettő püspök, Szörös Mátyás szász prédikátor, Dálnoki Lőrincz lector s orvostudor, Árkosi Benedek lector, Árkosi Ferencz, kis-iskolai lector, Enyedi János lector. *Fosztó U. I. Egyháztört. II. k. 213—214., 599. ll.*

tartsa, veréssel illetik. Másokat, a kik el akartak bújosni, hogy máshol kolduljanak, börtönbe zárták. Közkatonák ártatlanokat fognak el. . . . Mindezekről maga a parancsnok Redáni Dávid és igazságérzettel bíró tisztjei bizonyosságot tehetnek. . . . Ha kérésök meg nem hallgattatik, azért esedeznek, engedtessek nekik szabadság arra, hogy kevés megmaradt holmijökkal kiköltözessenek. Mert bárha a mostani felháborodásban bárki maga bánja meg maga által alkotott szerencsését, és köztük senki sem kíván máshol szivesebben lenni mint ott, a hol van; mindazáltal hogy nekik Kolozsvárat lenni a legtűrhetlenebb állapot, ezen senki sem kételkedhetik. Nyomoruságaik érzése ugyan mindenütt ugyanaz, de itt a látás neveli fájdalmukat, nekik látni kellvén azokat, a miket mások csak hallanak, s gondolatjokat szegénységökről elfordítani nem bírják. . . . Kegyes, tisztességes és igazságos, a mit kérnek, a császári biztosnak könnyű, rájuk nézve rendkívül szükséges; mert már 400 háznál több van a városban lakójától kipusztítva, s pusztul ki naponként most is; oda jutottak, hogy inkább mennek ajtóról-ajtóra koldulni, mintsem városukban éhség ölje meg, vagyonukat a katona kegyelméből használhassák, s a kiket tartanak, azoktól kizárassanak. Az évkönyvek egykor beszélni fognak e zsarnokság kegyetlenségeiről, ez őrség szomorú emlékezetét az utódoknak adják át, s a városok végsorsukra szánják el inkább magukat, mintsem ily katonaságban bizzanak.“¹⁾ Tartalmában hasonló volt az egyenesen a császárhoz intézett panaszirat is, csak a modor volt enyhébb s kérelmök: a katonaság igájától való fölmentetés. De választ nem kaptak. Pauli János, a kolozsvári főiskola egyik lectora így adja elé a tovább történeteket. „Ezután — ugymond — Sárosi Gergely és Dávid István unitárius főembereket küldötték a császári felséghez, de foganat nélkül. Apr. 15. azon elhatározás érkezett e kérésökre, hogy mikor a veszély elmulik, az őrség is távozni fog. Ekkor a magyarországi k-k-hoz és r-r-hez küldöttek követet, tudatva, hogy Ali basa ostrommal fenyegeti a várost. Erre is octob. 10. az volt a felelet, hogy az őrség Erdély szabadsága és békéje érdekében helyeztetett a várakba, ha a veszély elmulik, ki fognak vitetni. . . . Most a váci püspök jött

¹⁾ *Aláírva*: Lintzegh János, Kolozvár város főbirája, Várad János, királybirája.

mint császári követ Erdélybe, de ennek sem volt felhatalmazása az őrség kivételére. Kutsuk basa elfogta, s ő Krisztus kinszenvedésére könnyezve kérte török fogságából a felséget, hogy az őrséget a kereszténység békéje érdekeért vonja ki Kolozsvár alól. De erre is csak az lett a válasz, hogy csak azon esetben vonható ki, ha magát védni nem tudja és külsegély nem lesz küldhető. Ekkor Schneydau tábornok még több katonasággal erősítvén meg az őrséget: a török fővezér 1663. Apafi fejedelemnek országos fölkelést rendelt a római császár ellen a végre, hogy a férfitől üres Erdélyt barbárokkal töltsen meg. A fejedelem húzással-halasztással kerülte ki sokáig a dolgot. E közben a kolozsvári helyőrség tisztei ellen fellázadt, némelyeket megölt, parancsnokát Brazza Hectort elkergette, s magának új tiszteket választván, 1664. jan. 24—25. Apafi fejedelem hűségére tért. Ennek biztosai Gilányi Gergely és Véér György voltak, s január 31-kétől febr. 4-ig. alkudoztak az őrséggel, 6000 imperialis tallérban egyeztek meg, hogy ha a fejedelem azt nekik megadja, kimennek; febr. 5. megkapták, 24. Gilányi 200 gyalogon kívül a városból Radnóthra vezette őket, a hol hűségi esküt téve, a fejedelem szolgálatába léptek s Kolozsvár megölő pestisétől megszabadult.“¹⁾ A fellázadást egyik jelen volt altiszt, *Charpignest János Filep*, az őrnagyi század mintairója *Emlékiratában*²⁾ így beszéli el: „Ők — ugymond — mint becsületes katonákhoz illik, híven szolgálták a római császár ő felségét Lengyelországban, Pomeraniában, Holsteinben, Dániában, ott a hol szükséges volt, addig, míg utoljára Kolozsvárra jöttek; tiszteik azonban ez utóbbi helyen nem teljesítették irányukban kötelességöket, sorsuk sokszor szánalomra méltó volt. Utoljára 15 havi zsolddal tartoztak nekik, s mikor sürgették a fizetést, azzal feleltek, hogy a felsőbbséggel felozlatásukat s a Kopp-ezredhez Szathmárra áttételésöket határozatták el, hogy hátra-lék zsoldjuktól mind a felség, mind ők elessenek. Mert ha ezredeikhez vissza nem rendeltetnek, senki sem fogja kérdezni: ki kapták-e zsoldjukat, vagy sem? Midőn az ezredes és biztos

¹⁾ *Fosztó Uzoni István*. Unit. Egyháztört. I. könyv. II. k. 67—75. ll.

²⁾ Czíme ez: **Aufsatz**. Warumb mihr ehrliche Deutsche Soldaten sein von Ihr. Röm. K. Majestät abgefallen, unsere Officiere von uns verjagt und uns in ihr hochfürstlicher Gnaden in Siebenbürgen Devotion begeben . . .

eljött s a leszállítást és áthelyezést kihirdették, ők várták, hogy tán zsoldjukról is lesz szó. De elmaradt. Nem mertek felszólalni, mert sok példát láttak rá, hogy a felszólalókat társaik cserben hagyták. Az is nehezé tette a dolgot, hogy ők mind különböző ezredekhez tartoztak. Látva, hogy tiszteik még csak biztató szót sem adnak: a három gyalog és három lovas század megegyezett, hogy valamihez kezdjenek, a mi hamar meg is történt. Mikor délután a 3 századot kiállították, hogy Kopp, szathmári ezredeshez beoszzák, s kiáltaniok kellett volna: *Vivat Kopp!* ők ezt kiáltották: *Vivat Geld her!* Ebből lárma lett. Ők haragudtak, de nem tiszteikre, hanem a hadi biztosra, hogy zsoldjukat nem hozta el. Parancsnokuk csöndesítette, hogy ne zajongjanak, menjenek szállásaikra, emberséges gavalléri szavára mondja, hogy a hadi biztost nem ereszti el addig, mig nekik meg nem fizet. Mikor másnap, január 24. kiállottak a sorba, összes hátralék zsoldjukban egy imperiális tallért ígértek mindeniknek, a mit néhányan el is fogadtak. . . . Nem fért a fejökbe, hogy 15 hónapi zsold fejében ennyit elfogadjanak. Ez igen nagy levonás. Megbeszélték tehát a dolgot titkon, elhatározva, hogy a következő nap újra lármat csinálnak s ez országos hazugokat elkergetik. A jel ez volt: *„a szabók bátyájáról 3 puskalövést tesznek s erre minden katona fegyveresen oda gyűl“* . . . . Délután 1-kor a lövés megtörtént s mindenki ott termett. Tisztjeik épen ebédeltek, elvont zsoldjaikból vigan mulatozva. Felugrottak az asztal mellől, ételt italt feledtek, mert már a dolog szagát megéreztek volt. Gyorsan lóra ültek, hogy a katonaság ellen menjenek s őket megijeszszék. Midőn a lovasság a piacon megjelent, a gyalogság feléje tartott. Linnevitcz kapitány, a kinek a lovasságot vezetni kellett, sietett velök szembe, de a lovasság nem követte. A kapitány vezényelte: *„Előre! indulj!“* [*Voran! Marschirt!*] Mögötte egy más hang: *„Állj!“* [*Halt an!*] E perczen Linnevitcz kapitány lovastól együtt lelőve, a piacon maradt, testét az Ariánusok templomába temették el. Midőn a lovasság látta, hogy kapitánya a magáét megkapta, mind megfordultak s kalapjaikkal intve kiabáltak: *„Megálljatok testvérek! Mi is veletek tartunk. A hol titeket, minket is ott szorit a csizma . . . „A három zászlóalj lovas a maga, a három gyalog szintén a maga zászlója alatt a parancsnokhoz mentek, őt lakáról kihozták s néhány tiszttel együtt nagy tömeg közt vitték a kapu*

felé. Ez életét féltve, néhány huszárral a kapun el akart menekülni, de bezárták előtte, a mit látva, lováról leugrott s egy oldalgrádiacson felhaladott a kőfalra, hogy valahol elrejtőzzék; egy lövés történt rá, melynek golyója szerencséjére egy gerendába ütközött. Látván veszélyes helyzetét, lejött a várfalról, s engesztelésre fogta szigorát. Betölt rajta is: „Ha sok a bűnöd, soká kell bűnhődnöd!“ Kardját leoldották oldaláról, s csak sok esenkedése után adták vissza és az egész század kísérte vissza lakására. Hogy tetszett neki e kíséret? írja le más . . . A katonaság ekkor a hadi biztos fölkeresésére indult, de senki sem adott felvilágosítást hollétéről. Végre sok keresés után megtalálták a parancsnoknál az ágy alatt. Ekkor az összes tiszti kart, ezredestől a zászlótartóig, összegyűjtötték, s a hadleszállítást rajtok végrehajtották: a nagyokat elbocsátva, a kicsinyeket új tisztkébe beállítva, megparancsolták, hogy többé közülök egy is a városban maradni ne merjen, s egy lónál, a melyen ül, többet magával ne vihessen. A volt parancsnok kérte a helyette újonnan választottat, engedné meg, hogy a mit a városba hozott, el is vihesse, t. i. 3 lovát és ruháit. A parancsnok megengedte neki és a többi tiszteknek is, hogy szekereiket rakják meg. De midőn a kapuhoz értek, szekereiket és ládáikat felnyitották s mindenöket elvették; ha jó kalapjuk volt, fölcsérélték; Ferencz kapitányt ingre vetkeztették, mert ő a katonák hóhérjának tartatott, szép lovagló lovát kocsi lovával kellett fölcsérélnie. Mily kedvvel tette, leírását másra hagyom. A hadi biztosnak, a ki a comoedia oka volt, kétszer énekelték el félig a *kloppende Passion* című gúnyverset [?]; azután ütötték, vágták, taszigálták, hogy — a mint hallatszik — nehezen lábbalja ki. Azt mondják, hogy mikor a mezőre kiért, kardját oldalába dőfte. Fekete palástját darabokra szaggatva tépte le testéről a katonaság. Elég hozzá, hogy ha él is, megfogja emlegetni ezt a pénz nélkül való hadleszállítást. Ugy útasítottak ki a kapun valamennyien, a mint nem rég kivánták és keresték. Néhány a bőrét egészen kivitte, némelyik toldva-foldva. A mint ők mérték a katonaságnak, ugy mérték vissza azok is — még kevéssel megpótolva. Mikor mind eltávoztak, őreiket kiállítva, szállásukra tértek, s más napig ott maradtak. Ekkor megint összegyűltek, hogy új tiszteket válaszszanak, s az elkergetett tisztek ruháit és kész pénzét összegyűjtötték. A pénzből az ékszereket és ruhát

kivéve, a helyőrségnek minden főre adtak 6 r. firtot, a mely mellett a katonaság új tisztei tiszteletére kedélyes *Reliquia*-t [?] énekelt addig, míg csak egy pénz volt belőle . . . . . Ez az ő comoediájok — mondja az esemény leírója — mit ők tiszteikkel Kolozsváratt játsztak el, feljül halad minden eddigi comoediát. Az angol comoediások hiresek, de ő meg van győződve, hogy azok játékának hire oly messzire nem terjed el, mint az övék. Tudjuk — mond az *Emlékiró* — hogy néhol örvendik, néhol gyászolják, de ők azt mondják: megérdemelték, a mit kerestek. Ha ugy cselekedtek volna, mint tisztekhez illik, a mit nekik a római császár ő felsége adott, el nem tartották volna, őket sem éri az, a mi velök történt. De így a gonoszul elsajátítottat magukévá tevén: egyik a másikat fölemésztette, s így semmijök sem maradt . . . Jan. 25. az egész helyőrségből 9 századot alkottak: a 3 lovas század megmaradt a mint volt, a 3 gyalog is megmaradt, a többiekből ismét 3-at alakítottak; a Süss- és Wallisch-századból egyet, ennek parancsnoka *Malschon Ferencz* őrmester lett, a Bad- és Strolez-századból egyet, parancsnoka *Veigel Balázs*, valamint a Diós- és Kopp-századból is egyet, parancsnoka *Prónay Sebestyén János*, azelőtt őrmester. A Schönek ezredbeli első századot, mint kapitány és új parancsnok, az előtt tizedes, *Theiss Mihály* kapta, a gróf *Zanni* ezredből való második századot *Rácz István*, azelőtt őrmester, a gróf Contrani ezredbeli harmadikat tizedes *Jung Bálint*; a lovas századok közül a Linnevitz századát *Neumann*, azon századbeli őrmester, Ferencz századosét *Hallis* tizedes, a gróf Thurnét *Monni* őrmester. Ezen tisztek maig állásukban vannak s tisztségre képességek elismertetett. Febr. 19. négy gyalog század a *szabók* bástyájánál az erdélyi Nagyságos Fejedelem zászlóját kitűzte, 6 tallér félpénzt a biztosoktól átvett, s hűségére azonnal megesküdt — a mint ez becsületes katonaéhoz illik . . . . . Ezután *Theiss Mihály* a német, valamint az egész helyőrség felett ezredessé választatott, *Veigel Bálint* kapitány pedig őrnagygyá. A három császári zászló e dolog emlékezetére a r.-kathol. templomnak adatott át tisztelet jelül. Febr. 20. a 3 lovas század is az említett *szabók* bástyájánál az erdélyi Fejedelem ő Nagysága zászlóját kitűzte, foglalóul 6 tallért átvett, hűségére azonnal fölesküdt. Ekkor *Monni* kapitány a lovasság őrnagyává választatott, s a három császári zászló szintén a r. kath. templomba vitetett be tisztelet jelül.

Febr. 22. négy gyalog és két lovas század Kolozsvárról elment, ott helyőrségül maradt a Prónay Sebestyén János százada.“¹⁾

Lintzgegh János *Napló*-ja, a fenközlött panasziratok és ez *Emlékirat* egymást kiegészítik és megerősítik. A tisztek elvonták alárendeltjeik zsoldját, ezek kifosztották a polgárságot, s mikor kegyetlen munkájok végre volt hajtva s nem volt kit zsarolni, a lázadásban nyilvánuló Nemezis bosszúja utol érte azokat, a kik a rosznak első okozói voltak — a tiszteket. A milyen vétkes volt visszaélésök — a mi egy egész várost juttatott véginségre — oly példás büntetéssel lakoltak. De ez nem teszi kevésbbé vétkessé a köz őrséget, mely zsarolt és kegyetlenkedett, eltartóztatott zsoldjáért elégtételt keresve föllázadt, s előljároin valóságos Lynch-justice-t gyakorolva, végre hitszegőleg zászlóját elhagyta s más fejedelem zsoldjába állott. Hogy Apafi fejedelem őket zászlói alá fogadta, a hadjog, országa békéje s Kolozsvár felszabadítása igazolja; de a katonaság tettét bűnné bélyegzi az évekig tartott rablás ép úgy, mint lázadása és a hitszegés.

Még két különös esetet említek meg, a mi Kolozsvár ostroma alatt falai közt ez időben történt. „Kucsuk Mehemet basa zászlót tűzött ki — írja Bethlen János — hogy a ki a császárnak a keresztények ellen 5 hónapig szolgál, ingyen élelmet és egy imperiálist kap. Akadt rövid időn 38, a kiket nagy ünnepélylyel beeskettek, saját kapitányt választottak s egy gátláshoz állították őrségre az ágyukhoz. Nem sokára a városbeliek kirohanást tettek

¹⁾ Actum Clausenburg, den 13. Martii 1664. *Johannes Philippus Charpignest*, Bestellter Musterschreiber bei des Herrn Majors Compagnie.

Az *Emlékiró* följegyezte a korábbi kolozsvári négy német parancsnok nevét is, s mindeniknek rövid, találó jellemzését adta.

1. *Van Dast Albert*, a Conti-ezredből áttett [*reformált*] alezredes.

2. *Redani Farkas* [írják: *Retháni*, *Reiden* néven is], ezredes és őrnagy a Bad-ezredből [*Badisches Regiment*]. Kolozsvárra érkezve, az ostrom után csak néhány hétig élt; meghalván, teste Bécsbe, onnan Velenczébe vitézt, mert odavaló előkelő úr volt.

3. *Rimblích Kornél*, áttett [*reformirt*] alezredes, a ki egy ideig szamosújvári várparancsnok volt.

4. *Brazza Hector* alezredest felváltották, mert bizonyos okból el kellett mennie. Ez alatt esett az elbeszélte történet.

Saját *gyűjteményemben* levő *egyszerű másolatból*. Közölve van bővebben, előzményekkel s variánsokkal: *Kraus*, Chronik. Tom. II. p. 406. ff.

az ágyukra, a 38 szökevényt ott aluva találták, s a kapitányt 27-ted magával leölték, zászlójukat elvették s a városba bevitték . . . . Gyors büntetése az elkövetett bűnnek!“ . . .¹⁾ A másikat Szalárdi hagyta emlíkezetben. „Dobozi Veres Mihály, biharvármegyei váradi főember, Veres Márton fia — írja ő — egy nyelvés, fecsegő gyalázkodó és fondorkodó ember, a ki kevés emberről nem mondott rosszat az országban, s kit árulónak, kit hűtelennek nevezett, vagy más váddal és gyanúval illetett; az őrség beszállása után csakhamar a többek közt Kornis Zsigmondot, a mostani fejedelmet, Ibrányi Mihályt s több másokat is hasonló becstelenségekkel illetett. Várad vesztét sejtven, úgy jött be Kolozsvárra, s mint deli, természetes és tekintetes ember, kezdett is gyarapodni; de mivel a törökkel való titkos egyetértésen éretett, a piacon jó reggel egy fél lábas akasztófa emeltetvén, másnap mikor a reggeli isteni tiszteletről kijött volna, öltözetében felakasztatott . . .“²⁾

Bár ez utóbbiak I. Apafi Mihály alatt folytak le, de Kemény János fejedelem alatt kezdődvén: Kolozsvárnak 1662—1664-ki gyászos megromlását az ő nevéhez köti a történetírás.

XXX. FEJEZET.

I. APAFI MIHALY FEJEDELEMSÉGE.

— 1661—1690. —

I. Apafi Mihályt török befolyás alatt választotta Erdély fejedelmévé 1661. nov. 20. „hálát adván Istennek, hogy a hatalmas császárnak történt fellobbant haragját annyira megoltotta, hogy ő Nagyságát a nemzet régi szabadsága szerint fejökké és méltóságos fejedelmökké választatni s eléjök igazgatóul állítani engedte;“³⁾ az esküt a fejedelmi föltételekre letette, az országgyűlés is megesküdött hűségére s meghatározta, hogy azt az egész ország letegye.⁴⁾ A császári megerősítő levél egyszerű *Berat* volt, nem a régi fejedelmeknek adni szokott *Alhname*, csak később különböző követség

¹⁾ *Joannis Bethlen.* 323—324. ll.

²⁾ *Újabb N. Könyvt.* 622. l.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* sat. III. k. 332. l.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 331—336. ll.

által sikerült formánt kieszközölni. ¹⁾ Az országgyűlés a fejedelem védelmére 6000 jancsárt, 4000 jó végbeli lovas törököt kért. ²⁾ A szász-szöllősi csatában Kemény János fejedelem legyőzetvén: az ország egyedüli fejedelme Apafi maradt. 1681. a jun. 10—20-ki gyula-fejérvári országgyűlés a fejedelemnek az ő nevét viselő nagyobb fiát választotta utódává, ³⁾ a fejedelem-választási jognak Erdély, a fejedelemségnek az Apafi-ház számára biztosítása végett. Azonban a fejedelem uralkodása biztonságára szükséges volt a római császár mint magyar király bele egyezése is. Ez vonatkozott elismerni — bár Kolozsvár, Erdély egyik legfontosabb városa várában, magyar mellett német császári helyőrség is volt, mely védte — sem Keménynek személyével kihalt fejedelmi jogát, sem esetleges utódáét, mint másik szerződő félét. Bizonyos, hogy Lipót császár a Kolozsvár védelmére helyőrségadás tényében kezét tette Erdélyre s jogcímet és fogantyut alkotott annak egykori birásához. Ezért tapadt a helyőrség oly erősen a sokat szenvedett városhoz. Ezért volt oly nehéz kimozdítása. Hiába könyörgött a város a császár előtt zsarolótól megszabadításáért. Hasztalan ostromolta Apafi fejedelem 8000, Kucsuk basa 4000 emberrel, s Görgényből és Szamosújvárról hozatott ágyukkal 1662. ápr. 25-től kezdve hónapokon át. ⁴⁾ Az azon évben jun. 5. Kolozsvár mellett tartott tábori országgyűlésnek Redani parancsnokra, a Bécsbe küldött követeknek Lipót császárra nem volt más hatása ⁵⁾, mint az, hogy a császártól hozzá érkezett követ jun. 15. a fejedelem és kolozsváriak között fegyverszünetet hozott létre, de titkon Redani parancsnoknak segélyküldés iránti biztatást és azon parancsot hozta, hogy a várost végső szükségig védje.... Hallani sem akartak a város feladásáról, annál inkább nem, mert jul. 5. Schneydau parancsnok az ígért segélyt meghozta. ⁶⁾ Mily kényes helyzete volt Kolozsvárnak s mennyire biztos Redani parancsnok állása, kitűnik utóbbinak a magyar-török ostromló sereg parancsnoksága megadásra felszólító levelére 1662. május 6-n adott gúnyos válaszából. „Senki igazán

¹⁾ Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 306. 1.

²⁾ Orsz. levélt. sat. III. k. 332. 1.

³⁾ Orsz. levélt. sat. III. k. 853—856. II.

⁴⁾ Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 305. 1.

⁵⁾ Orsz. levélt. sat. III. k. 357—361. II.

⁶⁾ Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 304. 1.

nem mondhatja — így szól az — hogy ő Kolozsvárt a császár ő felsége számára akarja tartani; ezt ő felsége soha sem akarta, nem is akarja. Ő tehát csak a rendeletet várná. De most adni ki ily őrséget olyanoknak, a kik a parasztságnak sem parancsolhatnak, jó móddal meg kell hogy felőle gondolkozzanak. Meg lehet, hogy a törökök kiűzik az őrséget, vagy ők adják meg rendeletre; de tudja, hogy azok megtartják fogadott hitöket, mert nagyobb bennök az állhatatosság, mint az erdélyiekben. Ha több segítség kell, abban is a tartománynak lesz kára és veszedelme s kivált a városiaknak. A két császár tudja az erdélyiek természetét, a kik megerősödvén az ő oltalmok alatt, nem elégedtek meg otthon, hanem betáborozták Lengyelországot minden igaz ok nélkül. Az Isten igaz, s az országok igazságában mutatja ki kiváltképen magát; immár veti azoknak birodalma alá, hogy tőlük várjanak utolsó romlást vagy kegyelmet. A várparancsnok három hónapig még elvárhatja a segítséget; ha szükség lesz, vannak lovaik, van elég kenyér. Amnyi erő még nincs Erdélyben, hogy a német őrséget kiűzhesse. Köszönjék az erdélyiek a törököknek, hogy az ágyuk békében maradnak s a zászlók a sánczokon fenállanak. Ők várhatnak inkább, mint a Kemény népei, s ha szorongatják őket, az egész kereszténységet bosszúra ingerlik. Csak pestis lehetne oka, hogy az őrség elégséges ne legyen védelemre. De Isten ad erőt, egészséget, jobb utat, több jóakaratot, állhatatosabb magyarokat. Hiszi, hogy a kolozsvári őrség valami módon újabb segítséggel vigasztalódik meg. A mi őt illeti — mondja a parancsnok — ő inkább örvend Ali basa idejövetelének — ha a török indit elébb hadat — hogy legyen valami kevés becsülete, oltalmazván magát ilyen nagy hatalmas nevezetes ember ellen; senki nem gyalázza, nagyobb lesz a dicsérete, harczolván vitézekkel, mintsem állhatatlanokkal és a szerencsével együtt minden felé hajlókkal és parasztgyalogsággal. Mit gondolnak az erdélyiek? oly igen kedvességben vannak? Megbontja érettök a török császár frigyét? Igen derék nemzetség az, elég példa van rá, mint gyülöli a tökéletlenséget. Mit gondoltok, a várszállással fárasztja ő magát? Kikért? A kik ellenségei voltak. Mit szóltok a kereszténység felől? Azokért akarjátok a kereszténységet bosszantatni, a kik inkább törökök, mint keresztények. De ha az lenne is, egy szívés vitéz rabbá nem esik. A holt testeken uralkodhattok, az ártatlanokat kibocsátom, az

ártalmasokat nem, hogy ismerjétek meg ő felsége kegyelmét és igaz haragját. Ne ítéljétek csak a város falairól s gondoljatok a földön embereket. Nem juttok könnyen a városhoz, míg a közepén való templomból a németeket ki nem űzitek. Ez leszen ennek az erősségnek a központja . . . Gondoljátok még meg ezeket: Nem adatik meg a város, csak rendeletre. Mikor? Mikor a szükség kívánja. Kiknek nincs élősök, kibocsátom, hogy ne haljanak meg éhen addig, míg a németeket akarják éhséggel elveszteni. De ez nem könnyen lesz. Megeszszük a lovakat, a melyeket utolsó szükségre tartottunk. *Míg a városiaknak ételök lesz, nekünk is lesz.* Lásztam azután 3 hónapnál tovább is lesz. Az Isten igaz, a kik a vérnek ontására okot adnak, azokon áll bosszút. Az álgyukról azt mondom, hogy azokat kieresztem. . . Egyébiránt vannak Kolozsvárnak igen szép föld alatt való lyukai, holott bátran megmaradhatnak. Aztán ha elvesz a város, én mint ezelőtt is megmondottam, vagyok, akarok lenni Isten ítélő széke előtt, én az őrséggel együtt ártatlan vagyok. Ezt jól megfontolja kegyelmetek . . . Vannak oly hajósok, a kik a szélvészek között is tudják bátorságos partra vezetni a hajót. Mi is megtudjuk menteni magunkat, vagy elveszünk. A holt testek birtokába juthattok. Ha németeket kívántok, engem is a mi illet, nem bánom, hogyha felfeszítettetek is, ha elevenen elfoghattok. S a jó bátor szívűek követnek engemet. A félénk szívűekért pedig, mivel embereknek nem méltók hivatni, nem nagy kár . . .“ ¹⁾

Az 1663. jul. 26-ki országgyűlés ismét sürgetni kezdette a fejedelmet, hivatkozva a Tövisen tartott országgyűlés végzésére, hogy a német helyőrségeknek ne engedjék tovább, hogy az ország lakosait szállással és élelmezéssel terheljék. ²⁾ De fogamat nélkül . . . Azonban a véletlen segélyére jött a szerencsétlen városnak és boldogtalan Erdélynek. A német helyőrség tiszteire elvont zsoldjárt fellázadt. Folyamát s eredményét a lázadók egyikének *Emlék-irata* után ismertettem. Itt Bethlen János Erdély kancellára előadásával egészítem ki. „Másnap — írja ő — Sárvári Tamás németül tudó kolozsvári polgár egy német katonával, megbízó levél nélkül [Bethlen nem tudja: tudatlanság volt-e oka vagy

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXXI. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* sat. III. k. 387. l.

ravaszság?] Fogarasba a fejedelemhez ment, hogy jelentse ki a legénységnek a város megadása iránti hajlandóságát, s kérték, küldjön biztosokat, a kik arról velök végezzenek. Jan. 27. érkeztek meg. A fejedelem szerfelett örvendett. Tudta, mint vágyik rá a török, s azt is, hogy ha az elvesz, elvesz egész Erdélyország. Elküldötte Gilányi Gergelyt és Véér Györgyöt. De jan. 28. azon hir jött, hogy a Vaskapu felől 2000 török jött az országba s ezéjokat nem tudják. Némely roszakarók a fejedelem letételét híresztelték . . . Erre a város is, a katonaság is megdöbbsent, s az alkudozás félben maradt. De csakhamar kiderült a hir alaptalansága, a követek dolguk után láttak, az átadási szerződést megkötötték s az őrséget a fejedelem hűségére felesketvén: a helyőrség által melléjük választott követtel együtt visszatértek Fogarasba. A föltételek ezek voltak: „1. a közembereknek öt-öt imperialis tallér, a tiszteknek tiszti állásukhoz mért ajándék adandó. 2. Akár béke, akár háboru által egyezik ki a fejedelem a császárral, ők foglaltassanak bele, s azoknak, a kiktől zsoldjuk eltulajdonítása által megcsalattak, megbüntetés végett soha át ne adassanak. 3. Legyen szabad vallásgyakorlatuk; 4. az erdélyi katonáknak kiszabott fizetést havonként kapják ők is; 5. a ki Erdélyben meg akar telepedni, birjon nemesi kiváltsággal . . .“ ¹⁾ Az országgyűlés jan. 31. épen együtt volt. A kk. és rr. a három nemzet pecsétével megerősített levelet adtak nekik, a 3 nemzet kebeléből követeket neveztek ki, s a fejedelmet megkérték, hogy Kolozsvárra átmenvén: a város és német helyőrség ügyét hozzák jó rendbe; a mit tesznek és végeznek, az ország bele egyezik. ²⁾ A fejedelem és küldöttség átment Kolozsvárra, az őrséget a vármegyékre és százsz székekre kirendelték, s hogy őket ingyen élelmezzék, megparancsolták. Kolozsvárra a javából választottak ki 200-at. A fejedelem több napig maradt ott s a városnak nyomorgatóitól megszabadulását vig lakomával ülte meg. Az erről értesült török szultán a fejedelemnek azon érdemeért, hogy a várost a németektől 1664. márczius 1. visszavette, Nándor-Fejérvárról szívélyes levelet, arannyal átszőtt két oly pompás öltönyt küldött, melyek csaknem a paradí-

¹⁾ *Bethlen I. Historia Rer. Transylvanicarum* s a többi. Viennae MDCCLXXXII. 92—94. II.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diuet. III. k. 99—100. II.*

esomból valóknak tűntek fel, s meghagyta neki, hogy a mikor levelét olvassa, öltözzék abba, hogy annál méltóságosabb legyen tekintete, s emlékezzék meg a szultán e jótéteményére s a rábizott országot tovább is védje meg . . . ¹⁾

Történt a német őrséggel még egy emlékezetes dolog. Magyar helyőrségi társaikkal együtt vitézkedésből Kolozsvárról és a vidékről ajándék marhákat hajtottak el, a mit a tulajdonosok Ébeni István és Véér György fő- és alparancsnoknak bepanaszoltak. Ezek magukhoz hívták őket, szigoruan megfeddették, s minthogy a marhák visszaadását megigérték, nem csináltak miatta zajt, nem büntették meg. A kolozsváriak szerfelett zúgolódtak a kimélet miatt, s ebből ingerültség támadt, a mit egy Szentkirályi Józsa nevű szolgabíró, s hivatalból a főparancsnok által elbocsátott alsóbb sorsu nemes boszúból tett izgatása még fokozott. Ez hogy a főparancsnokon magát megboszulja, Istenre esküve, azt hiesztelte a német őrség közt, hogy őket a fő- és alparancsnok s még néhány más elárulta, ezért nem sokára meg fogják ölni. Ezek a büntetéstől félvén — melyre sokaktól érdemeseknek tartattak — a kolozsvári tanácshoz folyamodtak, kérve, hogy a bajon egyesített akarattal segítsen. A tanács halogatta a dolgot, s ez alatt a főparancsnoknak jelentette. Ez előhivatta a német tiszteket és közembereket s szemrehányást tett nekik ármánykodásukért, a mit nem is tagadtak, de a Szentkirályi álnok hire által bennök ébredt félelemmel mentegetőztek. A parancsnok elfogatta a bolondot, átküldte a fejedelemhez megbüntetését kérve, de a német helyőrséget, mint a hazához és fejedelemhez hívet megdicsérte, s hogy el ne nyomassanak, kérte. A fejedelmet és tanácsot megdöbbsentette a tudósítás, s hogy a német őrség a németektől féltében, a törökhöz pártolva, a várost ismét koczkára ne tehesse, egy lehető lázadás megelőzése végett Béldi Pált 700 katonával Kolozsvárra küldötte, a ki hirtelen ott teremvén: az utczákat elfoglalta s az egész helyőrséget régi engedelmességére térítette . . . Vajha többé nem ismételnék előbbi merényleteiket! . . . ²⁾

A *várbástyák és falak* e zaklatott időben gyakori ostromnak és sűrű változásoknak voltak kitéve. A sok küzdelem és az élet

¹⁾ *Bethlen I. Historia Rer. Transilv. sat. 102–103. ll.*

²⁾ *Bethlen I. Historia Rer. Transilv. sat. 147–150. ll.*

megmentésének nagy gondjai nem engedték azoknak hív följegyzését. A mi a közemlékekben itt-ott fönmaradt, álljon itt.

A német őrség utolsó parancsnoka, gróf Brazza Hector Kolozsvár védelmében tanusított hadi elszántságának két emlékét hagyta fenn. A torda-kapui déli körfalvonalban I. Rákóczi György fejedelem ismertetett 1646-ki czímerfeliratához közel, a nyugatra elég mély vársánczban kockára faragott kőből építettett egy szöglettorony, a kőfal külső szögéhez emeltek egy földdel megtöltött kőerődöt, melynek déli oldalán e fölirat volt: „*Építettek az MDCLXIII. évben, nagy tekintésü Lintzegr János ur fő-, Váradi János ur királybíróóságában.*“ ⁵⁾ Nyugati oldalán pedig egy tisztán ki nem ismerhető másik czímer van, melybe a következő betűk és szók vannak vésvé: „*Ő császári királyi felsége ezredese s Kolozsvár parancsnoka, gróf Brazza Hector. Az 1663-ik év novemberében.*“ ⁶⁾ A másik a Monostor-kapu külső védbástyája falában, a felvonó hidtól kimenve balra eső kőlapba vésett ily felirat: „*Építettek MDCLXIV-ben, midőn a város császári őrségének vezénylő parancsnoka Méltóságos gróf Brazza Hector ur volt, bírák pedig a bölcs és okos Lintzegr János főbíró ur, Váradi János királybíró ur.*“ ⁷⁾

E kőlap mellett egy másikon e fölirat volt: „*Ő római császári királyi szent felségének, a győzhetetlen és legkegyelmesebb császárnak*

⁵⁾ EXTRVEBAR ANNO MDCLXIII.

EXISTENTIBVS IVDICIBVS AMPLISSIMIS

PRIMARIO QVIDEM DOMINO IOANNE LINTZEGH,

REGIO VERO DOMINO IOANNE VÁRADI.

⁶⁾ S. [acrae] C. [aesareo] R. [egiae] M. [aiestatis] P. [rimarius] L. [ocum] T. [enens] E. [t] C. [ommendans] C. [iuitatis] Hector Comes de Brazza. Anno 1663. dieb. Novembris.

Mike Sándor: **Egyveleg** 10. *Claudiopolis*. 14. l.

⁷⁾ EXTRVEBAR ANNO MDCLXIII.

QVANDO CAESAREANO CIVIT. PRAESIDIO

COMMENDANS ET CVM IMPERIO PRAEERAT

ILLVSTRISSIMVS DOMINVS HECTOR COMES BRAZZA.

IVDICES VERO EXISTEBANT VIRI PRVDENTES ET CIRCVMPECTI

PRIMARIVS DOMINVS IOANNES LINTZEGH.

REGIVS DOMINVS IOANNES VÁRADI.

Mike S. **Egyveleg** sat. 15—16. ll.

főzredese és kolozsvári parancsnoka, gróf Brazza Hector építtette e falat 1663-ban augustus 1-ső napján.“¹⁾

Hogy benn a városban mily sánczolásokat és fatorlaszolásokat tétetett a parancsnok, el volt mondva. De a falakon, azok kapuin és bástyáin s a héjazatokban is sok helyt tétettek később, községi végzésnél fogva vagy az ország határozatából javítások. 1666. május 12. a közgyűlés meghatározta, hogy Monostor-kapu rakassék be s útasította az ülnököket: kérjék meg a főispánt, hogy mivel az ország tartja kezét a kapukon és város kőfalain, rakassa be a fejedelem vagy ország, ők rá nem képesek. A viznek elébbi folyásába vitelét az ülnökök gondoskodására bizták. E végzést felvilágosítja az, hogy Kolozsvár — a mint hátrább elé lesz adva — Várad elveszte után végvárossá tétetvén: az ország birtokába és gondviselése alá került, a vizet pedig az ostrom alatti időben a helyőrség parancsnoka védelmi czélból vezettette belől a falakon. Erről van ott szó. 1668. a jun. 5-ki közgyűléshez a vár falainak és bástyáinak megépítése iránt kemény parancsa érkezővén a főkapitánynak, — a ki a végvár-rendszerben a legelső polgári és katonai tisztség — a vénség és benlakó nemes urak a főhadnaggyal — a ki a főbirói állomás jog- és hatáskörével birt — végezték: „hogy a város kőfalainak héjazatit a szélvész nem kevésbé megszagatta s a falak esőviztől áznak, Közép-kapunak is tömlöcze — a bástyafal derekában volt — vízben áll, e miatt a felvonó hid kövei gyakran szakadoznak s most is leszakadva állanak; a viznek pedig kimerésére sem az őrség, sem a város nem képes, mivel igen nagy terüh nyomja; meghatározták, hogy két biztost küldjenek ki, a kik mindent megvizsgáljanak s a mi szükséges, az adóból csináltassák meg, a viz folyásának útját igazítsák helyre, hogy az a polgároknak kárt ne tegyen; a

¹⁾ Sacratissimae Caeseo-Regiaeque Romanorum
Majestatis, Invictissimi ac Clementissimi
Imperatoris. Supremus Locumtenens
Et Commendans Claudiopolitanus. Hector
Comes de Brazza, hunc murum erigebat Calendis
Mensis Augusti, Anno 1663.

Emléklapok sat. 26. l.

A Kolozsvár várfalain levő feliratok az 1734-ki **Város Leírás** [Descriptio Civitatis sat.] című nem szakértők által készült **Emlékiratból** vannak a különböző másolóktól ily különbözőleg, de többnyire rosszul lemásolva.

kőfalakat is járják be s a romlásokat igazittassák meg, különben veszedelem következik belőle; a kis ajtó boltozatja is csaknem beomlik, gondoskodni kell a megigazitásról, mert ha tovább halad, nagyobb lesz rá a költség.“ 1676. a febr. 17-ki közgyűlésben ismét eléfordulván a középkapui bástya dolga, végeztetett: „hogy annak felvonó hidja építtessék csigára, így kevesbül a költség s könnyebb lesz alatta a víz lefolyása;“ a sept. 24-ki közgyűlésben pedig: „hogy a hidkapui bástyában levő órához a feljárás rosz levén, igazittassék meg.“ 1679. a május 19-ki közgyűlés a város körül való tornyokban s azok fedelén sok hiány felől értesülvén: „meghatározta, hogy minden czéh a maga tornyát építtesse meg, nem a maga költségén, hanem a város pénztárából adatván rá Polyik János kolozsvári fizető mestertől.“ ¹⁾

A fentartáson kívül örködésre is mindig készen kellett lenni a polgárságnak, ha a várost veszély fenyegette. Ez kiváltságaiból folyt. Két érdekes esetet hozok fel bizonyítéku a korszakból: egy külső rendeletet s egy belső intézkedést. 1681. nov. 14. Rhédei Ferencz, a fejedelem seregvezére írta a kolozsvári főhadnagy Budai Mihálynak: „hogy ő a fejedelem parancsolatjából az alatta valókkal készül, indul ki minden órán Kolozsvárra, csak lovainak patkolását végezzék. Czirkáltassa fel a városon az olyakat, a kiket postálkodásra használhatnak; hirdettesse meg a czéheknek is, hogy a tornyokat tisztítsák, munitiojokat és egyéb hadi szereiket készítsék el, csak hogy ha lehetne, ennek valami lármájának nem kellene lenni, hogy a *popule* közt zendülés ne lenne; oly megfontolva eslekedjék azért a főhadnagy, hogy az ott benn levő idegen emberek között valami félelem ne támadjon, ugy a becületlenséget és ott való sok rosz dolgokat ki ne tanulják.“ ²⁾ 1686-n pedig, midőn a a török-német háboru folyt s Kolozsvár is a németek támadásától félt, május 6. a tanács a város őrizete iránt ily intézkedéseket tett: „1. Legyenek strázsamesterek a hostátokban, hidelvén, magyarutezában, közép- és farkasutezában, monostor- és szinutezában; 2. a hostátok külső sánckapuinál levő kalyibáknál 8—8 jól fölfegyverzett ember; 3. a belső kapukon való vigyázásra a város gyaloghadnagya vigyázzon sat.; 4. mind a lovas, mind a gyaloghadnagyk

¹⁾ A végzések mind az *eredeti j. könyvből* valók.

²⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 244. sz.

vegyék számba: hol, mennyi fegyveres embert lehet találni? 5. a mely lovasoknak nincs lovuk, gyalog szolgáljanak; 6. a ki hirt hall, jelentse a kapitánynál; 7. idegen ismeretlen embert sem benn, sem a hostátban házához senki be ne fogadjon; 8. a lajtorját a majorokból a városba behozzák sat. Ez intézkedés, a város főkapitánya megérkezzeig tart...¹⁾ Világos ebből, hogy bár a vár az ország birtokában volt, a védelem kötelezettsége a polgárokról sem véte-tett le — pénz mellé véradót is kívánt a fejedelem.

A város javainak gyarapodása már rég nem foglal helyet történetében. Bel- és külháboruk vészes következménye: a közvagyon tönkrementésének, a polgárok elszegényedésének siralmas rajza váltotta fel azt. Korábbi bölcs és lovagias lelkű fejedelmek adományait elfogyasztotta gyöngé utódaik alatt a belső pártviszály és az országot kirabolva, fölperzselve, lakosait legyilkolta s rablánczra füzte az annyiszor átkóborló ellenség. Gyászos, sötét idők voltak azok Kolozsvár életében. Maradjon fenn itt is, mint betöltetlen ür, mint homályos pont és oly korszak, melyben fentartásra méltót hiában keres a történetírás kutató figyelme.

I. Apafi Mihály egyetlen kedvezményt adott Kolozsvárnak a postálkodási ügyben 1690. ápr. 15. halála előtt alig hat héttel, Heiszler német tábornok nyílt parancsa alapján, melyben meghagyta: „hogy posta lovakat, szekereket, vonó marhákat, senkinek, akár mi rendbeli tiszt vagy ő felsége a császár vitézlő rende legyen, a tábornok arról való szabad útlevele [*salvus passus*] nélkül ne adjanak, se ingyen ne gazdálkodjanak. A ki erre kényszerítne valakit, nemes ember és vármegye tiszte, articularis büntetésen marasztaltatik, köznemes, polgár és paraszt 3 havi tömlőczcel lakol. Tartsa magát kiki az 1689. novemberi fejevári gyűlésben arról hozott [17] t. cikkhez.“²⁾ Éles gúnyja a sorsnak, hogy egy ország fejedelme alattvalóinak jogvédelmet csak egy idegen tábornok parancsa nyomán volt képes nyújtani... Azonban itt is betölt ama példabeszéd igazsága: „a hol legnagyobb a szükség, ott az isteni segítség.“ Kolozsvár polgárainak ügyessége — önérdék feláldozásával — épen e szerencsétlen időszakban nyitott két új nem egyenes jövedelmi forrást, mely csekély volt akkor, de később mind növekedett, s

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 257. sz.

²⁾ *OKLEVÉLT.* CXCV. sz.

főleg egyik, már ma a város jóllétének és művelődésének leghatalmasabb emeltyűje, legbővebb erőforrása. Ez a pálinkaadók kivétele. 1670. a decz. 14-ki közgyűlés az aqua vitae egy ejtelétől 6, égett bortól 3 pénz adót rendelt fizettetni mindenki által a város szükségére; az 1676. jun. 29-ki közgyűlés pedig a gabonából való aqua vitae és gorolyka égetőkre évi 2 frt adót rótt ki, s befizetését a 4 kantor idejére szabta; borseprőből való pálinkáért és a mit a patikáriusok főznek, nem kell fizetni. ¹⁾ *Másik* a vasegyedáru jövedelme. Az 1670. octob. 20-ki közgyűlés meghatározta: „hogy a vásárulás ezentúl legyen városi egyedáru, jövedelme fordítassék közszükségekre. Szent Márton napig vasát mindenki adja el, azon túl árulása tilos lesz... A méhsert is a város számára foglalták vissza, s felügyeletére a vénség [*tanács*] bizatott meg. Kitelvén a szabott határidő, a novemb. 24-ki közgyűlés a vas-egyedáru jogot két évre Belényesi Szabó Istvánnak adta ki évi 300 frtért, a mit két izben t. i. szent György és szent Mihály napkor tartozik lefizetni. ²⁾ Meg volt a város fejevári háza is, melyet: „1670. febr. 21-ki levelében a város országgyűlési követei megromlottnak, de 17 frttal megigazíthatónak írtak. Ha a város eladná — írják — adnának érette 400 frtot. Fejérvármegye most is bele száll vala, ha a püspököt benne nem találták volna.“ ³⁾ E házat 1680. jul. 18. a kolozsvári tanács kérésére két hites fejevári személy meg szemlélte s megbecsülte. „A kolozsvári ház — írják ők — a kőkerítésen belől, a külső fejevári várban van, mégis nem a város birája, hanem a nemesség hadnagya alatt áll. Felső részében semmi difficultas nem volt, az alsó házbeli épületei is jó állapotban vannak, úgy, hogy Fejérváratt azon épületet senki épületi meg nem esúfolja. A pince ajtója lehetne valamivel tágasb, mert csak 40-es hordó fér be. Egy szóval: fogyatkozást nem találtak benne. Alá vannak írva: Szabó János és Balogh Gáspár, nemes személyek.“ ⁴⁾ Lett volna még öröklésre kilátása Gilányi Jakab magtalanul elhalása következtében, a kinek a város területén külső öröksége, háza s egyéb javai maradtak, a miknek a város kiváltsága szerint, rá kellett volna szállani; de Polyák János alkapitány és fizetőmester a fiskus nevében a házat

¹⁾ Mind két végzés a *j. könyv eredetijéből* való.

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 207. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 236. sz.

lepecsételte. Ez sértette a város szabadságát, jogügyi igazgatói tehát ellene mondtak, kijelentve, hogy a város meg nem engedi, hogy valaki más tegye rá kezét; ellene mondtak a vice kapitány előtt is, kifejezték, hogy Kolozsváratt idegen fiskus ily esetekben nem örökösülhetett. De nem láttam nyomát, hogy a Gilányi-jókban a város örökösödött volna.

Politikai élete és törvényes alkotmánya válságteljes át- és visszaalakulás. Várad eleste Kolozsvárt végvári helyzetbe hozta. Négy- századon át önállóan fejlett erős polgári szervezetének egyszerre át kellett alakulnia vármegyei nemesi rendszerré. Az erre irányuló törvényhozási, kormányi és katonai, esetes, a pillanat szüksége és ötlete szerint tett, s a viszonyok új alakulása folytán gyorsan változó, olykor ellenkező intézkedésekből kitűnik, hogy sem az országgyűlés, sem a kormány nem tudta, hogy lehetetlent akarnak. Egy egész községet intézményileg, társadalmilag és jellemileg mássá alakítani a politika legnehezebb feladata. A kis ország fenyegetett helyzete nyomása alatt megkísérelték a fejedelem tanácsosai és az országgyűlés Kolozsvár számára egy gyarló új polgári-nemesi község-szervezetet alkotni, néhány évig fenn is tartották, s akkor szétmállott, maga után a szánalom emlékét hagyva, mint a mely az ország közérdekének semmi szolgálatot nem tett, de a polgárok egyéni jóllétét aláásta s a városnak polgári rendeltetését és községi hivatását bénává tette.

Első ismeretes intézkedés ez irány felé az 1664. jan. 31-ki nagysinki országgyűlés 4-ik t. cikke, melyben azon indító oknál fogva, hogy a fejedelem már ugy határozott: „hogy mivel Kolozsvár városa Kolozsvármegyének székes helye, a mely ügyben a külső [*vármegyei*] tiszték ítélnek, abban végrehajtok is nem mások, hanem csak ők lehetnek — kimondatott, hogy a kik a dolgot megakadályoznák, fejenként 200 firt articularis büntetést szenvedjenek.“¹⁾ De ez csak kezdet, ötletszerű intézkedés egy előfordult esetben. Fontos a fejedelemnek azon évi márcz. 20. az új helyőrségnek Kolozsvárra bevitele- és elhelyezésekor kiadott szervező rendelete vagyis *új polgári alkotmánya*, melyben Ébeni István, kolozsvármegyei főispánt, Kolozsvár város és a helybeli végőrség főkapitányává

¹⁾ *Orsz. levélt. sat.* III. k. 413. l.

nevezvén ki: az őrség számára a város és a két szomszéd vármegye által teendő fizetés és szolgálat mennyiségét, s az őrség, kapitány, város és polgári hatóság közötti viszonyt megállapította. A szerző rendeletben a fejedelem meghagyta Kolozsvár városának, hogy:

- „1. az ott tartandó őrség számára adjon évenként 14,000 frtot, a miben a város is megegyezett, két vármegyéből szállítson be 100 — 100 köböl búzát, a mostani 30-adi jövedelem is forditassék arra;
2. a fejedelem a város lakosit minden kiváltságaikban, törvényeikben sat. megtartja, s az őrség belletével és fizetésével kiváltságaiknak ártani nem kíván;
3. egyéb adósságtól, sereztől, gazdálkodástól, postaszekér- és lóadástól, ország közé szolgálattól menttek lesznek, csak városukat kellend építeniök, a miben az ország is tartozik segíteni; gazdálkodni, postát vinni csak a töröknek lesznek kötelesek;
4. a város kulcsai két helyt nem lehetnek, legyenek a főkapitány kezében, mikor rájok szükség van, el lehet vitetni, de ismét vissza kell hozzá adni; a munitios helyek is az ő kezébe mennek át a kulcsokkal együtt;
5. a fő- és alkapitány, porkoláb meghatározott mennyiségű bort vihessenek be, ugy a városiak is, mikor boruk nem termett;
6. a nem háza szükségére vett bortól minden 2 pénzt fizet, egyéb gabonájától pénzt a város javára; borból, húsból ha jövedelmet csinálhat a város, szabadságában áll;
7. egyéb eladni valótól egy szekértől 1 pótrát, 4-től 2-öt, 6-tól 3-at, egy lóteher-től szintén 2 pénzt köteles mindenki fizetni;
8. a városon kívül való, szomszédos falukban a hús fontját 3 pénznél többre ne emelhessék, annak is 1 pénzét Kolozsvár e végre megbizott tisztének adják be;
9. idegeneknek a városon hosszas lakásuk alatt elveszett pénzeikért a város most nem köteles fizetni, de csak 3 hónap mulva;
10. adósságát kiki hogy vegye meg, arra a fejedelem törvényt nem hoz, a kik elbújdosnak, azok iránt adhat nyílt parancsot;
11. a város ingyen szállást tartozik adni a főkapitánynak és őrségnek; a várospan mindenki tőle függ, a városi hibás embert a város, az őrségit a főkapitány bünteti meg;
12. az őrséget erős fegyelem alatt kell tartani, hogy gazdáikkal ne veszekedjenek, gazdálkodást ne erőszakoljanak, egymást megbecsüljék; a szállást a bíró és kapitány rendeli el; kolozsvári ember ha őrségbe lép, semmi városi terüh alól ki ne vétessék;
13. ha nemes, házat vesz a várospan, viselje a polgári terheket;
14. ha a fenebbiek iránt nehézségek támadnak, az országgyűlés orvosolja;
15. ha Isten

békességet ad, a város az őrség gondjától magát mentté teheti.“¹⁾ Kiegészíti, részben felvilágosítja ezt az Ébeni István főkapitánynak a helyőrségbeliekhez intézett napi parancsa, melyben: „1. rendeli, hogy mindenki az isteni parancsok szerint viselje magát; lopás, házfelverés, paráznaság az ország törvénye s a zászlók rendtartása szerint büntettetik; 2. egyébkor is, de főleg vasárnap virradatkor mindenki köteles a hadnagyokhoz gyűlni, onnan a főkapitány szállására s onnan isteni tiszteletre menni; 3. a ki el nem megy s isteni tisztelet alatt korcsmában találtatik, páleza büntetést kap; 4. a ki *lélek*-kel, vagy *ördög lelkü*-vel szitkozódik, kalodába záratik; ha magát megváltani akarja, nemes 1 frttal, darabont vagy lófő 50 p. válthassa meg, a mi a szegényeké vagy tatár rabságból kiszabadultaké lesz; 5. ok nélkül esküvő, Isten nevét mocskoló, kalodába tétetik; ha magát megváltani akarja, nemes ember 50 p., darabont és lófő 25 p. fizet; 6. *Isten*-nel, *ördög adtá*-val káromkodó, fa-lóra kötözve vasárnap délig tartatik ott, a ki többször teszi, pálezával veretik meg, ha mégis ismétli, halállal büntettetik; 7. a ki tisztei ellen támad, pálcázással vagy halállal büntettetik; 8. a ki fegyvert visz a városba a maga feleihez, ha vért nem bocsát is, megpálcáztatik, ha vért bocsát, a fa-lovon megsanyargattassék s 13 pálezaütésre büntetessék; 9. a ki gazdájával békében nem él, az elébbi büntetést szenvedje . . . [Itt forrásom megszakad, pedig látszik, hogy több pont is volt . . .]“²⁾

Hogy ez intézmény, úgy a mint életbe léptetve volt, a polgári szellemmel nem egyezett s Kolozsvár által szívesen nem fogadtott, kitűnik onnan, hogy midőn a fejedelem 1664. márcz. 23. megparancsolta, hogy az ő, az ország és kolozsvári kapitány hűségére megesküdjenek, a város kérelmezett ellene s azt kívánta, hogy a kapitány és őrség is legyen hittel köteles a város irányában. . . A kérvényre ezt írta röviden a fejedelem: *Meg kell lenni. Fiat.* 23. mart. Anno 1663. *Apafi* . . . A város 1665. [*kelet nélkül*] azt kérte³⁾ a fejedelemtől könyörgve, magyarázza meg: „mit teszen az, hogy a város szabad várossá tétetnék, a praesidium eltöröltetnék? mert ők homályosnak látják.“ A fejedelem azt válaszolta: „Az

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXXIV. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CLXXIII. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 174. sz.

ország magyarázza meg nektek, maga tudja, mit végzett.“¹⁾ Erre hozatott aztán az 1665. május 1. Gy.-Fejérváratt a 24. t.-cikk, melyben az országgyűlés meghatározta: „hogy Kolozsváratt lovas őrség ne tartassék, hanem a város véghely és szabad város lévén: lakosai a gyalog helyőrséggel együtt elegendők ott való vigyázatra...“²⁾ Ez ugy látszik, félreértésekre adott okot a helyőrségnél, mert az azon évi nov. 8. ugyanott tartott országgyűlés bizottság kiküldését határozta, melynek tagjai s ideje meghatározását a fejedelemre és tanácsára bizta, de útasításul azt adta, hogy oda menvén, járjanak végére: mily állapotban s hadra mennyiben vannak elkészülve a kolozsváriak? vajjon azon véghely oltalmazására elégségesek-e vagy nem? E felett meg kell tőlük tudni: ha az ország rr-nek szabadságával akarnak-e élni, s magukat ugy alkalmazni, mint véghelyben lakó vitézlő rendet illet? Ha azt felelik, hogy ők más szokással és szabadsággal akarnak élni, a biztosok mondják meg s adják jól eléjök, hogy az ország őket oly nemesekké nem tette, hogy válogassanak a szabadsággal való élésben, hanem mint az ország más Rendei éltek s élnek, oly karba s rendbe alkalmazzák ők magukat, mert egyébként nemesi szabadságukban meg nem maradhatnak. Ha ők azon hely és tartomány oltalmára elégségesnek nem ítéltetnek, mintsem az a hazával együtt veszedelmeztessek, a biztosok rendeljenek annyi lovast és puskást Kolozsvárra, a mennyi szükségesnek látszik, s hagyják és parancsolják meg nekik, az ország nevében, hogy azokkal egyetértsenek, nekik szállást adjanak, s szükség idején velök felüljenek, és mint végbelielkhez illik, ugy szolgáljanak: függjenek a kapitánytól, rá hallgassanak, törvényes dolgokban pedig a vármegyétől és tiszteitől, a kikkel értsenek egyet. Az őrségbelielknek az ország esztendőre 60 pénzt s ezen kívül tápláltatásukra két hóra buzát rendelt.³⁾ E bizottság munkálkodása adott alkalmat a város levéltárában levő ugynevezett *három pecsétű levél* keletkeztére, melyet a 1666. febr. 1-től 26-ig Fogarasban tartott országgyűlés a fejedelemmel és tanácsával s Kolozsvár város követeinek is tudtával dolgozott. Ennek alapja Kolozsvár város két pontban írásba foglalt azon kételyei és

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 188. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. s. a. t. III. k. 410. l.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. s. a. t. 483—484. ll.

kivánságai voltak, melyeket a város az ő véghelyi nemesi állapotjukra nézve a fejedelem elé terjesztett s az országgyűlés most mindenik pontra nézve határozatot hozván: azt egy kimerítő *szervezeti szabály* alakjában, a 3 nemzet pecsétével megerősítve kiadta. Itt tűnik fel bevezetett egységes alakban Kolozsvár új polgári és nemzeti alkotmánya: módosítva van az 1664-ki, eltörölve annak némely része, s inkább összhangba hozva a polgári érdekek a nemesiekkal, a régiek az új intézménnyel.

„Isten ítéletéből szegény hazánk már annyira jutott — így hangzik annak bevezetése — hogy Kolozsvár lett végbástyája, mely nyomorult sorsunkat nézve, kényszerítettünk e várost nemesi szabadsággal felékesíteni, hogy így az mind azon véghelynek, mind a megmaradott hazának szolgálatára alkalmasabbá legyen. Mint-hogy nemesi sorsba helyezésekre nézve a kolozsváriaknak némi ellenvetéseik voltak, miket írásban adtak elé, a fejedelem és országgyűlés is azok megvizsgálása után a dolgot írásban határozták el. Az *elsőre nézve* az ország azt határozta, hogy a ki Kolozsváratt kapitány lesz, az legyen a vármegyében főispán is; nincs ellenére az országnak, hogy végőrségi [*praesidiarius*] nevet viseljenek; attól se féljenek, hogy örül más helyekre rendeltetnek; de azt megvárja az ország, hogy a kötelelességekben nem válogatván, a mikor a kolozsvári főkapitány parancsolja, oda menjenek és azt tegyék, a mit a szükség kíván, s a mi parancsoltatik. A felülést illető kivánságban sok homály van; mert ha azt értik, hogy csak akkor menjenek el a haza szolgálatára, midőn a főispán is elmegy, ez méltatlan kivánság, mert néha csak részleges hadi kirándulást kell tenni, nagyobb dolgok félelme és várása levén hátra; néha a főispánnak beteges állapotja nem engedi meg, s egyéb ok is lehet akadályul, mit emberi elme most előre fel sem ér. Ily kifogások elrontanák a dolgot, s a haza elveszhetne miatta. Azért ilyekkel a kolozsváriak ne éljenek. A főispán ha maga velök nem mehetne is, illő útasítás nélkül nem bocsátja el őket. Az is méltó, hogy a mely nemesek most Kolozsváratt vannak, a haza szolgálata alól magukat ki ne vonják. A főispán a most megnesemesedett kolozsváriakkal és a városban szállást tartó külső nemesekkel, s az egész őrséggel megfontolja, mikor kellessék kimenni. Azt is hozzá kell tenni, hogy a főrendeknek, a kik lovasokat akarnak állítani, álljon tetszésökben: ha maguk személyökben is ki akarnak menni vagy

nem? szintugy a városiak is, ha inkább jó lovast állitnak, ám lássák, személyesen ne menjenek szolgálatra. *A másodikra.* Az ország a kolozsváriak kiváltságához nem nyul, maga a dolog az, a mi állapotjokat megváltoztatja. Az ország határozása ez: meg-nemesedvén már a kolozsváriak, a bíró nevezeti helyett legyen *nemes hadnagy*, ¹⁾ az esküdt polgárok helyett *ülnökök* [assessor]. ²⁾ Egyéb peres eljárásuk maradjon érintetlen, csak azt jegyezvén meg, hogy 100 firtig való dolog határozottassék el az ő székükön végleg, feljebb való bocsáttassék a vármegye székére, sőt ha a dolog kívánja, feljebb is; mert a meg-nemesedés által a városiak Kolozsvármegye nemes tagjaivá levén, annak törvényszékére is fel kell menni az ügynek. S minthogy eddig is sokan kerestek ott

¹⁾ *Esküformája ez volt:* „Én — — esküszöm az élő Istenre és az ő áldott szent Fiára, a Jézus Krisztusra, hogy ennek az Hadnagyságnak Tisztiben igazán eljárók, Erdélyország Méltóságos Fejedelmének igaz híve leszek, a Nemes országgal együtt minden reám bizott dologban, Főispán Uram parancsolatjában tehetségem szerint eljárók. Isten engem ugy segéljen sat.“

²⁾ *Esküformájok:* Én — — esküszöm az élő Istenre és az ő áldott szent Fiára, a Jézus Krisztusra, hogy én a törvényt kiszolgáltató Assessor-ságban igaz és hű leszek, minden előttem perlekedőknek — az Nemes Ország-tól nekem adott Authoritásig, hátra tevén félelmet, kedvezést, barátságot, atyafiságot, adományt, ígéretet, személyválogatást — igaz törvényt szolgáltatok s pronunciólok, tehetségem szerint, és a mely törvények előttem decidáltak, azokat a kereső félnek instantiájára kedvezés és halogatás nélkül executioba veszem; a vármegye Főispánjától ő Nagyságától és ő Kegyel-métől levén dependentiám, az ő Nagysága szabadságit oltalmazom. Mely-nek megtartására Isten ugy segéljen engem, s ugy adja lelkeim üdvöségét...

Száz-férfiak esküformája: Én — — esküszöm az élő Istenre sat., hogy ő szent Felségének neve tisztességét mindenek felett oltalmazni igyekezem; az ország fejedelmének, azután a kolozsvári nemes Hadnagynak és nemes Tanácsnak hűséggel, igaz és engedelmes leszek teljes életemben, mind jó s mind gonosz szerencse forgásiban. A nemes városnak és nemes Tanácsnak parancsolatát, végzéseit s meghagyatott szabadságát megőrzöm, megtisztelem, becsülöm és megfogadom. A városnak megállott *Unio*-ja, meghagyatott törvényei, rendtartási, szabadsági és bevett vallásai ellen sem titkon, sem nyilván, se fejedelmek, se egyéb rendbeliek előtt nem practikálok, sem semmit nem inditok, idegen bort be nem hozok, és a hol tudok, megjelen-tem. Isten engem ugy segélyen sat. Ez esküformák minden czélnek meg-küldettek, megőrzés s maguk alkalmazása végett.

A szabó czéh levéltárában levő eredetiből.

menedéket s megtelepedtek, ezután is bizonyosan telepednek meg, azoknak is lesz perők városiakkal. Hogy az igazságszolgáltatásban senki ne kételkedjék, jó lesz ha a kolozsváriak mikor törvényt tesznek, a külső nemességből is 3-at vagy 4-et magukkal meghívnak, ha annyit nem lehetne, legalább kettőt. Ezt nem nehezíthetik, ha igazságosan akarnak cselekedni. *A harmadikra.* Mivel a külső nemesek most kebeleztettek be a kolozsvári valódi nemesek közé, az lehetlen, hogy oda is ne legyen kötelességek. Azért a kolozsváriak válaszzsák a hadnagyot és ülnököket a vármegye gyűlésén, a főispán és a többi nemesek jelenlétében. A hadnagy választása ugy legyen, mint a vármegyék tiszteié. Helyhatósági törvényei, a miben a nemesi szabadságnak és ország törvényének hátrányára nincsenek, fenmaradhatnak: a milyenek a birtok, örökség, örökösödési osztály ügyei városuk területén belől. *A negyedikre.* Az országnak is nagy szívfájdalmára van, hogy a dolognak így kellett lenni; de mivel Isten Kolozsvárt bűneinkért véghelylyé tette, a dolog magával hozta; ha azonban Isten Váradot kezünkbe adja, örömet szenvedik az ország. *Ötödikre.* A czéhek állapotja helyben maradhat, a feljebbiekben megirt dolgok bántódása nélkül. *Hatodikra.* Hogy valakit javaiban, jószágában megbántson az ország, gondolatában sincs; a közörségnek rendeljenek oly szállást, hogy a kibontakozás hírekkel ne legyen; a főtisztek szállásának gyakori változása alkalmatlan lenne. A kapitánynak legyen rá hatalma, hogy ha becsületes ember megy oda dolgát igazítani, rendeltessen neki illendő szállást. *Hetedikre.* Zsoldos állításra nem kényszerítenek a kolozsváriak, másképen kívánja szolgálatjaikat az ország. Midőn azt kérik, hogy hadfelüléskor személyes felkelésre ne kényszerítenek, ugy látszik, az időnek és dolgoknak akarnak parancsolni, melyeknek csak egyedül Isten parancsolhat. Azért mind a fejedelmeket, mind a hazát a szükség tanítja meg: melyik helyét, mint kell oltalmazni? Ő kegyelmek is hagyják arra; higyjék el, hogy Kolozsvárt, mint véghelyet, soha ugy meg nem gyengítik, hogy veszedelme következhessék, sőt az ország mint szeme fényét, ugy igyekszik oltalmazni. Ezen dologhoz tartsák már ő kegyelmek magukat, hogy se magukat ne fáraszzsák, se az országot többé ne búsítsák, mert az helynek állapotja tovább a dologban nem bocsát.“¹⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXXIX. sz.

Oly határozottság volt az országgyűlésnek a város képviselőivel együtt alkotott e végzésében, s annyi jóakarát, hogy a midőn Lintzogh János több követ társaival a fogarasi országgyűlésről haza jövének: a márcz. 6-ki közgyűlésen eljárásukról számot adott, a polgárság megnyugodni látszott a változáson; de néhány nappal később a márcz. 20-ki közgyűlésen Szabó Miklós esküdt polgár zajt keltett, oly szidalmakkal illette a várost és száz embereket, hogy a közgyűlés ezeknek egyenként nyilvános gyűlésben megkövetésére s pecsétes kötelezvény adásra ítélte azon magaalávetésével, hogy efféle illetlen szitkozódásokat és fenyegetéseket jövődöben eltávoztat, különben a közügyigazgatónak meghagyatott, hogy őt büntesse meg . . . Erre az ingerültség lecsillapult, de a kedélyek nem nyugodtak meg. A város újabban panaszkodott: „hogy neki a vármegye ne tegyen hadnagyot és ülnököket, s az őrségnek ne kelljen füvelő helyet a maga határából szakasztani, hanem a pusztá falukéből adjanak; régen is Szent-Miklós pusztá falu helyéből szakasztottak e végre helyet és a szamosfalvi birto-
kosok határából . . .“ Választ rá a fejedelem adott: „Az ország végezett egyszer ez dolog felől, s az ország változtathatja is. Lássák ő kegyelmek mint orvosolhatják meg. Ex consilio, apr. 27. 1667.“¹⁾ Erről a város jókor értesülvén: minthogy a helyzeten változtatni nem birt: már ezt megelőzőleg az apr. 14. közgyűlésen két főbirót, egy főhadnagyot [*ductor primarius*], hat unitáriust, hat orthodox magyart és szászt, együtt 12 ülnököt megválasztván, az új rendszer szerénti tisztek hivatalukat elkezdették. A gyalogság útasitatott, hogy ezentúl nem a hadnagy, de a főhadnagy elé gyűljön össze. 1667. decz. 13. a kolozsvári nemes urak [*száz-férfiak*] gyűlésében Bánffi Dénes főkapitány parancsára a bőrből mívelő mesteremberek áruja megszábasára a *közéjük szállott nemes urak* közül 8-at neveztek ki, a *város nemes urai* közül is 8-at, jegyzőjük a város jegyzője volt. Decz. 7. nemes Kolozsvármegye nemesei és Kolozsvár város száz-férfaiai együttes gyűlésben választották meg főhadnaggyá Budai Mihályt, a 12 ülnököt és száz-férfiakat. 1669. a jan. 17-ki közgyűlést a főhadnagy nyitotta meg, mint a város belügyeiben első közigazgatási tisztviselő, a ki régebben a főbiró volt; 1671. apr. 25. is az nyitotta meg a közgyűlést, s tette meg

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 190. sz.

előterjesztéseit a tanácskozás tárgyaira nézve; 1672. jan. 28. szintén az, ápril 18. Kolozsvár *nemes és vitézlő esküdt vénei* tanácskoztak és végeztek a város ügyeiben; május 6. *Kolozsvármegye összes nemesi és Kolozsvár nemes esküdtői* együtt választották főhadnagygyá Budai Mihályt; 1674. a jun. 20-ki közgyűlésben végezték: hogy Kolozsvár az ország végháza levén, a főkapitány kérje meg a fejedelmet és országot, hogy a törökség és egyéb fel- és alájáróknak való gazdálkodás iránt tegyenek külső helyekről is gondoskodást, hogy a város azzal is ne terheltessék. 1675. jan. 16. *a vármegye rendei és a város esküdt nemesi* főhadnagyává választották Gassner máskép Literati Bernaldot, ülnökökké pedig 3 szász, 3 magyar unitáriust, s 3 magyar és 3 szász orthodoxust. 1680. a május 6-ki közgyűlésen a száz-férfiak a főhadnagygyal és esküdt ülnökökkel választották meg az új száz-férfiakat. Itt jó elé legelőbb a *centumpater* szó. Ezentúl a közjegyzőkönyvekben ez elnevezéseknek nyoma veszett, hihetően azért, mert már ekkor elkezdődött az országban a réginek teljes fölforgatása. Ez intézmény élete is halványulni kezdett, míg végre egészen aláhanyatlott, hogy romjaiból később ismét a hajdani polgári igazgatási rendszer keljen új életre.

Kolozsvár város és vármegye törvényhatóságának ezen különös vegyülete, a tiszti és képviseleti elnevezések s közigazgatási tények e tarkasága világosan mutatja, hogy a polgári elemmel egybe nem férő ez elvek és rendszer a kolozsvári polgárság szívében rokonszenvre nem talált, meggyökerezni nem tudott. Ily typicus polgári szervezetű, régi önálló miveltségű, szép és nagy város erőhatalommal véghelyi sorsra lealázható volt, de abban megtartható nem. Behozta és fentartotta egy ideig a szükség, de a mint ennek nyomása megszűnt, lazulni kezdett amaz is. Katonai uralom erős polgári érzelmű népben rokonszenvet ébreszteni, annak politikai célú hadi intézményei túlnyomólag az ipar békés munkáival foglalkozó városban állandósulni nem képesek . . . . . Az országgyűlés is gyakran kiterjesztette gondoskodását Kolozsvárra, mint véghelyre, de abban is szakadozottság, ötletszerűség látszik inkább, mint belső rendszeresség és céltudatos egyöntetűség. Csak az tűnik ki ez intézkedésekből világosan, hogy az állami és helyhatósági érdekek, a véghelyi közjogi viszony és erőteljes önkormányzat, a nemesi és polgári intézmények összeolvasztása

politikai lehetetlenség. Egymás mellett nem fértek meg. Vagy az állami érdekek vonják el a polgárok erejét saját terük- s munkakörüktől, vagy ezek rövidítik meg azokat, kellő súlyt fektetve szabadságaik kifejtésére s jogaik érvényesítésére. Egyiknek okvetlen szenvedni kell. Az 1666., 1667., 1675-ki országgyűlések Kolozsvárra vonatkozó intézkedései igazolják ezt. Az 1666. sept. 18-ki gyulafejevári országgyűlés tiz t.-cikket [*Edictum*] alkotott közállapotairól. „Az I-sőben a káromkodásra, ünnepek megszegésére s más czéggés vétkekre az *Approbata* című törvénykönyv intézkedései Kolozsvárra is kiterjesztettek, s a bírósági jog a főkapitánynak adatott; ¹⁾ a II-ikben a végekben szokásos czirkálás joga kiterjesztetett Kolozsvárra is, s a tetten érték meg büntetése joga a kapitányra ruházott, ugyszintén a kik gyilkosságban, verekedésben, lövöldözésben, tisztek ellen titkos tanácskozásban, felsőbb rendeletek megvetésében, a fejedelem méltóságát viselő tisztek meg nem becsülésében, pinczék, boltok, házak felferésében, szóval a bűnügyekben találtak megfogatása s személyválogatás nélkül megbüntetése, rövid perfolyammal, kifogások s menedékek kirekesztésével, szintén a kapitány jogkörébe útasított; ha a bűnös nemes ember házához menekül, 200 frt büntetés alatt kiadni köteles; ²⁾ a III. t.-cz. szerint a ki a főkapitány által elfogott gonosztevőt kiszabadítja, annak büntetésén marasztalják; ³⁾ a IV. t.-cz. kisebb vagy nappali riadásra, gonosztevők elfogatására a felkelést mindenkinek köteleségévé teszi 12 forint büntetés alatt; ⁴⁾ az V. t.-cz.-ben meg van tiltva, hogy takarodóra harangozás után fegyverrel senki ne járjon, kivéve ha fő ember marad barátjánál hosszasabban, de ez is lámpással menjen haza. A ki ellene tesz, elfogtván, reggelig kalodában marad; ⁵⁾ megnemesített kolozsváriakat az őrségbe a kapitány föl ne vegyen, mert ezek ugyanis tartoznak szükség esetében szolgálni. ⁶⁾ A VII. t. cz. szerint kolozsvári nemesek, ha őrségbeliekkel törvényök támad, azt a kapitány székén folytatják; végőrségeik is, ha kolozsváriak

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 510. l.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 511—512. ll.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 512. l.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 512. l.

⁵⁾ Ugyanott.

⁶⁾ Ugyanott.

ellen van ügyök. Mely ügyek szoktak a kapitányi vagy *szombati széken* elhatározatni, külön törvényben van meghatározva; hadi ügyeket is mind a végőrségiek, mind kolozsváriak a kapitányi széken igazítanak.¹⁾ Esketési parancscsal ezután is élhetnek a kolozsváriak; ²⁾ a VIII. t.-cz. szerint sem kolozsvári, sem végőrségbeli s más oda menekült nemesek kereskedés végett a főkapitány híre nélkül a városból ki nem mehetnek, s a szolgálattól magukat el nem vonhatják; ³⁾ a IX. t.-cz. megtiltja az éjszakai titkos összejöveleket, titkos gyűléstartást és perlődéseket; Kolozsvár már véghelylyé lett, ott pedig az ily dolgok 500 frt büntetés alatt tiltottak; ⁴⁾ a X. t.-cz. tiltja a véghelyieknek külföldre irogatást, izengetést, postálkodást, a kit a kapitány ebben talál, halállal büntetheti. Ha volnának olyak, a mikről a kapitányi útasításban nincs emlékezés, de a mi a város, a haza és lakosok javára van, a város is bölcsesége szerint találja ki és hajtsa végre.⁵⁾ E szigoru országos törvényeken kívül a fejedelem Bánffy Dénes főkapitánynak titkos útasítást adott, a mit 1667. jan. 6. a M.-Vásárhelyt tartott országgyűlés 37. t.-cikke törvényerőre emelt; a 35. t.-cz. pedig a kolozsváriak kötelességévé tette, a végőrség és oda bemenekült nemesek lovai számára fűvelő helyről-gondoskodást.⁶⁾

Hogy Kolozsvár véghelyi állása a kebelében előforduló bűnügyek iránt ily szigoru törvényhozási intézkedést igazolni képes, kétségtelen; de az is természetes, ha a büntető jognak a város hatósága alól elvonása s a végőrség számára legelő adásra kényszeritetése fáj. Igazolja ezt az 1667. ápr. 20. gyulafejevári országgyűlés 15. és 35. t.-cikke, melyekben ki van mondva: „hogy a kolozsvári dolgok s állapotok felőli t.-cikkeket, jelesen a hadnagyk és úlnökök választásáról, ugy a végőrség lovainak tartásáról valókat most is erejükben hagyatni kívánják, sőt akarják, hogy ha a kolozsváriak ezután is ellene szegülnének, méltó büntetés szabassák rájuk.”⁷⁾ Igazolja továbbá a város a főkapitány közt

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. III. k. 513—514. ll.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. III. k. 514. l.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 515. l.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 537—38. ll.

⁷⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 552. l.

a város birói hatósága, s az utóbbinak jogköre iránt támadt egyenetlenség, melynek oka és mérve a főispánnak 1668. decz. 11-kén és 1669. jan. 14-kén a városhoz intézett válaszpontjaiból kitűnik. A város t. i. felszólalt a főkapitánynál saját birói joghatósága iránt, mire Bánffi Dénes főkapitány azt válaszolta: „A kolozsváriaknak törvénye csak a kolozsvári territoriumon és határban, egymás között forgó némely dologban u. m. divisioknak, örökségeknek állapotjában hagyatott meg, az is csak 100 firt érő dologban absolute; de egyéb törvénytelenéseknek, hatalmaskodásoknak sat. igazítása másra hozatott . . . .“ ¹⁾ Másik levelében a czirkálás ellen szólalt fel, hogy a főispán költséges és számos tisztviselőt elfoglaló czirkálást t. i. a gonosztevők fölkeresését rendelte el, holott a törvény a kiváltságos és kerített várost kivette alóla. ²⁾ „Csodálkozik rajta — válaszolta a főispán — hogy a város ily haszontalan dologgal fárasztja, sőt sok gondjai közt méltatlanul terheli őt. Ha Kolozsvár városában egy viceispánnak van hatalma, hogy egy latorra törvényt tegyen, be levén a vármegyébe a város kebelezeve: mennyivel inkább van egy megyének! Mennyit ugrott a város elébbi állapotjától, maga jól tudja. Nem érti, miért van oly nagy terhökre a czirkálás. S ha ugy van, nem kellett volna ily hosszason halasztani a panaszt, mert már több hete, hogy a vármegye ebben határozott, s a mint Rhédei Ferencz mondja, a város akkor beleegyezett. Kéri azért, ne terheljék őt oly marczona dologgal s magukat se fárasztás . . . . A czirkálás alatt a borbevételre nézve kívánsága méltóbb s abban szolgál, eddig is szolgált nekik, mert nemhogy a város szabadságát megrontani igyekeznék, de ha lehetne, hires Amsterdámnak értékével koronázná meg Kolozsvárt.“ ³⁾ De leginkább kitűnik Kolozsvár nemeseinek — értetik a polgárság új megnevesítése — a végőrhelyi állapottal való elégedetlensége 1675. a május 25-ki gyulafejevári országgyűlésre 24-kén beadott panasziratából, melyben sérelmeit öt pontban terjesztette elé. „Első panaszuk volt, hogy az országgyűlés a közelebb Kolozsváratt kiadott útasításban válaszfalat vont a város területén lakó külső nemesség és a város lako-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 198. sz.

²⁾ *Approbat. Constitutio.* II. r. 81. című i. czikk.

³⁾ *ORLEVÉLT.* CXXXIII. sz.

sai közt, személyökre, a haza dolgára, szolgálatjára és a közterhek viselésére nézve. Ez a városnak nagy megbántódására van, mert megzavarja az eddig köztük volt egységet és szeretetet, s egyenlenségre és gyűlölségre ad okot, a mi ha orvosolva nem lesz, féltő, nehogy e véghely elpusztulását idézze elé. E rosznak elhárítására kívánják, hogy azon városban lakó minden rendek, különbség nélkül, a haza szolgálatában, oltalmazásában és terhei viselésében egyformán serénykedjenek az *Approb. Const.* III. r. 8. czíme 1. czikke szerint, minthogy a városnak hasznát mindnyájan egyenlőleg veszik, bennlakásra, mezők, szántóföldek, szénarétek, füzesek birására nézve. Az igazság azt kívánja, hogy a ki a hasznot veszi, a terhet is hordozza. Erre nézve a város bántódásai ezek: 1. A város szükségére adót kell fizetni, ez alól pedig a külső beszármazott nemesek ki vannak véve; 2. a tüzelő helyeket bátorság és a város veszedelme eltávoztatása végett meg kell vizsgáltatniok, de a nemesekhez be nem mehetnek; már pedig mit használ, ha ők házaikat bármily tisztán tartják, ha a külső nemesek házától tűz támad s a város elég; 3. hogy a beszármazott nemesek a város vigyázásában részt nem vesznek. A város szívfájdalom nélkül nem nézheti, nem szenvedheti, hogy ők velök egy hazában s egyenlő nyugalomban élvén, határukat egyenlően birván, sőt náluknál inkább, mert ők folt [*csorda*] marhákat tartnak, mégis hazájok s az ország oltalmára velök egy szívvel fel ne üljenek, annyival inkább pedig, mert nekik e szerint nem annyiban kell magukat őrizniök, mint ott künn a nemesek jószágát. Mégis ők ezt hivalkodó szemmel nézik! Az Isten és igazság szerint megítélhető, ha illő és helyes dolog-e ez? 4. Házaik mentesítése miatt pénzen sem találhatnak a tiszteteknek szállást. Minden az egymás közt való meghasonlást, nekik, mint alább való állapotra vetetteknek hivataluk megünását s szívök elcsüggedését nemzi és szerzi, a minél véghelyen mi lehet veszedelmesebb? *Második* panaszkodás, hogy sérelmökre és becstelenítésökre van az, hogy a közjök beszármazott nemesek az országgyűléstől adott útasítás szerint Kolozsvár területén eső bárminő törvényt illető dologban nem a kolozsvári törvényeken, de a vármegyecin akarják, hogy pereljenek. Ez mind a velök perlőkre nézve káros, mind a Fogarasban kiadott három pecsétű levél ellen van. Erre nézve is szabadságukban s az egyenlőségben megtartatásukat kérik. *Har-*

madik: a végőrség miatt a lovak annyira megszorodtak, hogy füvelő helyöken saját lovaik már csaknem éhen halnak. Az országtól orvoslást kérnek, különben hitvány lovaikon csak hitvány szolgálatot lesznek kénytelenek tenni. *Negyedik*: a sok építést tovább nem győzik, mert a városnak sem egy jobbágya, sem semmi jövedelme nincs, holott csak hidat 82-t tartnak fenn a határon. Ezen kívül a kőfalakon, tornyokon, kapukon számtalan sok terhes javítás és építés szükséges. Kérik, hogy az ország vegye tekintetbe, hogy mint régen Jenőn, Váradon s egyéb helyeken ingyen munkát tettek a külsők, ugy az ország adott az építésre pénzt. Ne hagyja az ország elveszni csak ez egy magyar városát. *Ötödik*: Néhai Bánffy Dénes főkapitány idejében a tavaji esztendőben végbeli dolgok eligazítására sok török jövéen Kolozsvárra; azoknak gazdálkodás végett szegény emberektől sok kenyeret, mézes pogácsát, bort, méhsert, égett bort, vaját, mézet, a mészárszékről húst pénz nélkül vitettek; a főkapitány biztatta, hogy árát mindennek megfizeti. Azután hogy a szegény urnak történt változása, sok uri emberek jöttek Kolozsvárra, kiknek együnnet-másunnat 35 köből zabot kértek fel kölesön. Mindezekről megtalálván a vármegyét, ez az országgyűlésre útasította őket. Ezért a város e kéréseinek elintézését is a nemes országgyűléstől várja.“

Ez előterjesztés külső felére 1675. május 25-ről az országgyűlés nevében e többnyire tagadó, rövid választ írta az ítélőmester: „Az 1-re, Mindenekben a mint ennekelötte volt, ugy legyen ezután is; a 2-ikra és 3-ra: a mint eddig volt, ugy legyen ezután is; a 4-ikre: van erre válasz a Rhédei Ferencztől beadott pontokra való válaszban; az 5-ikre: Kegyelmes urunk megparancsolta a 30-adra, hogy megadják.“¹⁾

E rideg elútasítás világosan mutatja, hogy az országgyűlés azért nem akarta Kolozsvár igazát elismerni, mert ez a vég helyi rendszer fennállását tette volna kétséssé, annak pedig — mert Erdély államférfiai jobbat alkotni nem tudtak — még egy ideig fenn kellett maradni, bár immár ekkor az ország messze előhaladt volt azon úton, mely őt egész államszervezete megváltozása felé sodorta s a mi Kolozsvárnak is természetellenes helyzetéből egye-

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXXXVI. sz.

düli menekülési alkalma és kilátása volt. Mindezek mellett is a vég helyi katonai és polgári vegyes kormányzásnak nem egy reform intézkedése volt, főleg a belrendészet terén, a mik egészen 1848-ig fenmaradtak s Kolozsvár mivelődésére és csinosbulására, valamint vagyoni érdekeire jótékony befolyással voltak. Ilyen az 1666. decz. 13. tartott közgyűlésben kihirdetett ama főkapitányi két parancs, melyek *elsőjében* meg volt hagyva, hogy egy hónap alatt minden ember háza elől az udvaráról kihordott ganéjt, szemetet, 12 frt büntetés alatt hordassa ki, a német csinálta ganéjon kívül. [*Értetik az ostromállapot alatt ben volt német katonaság.*] *A második:* valakik ezentúl ganéjt, szemetet, szappanlevet, a borbélyok haját s szappankeveréket, a vargák csert visznek ki az utcára, mindannyiszor 1 forinttal büntetessenek, minek két része az úlnököké, egy a végrehajtóké. E végre felügyelők és végrehajtók rendeltettek az utcákból. 1673. a márcz. 29-ki közgyűlés meghatározta, hogy a kútaokhoz tizedenként két-két kád vétessék a tizedesek által, melyek mindig megtöltve legyenek; a házaknál is kiki készen tartsa saját edényében a vizet, s erre a tizedesek legyenek ügyelettel. 1669. a márcz. 5-ki közgyűlés a tizedek felügyelőinek kötelességévé tette, hogy a koldusokat czirkálják meg, a koldulásra érdemeseknek adjanak czédulát, e nélkül meg ne engedjék, segédül még két polgár adatott melléjük. Ugyanakkor végeztetett: hogy a rabok a toronyból kihozattatásukkor elébb vasra veressenek s a város dolgaira, végőrségi gyalog katonák felügyelete alatt naponként kihozassanak. Az 1676. márcz. 10-ki közgyűlés a tizedesek kötelességévé tette azt is, hogy a lézengő rideg embereket keressék fel, róluk a hadnagyok lajstromot adjanak be, s elfogva mind estig kalitkába zárva tartsák. Itt van első nyoma a *cambiatori intézménynek* is. 1675. jul. 11. ugyanis a közgyűlés meghatározta, hogy négy ember egy-egy lovat tartson, kik minden terühtől mentesíttessenek. A ki tisztével visszaél, abból tétessék le. A hadnagyok gyűjtsék össze seregeiket, lássák meg, kik adnák rá magukat. Itt van eredete a *hegygazdai tisztnek*. Az 1675. márcz. 13-ki közgyűlés t. i. meghatározta, hogy ezutánra a szőlőhegyek felügyeletére a szőlős gazdák közül kettő választassék, kik a szőlőhegyeket szorgalmasan megkerüljék, s a hol rosz gyeput látnak, gazdáját megigazítására intsék meg, mit ha nem teljesít, 1 frtra büntetessék. A kinek rosz gyepeje miatt a gazdák kárt vallanak, tar-

tozzék azt megfizetni az ország törvénye szerint. A gazdák régi jó rendtartás szerint a 10-ik szomszédig tartoznak a gypüt fenntartani. A kit oltovány-, csemete- és gyümölcslopáson érnek, a két vigyázó szőlősgazda érdeme szerint büntesse meg, a kártevő marháját hajtsák be s illó jutalmát ők vegyék a szőlőpásztorok kimeneteleig. Ezen szőlős gazdáknak mindenki tartozzék egy hold szőlőtől fizetni 6 pénzt. Ekkor kezdődött a *katonatiszti szállásbérfizetés*. 1674. sept. 11-kén t. i. a közgyűlés, hivatkozólág az országgyűlés azon végzésére, hogy a város a benne levő tiszteknek szállásról gondoskodjék, meghatározta: hogy ezután minden atyjafiának tiszti szállásul rendelendő házáért illendő lakbér fizettség, a minek mennyiségét a tanács határozza meg, avval együtt, hogy az honnan fedeztessék, de úgy, hogy általa az adó ne növekedjék. *E korszakra esik a tüzrendészet első szabályozása*. 1680. a márczius 19-ki gyűlés ugyanis meghatározta: hogy a hadnagyok szorgalmasan járják el a tüzelő helyeket, a szűk helyen való szénatartókat, szalmás, nádas istállókat, szalmával fedett lézsás kerteket, czirkálják fel a jégvermeket s tényleg hányassák el, akár városi, akár végőrségi rendnél találják, s parancsolják meg, hogy azokat 12 fjt büntetés alatt senki felépitni ne merje. Azt is rendeljék el, hogy minden ember háza előtt cseberben, boczkában [?] vizet tartson; ha tűz támad, helyére fejsze, cseber s horog nélkül, üres kézzel senki ne menjen, mert valakit úgy látnak, ha mi rajtuk esik, maguknak tulajdonítsák. Ismeretlennek szintén, bár ki legyen, szállást adni nem szabad; ha olyak által kár támad, a szállásadó fizeti meg. A *kéménytisztítást* az 1684. febr. 28-ki közgyűlés kettőnek rendelte kiadatni az egész városban, úgy, hogy alacsony kéményért 4, nagyobbért 6, még nagyobbért 8 pótrát vehessenek, a városi tanács 13 tagjának kéményét mindétig fizetés nélkül tartoznak tisztítani, ígéretük szerint. Ez alkalmából az 1674. június 20-ki közgyűlés meghatározta: „hogy a jövő-menő szállókra nézve a város házát megépítetteti és istállókkal látja el, hogy becsületes embereknek alkalmas szállóhelye legyen.“ Ez időben jött be a *tizedek lovas hadnagyainak a mezei rend fenntartására alkalmazása*. Az 1678. aug. 28-ki közgyűlés értesülvén, hogy a barnasibok [*határpásztorok*] csak ketten a rájuk támadókkal nem bírnak: számukat többíteni határozta, s míg kapnak, a lovas hadnagyok az ört állók közül két-két lovast adjanak melléjük, a kik

a kijelölendő marhákat hajtsák be s hajtó pénzül vegyenek 1 forintot.“¹⁾

Bánffi Dénes főkapitánynak is volt a város pénzügyeit illető egy igen helyes intézkedése. Kijelentette t. i. 1674. a márczius 1-i közgyűlés előtt azon kívánságát, hogy a számvevők a város minden bevételeiről számadást készítsenek, a mit visszajöveletekor megvizsgáltathasson. Ez — úgy látszik — jókor jött intézkedés volt és célhoz is vitt, mert már 1675. a jan. 16-ki közgyűlés maga hozott ez irányban egy más szükséges végzést. Tapasztalta ugyanis — így szól a j. könyv — mily sok baj származik abból, hogy a számvevők eddig a számadásokról **Partial-t** [*részletes jövedelmi és kiadási kimutatás*] nem irattak, ezért meghatározta: „hogy jövendőben minden számadásban partial-t irassanak, a mi a város gyűlésében felolvastassék a végre, hogy megtessék, a szegény városnak kevés jövedelme hová fordított? vagy kiknél maradt s kiktől kívántassék? Azt is meghatározták, hogy a kiknél a városnak pénze van, szorgalmatosan felvétessék.“²⁾

Kolozsvár város története véghelyi korszakát érdekessé teszi az, hogy a végőrség első fizető mestere, a Várad bevételésekor minden vagyonától megfosztott történetíró, Szalárdi János volt, a kit ez állásra az 1665. évi septemb. 10—16-ki radnóthi országgyűlés 4. t.-cikkében jelölt ki az ország;³⁾ fölsegítése végett a kolozsmonostori konventi levélkeresői hivatalt is neki adták, s ő azon évi jan. 31. Kolozsváratt kelt levelében elpanaszolván nyomoruságos sorsát — mire a váradi pusztulás juttatta — öregségét, föl- említve a hazának tett szolgálatait, [*I. Rákóczi György alatt hosszasán volt fejedelmi altitkár*] és hogy neki maga és háza népe tengetésére, a fejedelem, mint fizető mesteri javadalmat rendelt egy kevés bort, kérte a tanácsot és közönséget: „engedjék meg csekély borilletményének a városba bevitethetését, gyakoroljanak vele isteni és felebaráti szeretetet, a mi könyörületességet kíván mindentől nyomorult felebarátjához, s ne igyekezzenek szegény romlott szolgálóknak még terhesebbé tenni állapotját . . .“⁴⁾ Nincs róla adatom,

¹⁾ Az előbbi idézetek mind az illető évi eredeti közgyűlési jegyzőkönyvekből valók.

²⁾ Ugyanonnan.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Art. Diet.* III. k. 476. 1.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CLXXV. sz.

ha teljesült-e kívánsága? Ha igen is, nem sokáig élvezte; mert már 1666. a sept. 18-ki gyulafejevári országgyűlés, 3. t.-czikkében helyére fizető mesterré és konventi taggá Virginás Istvánt választotta.¹⁾ Az agg férfinak tehát akkor már hihetően meg kellett halva lenni, porai Kolozsvár temetője kitűnő halottjainak porával vegyültek.

Ez Kolozsvár politikai és jogi életének vázlati képe, összefolyva, fölcserélve sokszor a kettő alig megkülönböztethetőleg, az idők és felfogások zavara, az események rohamosan változó folyása szerint egymástól egészen el nem határolhatólag. De van néhány egymástól elkülöníthető politikai életnyilvánulás, minők: a város országgyűlésekben való részvéte és az adófizetés, valamint a jogi életből is a beltörvénykezési ügy, egészen a város területén, polgár és polgár között, saját bíróságaik előtt. Egészítse ki ez a mondottakat.

Az 1670. febr. 8-ki közgyűlés az országgyűlésre követek választását a tanácsra és vénségre bizta. Oly végzés, melynek alapja sok százados gyakorlat volt. Ugy látszik, Kolozsvár város polgári alkotmányának e pontja érintetlen maradt. E személyes polgári jogot sem a véghelyi intézmény megalkotói, sem a főkapitány nem érintették. 1665. a radnóthi országgyűlésre két követet küldött a város, irott útasítással, a város kisebb pecsége alatt.²⁾ 1669. jelentést tettek követei, a jegyző febr. 1. keltezte: „Első a névsor olvasás volt — mond a jelentés — azután a fejedelmi előadások felolvasása . . .”³⁾ 1674. a nov. 10-ki közgyűlés is két követet választott s költséget az adóból a pénztárnok adott,⁴⁾ 1679. május 10, a tanács és vénség közül kettőt választottak, Huszár Péter volt az egyik, a ki tiltakozott az országgyűlés azon végzése ellen, hogy az *Unio* és *Contractus* ellen csak az unitárius és reformált valláson levő szász és magyar nemzetű arravaló személyek közt változzék a hadnagyság. A tiltakozás fejedelmi pecsét alatt költ Gyula-Fejérváratt jan. 21.⁵⁾ Az 1680. május 6-ki köz-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. III. k. 509. l.

²⁾ Városi *levéltár.* Fasc. II. 187. sz.

³⁾ Városi *levéltár.* Fasc. II. 201. sz.

⁴⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

⁵⁾ Városi *levéltár.* Fasc. II. 230. sz.

gyűlés 4 követet választott, a nov. 4-ki kettőt, mindkettőt ülnököt, s mivel az adóból nem telt ki fizetésök, személyenként vetettek mindenkire 12 pénzt, s meghatározták, hogy a hadnagyok zászlóaljaiktól beszedvén, adják a számadók kezébe.¹⁾ Az 1682. ápr. 5-ki közgyűlés a fejedelem parancsára 4-et a tanácsból, 4-et a vénségből vagyis száz-férfiakból választván: meghagyták nekik, hogy a fejedelmi előterjesztésből kitetszőleg sokáig kellvén Gyula-Fejérváron maradni, a város ottan megromlott állapotban levő házát igazítottassák meg.²⁾ 1683. febr. 4. kelt útasítással Huszár Péter és Stenczel András választatott követté.³⁾ 1684. a fogarasi országgyűlésre a főhadnagy, ülnökök és az egész communitas választották Segesvári máskép Szabó Gáspárt, Hajdu Györgyöt és Stenczel Andrást, adtak nekik febr. 20-n kelt felhatalmazást és útasítást.⁴⁾ 1687. febr. 5. a konvent előtt állittatott ki a meghatalmazó irás Csanádi István és Berei György követek részére.⁵⁾ 1687. jan. 24. a fogarasi országgyűlésre a jegyző állította ki az útasítást Jóó János és Turi Gergely követek számára.⁶⁾ Jellemző, hogy Apafi fejed. ismeretes 55 részleges és közországgyűlés közül csak az 1662. junius 5-Kit tartotta a Kolozsvár alatti táborban,⁷⁾ a többit fővárosában Gy.-Fejérváratt, vagy lakhelyén, váraiban és kastélyaiban.

Az adózás hív tükre pénzügyi nyomorainak. Az 1662-től 1664. febr. 31-ig tartott ostrom alatt mindene a német őrségé volt; megszüntekor 14,000 forint évi adó fizetésére köteleztetett, a polgárság négy osztályra különítve 1 frt 20, 90, 60, 30 pénzzel rovatott meg. Az 1686. január 8-ki közgyűlésben a római császár armádiája tartására 2000 köből buzát, minden emberre egy zsákot, a ki a két első zsák szedéskor nem adott, most hármát vetettek rá, a ki egyet adott, most kettőt vetettek rá sat. Ugyanazon évi october 1. vetettek adót az értékesebbekre személyenként 1 frt 80 p., tovább 1 frt 50 p., 1 frt 20 p., a legszegényebbre 90 pénzt.⁸⁾ Fogaras-

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 252. sz.

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 232. sz.

⁵⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 268. sz.

⁶⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 269. sz.

⁷⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. III. k. 357. 361. II.

⁸⁾ *Az ered. j.-könyvből.*

ban 1687. nov. 18—dec. 3. az országos kk. és rr. Kolozsvárra 10,000 f. pénzt, a városi közönségre 1000 köből búzát, 200 köből zabot, 100 hordó bort, 80 szekér szénát, 50 vágó marhát vetettek ki. ¹⁾ 1688. a jan. 24. febr. 5. Fogarasban tanácskozó kk. és rr. az Erdélyre kirótt 15,000 köből zabból, Kolozsvárra 50 köblöt, ²⁾ ugyanazon évben ott márcz. 10—17. a 2-ik törvényczikkben az országra rótt 30,000 köből búzából Kolozsvárra 300 zsákkal, ³⁾ nov. 3—8. a radnóthi gyűlésben a római császár vitézeire minden kapura 5—5 köből zabot, a miből 1400 kis köből került ki; ⁴⁾ 1689. jun. 5—14. a segesvári országgyűlés 2. törvényczikkében minden kapura 250 firt adót, Kolozsvárra 10,000 firtot, ⁵⁾ nov. 24—decemb. 19. Gyula-Fejérváratt egy kapura 200 firt pénzt, 10 köből búzát, 140 köből zabot 30 szekér szénát, 3 mázsa húst, 2 hordó bort; ⁶⁾ . . . Az inség árja összecsapódott Kolozsvár felett. Sokan mindenöket elhagyva kibújdostak. Ez időt sötéten jellemzi az 1687. octob. 16. kelt közgyűlési határozat: „Mínthogy sokan, kik a városhoz hittel voltak kötelesek, Istennek városunkra szállott mostani igaz ítélete elől, hitöket feledve, hirtétel nélkül elmentek, hazájokat a veszedelmes időben ott hagyták — csak a békességes időben szeretvén hasznát venni — minden itt való javok koboztassék el, s a mostani szoros időben a szegény város szükségére fordítassék;“ octob. 29-én pedig így folytatták: „Mivel a hostátiak nagy részének magok elvonása miatt, sok belső bécsületes embernek mind majorjára szállott a lovas német, kiknek némelyikében is szállót tart, végeztetett, hogy az ilyenek a magukat elvontak javaiból, házukból, szállóikból, szántóföldeikből vehessenek káraikért elégtételt, kikiáltván elsőben, hogy mindnyájan haza szálljanak.“ ⁷⁾

Az országos adón kívül a város saját szükségeire külön rovatalt tett, a mi a polgárok értéke szerint a legkisebb összegtől fel 2 firt 26 pénz közt ingadozott. 1666. márcz. 6. 30 p. rótt ki

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* III. k. 1025. 1.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* III. k. 1040. 1.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* III. k. 1053. 1.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* III. k. 1090. 1.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* III. k. 1103. 1.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* III. k. 1134. 1.

⁷⁾ *Az ered. j. könyvből.*

a közgyűlés, az igen szegény özvegy asszonyokra 25 p. 1668. oct. 20-n a végőrségi zászlóaljából is egy-egy értelmes becsületes ember választatott a számvevő és alsó-tanácsi adószedők közé; 1682. jul. 5. személyenként egy-egy sustákat azaz 48 pénzt rótt ki a közgyűlés, a dec. 29-ki az értékesekre fejenként 1 frt 20 p., alább 90, 60, és 30 pénzt. 1672. octob. 7. a közgyűlés az adó megfizetésére egy hetet azon szigorú rendelettel tűzött ki, hogy különben a csordát megrekeszteti. Ez a legsúlyosb kényszereszköz volt, mert a polgárok ígás és tejelő barmai legelőn levén: ha azt nem eresztették a városba, a családok étlen maradtak s a gazdának nem volt, mit iga elé fogjon.

Törvénykezési rendszere átalakulását az olvasó a fennebbiekből ismeri. Itt csak egy vármegyei végzést s egy-két polgári és büntető ügyi érdekes esetet közlök, a mi jellemzi ama kort és miveltségét. A polgári ügyekben a vármegye is hozott 1672. máj. 7. a már ismeretes új szervezéssel egybehangzó egy végzést, hogy t. i. a városi törvényszék a 10 forintos ügyekben véglegesen járjon el s azokban felelbbvitel [*transmissio*] ne legyen, a mibe a város is beleegyezett.¹⁾ Gucci Dániel peresnek ügye levén a kolozsvári törvényszéken, pártfogója Rhédei Ferencz levelet irt mellette a tanácshoz, melyben, egyebek közt írja: „Ez egy néhány helyet [*locus-t = bölcsék mondásait*] irtam uraim kegyelmeteknek, azután juta eszembe, hogy a kegyelmetek *Törvénytevő Háza* mennyi szép intésekkel és szép sententiákkal rakott. Bizony csak azok is megmenthetetlenekké teszik kegyelmeteket Isten előtt.²⁾ 1679. t. i. égés támadt Kolozsváratt, a nép Rákosi Mikola Mihályt vádolta vele, az tehát elfogatott s kegyetlen vallatások után elítélve, megégetett. Testvérei, Mihály és István az országgyűlésen panaszolták be miatta Kolozsvár tanácsát és törvényszékét s az állítólag ártatlanul kiontott vérért elégtételt kértek. Panaszírásuk fenmaradt Kolozsvár város levéltárában, de nyomát sem mutatja a kérés foganatának. „Alázatos és keserves panaszolkodó könyörgésünk által kényszerítettünk — így hangzik a panaszirat — Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek jelenteni: nyilván van az egész ország

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 216. sz.

²⁾ *A magyar tud. akad. kéziratárában levő eredetiből.* 6-ik theca, régi jelzés szerint.

előtt, miképen az elmúlt esztendőben az utolsó kolozsvári gyuladáskor egy Mikola Mihály, máskép Rákosi nevű egy testvér atyjánkfíát, minden ok nélkül, simplex suspiciora, kolozsvári uraimék, mint igaz residentíás nemes embert megfogták és abban a tömlőczben, kibe a halálos rabokat szokták tenni, magára külön rekesztették, sem atyjafiát, sem egyházi embert hozzá nem bocsátván. Az egész várost megeskették ellene, de semmi bizonyost reá nem találtak. Mind vádlók, mind törvénytevők maguk levén: megsententiázták őt, jóllehet mint nemes ember, tiltakozott az incompetens forum ellen s nem akart előtte törvényt állani, sőt appellálta a fejedelem és ország eleibe. A mig mi, vérszerint való atyjafiai a mi kegyelmes Urunk mellett az egész országgal Havasalföldén voltunk háboruban, addig Kolozsváratt csaknem egész éjjel tüzes fogókkal fogdosván, megcsipegetvén, csigáztatván, kimondhatatlan sok iszonyu kinok után testét megégeették. Könyörgünk azért alázatosan az Istenért és az Istennek fiának keserves szent haláláért, gondolja meg Nagyságtok és kegyelmetek, hogy ha fő nemesi szabadságuk így megbántatott volna, mit cselekednének? s azon igazságot, a mit Nagyságtok és kegyelmetek magának kívánna, méltóztassék velünk is megtenni; s mivel mi elégtelenek vagyunk, hogy ily erős emberekkel — kiváltképen mivel oly messze földre lakunk tőlük — perelhessünk, azért Nagyságtok és kegyelmetek méltóztassék módját feltalálni, hogy az ártatlan vérnek kiontása nekünk igaz véreknek nagy keserőségünkre el ne nyomattassék; méltóztassanak a mi kegyelmes Urunk előtt is instálni, hogy igazságunkban legyen mellettünk. Hozzánk szegény ügyefogyott nemes emberekhez való jóakarátját Isten fizesse meg Nagyságtoknak, kegyelmeteknek . . .¹⁾ Különös, hogy egy boszorkánysági ügyben részint a száz-férfiak közgyűlése 1684. jul. 31. végzést hozott, részint a kolozsvári törvényszék 1668. sept. 6. egy hasonló ügyben ép oly sajátságosan ítelt. Az első így szól: „Végeztetett, hogy Trombitás Mihályné mostanában halván meg és sok *kékek* levén rajta, nagy gyanuban forog, hogy verték volna, valahol azon éjszaka boszorkányságba elegyítvén magát, s azon verés miatt halt meg. Tartassék harmad- vagy negyednapig a földszinén koporsóba téve, és ha valami az alatt kivilágosodik

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3937. sz.

ellene, mint olyan személy, vitessék és temettessék ugy is el; ha pedig semmi sem világosodik ki, minthogy életében nem forgott gyanuban, temettessék el deákokkal, harangszóval.“¹⁾ A másik boszorkánysággal vádolt Kapitány Judith. A vádnak két ága volt: „1., néminemű küszöbnek megvágatásából származott így varázslása, 2., bizonyos személyeknek hitegetése. Az elsőről a felperes csak hallomást bizonyít, egynél több ezt sem mondja, tehát felperes rá mitsem bizonyít a dologban. A másíkról 3 tanu tesz vallomást, de az alperes azt nyilatkoztatta ki, hogy nincs egészen eszén mikor bort iszik, sokat bolondozik, ez alól tehát láttatik menekülni; de a mennyiben fenyegetőzött, s ezt több tanu vallja, s a 9-ket azért nem kicsiny nyavalya érte, a miből gyanu hárul a vádlottra büvösbájoskodása, boszorkánysága felől, a mi alól tanui nem mentették fel: halálra méltónak nem találtatott, de hogy a városról az eféle gonoszságoknak még gyanuja is eltávolitassék, vádlott soha e városban ne találtassék, hanem kimenjen s a város határára be ne jöjjön, ha teszi, a cigányokkal kikisértetik és mindannyiszor megveretik . . .“²⁾

A jogi élet és törvénykezés ismeretforrásai: az ügyiratok, perek, ítéletek sat. nagy részben elvesztek; az osztoztatók levéltárának egy része a magyar tudományos Akadémia kéziratarába került. Tunyogi Cs. József tanár és akadémiai levelező tag jegyzékei szerint;³⁾ más iratok másfelé kallódtak el. Megvannak csak a jegyzőkönyvek, de ezek is mint azon kor minden emlékei, szerfelett hiányosak, kuszáltak, a bírósági fokozatok s az illetőség nincs vagy csak röviden s hiányosan van itt-ott érintve, csak részletes összehasonlítás után derül ki a dolog állása. Kolozsvár város törvényszékét elébb a királybíró és 12 esküdt polgár vagy vénség [senator] alkotta, tárgyalásairól a város jegyzője készített j. könyvet, de ezeknek ma csak részei vannak meg,⁴⁾ elannyira,

¹⁾ Az 1684. évi közgyűl. j. könyv eredetijéből.

²⁾ Az 1668. évi törv. j. könyvből.

³⁾ Látható: *Történelem*, ívrét 191. sz. alatt.

⁴⁾ Az elébbi FEJEZET-ekben már meg ismertettem néhány j. könyv-alakot. E korszakban egyik így volt megjelölve: „PROTOCOLL. JURIDICUM ab Anno 1661 usque 1665.“ Ebben az egyik évi j. könyv. kimerítő címe ez: „Anno Dni 1663. a die 1. jan. tempore Judicatus Amplissimor et Consul-tissimor. Dnor. Joannis Lintzegh Primarii, Joannis Váradí Regii Judicum,

hogy azok alapján a város hajdani igazságszolgáltatási szervezetének teljes képét adni nem lehet. Csak az tűnik ki belőlük, hogy városi *törvényszék* létezett, neve: szék, gyűlés, bíróság, ítélőszék [*Sedes, Sedria, Judicatus, Forum*] volt, elnökei, elébb: a fő-, néha a királybíró, bírái a 12 esküdt polgár vagyis senator, jegyzője a városi közigazgatási jegyző. A véghelyi korszakban is a törvényszék neve a régi volt; elnökének neve: a főhadnagy, bírák, a nemessé lett polgár úlnökök, a t.-széki jegyző, a városi. A politikai helyzetnek megfelelőleg mindenhová oda volt téve — ha el nem felelték — a *nemes* jelző, így: nemes város, nemes törvényszék, nemes úlnök sat. A j. könyvek tartalma: tiltakozások jogfentartás végett, ügyvéd-vallás, tanuvallatások, maguk a peres ügyek rövid előadása [*SYNOPSIS,*] ítélet,¹⁾ főlebbezés sat. Ezek nem mindig egyhelyre van-

caeterorumque Jurator. Civium et Senator . . . .“ Tovább ismét: „Acta Judicium Colosvariensium sat.“ A *második* j. könyv czíme szintén ez: „*PROT. JURIDICUM. Annor. 1662—1663., 1664.*“ További czíme mint az elébbi. A *harmadik*: „*SYNOPSIS JUDICIOR. FORENSIUM. Tempore egregior. Dnor. Michaelis Budai, Ductoris Prim. Gabrielis Szöllösi, Johannis Ravij, Stephani Kobzos, Valentini Radecii, Valentini Schmidt, Stephani Bácsi, Thomae Sárközi, Petri Csiszár, Gaspari Szabó, Martini Posgai, Stephani Bányai et Pauli Hosz* Jurator. Assessor. Sedriae Civitatis Colosvar, Anno Dni 1668 conscripta etc.“ *Negyedik*: „*PROTOCOLI. IURIDICUM. A. 1670—1674.*“ *Ötödik*: „*PROT. IURID. ab A. 1675 usque 1680.*“ Belől: „Acta Judicior. Forensium ab Ductoratu Gener. ae Egreg. Dni. *Bernardi Gassneri Literati Ductor. Prim. Civitat. Colosvar. etc.*“ *Hatodik*: „*PROT. IURID. ab A. 1681 usque 1691.*“ Belől: „*In Nomine Dni Protoc. Sedriae nobilis Civitatis Colosvár. Inchoat. A. D. 1681. die 24. febr. Ductore Prim. praed. Civitat. Gen. Dno. Michaelis Budai de eadem Kolosvár persistente.*“ *Hetedik*: „*PROT. A. 1705. In nomine Dni Salvator. Nostri I. Christi. Inchoatum est hoc Protoc. ratione causar. judiciarior. que processuum et negotior. in Sedria Nobilium Civitat. Colosvar. agitari solitor. ac per Joseph. Kurtán Patricium, juratumq. ejusd. Civit. Notarium intra annos muneris sui, quantum per injuriam temporis vicissitudinumq. status asperitatem licuit, sequenti ordine continuator. sub Prim. Ductor. Generos. Dom. Paulo Gálffi et Stephani Rhener alias Szöcs Claudiopolitanor. etc.*

¹⁾ Alakja ez volt: *Septembr. die 4-a In Causa Egregii Nicolai Erdélyi et Martini Szamoskövy . . . Deliberatum est tali modo: A nemes szék megolvastatván szorgalmasan mindkét fél exhibeált testimonialisait sat. Kimondatott az ítélet . . . . Alperes tiltakozik a menedékkal élés ellen. [Inctus protestatur de Remedio], A[ctor] Felperes: ellene mond, nem remedizál, rövid perfolyamot kíván, mint kisebb hatalmassági ügy, nem*

nak beigtatva, de elől, hátul, közbül, a hely és a jegyző tetszése s ötlete szerint.

Az ipar terén kevés tény nyoma látszik. Az országgyűlés sokszor akarta készítményei árát szabályozni. 1665. év a május 1—22-ki gyulafejevári országgyűlés a 12. törvénycikkben elvül kimondotta, hogy a kézművesek adják illő áron műveiket.¹⁾ 1667. az ápr. 20-ki gyulafejevári országgyűlési kk. és rr. a 32. törvénycikkben kérték a fejedelmet, útasítsa tanácsát új árszabályok dolgozására.²⁾ Ugy látszik, a fejedelem intézkedett is, mert Bánffi Dénes kolozsvármegyei főispán és kolozsvári főkapitány azon évi sept. 16. rendeletet adott ki: a mészáros hogy adja a bőrt, a tímár mennyiért készítse ki, a lókovács mennyiért vasaljon, az asztalos, varga csizmadia, foldozó varga, szijgyártó mily árért csinálja műveit. Egy párt nyelvészeti érdekességeért megjegyzek. „Egy öreg szekernyét [?] — így szól a rendelet — halásznak valót, kit az övekhez szoktak kötni, míveljenek 2 forintért, czom-ig [*czomb*] érő, kocsisnak való szekernyét, 1 frt 50 pénzért.“³⁾ 1668. a jul. 15. radnóthi országgyűlés 4. törvénycikkében bizottságot küldött ki e czélből, mely munkálatát terjeszse az országgyűlés elé.⁴⁾ Az 1687. február 12-ki fogarasi országgyűlés megfelelkezve a korábbi végzésekről — ugymond — miután a mesteremberek áruikat értéke felett adják, s az ország a szász nemzet tisztviselőitől hiában várta az új szabályzatot: a 6. törvénycikkben meghatározta, hogy a mig az megtörénthetnék, a mesteremberek az I. Rákóczi György fejedelem idejebeliékhöz tartsák magukat, s a városok azt figyelemben nem tartó tisztei 200 forinttal büntetessenek.⁵⁾ Ezt az 1688. sept. 27—nov. 8. Radnóthon tartott országgyűlés az 5. törvénycikkben újból megerősítette,⁶⁾ azonban sikere egyiknek sem, s a panasz az iparosok túlkövetelése ellen állandóvá lett.

haladja meg a per körét. Itélet: [*Deliberatum*]. Az alperesnek a törvény nem engedi meg a menedékkal élést. Alperes tiltakozik ellene . . . s. a. t.

A városi levéltárban levő *eredeti jegyzőkönyvekből*.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 453. l.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 571. l.

³⁾ Városi *levéltár.* Fasc. II. 191. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 898—899. ll.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 991. l.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diaet.* III. k. 1082—1083. ll.

A czéhek némelyike módosította vagy pótolta szabályait, a többiek belügyeikre fordították munkásságukat. Az *Aranyívcs* czéh 1669. márcz. 3. rendkívüli gyűlésében — a rendes a szombati volt — Rayner Márton, miután a 6 frtot befizette s két czéh tag érette jótállott, a mesterek közé fölvette ugyan, de j. könyvileg kijelentette, hogy többé ily rendkívüli czéhbe bevétel ne legyen.¹⁾ 1672. a jan. 18-ki gyűlésben az ifju mesterek kérdést tettek, hogy miután Rayner Márton ülnöki tisztre választatott, fölmentik-e őt az ifju mesteri szolgálattól? Más czéhek nem mentik föl. A gyűlés nem köteles más czéhek példáját követni, ezért társukat a szolgálattól — a régi szokás szerint — fölmentette.²⁾ Czéhmesterekké választották: 1664-re Verner Mihályt és Bányai Istvánt, 1667-re Jóó Jánost és Brassai Andrást, 1672-re és 1674-re Kassai Pál orthodoxust és Verner Mihály unitáriust, 1677-re Elek Jánost és Tolvaj Kristófot, számvevővé Radecius Bálintot, 1680-ra Tolvaj Pált és Brassai Dánielt, számvevővé Rayner Mártont. Számvételkor a *lettárba* a sírásáshoz való tárgyak így vétettek fel: 3 jó, egy alábbvaló kapa, 1 ásó, a mit meg kell nádalni, 1 jó kövágó kapa, 1 jó fagybontó öreg csákány, 2 jó leeresztő kötél, 1 hitvány felvonó köteles tekenő, 1 kihágó tekenő. [1692. volt egy galyhó, 3 testfogó pálcza, 2 test szállító kötél.]³⁾ 1685. Elek János és Brassai Dániel, számvevő az unitárius Huszár Péter, magyar, Rayner Márton szász, reformált hitvallásu Szent Jóbi György, magyar, Tokai Kristóf szász.⁴⁾ Inas szegődtetés 3 volt a mi történelmi értékű. 1663. febr. 8. Verner Mihályhoz szegődtettek be egy lengyel inast 4 évre, Tichnovich Jánost, Tichnovich Varga Dániel fiát, a ki Lengyelországból a vallás miatt bújdosott ki s az előtt is ott Lublin városában négy évig ötvös művest szolgált, kitelő napja lesz húshagyó kedd; kezesek érette Baumgarth unitárius plebánus, Paal István és Almásy András, fizettek tőle 2 frt. 1667. jan. 28. Patikárus Miklós öcsét, Tankó nevű lengyelt szegődtették be az ötvös műre, Gyulai Sámuelhez; 1678. junius 18. tiszteletes Almásy András úr szegődtette be fiát Andorkót

¹⁾ A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.

²⁾ A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.

³⁾ A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.

⁴⁾ A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.

szintén az ötvös mű megtanulására. sat.¹⁾ Az *Asztalos czéh* 1687. márczius 5. czéhmasterre választotta Néb Andrást, Husz Pétert, czéhapának Henszler Pált, ifju czéhmasternek mellé Székely Jánost, a kik 1689. búcsuztak el.²⁾ Az *Ácsmesterek* kiváltságuk czikkelyeihez magukat nem tartván, kivált pedig a 10-diknek ellene szegülvén: a száz-férfiak 1675-ik évi márczius 21-ki gyűlésökben kiváltságaikat megsemmisítették. Később sokan rá állván a város kivánságára, kérték azok helyreállítását; mire a sept. 28-ki közgyűlés azt határozta: „hogy a czéh hivassék meg, s a kik a föltételeket teljesítik, jogaikban maradjanak meg, a többiek a czéhből zárassanak ki.“³⁾ A *Szizgyártó czéh* egy régi jegyzőkönyvén, mely kemény táblájú, sarka fekete bőr, ez a felirat van: „1678“, de 1571-n kezdődik, németül, s magába foglalja a czéhmesterek neveit. A magyar bejegyzés 1679. febr. 6-tól kezdődőleg 1845-ig tart. Sok jótékony adakozás van benne: szegények, égettek, templomok, eklézsiák részére, legújabbán a Muzeum, Széchenyi-tér sat. számára. A czéhnek ez irányt — úgy látszik — egy 1672-ki esemény adta. Azon évi ápr. 18. tartott közgyűlésben ugyanis panaszosan hozatott fel ellene a főhadnagy előterjesztése alapján, hogy az a magyar nemzet megvetésével, czéhbe magyart fogadni s magyar legényeknek műhelyt mutatni nem akar; végezték azért, hogy a tanács hatalmaztassék fel, hogy kiváltságaikat kérje be, s a dolgot igazítsa oly jó karba, hogy az istenes egyenlőség és jó rend minden rendek közt megtartassék.⁴⁾ A *Borbély czéh* egy, XXXVI. §-ból álló szabályzatát megújította Krajczár Ambrus czéhjegyzősége, Budai Mihály főhadnagysága alatt 1673. sept. 12.⁵⁾ A *Kovács czéh* 1672. aug. 8. a főhadnagy és ülnökök rendelése következtében czéhszabályzatukhoz e pótló czikket adták: „A mely kovács legény czéhbe akar állani s magát beavattatni, legelsőben esküdjék fel a város közé s a haza igazságainak megtartására, nevét írja a város j.-könyvébe, különben nem vétetik be.“⁶⁾ 1697. márcz. 17. pedig meghatározta: „hogy valamely ifju a czéhbe beáll, tartozzék a régi

¹⁾ A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.

²⁾ A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.

³⁾ A czéh levéltárában levő eredetiből.

⁴⁾ A czéh levéltárában levő eredetiből.

⁵⁾ A czéh levéltárában levő eredetiből.

⁶⁾ A czéh ládlójában levő eredetiből. Aláírva: Bölöni Gergely m. k.

jó mód és rendtartás szerint collatiot adni, s nem pénzzel fizetni.“¹⁾ A *Kötélverő czéh* nagy j.-könyvében, mely már fennebb volt idézve, 1673-tól 1694-ig németül vannak beigtatva a történetek, ez éven innen többnyire magyarul. A *Szabó czéh* az ifju mesterek külön kötelességeit szabályozta, s azokat 1678. aug. 12-n 43 pontba foglalva, saját hatáskörében, Ádám, máskép Rázmán Lőrincz jegyzője aláírása alatt kiadta. „Az első pontban megkívánja a gyűlésbe pontos megjelenést, azután a kulcsra gondos felügyeletet ajánl, a sirásás körül kötelességeiket elészámlálja s bőv részletezéssel írja le: hogy kell a czéh házatól kiindulni, a temetkezési szerszámokat a ládából kivenni, a sirt megásni, ott magát miképen illik viselni, hir nélkül el nem távozni, a sirnál a beszédet megválogatni; gondoskodni: hogy a sirásó szerszámok a föld alá se tévedésből, se szándékosan ne jussanak, hogy azért valakit meg kelljen feddeni, hogy a kiásott sir be ne omoljék, a szerszámok el ne törjenek, sirásás után azokat megtisztítsák, s mikor haza viszik, minden ifju mester elkísérje; a ki akár kimenetelkor, akár bejövetelkor megkésve megy az ifju társaság elé, büntetése 2 pénz; a ki koporsó fogáskor azon jelen nem lesz, büntetése 24 p., a prédikációkor és éneklésen jelen kell lenni; a temetésen a sir betakarásánál dolmány nélkül, csak ingben senki meg ne jelenjék 24 p. büntetés alatt; a ki a rá bizottakban el nem jár, büntetése 24 p.; a czéh szerszámát annak szükségén kívül használni tilos, a ki a temetői szerszám ládája kulcsát magánál tartja, büntetése 22 p.; halotti vendégségre senkit erőltetni nem szabad, tartsák meg a régi jó módot és rendet: fél kenyér, fél veder bor, egy tál étel és egy pecsenye elég, azt is a temető-kertben vagy a czéh házánál; senkire ne igyanak, hanem tisztességesen igazítsák el az ügyet; jegyzőjük egy legyen, az osztja el s adja ki igazságosan, ha valamit közöttük el kell osztani; az égetett bornak, aqua vitae-nek, méhsernek, bornak s egyébféle italnak történetből lecseppenéseért való büntetést megszüntetik, csak a ki vigyázatlanságból vagy vakmerőségből teszi, büntetendő 2 pénzzel; a ki a bort elcsorgatja, nemcsak cseppenti, egy ejtel árát fizesse; a ki a társaság kancsóját eltöri, ha borral teli volt, ugyan olyat teli töltve vegyen helyette; ha üresen töri el, üreset adjon; czéhbe álláskor a kulcsnak az ifju mester kezébe adásáért 1 frtot szoktak

¹⁾ A czéh ládájában levő eredetiből.

fizetni; ez a boldog időkben csak fényűzésből származott, most megszüntették; mivel a padmoj-ásás nem bátorságos, senkit arra ezentúl nem erőltetnek; a beállási collatio is eltöröltetett, ugyis visszaélés volt, és hovatovább mindennap Isten látogatásából boldogtalanabb állapotra jutnak; a másik mester asztali vendégeskedés [collatio] — mely kiálló collationak is mondatik — maradjon meg, de csak tisztességesen és illendő módon. *Szabad bort*, azaz, a megnyit megihatnak, mint eddig, adni senkit sem kényszeríthetnek, elég lesz hat veder; collatiokor legelsőbben Isten ő felségének dicsőségére asztali áldással telepedjenek le, étel után hálaadással keljenek fel, az alatt is pedig tisztességesen, szép csendesen mulassanak; a kik rendtartatlanok, s collatiokor renden kívül a tálba mártanak, kanecót elébb kirántnak, felettébb való pohárköszöntés miatt megrészegednek, 2 pénzzel büntettetnek meg; a ki más ember poharát eldönti, büntetése 6 p. a ki a maga előtt való reá köszöntött poharat dönti el, 2 p.; a *társaság poharát* ezentúlra — mivel abból sokszor nyavalya következett — megszüntették; vele élni senki ne merészeljen; büntetéssel járó pohár csak egy is ne legyen, sőt többé emlékezte se forogjon fenn... Ezen pontok és cikkek az ifju mesterek között jó gondviselés alatt állván: a kulcsos mestereknek kézről-kézre adassanak, mind a négy kántoron évről-évre felolvasásák, hogy kiki tudjon dolgában e szerint eljárni...¹⁾

A czéhhivatalok 1672. jun. 26-ki betöltése sok tekintetben érdekes. Számvevővé választottak két orthodoxus szászt, két unitárius magyart, czéhapának az orthodoxok szászt, második czéhmesternek magyart, harmadiknak unitárius szászt, negyediknek unitárius magyart; legények atyjának unitáriust, ülnökségre az orthodoxok is egyet, az unitáriusok is, látó-mesterségre mindenik kettőt. Leltár vétetvén fel vagyónáról, volt egy kis arany gyűrű, rajta írva: *Vergiss mein nicht*, egy ezüst pecsétnyomója, rajta írva ez: VERBUM DOMINI, a nagy templomban hét öreg szőnyeg, két csikos fejér szőnyeg, egy vas persely. Volnának még — így

¹⁾ Iratott Segesvári Szabó Gáspár, Nekkel Imre, Almási István, Pataki István, czéhelőljárók és öreg mesterek, — Kovács Szabó István, Valter György, Csipő Miklós, Hurtesz István czéhapá és czéhmesterek, ugy más idős czéhmestereknek is megegyezett akaratjából, s a czéh pecsétével meg erősítettett.

A szabó czéh levéltárában levő creditiből.

végződik a számbavétel — a toronybeli egyetmások és azokra való gondviselés; de mivel a becsületes hazának [értetik a város] megváltozott állapotához képest, az nem áll a czéh rendelkezése és gondviselése alatt, várunk az időtől, mit hoz ezután; Istenhez ő szent felségéhez való jó reménység alatt magunkat ahoz kellvén alkalmazni, a mi van: maradjon azok igazítása és gondviselése akkorra...“¹⁾

A Szőcs czéh életében fontos mozzanat Sawicki János lengyel ifjunak a szőcs mesterség megtanulása végett apróddá fölvételése iránt három kitünő lengyel férfitől 1666. jul. 29. Kolozsváratt kiállított származási bizonyítvány. A szőcs czéh számban erős és virágzó ipartestület volt mindig Kolozsváratt. Tanult, mivel, gazdag mesterek voltak kebelében, s befolyásuk a közdolgokra nagy. Szívesen mentek közéjük vagyonos honoratior osztálybeliek gyermekei is. Ez volt oka, hogy az előkelő nemességből való lengyel ifju is ez iparágat kívánta megtanulni. A czéhszabályok szerint nemzetiségi és szülői állapotát ki kellett mutatni, ennek valóságát pedig két czéhbelinek igazolni. Történelmi tekintetben igen érdekes e lengyel ifju származását igazoló irat: „Isten nevében! Ámen.“ Így kezdődik az. Azt mondják, minden országnak megvannak saját szokásai, minden életmódot bizonyos törvények fűznek össze, a miket mindazoknak követni illik, a kiknek akarata, hogy azt életmódjukká válaszsák. Ez okon minthogy Kolozsváratt is a mesteremberek társulatainak bizonyos törvényei és szokásai vannak, azokat áthágni sem nem méltányos, sem szokásban nincs. Sawicki János lengyel ifju is, a ki elszánta magát a szőcs mesterség megtanulására, a törvényt és szokást megtartani igyekszik. E végre kért minket, alulírottakat, hogy mind neki adandó bizonyítványnyal, mind személyes közbenjárással ohaját és czélját mozditnók elé. Annak okáért először is bizonyítjuk őszintén és igazán, hogy ő tisztességes módon született, tisztességesen neveltetett, jó erkölchöz szoktattatott, gyermek korát s ifju kora egy részét elméjéhez méltó tanulás és munka között töltötte el. A mi szülőit illeti: atyai őse Filipovich Gergely volt, Filipovich Pauli Gergely atyja, mindkettő kereskedő, Czernikow mezővárosi lakos, a hol az ifju is született, mindkettő jámbor, becsületes; anyai őse Ostropolsky

¹⁾ A szabó czéh levéltárában levő eredetiből.

Jeremiás. Itt Kolozsváratt van néhány névrokona, mind tisztességesek és becsületesek; különösen itt van anyja, Pauli Jaremowna Erzsébet, szelid és kegyes nő; ugy szintén édes fi- és nőtestvérei, elődei mind szabad emberek voltak, senkinek nem alattvalói vagy jobbjai, ámbár a Nagyságos Niemezevic nemzetség bizonyos határok közé szorított védelme alatt állottak. A fiu keresztatyja és anyja: Czernakowszky András és Mariánna, egy szöcs neje. . . . Ezen felvilágosításunkhoz azon kérésünket csatoljuk, hogy az ifju könyörgése aggodalmaskodás nélkül találjon helyet, és hogy ezeknek mint jóhiszeműleg és jó lelkiismerettel írottaknak nagyobb legyen ereje, s inkább hitelt érdemeljenek, saját kezeinkkel irtuk ide kereszt- és nemzetségnevünket. Kolozsváratt 1666. évben, jul. 29. Lachovi Moscorow András, Lubienicei Lubieniczky Jakab, Lonkivicz Sámuel.“¹⁾

Megemlítem az ipar terén azon egészen új tünetet, hogy a kolozsvári főkapitányság előterjesztésére, az 1669. jun. 25. gyulafejevári országgyűlés, végzése 11-ik pontjában az ottani helyőrség posztó szükséglete könnyebb fedezhetése végett ványoló malom építését határozta.²⁾

A kereskedelem javára több törvényczikk kelt, a mik a kiváltságos iparjog korlátozására irányultak s a városok és így Kolozsvár anyagi helyzetére átalakítólag folytak be. 1661. a május 1—23. gyula-fejevári országgyűlés 29. t.-czikkében kimondatott, hogy hazafiaknak aranyon, ezüstön kívül mindennel mindenütt szabad kereskedni.³⁾ Az 1666. febr. 1—26. fogarasi országgyűlés 9. törv.-czikke az országgyűlések alkalmával akármely városba, hol a gyűlés van, minden míves embernek megengedi, hogy mívét bevihesse és szabadon árulhassa.⁴⁾ 1668. a jan. 10. febr. 3-ig tartott beszercei országgyűlés 11. t. czikkében azon panaszok következtében, hogy némely városok polgárai vasat s egyebet is lefoglálnak s külsőknek árulni nem engedik, hanem vásár eltölte után ők majdnem két annyi áron adják el, meghatározta, hogy ettől szünjenek meg, s mindenkinek mindenben szabad adást-vevést engedjenek sokadalmas és vásáros helyeken, *articularis [200 frt]* büntetés

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXXX. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Art. Diaet.* II. k. 606. l.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 463. l.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 493. l.

alatt. ¹⁾ Hasonlót rendelt az 1669. ápr. 25. gyulafejevári országgyűlés 25. t. czikke is. ²⁾

A török pusztításakor Kolozs-Monostor is elpusztítatván: az ottani harminczadi hivatal és harminczadolás a város engedelméből betétezt Kolozsvárra s ez sok alkalmatlanságot okozott a kereskedőknek; mert a 30-ados néha útasítása ellen is tilalmazta a kereskedés minden nemét, a mi a városiaknak sok bosszuságot okozott; kérték Bánffi Dénes főkapitánytól, hogy miután Kolozs-Monostor megépült, eszközölje ki a 30-ad oda vissza tételét. A főkapitány e rövid válaszzal útasította el a kérelmező várost 1672. márcz. 3-kán: „Fiskus dolga, nem elegyedik bele.“ ³⁾ A 30-ad bennmaradt s ott van mai napig...

Lényeges két intézkedést tettek a belkereskedésre nézve a főhadnagy, Budai Mihály elnöklete alatt a tanács és száz-férfiak. 1677. a febr. 25-ki közgyűlésben fölhozott, mily nagy kárára van a városnak és a bel lakó, a város törvényeire megesküdt régi becsületes embereknek, hogy sokan itt hit nélkül élődnek, a város javát s hasznát veszik, ezért meghatározták: „hogy az ilyeneknek hűségi eskü letétele nélkül az itt élődés meg ne engedtesék; a ki teszi, ha boltos, boltjától elzáratik, ha kis kalyibás árus, az hányas-sék el, ha koresmál, czégére levágassék, borától eltiltatván; ha csak szabad kereskedő, attól is tiltassék el, sőt a mely apró kereskedők apró talyigákon szoktak megtelepedni a boltok előtt, azok ezután szerdán és szombaton tartozzanak talyigájokat helyekre állítani, de estve hordják el, s reggel e két napon árulás végett selyén tegyék ki, sőt azon talyigák is egy sorral legyenek felállítva, hogy az utcza- és járó helyek bővüljenek s el ne szoritassanak; a lézengők pedig és itt lakosok is, a kik még hűségi esküt nem tettek, 15 nap alatt tegyék le a városnak, az ország fejedelmének és a város kiváltságainak erősítésére; a czéhekben is a ki hűségi eskü tétele nélkül lenne benn, rá szoritassék az *Unio*-esküre. A kalyiba alatt áruló tehetős tartozzék boltot fogadni, s a mig üres boltok vannak, addig szabadon árulni ne lehessen; senki két boltot erős büntetés alatt ne tartson.“ ⁴⁾ A másik egy 1668. jun. 8. kelt, eredetileg 62

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diet. III. k. 563. l.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diet. III. k. 595. l.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 215. sz.*

⁴⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

pontból állott, azután 69-re kibővített *útasítás*: I. a *kalmárok és kereskedők dolgáról* [1—8 pont]; II. a *vásárbirák tisztéről* a piaczi dolgokban [9—21 pont]; III. a *hal és hús dolgáról* [22—28 pont]; IV. a *vásárvámról* [29—68 pont] s 1698. május 28-káról még a 69-ik pont. ¹⁾ Ez a korszak leghasznosabb alkotása. Kiterjed a belpiaczi kereskedés minden ágára, tekintettel van az ország törvényeire, a város kiváltságaira és helyi viszonyokra, a korábbi közgyűlési végzésekre és a közéletbeli tapasztalatokra. Látszik, hogy gyakorlati férfiak a város java érdekében készítették. A munkálatot rövidség, s világos és szabatos előadás jellemzik. Nincs ismétlés a részekben, sem ellentét. Az első rész intézkedéseit két század változó viszonyai elavulttá tették; de a *vásárbirákat, hal és hús, vásárvámok* dolgát illető rész hasznos *útasítás* és biztos zsinormérték volt az illető városi tisztviselők előtt egészen 1848-ig. Ilyen a II. rész 8-ik pontja, mely a vásár kezdetét 8 órára szabja, a 13-ik, mely tiltja a vásárlóknak az árusok elé a városból kimenést, a 18-ik, mely a gyümölcsös szekereknek harmadnapig a piacon maradhatást megengedi és az aprónként eladást rendeli, a 20-ik, mely a vásár napján a vásárbiróknak a mértékekre lelkiismeretes ügyelést teszi kötelességökké, a 21., mely a látó-mestereknek a mézszárszékek tisztaságára s a vágott marhák egészségére szigorú vigyázást szabja elé, a IV-ik részből a 31. pont, mely az árus szekértől 2 pénz vámot rendelteteni, a 49., mely a foltozó vargák helyeit a kapuk körül jelölte ki, az 56—57. p., mely a vásárbiróknak 1 frtig ad büntetési jogot, s a 66 és 69. pont, melyek a város hűségére be nem esküdteknek kereskedési és áruvási jogot nem enged. sat. Az OKLEVÉLTÁR-ban magyarul van egészen közölve, az olvasó ott megtalálja, itt ismertetni ennyire elégnek láttam.

A város *beléletéből* fontos intézkedések maradtak fenn ez időről a város határában levő *szántók- és kaszálóknak* félig tulajdonjoggal, félig közösen használásáról. Ezt sok közgyűlési végzés igazolja; ilyen az 1668. márczius 22-ki, melyben a szántóföldekről az határoztatott: „hogy ezidén a szántás legyen a Kajántó-völgyben; a kinek ott földje van, menjen ki, csóválja el s következő pünkösdi napjáig szántassa meg; ha teszi, jó, ha nem, bárki megszánthatja akárki ilyen földét, kivévén belőle a csóvát. E földek valamelyikén ha

¹⁾ OKLEVÉLT. CLXXXII. sz

régi kiszűt [kiaszott, avar] gyep lenne, az olyan földeket a ki megszántja, 3 fordulóig birhassa szabadon, kárára nem lehetvén azonban ebben az időmulás a törvényes örökösöknek. A mely földek pedig parlagok, s valaki felszántaná, ezeket csak azon esztendőben birhassa, a jövő fordulóra a törvényes örökösnek vissza bocsássa.“ 1670. ápr. 30. ismét azt végezték: „hogy ezután minden jövendő időkbén szántóföldjét mindenki minden fordulóra szántsa vagy ugaroltassa meg; a ki pünkösdig meg nem szántja, vagy ki nem barázdáltatja, vagy a kinek ekéi nincsenek, a maga földére kimenvén, kapával honsokokat vagdalván a földbe, abba csóvát nem dug, legyen szabad bárkinek felszántani, hogy a város kárára ugy ne maradjon.“ Jun. 7. újabban kimagyarázták a szántatlan föld iránti elébbi végzést. „Régi emberi emlékezettől fogva a szegény árvák és igaz örökösök kárára az időmulás különben meg nem engedetik, hanem csak azon esetben, ha valaki régi erős gyepet szánt fel, melyet tövis és egyéb gaz teljességgel elfogott. Az ilyen 3 fordulóig békével birhassa azt, de másféle szántóföldek dolgában senkinek időmulást nem engednek.“ 1672. a jan. 22. közgyűlés a tulajdonosok földjének mások általi felszántását bérbeadással kívánta kikerültetni a tulajdonos java és a város érdekében. Meghatározta újabban örök törvényül: „hogy mostantól fogva minden következő időkbén, minden földes gazdák, a mely földeiket nem akarják megszántatni, hirdettessék ki a város szolgájával, azon rend szerint, a mint melyik fordulóban van a szántás: hol melyik földjüket akarják másoknak bérbe vagy bér nélkül odaadni, jegyzékbe irván és a város kapuira kiragasztván...“ A kalongyára nézve 1669. jun. 28. a közgyűlés azt határozta, hogy 25 kévéből álljon, a mintakévé a a kévelátók kötötték s a kapukhoz tették ki, hogy a nép lássa s tudja meg, melyet kössön és köttessen. Az 1672. évi július 31-ki közgyűlés pedig az aratóknak a kévék kicsinyded kötése által való istentelen cselekedete meggátlására *törvény-kévék* kötését és minden kapuban kitételét rendelte, s felügyeletére és összebonyolítására a dézmás mellé két unitárius és két orthodox polgárt választottak. A *szénafű kiosztása* felől 1669. jan. 28. a közgyűlés azt végezte: „hogy a következő vasárnap kiáltassék ki, jul. 12. pedig, hogy a kiosztás hétfőn és kedden legyen, ha valami nagy akadály nem lesz. Minthogy pedig gyakran történik, hogy egyik a másik fűvét elkaszálja, meghatározták, hogy a ki elsőben

kaszáltat, a fűosztók kimérésén kívül ne kaszáltasson, hanem a mit azokkal kiméretett, csak azt; a ki mást kaszál, a sérelmes a fűmérővel, a másik fél hírével méresse ki rendét fűvének, s a szerint ítéltesse vissza kárvallott szomszédjának fűben, szénában vagy rendben.“ Hogy jövőre ez egyenetlenség kerültessék, 1681. május 10. a közgyűlés meghatározta: „hogy a szénafüvekben a városnegyedek közt levő határdombok állitassanak helyre s erre biztos embereket küldött ki . . .“ A szőlők iránt is sok intézkedés történt. 1668. márcz. 3. a közgyűlés a férfi szőlőművesnek 12 p., asszonynak 9 p. szabott napszámul, s meghatározta, hogy ennél többet fizetni 1 frt pénzbírság büntetésalatt nem szabad; a munka idejére nézve 1677. jun. 26. a közgyűlés azt végezte, hogy az a junius—julus—augustus hónapokban estve 7 órakorra rendelt dobolásig tartson, akkor induljanak haza, hétköznap reggel pedig 6-kor harangozzanak, vasárnap 4-kor. A szőlőkben sok kárt tevén a koborló sertések, 1671. decz. 14. a közgyűlés azt végezte: „hogy az ott szabadon találtakat, mikor kün laknak, a pásztorok, máskor a szőlős gazdák szabadon meglőjjék, a városban szabadon járókat a cigányok verjék agyon, kivévén a Kómál hegyen levő szőlőket, melyek egészen be vannak plántálva s gyepűit a szőlős gazdák megcsináltatni tartoznak.“ A disznóikat a városon künn jární engedőkre nézve 1676. márcz. 10. a közgyűlés enyhébb végzést hozott. A cigányok hajtsák el — mondja az — s csak váltságért adják vissza . . . Sok kárát tapasztalván a városiak a pásztorok kevés számának, mezópásztorul három embert rendelték, a kik a szőlőket, mezőket, szénafüveket éjjel-nappal czirkálják, a szőlőből a karólopókat, tüzelőket, gyepük bontogatóit, venyigehordókat, tilos helyeken marhákat legeltetőket, a szénafüvekben kárt tevőket meg ne tőrjék, hanem elfogják, marhájokat behajtsák, a károsnak felőle hirt tegyenek, hogy kárát megláttathassa, addig vele meg ne alkudjék. Ezen vigyázástól más emberek sem záratnak el. A szőlők jó karban tartása végett szigorú intézkedést tett 1673. jul. 30. a közgyűlés, meghatározván: „hogy mivel a szőlők — puszták és megműveltek — gyepűi elhagyása sok kárt okoz, a város szolgálai kiáltsák ki, hogy a ki gyepűit 15 nap alatt meg nem csinálja, fizessen 1 frtot, azután a két szomszéd csinálja meg, s ha az igaz örökös 15 nap alatt költségét meg nem téríti, hívassa meg a tanács házához, hogy azt tegye le, ha nem teszi, pusztá

helyét veszítse el örökre, a megcsináltató foglalja el és bírja s a jegyző adjon róla jövő biztonságul levelet.“ A szállóbeli kár megakadályozása végett 1672. jul. 17. a közgyűlés elhatározta, hogy sem kolozsvári lakos, sem végőrségi a piacon főtt almát, körtvélyt, egress árulni ne merjen. Ez kiáltassék ki — végezték -- s a vásár-bírák ügyeljenek rá.¹⁾

Minél inkább igyekeztek falai közé, annál inkább kitüntette Kolozsvár polgársága a jobbágy és nemes iránti idegenségét. 1673. febr. 23. a közgyűlés elé terjesztetett: mily sok bajt okoz a jobbágyságnak e hazába [*városba*] beszármazása, kik itt örökséget tartván, halálok után földesurok javukhoz jogot tart s elfoglalja. Végezték azért, hogy ezentúl azoknak ittlakása, annál inkább lak-hely [*residentia*] tartása, a határok használása tiltassék meg, s legközelebb, itt lakos Kapás Miklós jobbágy se szenvedtessék meg, sőt mozdittassék el, adót se fizessen, s más terhek alá se tétessék, annál kevesebbé be ne kebelztessék. 1675. július 15. megújították e végzést s kimondották: „hogy senki jobbágy embernek Kolozsvár területén házat s egyéb ingatlan jót tulajdoni joggal el ne adjon, a ki vesz, a szomszédság pénzét letévén, vegye örök birtokába, a jobbágynek a város határán örökös lakás hazánk régi törvénye és rendtartása szerint soha meg ne enged-tessék.²⁾ Jellemző, hogy saját jobbágyaikat jószágaikban megtűrték, de már *Felek* oláh és jobbágy falut annyira polgárosították, hogy az a város egyik negyedét tette, népét annyira saját politikai testökhöz kapcsolták, hogy az biráját is benn a tanács házánál választotta. 1644. sept. 25. — mondja a községi j. könyv — a feleki oláhok *kenéz*-nek választák Nicola Markust, polgárnak [*esküdt-nek*] Fogaras Györgyöt. Az 1679-ki jegyzőkönyv bővebben szól róla. Sept. 13. a feleki oláhok bejövén Kolozsvárra, szokások szerint a nemes tanács előtt értekeztek, *kenéz*-nek választották Kerczoly Balázst, polgárnak Mihályko Lászlót, a nemes tanács pedig polgárnak Fogas Jánost. Tehát a város is választott egyet az ő számukra, de saját képviselőjeül. Így 1688. october 23. is. Mégis a városi határt csak bizonyos elválasztó vonalig használhatták. 1676. márcz. 10. ily végzést hozott a közgyűlés: „A feleki

¹⁾ E közgyűlési végzések az eredeti j. könyvekből vannak idézve.

²⁾ Az eredeti j. könyvből.

oláhok marhájokat a város határán nem kevés kárral elődtetvén, a határbirák a határt jól ismerő becsületes emberket vevén fel, csóválják el, hogy azon belől sem öreg, sem apró marhájok ne jöhessen s ne merjék oda hajtani; ha teszik, az ország törvénye szerint megbüntettessék őket, megintvén a falu lakosít, hogy előbbi helyeikre menjenek vissza, mert a város tovább ott lakni nem engedti.“¹⁾

Kolozsvár beléletében, sőt egész Erdély jövő sorsára azonban a legfontosabb esemény 1687. october 18. gr. Veterani Frigyes császári főhadvezér, mint Lotharingiai Károly herceg katonai küldötte által elfoglaltatása. Kezdeté volt ez a török uralom megtörésére irányzott azon hosszú politikai és fegyveres hadjáratnak, melynek vége Erdélynek a török védelem alól elvonása, de egyzersmind önálló államlétének megszüntetése. Martinuzi helytartó óta, Báthori Gábor és I. Rákóczi György példája megtanította I. Lipót császárt, hogy csekély katonai erővel országot sem el-, sem visszafoglalni, sőt megtartani sem lehet; oly hadsereget küldött tehát most ő is Erdélybe, mely a cél elérését minden valószínűség szerint biztosítsa. „Ötven-hatvan ezernyi sereggel szállotta meg a német fővezér — írja Fosztó Uzoni —²⁾ a Nádas völgyét, seregének eleje Hidelve palánkainak kapuira, a főrésze az Asszupatak kerteire támaszkodott. Kolozsvár főkapitánya, Székely László értesülvén Veterani közeledéséről, octob. 14. éjjel magához vette az Apafi fejedelem hűségére megesküdt német helyőrség kapitányát, Nagyszegi Gábort s a főbb katonákat, a városból titkon eltávozott, az őrizetet s a főkapitányi tisztet Madarasi Mihályra bizván. Midőn Veterani a helyettes főkapitányt a vár feladására felszólította — a mi hihetőleg a fejedelem vagy legalább cancellára, Teleki Mihály tudtával történt — a város elébb, october 17-n kérte a Lotharingiai herceget: „engedjen időt a fejedelemhez az iránt intézett kérésökre adandó válasz megérkezteig, ha átadhatják-e az ő hitőkre bizott várost másnak? Ő hercegsége gondolja meg, hogy ők nem birnak önhatalommal, erős hittel vannak a fejedelemhez kötve“;³⁾ másnap pedig a kapuk megnyitását a

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Fosztó U. István* Hist. Eccl. Unitar. [M. S.] II. k. 94. l.

³⁾ *Vár. levélt.* Fasc. II. 243. sz. *eredetije* 266. sz. alatt.

herczeghez ezen pontok iránti megnyugtatóstól tette függővé:
 „1. Az eddig való bevett vallások szabad gyakorlata, templomok, collegiumok, iskolák, papok házai, eklézsiák jövedelmei oltalmaztassanak, egyházi személyek s javaik meg ne háboritassanak. 2. A város tisztviselői kiváltságaikban, adományaikban, mentességeikben, hivatalukban megtartassanak. 3. Eddigi vétségeiknek adassék amnestia. 4. A városi népeknek akármit szabad legyen eladni s a hová tetszik elmenni. 5. A város nagy őrséggel ne terheltessék, 6. élésadással se tovább; 7. bemenvén a katonaság, a szállásosztás a városiak hatalmában legyen, a városi mentes tisztek szállásadástól ezután is mentesek legyenek. 8. A vitézek mikor bemennek, ne prédáljanak. A város e pontok megtartását kérte.“¹⁾ Mielőtt rá a herczegtől válasz jött volna, hosszasan folyván a szóbeli alkudozás, végre délutáni 4 órakor a város kapuinak kulcsait a tábornoknak átadták, a sereg ezalatt indulásra készen állván künn a mezőn. Ekkor néhány főtiszt vérontás és emberölés, sőt minden ellenállás, egyetlen puska lövés nélkül a vezérrel együtt bement a városba. October 19. a kolozsváriak 50,000 kenyeret és 14,000 köből búzát adtak a tábornak, mely 20-n tovább vonult Torda felé; 27-n köttetett a balázsfalvi szerződés a Lotharingiai herczeg és erdélyi fejedelem közt, melynek 1—28 pontja közül a 3., 16., 20., 21. és 25. pontba látszanak foglalva lenni Kolozsvár sérelmei és feltételei, de azért az 1. pont erejénél fogva mégis német helyőrséget kellett befogadnia.²⁾ Erre 1688. az Erdélynek a magyar kir. korona oltalma alá menése következett, a mióta Kolozsvár ismét válságos küzdelmek színhelyévé, az Erdély felett versengő hatalmak önkénye játék-labdájává lett. Szörnyű hadi adóit már ismertettem. A mint e vészes politika útján az első lépés megtétetett, az 1686. jun. 28-n Bécsben kelt szerződés 19. pontjában a római császár annak bizonyitékaul Erdély részéről Kolozsvár átadását kívánta és kötötte ki egyik vár gyanánt.³⁾ Ettől fogva Kolozsvár mindig ugyszólván *ágyu előtt és kard élén* állott. Ezért irányozta hadi útját a Lotharingiai herczeg is a következő évben Kolozsvárnak. Ugyanaz 1686.

¹⁾ *A m. tud. akadémia kéziratárában külön toltban levő eredetiből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diact. II. k. 1014. 1.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diact. II. k. 1022.*

évi gyulafejérvári országgyűlés 7. t.-czikkében a német fő generalisnak a bor behozatalát engedték meg a maga asztala számára,¹⁾ a mi által Kolozsvár anyagi jólléte egyik alapja rendült meg.

1689. tűzvész pusztította. „Az orthodoxusok külmagyarutczai temploma szomszédságában levő háznál — írja az egyik egyház történetirója — a tűz egy ruthen r. katolikus koldus asszony által támadt május 17., a ki midőn a szülők a szőlőben voltak, a gyermekektől tojást kért. Nem adtak, de mondák, hogy van a hijuban tyúkjok, a melyik mindennap tojik. A koldus kérte a gyermekeket, engedjék meg, hogy hozzon. Szivesen tették, az asszony felment s a szőlőkötözőbe tüzes taplót tett. Így támadt a tűz, mely miatt 3 ház elégett. Ekkor a szél Hidelvére vitte ki a tüzet, ott 31 ház égett el, majorokkal, csürökkel együtt. A gyújtogatóra bűne rábizonyulván, mikor a kinzó helyre vitték, útközben belső magyar-utczában kútba ugrott, honnan halva vették ki.“²⁾

Nevezetes esemény a fejedelem 6 éves Gergely nevű fiának 1666. sept. 30. itt történt halála, akkor, midőn az Ébeni főkapitány temetésére jött. Nagy pompával temették el az orthodoxusok templomában.³⁾

A közrendészeti viszonyok iránt tájékoz néhány községi végzés. 1678. febr. 7. meghatározták, hogy kapufelvonás után a külvárosban senkinek bort árulni nem szabad, a béresek és rosz személyek éjjeli alkalmatlankodása végett, kivevén, ha valakinek idegen földről vendége érkezik. 1673. márcz. 29. [a közgyűlés a borárulást a vasárnapi prédikáció alatt s estve 8 óra utánra eltiltotta. Az 1675. jul. 6-ki közgyűlésből a főhadnagy azon előterjesztésére, hogy a vár mellett a Szamos széle a sok oda hordott ganéjjal mind feltölt, úgy, hogy az ott járóknak alig lehet elmenni, ezért a kün való új templom melletti hid is igen akadályos az ott járóknak: két gondviselő küldetett ki, hogy az új templomtól fogva a középkapuig való árkot tisztitassa ki s a hidat csináltassa meg, a tizedekre osztva fel a munkát. E végzés történelmi értékét emeli az, hogy a külső magyar-utczai ev. ref. templom építési évét tisztán meghatározza. 1670. ápr. 3. a közgyűléshez azon jelentés

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diact.* III. k. 9—81. ll.

²⁾ *Fosztó Usoni sat.* II. k. 81. l.

³⁾ *Bethlen, Johannis.* Historia Rer. Transsilv. 307—308. ll.

érkezett: „hogy a város mellett Felekre feljáró út a szántások miatt igen elveszett, megigazitására és az országút kimutatására ahhoz értő öt becsületes személy választatott; a mi azonban úgy lesz végrehajtandó, hogy a vetések az országút miatt ne károsodjanak.“ Még egy az akkori állapotokat sajtóságotosan megvilágosító végzést említek meg. 1672. ápr. 28. azt végezte a közgyűlés: „hogy mivel a csordapásztor a városon kívül hál, s későn hajtja ki a csordát, kiáltassék meg, hogy ezután benn háljon, és a városi marhákat jókor a kapuk elé gyűjtse, s onnan szép csendesen a marhák sérelme nélkül kapunyitáskor hajtja ki.“¹⁾

A műveltség terjedését a sajtó, egyházi szószék és iskola a gyakori válságos politikai küzdelmek mellett is előbbre vitték, s főleg a sajtó működésének mély nyomai s ma is tiszteletet keltő emlékei vannak. Római katolikus írókat e téren való közreműködéstől a fejedelem erős orthodox érzülete visszatartott; általuk írt s a kolozsvári sajtó útján megjelent könyv az eddigi fölfedezések szerint nem ismeretes. Az unitáriusok kezéből s befolyása alól lassankint egészen kivétetvén a Heltai-nyomda: ez és a fejedelem irányukban tanusított szerfeletti szigora az ő irodalmi munkásságukat is csaknem egészen megszüntette. Hittani könyvet írni és kiadni, sőt csak catechesist és énekeskönyvet is újra nyomtatni nem lehetett. Egyetlen nyomtatott unitárius halotti beszéd ismeretes e hosszú korszakból.²⁾ 1670. a febr. 17. gyulafejérvári országgyűlésen felszólította a fejedelem Konez Boldizsár unitárius püspököt, hogy hitczikkeiket a déézi kiegészés alapján szerkeszték újra s mutassák be. Ők teljesítették s a dicső-szentmártoni zsinat azt helybenhagyván, Kövendi Nagy Mihály közffőjegyzőjük által a gyulafejérvári december 10-ki országgyűlésre azon kérséssel adták be, hogy kinyomtattatását a fejedelem engedné meg. A kérvény — a mint maga a beadó írásban emlékezetben hagyta — ily hátrirati válaszzsal tért vissza: „Többet kellene ahhoz adni, a dologhoz mélyebben is nyulni, ha ki kellene nyomtattatni.“

¹⁾ Ez idézetek a közgyűlési j. könyvek eredetijéből valók.

²⁾ *Szentiváni* [Márkus, Daniel.] Oratio Funerbris, qua Reverendo ac Clariss. Viro Valentino Baumgarto, Ecclesiae Unitariae Claudiopol. Primario Pastori . . . maestris parentavit Daniel Sz. Scholae Unitar. Claudiop. Rector. 1672. Régi M. Könyvtár II. k. 1296. sz.

Ezzel a kinyomatás lehetetlenné tétetett. Radecius Bálint fennebb említett s lefoglalt egyházi művét is¹⁾ csak kéziratban bírták a papok s úgy terjesztette a zsinat is,²⁾ míg később ennek kinyomtatása is megengedettetett. Csak 20 év múlva, a fejedelem halála után nyerték meg az unitáriusok e hittani mű hivatalos kinyomathatását.³⁾ Azonban az 1682. évi nagy zürzavarok közt, az egyház rendkívüli szükségében, kényszerítve volt ezen régóta lefoglalva tartott catechesist kinyomtatni; azon évi dicső-szentmártoni zsinaton a rectorok, az ifjuság, a papok a leánykák számára vittek magukkal, sőt árulták is.⁴⁾

A nagy politikában jobbra-balra nádszálként ingadozó I. Apafi Mihály alatt a virágzásnak csaknem tetőpontját érte el Kolozsváratt a reformált hitvallásuk sajtója és az ez által oly lelkesen mivelt nemzeti irodalom. Véletlenség s az alkalommal élni tudás három nyomdának tette őket tulajdonosává. Az *egyik* a Heltai-féle, melyet a ref. hitvallásra tért Ravius [Szörös] András vitt át új vallása híveihez, a ki azt valószínűen testvére Ravius János, Hosszu Margit férje jogán bírta. Heltainak t. i. egy nevét viselő fia volt, a ki magtalanul halt el, s három leánya, Borbára, elébb Ottman Györgyné, később Hertel Péterné,⁵⁾ az első egy külföldi német, a ki nejét elhagyta, s az özvegy — úgy látszik — második házassága után is magtalanul halt el; Anna, Hosszu [Lang] Tamás, kolozsvári királybíró neje. Ennek is 3 leánya volt: Borbára, Margit, Kata. Utóbbi Lintzegh János neje, a ki, valamint Borbára is magtalanul halt el, Margit, a közbülső, id. Raw [Szörös] János neje, ifj. Szörös János anyja. A harmadik Heltai leány volt Zsofi, Eppel János, szász prédikátor neje, kiknek szintén nem volt maradéka. A nyomda öröklési leszállása — a mennyire kinyomozhattam — ez volt. Heltairól, a ki 1574. halt meg, szállott nejére, a ki 1579-ig bírta, erről fiára, a ki a mellett, hogy osztó bíró, jegyző és királybíró is volt, értette a nyomdászatot is,⁶⁾ s a nyomdát

¹⁾ *Disciplina Ecclesiastica*. sat.

²⁾ *Fosztó Uzoni* sat. II. k. 599. l.

³⁾ *Fosztó Uzoni* sat. II. k. 608—609., 658. II.

⁴⁾ *Fosztó Uzoni* sat. II. k. 509. l.

⁵⁾ OKLEVÉLT. LXVIII. sz.

⁶⁾ *Trausch*. Schriftsteller-Lexicon II. k. 104. l.

1612-ig birta; ezután, sőt tán eközben is a nőtestvérek is birták, fogadott nyomdászok által kezeltették, de a kiadott könyven rendszeren atyjok, az alapító Heltai neve s betűje tartatott meg, csak olykor van az özvegy, vagy ifj. Heltai Gáspár, vagy valamelyik lánya, végre Raw [Szörös] János neve rányomva. 1587. bizonyosan özvegy Hertelné, Heltai Borbára birta, mellette nyomtató volt a: „becsületes úr, Segesvári Gáspár,“¹⁾ 1620—1621.²⁾ Makai János; 1624. Huszti Péter Aeneis-ét Heltai Anna műhelyében Szilvási András nyomtatta.³⁾ 1630-on innen Abrugi György volt nyomtató a Heltai-nyomdában a Heltai Gáspár betűivel,⁴⁾ 1659, egy latin, 1660. egy magyar kiadáson Abrugi neve utoljára jő elé.⁵⁾ Azontúl csak a Heltai műhelye vagy betűi említetnek, így 1644-n⁶⁾, megint egy 1648-ki kiadáson: Hel. G. M. [*Heltai Gáspár Műhelyében*],⁷⁾ egy másik 1643-ki és 1651-ki kiadás címlapján csak ez: Kolozsvár.⁸⁾ A *másik* a Kertész-féle nyomda. 1661. t. i. Sz. Kertész Ábrahám Károlyi Gáspárnak nyomtatni Váradon 1660. elkezdett Bibliáját, midőn a törökök elől menekült, Kolozsvárat végezte be.⁹⁾ De ez többet ott nem nyomtatott, legalább eddig sem magyar, sem latin kiadása nem ismeretes. Oka a német helyőrség s az ostrom-állapot. Ellenben Szebenben 1663-ból van 3 kiadványa,¹⁰⁾ 1664-ből egy,¹¹⁾ 1665-ből hét,¹²⁾ 1666-ból kolozsvári kiadás 1, de a nyomda megnevezése nélkül,¹³⁾ ismét szebeni nyomtatás hat¹⁴⁾ . . . Itt megszűnik, mert Szenci Kertész Ábrahám örökös nélkül meghalt, nyomdája s betűi a fejedelemre szállottak, a ki azt 1667. jul. 5.

¹⁾ OKLEVÉLT. LXVIII. sz.

²⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 401., 417., 418. sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 542. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 593. sz.

⁵⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 928. sz. és I. k. 956. sz.

⁶⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 760. sz.

⁷⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 804. sz.

⁸⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 805. 846. sz.

⁹⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 976. sz.

¹⁰⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1005., 1006., 1007. sz.

¹¹⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1017. sz.

¹²⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1025—1030. sz.

¹³⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1036. sz.

¹⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1040—1045. sz.

Udvarhelyi Mihály nyomtatónak adta át.¹⁾ Ezért 1667. nincs semmi kiadvány, 1668. Jüngling István a szebeni kiadó,²⁾ s ott azon évben még csak egy könyvet adott ki Udvarhelyi Mihály; ³⁾ nem mondja meg, de előbb láttuk, ki műhelyében és betűivel. De a fejedelem nemsokára elvette tőle s Veresegyházi Szentyel Mihálynak adta át Kolozsváratt, a ki ott 1669. e sajtón nyomtatott első könyvét kiadta.⁴⁾ Ravius [Szörös] János s a Heltai-féle betűk és nyomda felől nincs 1660-on innen⁵⁾ szó . . . Hová lett a 110 évig, ugy a nemzeti irodalomra és közoktatásügyre, mint általában Kolozsvár mivelődésére oly áldásosan működő intézet nyomdája és betűi? Erre az eddig adott feleletek nem meggyőzők. Művem tán tisztázni fogja részben, ha egészen nem is . . . A Szenczi-féle nyomdán a könyvkiadást folytatta Veresegyházi Szentyel Mihály, a kinek neve alatt 1669-től kezdve, három éven át, 17 könyv jelent meg,⁶⁾ az utolsó 1671. Ekkor, 1672. octob. 12. Apafi fejedelem Gyula-Fejérváratt kelt adománylevelében azon okból: „mivel minden üdvözülendő kereszténynek, kivált pedig a főméltóságoknak a világi dolgoknál feljebb kell becsülni az Isten dicsőségére tartozó kötelességeket — az erdélyi orthodox eklézsia, nevezet szerint az enyedi és kolozsvári azon valláson levők collegiumainak számára adományozta örökösen a Szenczi Ábrahám magszakadása jogcímén fiskusra szállott nyomdát egészben, s megparancsolta azoknak, a kiket illet, hogy azt az említett collegiumok gondnokainak haladék és kifogás nélkül adják kezébe, kiknek szabadságot engedett, hogy azokhoz vegyék s arról rendelkezzenek.“⁷⁾ 1673. ápr. 16. pedig szintén a fiskus Gyula-Fejérváratt levő nyomdáját adományozta ugyanazoknak, a püspök, erre nézve teendő rendelkezése iránt föltétlen engedelmességet parancsolván mindenkinek.⁸⁾ De ezentúl is Szentyel nyomatta Kolozsváratt a könyveket; neve

¹⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 454. l.

²⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1077. sz.

³⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1078. sz.

⁴⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1085. sz.

⁵⁾ Régi M. Könyvt. II. k. 956. sz.

⁶⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1085—1087., 1099—1104., 1112—1116. sz.

⁷⁾ OKLEVÉLTÁR CLXXXIV. sz.

⁸⁾ OKLEVÉLT. CLXXXV. sz.

alatt 1683-ig 55 magyar mű, neve nélkül 10 jelent meg; az utolsó *Otrokocsi Foris Ferencz* műve,¹⁾ latin az ő neve alatt 12, a nyomtató megnevezése nélkül 10, az utolsó *Enyedi István*-é 1681-ből.²⁾ Ezentúl nyomtatók: Szathmár-Némethi Mihály kolozsvári orthodox lelkész, 1690., 1691., 1692. évben Veresegyházi Szentyel István,³⁾ 1691. özv. Lengyel Andrásné,⁴⁾ a kitől csak egy kiadás ismeretes.

A fejedelmi adomány szerint Szenczi K. Ábrahámnak saját nyomdája volt. Váradról hozta-e? vagy 1661-ki Kolozsváratl létében szerezte meg a Heltai-Ravius-féle nyomdát? Váradról áthozott saját nyomdáján végezte-e be az 1660. megkezdett Károlyi-Bibliát, s míg az készült, az alatt a német helyőrség közeledése híre tovább Szebenbe vonulásra kényszerítette, a hol — a mint érintém — évekig, egészen halálaig folytatta a nyomtatást?

E kérdésekre hátrább lesz felelet adva. Szenczi K. Ábrahám neve, mint nyomtatóé legelőbb Váradon 1640. jelenik meg egy magyar s egy latin kiadvány címlapján,⁵⁾ Kolozsvárra s onnan Szebenbe költözéseig 34 latin kiadványa van, az utolsó 1659-ből: *Concionum Sacrarum Centuria Prima*,⁶⁾ Szebenben adott ki 12-t, első kiadványa 1663-ból: *Rerum Transylvanicur. Libri quatuor*,⁷⁾ utolsó 1666-ról;⁸⁾ magyar kiadáson, Váradon 1640-n láttam nevét legelsőben⁹⁾, ezzel együtt adott ki ott 49 magyar művet,

¹⁾ *Idvességes Beszélgetések* sat, *Régi M. Könyvt.* I. k. 1300. sz.

²⁾ *Disputatio Theologica.* sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1484. sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1386., 1405., 1406., 1407, 1408., 1409., 1425., 1438. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1685. sz.

⁵⁾ *A Keresztény hit ágazatiról való prédikációk* sat. *Régi M. Könyvt.* I. k. 708. sz. *Catechesis Religionis Christianae* sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 565. sz.

⁶⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 945. sz.

⁷⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1022. sz.

⁸⁾ Lásd a 795. l. 14. jegyzést.

⁹⁾ *A keresztény hit ágazatiról való prédikációk* stb. *Régi M. Könyvt.* I. k. 708. l. *Catechesis Religionis Christianae* sat. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 565. sz.

az utolsót 1660—61-n ott és Kolozsváratt,¹⁾ Szebenben 18-at, az első: *Aelius Donatus*, „Methodus“ című könyve,²⁾ az utolsó: *Ilyés próféta elragadtatása* sat.³⁾ Hihető levén, hogy a hol neve nincs kitéve, azt is ő nyomatta, az ilyeket is hozzá számítottam. Váradon csak neki volt nyomdája . . . Huszonkét évig nyomtatott; a kiadványokon a bezárás nála is az volt, a mi másoknál, t. i. Nyomatott Sz. K. A. által vagy: Nyomatatta Sz. K. A. de az összes latin kiadványokon így van: Nyomatott Sz. K. Ábrahámnál [*Apud Abrahamum K. Szencziensem*] Ebből és a fejedelem adományleveléből én tulajdonosságát következtetem. Ő Váradról átvitt saját nyomdájával nyomtatott Kolozsváratt és Szebenben, a mit a Károlyi-Biblia betűinek ugyanazonsága igazol, az szállott a fiskusra. Hogy a reformált hitvallásuaknak ez időben egy — tán elavultsága miatt — nem használt vagy a többiekkel egyesített és két működő nyomdája volt Kolozsváratt: a főtanodáé, [*az adománylevel szerint az enyedié is*], és az eklézsiáé is, mindkettőn egyidőben nyomtatott könyvek s egyidőben működő nyomtatók neve igazolja. Művembe nem illvén be Szenci K. Ábrahám váradi és szebeni nyomtatói működése: bővebben csak a Veresegyházi Sz. Mihály, és hihetően fia, Veresegyházi Sz. István, Szathmár-Némethi Mihály és özv. Lengyel Andrásné idejőkbeli kolozsvári sajtótermékek nemzeti és közművelődési fontosságáról szólok . . . 1669-től 1690-ig I. Apafi fejedelem haláláig, tehát 28 év alatt a nyomtató nevével jelölt vagy a nélküli 93 magyar, 26 latin, együtt 119 mű jelent meg a kolozsvári nyomdákból, 6 latinból, 2 angolból, 1 belga nyelvből fordítva, a többi eredeti; ezek közül magyar I. kiadásu 68, II-ik, III-ik sat. kiadásu 17, latin első kiadásu 19, újabb kiadásu 2. Már a szám s a művek eredetisége és I. kiadása meglepően nagy, figyelembe véve amaz idők viszontagságos voltát; de ha azok tudományos, politikai és alkotmányvédelmi, tehát magyar nemzeti értékét vesszük fontolóra, bámuló öröme találunk méltó okot. Kolozsvár előre haladó miveltségének második virágzási korát képezzén ez: közlöm az összes magyar és latin művek rövid

¹⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 970., 976. sz.

²⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1005. sz.

³⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1045. sz.

czímét s az írók nevét,¹⁾ hogy az olvasó látván, részint maga ítélhessen, részint hogy a város történetében maradjon fenn azok neve és igyekezete, a kik szabadságáért és mivelődéséért küzdöttek s

¹⁾ I. Magyar művek.

Régi Magyar Könyvtár I. k.

1085.	Compilatae Constitutiones Regni Transsylvaniae	1669.
1113.	" " " "	1671.
1086.	<i>Eszéki István.</i> Rythmusokkal való szent beszélgetés	1669.
1087.	<i>Nadányi János.</i> Kerti dolgok leírása	"
1099.	<i>Beniczky Péter.</i> Magyar Rhythmusok	1670.
1284.	" " " "	1682.
1100.	<i>Czeglédi István.</i> Az Ur frigyszekrénye előtt Dagon ledülése	"
1187.	<i>Czeglédi István.</i> Sion vára sat.	1675.
1101.	<i>Istennel való magános beszélgetés.</i> [szerzője nincs megnevezve]	1670.
1102.	<i>Letenyei Pál.</i> A szent hitben való oktatás szüksége	"
1103.	<i>Nánási L. István.</i> Szü Titka	"
1104.	<i>Váradi Belényesi Ferencz.</i> Lelki Áldozatok	"
1112.	<i>Catechismus</i>	1671.
1114.	<i>Kalendarium.</i> 1671-re. 1148., 1162., 1176., 1213., 1221., 1233., 1245., 1259., 1285., 1320., 1335., 1685-ről	1671.
1115.	<i>Komáromi Csipkés György.</i> Pápistaság Ujsága	"
1116.	<i>Páriz Imre [Papai]</i> Keskeny ut	"
1117.	<i>Szent Dávid</i> . . . <i>Soltári</i> [szerzője nincs kitéve]	"
1118.	<i>Szokoljai István.</i> Sérelmes lelkeket gyógyító balsamom	"
1135.	<i>Szokoljai István.</i> Áhítatos könyörgések	1672.
1128.	<i>Köleséri Sámuel.</i> Halotti rövid elmélkedés	"
1177.	" " Halotti beszéd Dobozy Kata felett	1675.
1129.	<i>Marosi István.</i> Füge Fiszek	1672.
1131.	<i>Némethi Mihály.</i> Igazság próbaköve	"
1132.	" " Igazság próbakövének nyert pere	"
1149.	" " Mennyei Tárház kulcsa	1673.
1179.	<i>Szathmár-Némethi Mihály.</i> Dominica	1675.
1194.	<i>Némethi Mihály.</i> Mennyei Tárház kulcsa	1676.
1262.	" " " " " "	1681.
1150.	" " Az egy isteni állatban való három személy	1673.
1234.	<i>Némethi Mihály.</i> A 150 zsoltár magyarázatja	1679.
1301.	" " Halotti Centuria	1683.

lemasszony és fiok. Négy író ajánlta művét a fejedelemnek,¹⁾ [a ki maga is írt], kettő fiának, II. Apafi Mihály választott fejedelemnek,²⁾ kettő a fejedelemasszonynak,³⁾ egy a fejedelemnek és fejedelemasszonynak együtt.⁴⁾ A fejedelmi ház példáját követték az ország

1334. <i>Buzgó Imádságok.</i>	1685.
1352. <i>Hegyesi István</i> [Boros-Jenei] <i>Kegyesség Titka</i>	1686.
1373. <i>Teleki Mihály.</i> <i>Fejedelmi Lélek</i>	1689.
1384. <i>Gönczi György.</i> <i>Énekekkel és Hymnusokkal teljes könyv</i>	1690.

II. Latin művek.

Régi Magyar Könyvtár. II. köt.

1317. <i>Comenius</i> [Joh. Amos] <i>Janua Lingvae Latinitatis sat.</i>	1673.
1318. <i>Csipkés</i> [Georg. Comar.] <i>Analysis Apocalypseos sat.</i>	"
1401. " " " <i>Catalogus Operum editor. et ineditor.</i>	1677.
1338. <i>Pauli</i> [Steph.] [rector volt a kolozsv. ev. ref. coll.] <i>Oratio funebris</i>	1674.
1339. <i>Posaházi</i> [Joannes.] <i>Oratio funebris</i>	"
1567. " " <i>Syllabus Assertionum sat. polemiarum irat.</i>	1685.
1402. <i>Szathnár-Némethi</i> , [Michael.] <i>Dominica Catechetica</i>	?
1445. <i>Szenczi Cseme Péter.</i> <i>Confessio et Expositio Fidei sat.</i>	1679.
1446. <i>Gabriel Joul.</i> e Societ. Jesu. <i>Historica Relatio Colloquii Cassoviensis de Judice Controversiarum Fidei.</i>	?
1447. <i>Kacavella</i> [Jeremias, Monachus Graecus]. <i>Perenne Coelestis Prudentiae in Transsylv. Testimonium</i>	1679.
1466. <i>Molnar</i> [Gregorius] <i>Elementa Grammaticae Latinae</i> [újabb kiadás]	1680.
1467. <i>Tolnai</i> [Steph.] <i>Demonstratio Compendiosa Dialecticae sat.</i>	"
1541. <i>Michael</i> [Némethi]. <i>Plausus Festivus ad solennia Inaugurationis Cels. Praeipis Michaelis Apafi II.</i>	?
1542. <i>Michael</i> [Némethi]. <i>Imago Fidelis Servi sat. Tophaeus felett mondott beszéd</i>	?
1634. <i>Johann.</i> [Neubarth] <i>Almanach</i> [Neu und Alter]	1688.

¹⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1115., 1133., 1264. sz.

²⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1246., 1373. sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1087., 1182. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 1302.

nagyjai. Özv. Kemény János fejedelemmé udvari papot tartott, a kinek munkáját is kinyomatta;¹⁾ Bánffi Györgynek, a kivégzett Bánffi Dénes fiának Némethi Mihály kolozsvári ref. lelkész ajánlta művét,²⁾ anyjának szintén egy másikat,³⁾ Tolnai F. István főtanodai tanár a harmadikat;⁴⁾ Teleki Mihálynak S. Pataki István ev. ref. collegiumi tanító mester ajánlta művét,⁵⁾ Pápai Páriz Ferencz, az enyedi ev. ref. collegium tanára szintén annak;⁶⁾ Némethi Mihály ajánlta Gyarmathi Tamás szántai ref. papnak: „mint üldöztetésök előtt szerelmes szolgatársának“,⁷⁾ Otrokocsi Foris Ferencz a magyar anyaszentegyháznak;⁸⁾ ajánlták továbbá az írók műveiket eklézsiáknak, azok gondnokainak, egyszerű polgároknak, özvegyeknek; két író V. E. Szentyel Mihálynak, a kolozsvári nyomdásznak;⁹⁾ Zilahi János: *Az igaz vallás Tüköre* című művét ajánlta a szent Háromság egy örök Istennek,¹⁰⁾ Kecskeméti Sós János Medgyesi Pál *Praxis Pietatis* című műve 6-ik kiadását az örökkévaló Istennek.¹¹⁾ Egyik író: *Üdvösség kapuja* címet adott művének,¹²⁾ a másik: *Mennyország egyetlen kinyitott kapuja*,¹³⁾ harmadik: *Lilium humilitatis* = az anyaszentegyház magamegalázása sat.¹⁴⁾ Eszéts János *Diarium Theologicum* című művéről azt ígérte, hogy a tanuló abból *60 nap alatt a tiszta theologia alapjait megtanulja*.¹⁵⁾ Ez idők műveinek megkapó címe, a modor, a mint az írók magukat a közönség előtt bemutatták, a siker fél biztositéka volt. Ismerték a közönséget, a napi eseményekben benne éltek, a politikai kérdésektől nem zárkoztak el, tudták, hogy műveiket olvasni fogják.

¹⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1045. sz.

²⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1262. sz.

³⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1194. sz.

⁴⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1236. sz.

⁵⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1263. sz.

⁶⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1387. sz.

⁷⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1301. sz.

⁸⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1300. sz.

⁹⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1178., 1234. sz.

¹⁰⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 11., 36., 51. sz.

¹¹⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1215. sz.

¹²⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1133. sz.

¹³⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1130. sz.

¹⁴⁾ Régi M. Könyvt. I. k. 1153., 1235. sz.

¹⁵⁾ Régi M. Könyvt. II. k. 1359. sz.

Némelyek még ingerézbresztőbb czímekeket gondoltak ki. *Tolnai István* 1679. „Igaz keresztény és apostoli tudomány s vallás útára vezető s eltévedéstől jó útba hozó KALAUZ-nak“ nevezte művét.¹⁾ *Tolnai Mihály*: „Szent Had, azaz lelki és testi szabadságokért fegyvert vont vitézek Tüköre, vagy a szentirásból összeszedetett Lelki tanács, melyben az igaz hadakozásnak bizonyos okai s igaz módjai és vége egybe szerkesztettek sat“. Az író a szentek mostani üldöztetésének egyik társaul vallja magát Kolozsváratt, s művét ajánlta Wesselényi Pálnak, az igaz *magyaros magyarok* választott fő Generálisának.“²⁾ *Szónyi Nagy István* magát Krisztus szolgájának s az ő üldöztetésében társának nevezte, könyvének: *Martyrok koronája* címet adott, mely az evangéliumi igaz vallásban állhatatosoknak fejekben liliomszinü gyémántokkal s rózsaszinü rubintokkal fénylik . . . .“³⁾ *Otrokocsi Foris Ferenc* „Kereszt alatt nyögő Magyar Izrael Hálaadó és Könyörgő Imádsága“ címü könyvet írt, kiadta Kolozsváratt 1682-n: „akkor — írja elkeseredetten — mikor 12-ik esztendeje volna annak, hogy a magyar nemzet magát emésztene és a maga karjának húsát enne.“⁴⁾ Ily íróknak s műveiknek hatni kellett. E művek mind a kolozsvári nyomdában jelentek meg! Ott volt a nemzeti élet központja s legerősb szívverése . . . Az olvasás megkedveltetése, a nemzeti irodalom ezen pártolása már magában nem közönséges érdem, nagy miveltség s nemes hazafiság jele . . . Az író fárad munkája alatt, a közönség költséget áldoz a kiadásra. Az eszmék és érzelmek, a vágyak és törekvésü czélok ez úton szellemi kapcsolatba hozzák őket. Mindkettőnek meg van érdeme. Egymásra buzdítólag hatnak, s ha sok az ily termékeny író és nagy a részvevő közönség száma, annál nagyobb a haszon a közérdekekre. Itt még fontos, hogy írók és közönség majdnem mind papok, tanárok s protestánsok voltak. Az ország fejedelme — e században immár a 13-ik — legzelezosabb reformált hitvallású, s már vallása nevében a mozgalom és reformok elve volt kifejezve, s kiválóan birt a küzdelem hajlamaival és szenvedélyével. De itt ennél is több volt

¹⁾ Régi M. Könyvtár. I. k. 1236. sz.

²⁾ Régi M. Könyvtár. I. k. 1196. sz.

³⁾ Régi M. Könyvtár. I. k. 1180. sz.

⁴⁾ Régi M. Könyvtár. I. k. 1286. sz.

téve mindkét részről. Bizonyos cél állott előttük. Tisztán látszott az egész irodalomból, hogy távol és alárendeltségben akarják tartani a római katolikusokat, egészen legyőzni az ariánusokat [unitáriusok], diadalra vinni, uralomhoz juttatni Kálvin egyedül igaz [orthodox] hitvallását. Hatalmas vitázó hittudósok is csatába mentek, a minők: *Komáromi Csipkés György, Czeglédi István, Portsalmi András, Pósházi János, Szathmár-Némethi Mihály, Tolnai Mihály*. Végre komoly tudósok neve fénye is járult ide. *Comenius Amos János*,¹⁾ *Pápai Páriz Ferencz*,²⁾ *Tofeus Mihály*.³⁾ Ez mutatja, hogy az orthodox papság ez időben egyházi hivatala feladatától teljesen át volt hatva, s annak csaknem türelmetlen buzgalommal teljesítésére igyekezett. Azonban nála az egyházihoz nemzeti cél is járult, s a vallás hevitő érzelmeivel lángoló hazaszeretet egyesült. A kik Magyarország és Erdély szabadságáért fegyvert fogtak, e papság koszorút nyújtott nekik, dicsfényvel körítette nevöket, lelkesítette a népet, hogy táborukba menjen, jó ügynek tartotta azt, a miért annyian, a leghűbbek s a legjobb! fegyvert fogtak, győzelmükért imádkozott, a templom szószékeiben tartott buzditó beszédet a harezba menőkhez, hitte, hogy Isten megsegíti, s elhíttetni kívánta hallgatóival is. Ő nemzeti hőst látott Wesselényiékből, s a protestáns papságot igaz ügy bajnokainak tartotta, a kiket a pozsonyi kiküldött bíróság a r. katolikus főpapság vádjára jogtalanul küldött gályarabságra. Ez a hazafiúi érdem mellé a vértanúság koszoruját szerezte meg nekik. Hijába mondták vádlóik, hogy nem vallásukért, de foradalmi bűnért büntették őket. A nép nem hitte. Mikor ezek kiállott szenvedéseiket előtte beszélni kezdték, midőn könyveikben a száműzetés keserű sorsát érintették, a népnek szíve-lelke övék lett. A haza és alkotmány védőit látta mindenikben. És az orthodox papságban mindig meg volt az az ügyesség, hogy önérdékét a közszel elválaszthatlanul egybe tudta kapcsolni, meg volt az a rábeszélő képesség és pathosz, mely a hallgató szívét megilleti s részére hódítani bírja.

Másik fontos tünete az időnek, hogy a világiak közt is akkor támadtak oly férfiak, kik a nemzet szabadságának karddal és tollal

¹⁾ *Régi M. Könyvtár*. I. k. 1146. sz.

²⁾ *Régi M. Könyvtár*. I. k. 1246., 1387. sz.

³⁾ *Régi M. Könyvtár*. I. k. 1302. sz.

védelmére keltek. Az orthodox papság azonnal oldaluk mellé állott, észszel-tollal hív bajtársakként segítve egymást. Bethlen János Erdélyt II. Rákóczi György tévedéseieért irásban védelmezte.¹⁾ Bethlen Miklós metsző gúnnyal s az igazságérzet csaknem vakmerő bátorságával mutatta ki, miképen támadta meg Ferdinánd császár 1670. királyi fegyverekkel az egykor oly virágzó és szabad Magyarországot, s azt elfoglalva, szabadságából hogyan kezdette kivetköztetni, I. Lipót pedig már-már végképen felforgatta.²⁾ Ugyan ő másik művében kimutatta, mily álnokul és törvénytelenül indított I. Lipót, törvénytelen bírák előtt felségsértési véres keresetet némely magyarok ellen. Jelszava megvetést és önbizalmat fejezett ki: „Örködni fog Isten, s az igazság elleneit megtöri . . .“

Még négy ily irányu mű jelent meg Bethlen Miklóstól Kolozsváratt. *Egyikben* kimutatta az egész világ előtt azon érvek hamis-voltát, melyekkel Bársony György váci püspök meg akarta győzni a királyt arról, hogy nem köteles eltűnni Magyarországon az evangélikus hitvallást.³⁾ A *másikban* Justus Palma álnév alatt az ausztriai kegyetlenségekről [*Austriaca Austeritas*] irt első művét és annak folytatását erősítette meg, ezáfolva azokat, a kik Ausztria kegyelmességét dicsőítik; a miből — ugymond az író — a keresztény világ a magyar szabadságért harczolók igazságát, s I. Lipót királynak Magyarország szabadsága elnyomásában való igazságtalanságát megismerheti és megítélheti.⁴⁾ *Egy harmadik* politikai és vallásos művet ismét más [*Natus Fabianus*] álnév alatt adott ki. Ez felelet azon kérdésre: helyesen tették-e a cseh papok, midőn 1624. a császár parancsára Prágából kimenve nyájaikat prédikálva elhagyták? A függelékkal bővítve, újra nyomtatott 1675.⁵⁾ *Negyedik* műve: Magyarország evangélikus lakosainak védelme, melyben azok ártatlanságát, szemben az ő üldözésekre kiküldött érseki bíróság ítéletével bebizonyította s kimutatta, mily igazságtalanul

¹⁾ *Innocentia Transsylvaniae . . . . Régi M. Könyvt. II. k. 929. sz.*

²⁾ *Austriaca Austeritas. sat. Régi M. Könyvt. II. k. 293. sz.*

³⁾ *Falsitas toti Mundo declarata sat. Régi M. Könyvt. II. k. 296. sz.*

⁴⁾ *Justi de Palma, Florentini. Austriacae Austeritatis Confirmatio. sat. Régi M. Könyvt. II. k. 1319. sz.*

⁵⁾ *Natus [Fabianus] Redivivus sat. Régi M. Könyvt. II. k. 1360. sz.*

cselekedtek, hogy őket felségsértésért vádolván és itélvén el, nemcsak az országból száműzték, de a keresztény kegyesség és szelidség példájával ellenkezőleg nagy részöket a spanyol gályákra küldötték. Jellemző keltezése ez: „A szentek szenvedésének 1677-ik évében . . .“ ¹⁾ Ily irányu I. Apafi Mihály fejedelemnek is 1681-ből egy kiáltványa [*Manifestum*], az egész keresztény világ királyaihoz, fejedelmeihez, népeihez s a r. szent birodalmi kk-hoz és rr-hez, végre a boldogtalan Magyarország elnyomatások súlya alatt nyögő polgáraihoz örök emlékezetül, melyben mondja: „hogy az ausztriai uralkodó-ház mióta Magyarország koronáját a nemzet viszálykodása következtében birtokába kerítette, mindig azon igyekezett, hogy lassanként meggyöngítvén, végre eltiporván a nemzet szabadságait és jogait, Magyarországot örökös tartományává tegye; elmondja, miképen csorbitotta meg a szabad választási jogot, szitotta folyvást a főurak közt az egyenetlenséget, idegeneknek adta a főhivatalokat, a kik kizsarolták az országot, maguknak nagy uradalmakat adományoztattak, árulkodtak a hazafiak ellen, kiket elfogtak, idegen bírók elítélték, s kegyetlenül kivégeztették, megalázták, s szegénységbe és rabszolgaságba döntötték az országot. Fegyvert fog tehát Magyarország és a magyar nemzet jogai és szabadságai védelmére. Közel a veszély — mondja a fejedelem — a haza, életök, szerencséjük, a becsület s a nemzet bizalma van veszélyben. Keljen fel mindenki. Űgyök igazságos s az igazságos Isten velök lesz és megáldja igyekezetöket.“ ²⁾ Szintily erős polemiai mű, a mit Csipkés Komáromi György „Sisiphusi törekvés“ [*Motimen Sisyphium*] cím alatt Bársony György [*Georgios Nicolaus Thysanodes*] váci püspök azon állítása ellen irt: „hogy a magyarországi reformált hitvallásuak nem helvéthitűek.“ ³⁾

Midőn a haza világi és egyházi férfainak lelkeit a közös nyomás és sanyaruság ily szorosan összefűzte, s a hit és meggyőződés szabadságával együtt a haza törvényei és alkotmánya így megrontattak: nem volt-e természetes, hogy azok, a kik egy iga

¹⁾ [*Bethlen, Nicolaus*] Apologia Ministror. Evangelicor. Ungariae sat. Régi M. Könyvt. II. k. 1400. sz.

²⁾ Apafi [*Michael*] Universis orbis Christiani Regibus, Principibus sat. Régi M. Könyvt. II. k. 1483. sz.

³⁾ Csipkés [*Georgius Comarinus*]. Régi M. Könyvt. II. k. 1294. sz.

súlyos terhét érezték, s a szabadulás reményét is csak egyben látták, a vallás egységének képesével igyekeztek egymáshoz szorosabban fűződni? Meg volt támadva a reformatio összes vívmánya, sarkaiból ki fordítva Magyarország alkotmánya s a nemzet léte fenyegetve. A jelen való szolgaság bűjút a jövő jobblét reményével feledtették. A világiak szívéből felfakadó harag és fájdalom az egyháziakéba, s ezeké a világiakéba ment át. Egyik sebének vérzését látva, vérzeni kezdett a másiké is. Egy mély, erős és benső rokonszenv fejlődött ki a papság és világiak között. Ezek az oltár védelmében, azok a nemzet politikai szabadságaiban keresték a közös fenmaradás biztosítékait, miknek közös erővel megvédelmezésére fogadást tettek. Előttük a templom a haza, a vallás a magyar nemzet volt. Innen nevek traditiója: *a reformált az igazi magyar vallás!* Ez gyors megszorodásuk, erős önértetek s nagy befolyásuk titka. A mely vallás egyházi életébe ily erősen beleszővődött a nemzeti élet, s melynek hívei ily nagy küzdelmeket állottak ki az idegen hatalommal, nem csoda, ha népszerűvé lett, és szívesen állottak át hozzájuk . . . Ez volt amaz időben Kolozsváratt a közszellem, ez uralkodott a kedélyeken, így fogták fel a magyarországi katholicismus és protestantismus helyzetét, ilyek voltak a jövő kilátásai. És mindez az orthodox sajtó műve volt. S bár ez is — mint a többi vallások hívei, mikor a hatalmat birták — ellenfeleivel küzdve, támadva és védekezve, mindig vallási vitában fogyasztotta ereje javát, s valamennyien önhitrendszerüket akarták általánossá s uralkodóvá tenni, maga a város, a csaknem másfél százados harc mellett is a művelődésben folyvást előbbre ment, a minek oka kétségkívül az, hogy e vallás papsága és lythurgiája magyar, irodalma tulnyomólag nemzeti, a politikai és nemzeti szabadsággal mindenik azonosítva van. Bizonyos, hogy erős hitélet erős nemzeti életet teremt, egyik emelkedése emeli a másikat, egyik bukása magával rántja a másikat is. Történeti tény, hogy Kolozsvár a vallásban mindig a haza és nemzet függetlenségét védelmezte. E védelem és a hatalom bírása, s a műveltség vezetése ott I. Apafi alatt az orthodox hitvallásuakra ment át.

Az iskola és oktatásügy a r. katolikusok részéről e korszakban is csak a kolozsmonostori gymnasium által volt képviselve — eddigi állapotában s szervezetével, miről azonban nyilvános forrásaink nincsenek.

Az *unitáriusok iskolái felügyeletében* nagy változás történt. Náluk Dávid Ferencz, mint az eklézsia főpapja levén az óvári nagy iskola [*gymnasium*] megalapítója s mintegy közatyja, felette állott az igazgatónak [*rector, magister*], sőt a város területén a legfőbb egyházi hatalom is ő volt, a püspök hatósága azon kívül kezdődött s terjedett ki az egész országra. Ez a kizáró felügyeleti jog hivatali utódaira is átszállott s 1668-ig birták esonkítatlanul. Ekkor a kis-sárosi zsinat: „szeretettel és becsülettel fölkérte a kolozsvári eklézsiaát, engedjen a püspöknek a plebánuséhoz hasonló hatóságot a gymnasium felett is, hogy az ifjakat illetlen öltözködési s más hibáiért megfeddhesse.“¹⁾ Az eklézsia teljesítette a kívánságot, de csak 1681. a dézsi kiegészítés értelmében adatott meg a kolozsvári főiskolára való teljes felügyeleti jog.²⁾ Ugy látszik, a püspöki felügyelet iránti ez intézkedést a deákok közt ekkor uralkodott különös szellem okozta, a miről fogalmat ad az 1685. jan. 18-ki egyházi tanács végzése, melyben kimondatott: „hogy a kiket az egyházi tanács az iskola tagjai közé fölvesz, a tanulók is kötelesek elfogadni, s az igazgató és helyettese akarata ellen senkit visszaútasítani nem szabad.“³⁾ Az ugynevezett nagy iskolák [*gymnasium, collegium*] ifjúságainak szellemére, a deákok életkorára és általában az oktatási rendszerre és fegyelemre érdekes világot vet egy 1662. márczius 27-ki hivatalos irat, mely szerint midőn a német őrség Kolozsvárra beszállott, s azt hatalmába és őrizete alá vette, összeszedetvén a polgárság minden fegyverét: „a nagy scholában — értetik az óvári unitárius főtanoda — levő deákok fegyverének száma volt 14 szablya, 16 puska; a farkas-utczai scholában — az orthodox vallásuakéban — levő deákoké volt 17 szablya, 14 karabély, 2 pisztoly.

A végső és szegelet boltban is — [*a nagy templom körül*] tömérédek fegyvert foglaltak le...“⁴⁾ Ezt az idők vészes volta, s a nemzet harczaiassága hozta magával, fentartotta azon városi belvédelmi intézmény, hogy hirteleni nagy veszély idejében, mindenkinek és így a deákoknak is ki kellett a sorba és falakra állani, a

¹⁾ *Fosztó Uzon* s a t. . . II. k. 606. l.

²⁾ *Fosztó Uzon* s a t. . . II. k. 600. lap alján való *jegyzés*.

³⁾ *Fosztó Uzon* s a t. . . II. k. 602. l.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 173. sz.

város védelmére. Fennebb eláadtam, hogy Martinuzi zászlóaljat alakított deákjaiból . . . A főfelügyeleti jogot e szerint azon férfi szerezte meg a püspöknek, a kinél a Dávid Ferencz székét méltóbban és nagyobb sikerrel egy sem töltötte be — Kis-Solymosi Konez Boldizsár. Ő 1661. decz. 22. kolozsvári magyar prédikátorrá választatván: azonnal az eklézsia és gymnasium állandó tőkéje növelésére fordította főgondját, s 1684. ápr. 16. ¹⁾ történt haláláig szakadatlanul e nemes czélért küzdött s fáradott. Érdekesen adja elé 1682. octob. 30-ki magánszamadásában kéregetési útait, levelezéseit s kegyes pártfogóinak adományait. „A tanításon kívül — ugymond — főként értékszerzésben fáradozott benn és künn. A mint 1661. Kolozsvárra jött, mindjárt megtalálta levélben az áldott emlékezetű Mikes Mihály kancellár özvegyét, Paczolay Borbála kegyes patronáját, a ki Munkácsról — a hol lakott — 100 aranyat küldött, más alkalommal 50-t és egy kívül-belől aranyos ezüst kannát, harmadszor deákok tanítására 500 aranyat, halála után tőle két úttal beszállított 400 aranyat s holmi felkelhetőket. Egy alkalommal, mikor Besztercze- és Kolozsvártól fogva még három lakos falunál több nem volt, nagy félelemmel meglátogatta [*Beszterczén*] Gyulai Mártonné patrona asszonyát, a ki ezer forintig adott az eklézsianak, s holta után 100 aranyot. Hozott azután Járai Mihálynétől 200 aranyat, Henczel Imrétől 500-at, Baumgarth Bálint lector hazahívására beszolgáltatott számos tallérokat, szent Benedekről 3 öreg aranyat mintegy tüzből nyert meg, egy harangot öntetett 200 forinttal, tartogat magánál az eklézsiaák számára 1500 aranyat és holmi egyetmást, a plebánushoz adott be egy ezüst hüvelyű, merőn aranyozott kardot, ezüst hüvelyű pallóst, mely kettő másfél száz forintot megér.“ ²⁾ A püspök említett pártfogója Paczolay Borbára egy 1682-ki ajándéklevelében megerősítette ez adományokat, midőn írta: hogy egy tüzszőben 500 sárga aranyot adott a püspök kezébe, de ugy, hogy mig él, ha szüksége lesz, hozzá nyulhasson. Később ismét 1500 sárga aranyot adott kezébe, életéig az előbbi kikötéssel. ³⁾ Elbetegesedése miatt a jeles embernek keresete nem levén,

¹⁾ *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 1601. 617. II.

²⁾ OKLEVÉLT. CLXXXIX. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CLXXXVIII. sz.

a nála levő közpénzből 500 aranynak maga és gyermekei tisztességes tartására fizetése fejében elkölthetését kérte az egyháztól, a mit az megengedett azon három feltétel alatt: 1. hogy ha ő vagy gyermekei előtte meghalnak, azon összeg az ő hagyatékából az egyháznak fizetessék meg, 2. ha az ő és gyermekei halála esetében két rész atyjafiaira néző javát az egyháznak hagyják, 3. gyermeke életben maradása, de később megszakadása esetében javaikból az egyház magát ez összegig kielégíttethesse.¹⁾ 1683. nov. 27. kelt végrendeletében gyermekeinek gyámot rendelvén: azok halála esetére rokonain kívül a tordai iskola és kolozsvári magyar és lengyel unitárius papoknak 150 forintot rendelt.²⁾ 1684. jan. 8. a még el nem számolt egyházi pénzekből nála levő 2000 aranyat és egy heános régi aranyat az eklézsia 3 gondnokának adta át úgy, hogy annak hová fordításához, velök együtt, míg él, neki is szava legyen. Ugyan akkor azon esetre, ha gyermekei előtte meghalnak, azok anyjokról való atyjafiai, pedig míg ő él, s azután is javaiban csak akkor részesüljenek, ha az ekléziát a kezökben tartott, elhasznált 500 aranyért kielégítették.³⁾ 1684. octob. 27. a püspök két árvája az atyja által az ő vagyonuk közt tartott 500 aranynak visszaadását igérvén: az eklézsia viszonzásul 600 firtot ígért nekik oly feltétellel, hogy ha magtalanul halnak el, maradjon vissza, ha annyi készpénz nem lenne, atyjokfiai addig javaikon meg ne osztozhasanak, míg az ekléziát ki nem elégítik.⁴⁾ Örökölte még az óvári főiskola 1665. a jan. 18-ki egyházi tanács végzése szerint Dálnoki János lector javaiból a könyveket, szántóföldeket, csűrös kertet, házat és a testvéreknek hagyott 200 imperiális talléron kivüli pénzt.⁵⁾ Nem lehet kibeszélni — jegyzi meg az unitáriusok mult századi egyházi történetirója — mekkora gondot fordított Konez püspök arra, hogy az iskolákban derék igazgató és ifjuság legyen! Fentartásra soha előtte nyilvánosan alapot nem gyűjtöttek. Ez az ő kezdeményezése. Jeles gondnokokat állított az iskolák mellé, vigyázott az igazgatókra és ifjuságra, pártfogókat s adakozókat

¹⁾ OKLEVÉLT. CXC. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXCI. sz.

³⁾ OKLEVÉLTÁR CXCI. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CXCI. sz.

⁵⁾ *Fosztó Uzoni* s a t. . . II. k. 602. l.

szerzett; nem kimélt fáradságot s tanácsot, csak hogy azok virágozzanak . . .“¹⁾

Kolozsváratt az *óvári főiskolában* igazgatók voltak 1661. nov. 12-től fogva 1667-ig Rákosi Boldizsár, utána most másodszer, de csak rövid ideig 1668. Baumgarth Bálint, azután Szentiváni Márkus Dániel 1668. jul. 16-tól 1680. jan. 27-ig, s ettől fogva 1690. jan. 27-ig Jövedécsi András.²⁾ Lectorok: 1666. Lachnovszki András, 1668. jun. 16-tól haláláig, tehát 1672. jan. 13-ig Rázmán Péter, 1676. márcz. 19-től 1677 octob. 23-ig Bölöni Bedő Pál, a ki püspök korában a piacz keleti sora déli szögletén 2-ik házban lakott, a mely 1770 körül a Lintzegrh Ferenczé volt; ³⁾ akkor Bölöni Benkő Sámuel lett; 1679. aug. 26. Jövedécsi András, 1682. decz. 3. Almási Gergely Mihály, 1684. ápr. 17. Guzovics Jeromos.⁴⁾ A külmagyar-utczai ugynevezett szeptpéter-i *kis-iskolában* az óvári főiskolai lectorok mint oda rendre kiküldött igazgatók osztály tanítókkal folytatták az oktatást és nevelést.

A *réformált hitvallásnak főtanodája* is nagy változáson ment át. „A fejedelem azon kötelezettségénél fogva — ugymond 1662. octob. 6. a kocsárdi táborban kelt parancslevelében — hogy az Isten dicsősége oltalmára és előmozdítására nemcsak béke, de háboruk idején is gondoskodni és vigyázni kell, hogy eklézsiája s annak veteményes kertje, az iskola gyámolítassék, tudván, hogy a nélkül boldogság nem lehet, a Kolozsvárra plántált collegiumra pedig a mostani háborus idők miatt gondot viselni nem lehet: megparancsolta Vásárhelyi Péter odavaló tanárnak, hogy onnan kijöven, a maga mellett és keze alatt levők, a kik akarnak, szintén jöjjenek ki, ne alunnék el a változások között is ez iskolai tanítás. S mint-hogy most a collegium jószágát és egyéb dolgokat is tekintve, Enyednél alkalmasabb hely nincs, szállást és maradást oda rendelt. Meghagyta azért komolyan híveinek, különösen azon collegium mostani gondviselőjének, hogy ugy a tanítóknak, mint tanulóknak jó rendbe állítására és gyámolítására viseljen gondot, a mennyire lehet, szerezzon illendő szállásokat a kastélyban, és a collegium azon kívül levő házai és azokhoz való alkalmatosságok adassanak

¹⁾ *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 616—617. II.

²⁾ *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 243—244. II.

³⁾ *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 623. I.

⁴⁾ *Fosztó Uzoni* . . . II. k. 267—269. II.

át e célra, sőt ha elégségesek, vagy alkalmasak nem lennének, másutt is keressenek. Vannak — írja a fejedelem — a kastély kapuja ellenében néhai Váradi Jánosnak és szomszédjának alkalmas háza, miket a végre alkudjon és szerezzon meg, s a collegium költségéből árát részenként fizesse ki; a fejedelem mind az enyedi jószág jövedelmét, mind a Kelnei [igy] dézmából valót e végre adományozta. Azért is azt a collegiumban levő tanítóknak és tanuló deákoknak egyenlő arányban — senkit ki nem zárván — úgy osszák ki, mint az eddig a fejevári collegiumban történt. És mivel Vásárhelyi Pétert hittan tanárául rendelte s teljhatalommal küldötte oda, vele Szánthó Márton fiskusi bérlő az enyedi collegium javainak tisztartója értsen egyet, fogadjon neki szót, hogy a fejedelem többé semmiért ne búsitassék. Ne legyen függése — meghagyta a fejedelem — senki mástól, mint a fejedelemtől és Vizaknai Péter főudvari tizttól és a fiskusi tizedek főhaszonbérlőjétől, s vigyázzon, hogy a collegium javai ne vesztegettessenek el, mint ennekelőtte néhány évben történt; hanem pontosan oda forditassanak s híven arra a célra használtassanak, a mire rendeltettek. A ki e parancsának ellene szegül, vagy akadályára lesz, kemény feddését ki nem kerül...“¹⁾

Ez oklevél megigazítja a kolozsvári ev. ref. főtanodának Enyedre áttétele évét illető tudást, a mit eddig 1664-re tettek.²⁾ Tanárok ez időszakban voltak: Porcsalmi András, Tolnai F. István, S. Pataki István, Szathmár-Némethi Sámuel és Csepregi Turkovics Mihály.³⁾ Nagyobb alapítványt tevők: a fejedelem, a ki tiz ifjunak rendelt 200 firt évi nevelési segélyt [*alumnium*], Bánffi Dénes szintén tiznek 200 firtot, Széki Teleki Mihály 5-nek 100 firtot, Rhédei Ferencz 4-nek 80 firtot, s ezeken kívül alapító volt Wesselényi Pálné, Béldi Zsuzsanna. Az első könyvtárnok 1696. előtt Kurtány József.⁴⁾

Az *egyházi élet* terén a r. katolikusok ez időben sem vívtak ki láthatóbb sikert. Lesski, a római császár s magyar király követe, megbízója nevében 1666. febr. 10. tett előterjesztésében kérte a fejedelmet: „hogy mint a többi hitfelekezetek, ők is saját püspöki

¹⁾ OKLEVÉL. CLXXII. sz.

²⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda*... Tört. 34. 1.

³⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda*... Tört. 34—35. 11.

⁴⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda*... Tört. 36. 1.

helyettesök, espereseik s más egyházi hivatalviselő egyéneik által igazgattassanak, ne háborgassák őket, ne bántalmazzák és ne nyomják el más vallásuak, hogy mint bevett vallás hívei, ők is békében élhessenek a fejedelem oltalma alatt; legyen, mint a más hitvallásuaknak, szabad vallásgyakorlatuk, s másoktól ebben ne akadályoztassanak. A követ azt is emlékezetébe hozta a fejedelemnek, mennyire semmivé lettek a szegény kolozsmonostori r. katolikus papok a nem rég lezajlott hadi események, dúlások és pusztítás által. El kellett a nyomorultaknak — ugymond a követ — a szomszédságbeli törököktől féltőkben hagyni papi lakhelyöket, [*parochia*] s még most sem lakhatnak ott, a mit pedig a kk. és rr. engedtek át számukra; nem merik tanítani ott a tanuló ifjuságot, nem mernek isteni tiszteletet tartani, félve, hogy a közelökben portyázó törökök, mind őket rabságra viszik, mind a velök tartó népet. Nagy kegyességet cselekszik a fejedelem császár ő felségével és katolikus alattvalóival — így végződik az előterjesztés — ha a Kolozsváratt levő óvári, egészen elpusztult templomot felépítés végett tartozandóságaival együtt azoknak átengedné, vagy róluk másképen kegyelmesen gondoskodnék...¹⁾ A fejedelem tanácsával egyetértve, írásban azt válaszolta: „hogy a bevett vallások hívei közül nem hiszi, hogy legyenek olyak, a kiknek az ország alkotmánya ellen elkövetett s hozzá feljelentett panaszára az igazság megtagadtatott volna; tanácsában ülnek a katolikus urak, ha kimutatják, hogy az ország alkotmánya ellenére valamiben megsértettek, a fejedelem tiszte a dolgon segíteni a fejedelmi föltételek szerint, a miknek megtartására hittel kötelezte magát. Annál kevesebbé sértették meg az egyházi hatóságok; ha tiszteik valamiért a fejedelmet megtalálták, a mit a törvények megengedtek, semmit meg nem tagadott; ezután is azt teszi, s reméli, hogy ezen kegyelmét jó néven veszik, s nem kívánják, hogy olyan dologhoz nyuljon, a mi az ország közvégzései szerint rendelkezése alól kivétellett. Hogy a r. katolikus eklézsiák javai, templomai sehol senki által el nem vétettek, itt létében maga a követ is láthatta s tanusíthatja. A szóban levő óvári templom az ország törvényeinél fogva adatott az orthodox egyháznak, az már régóta birja, azok tetszése ellenére, a kiké az, eladományozni nem áll hatalmában, a mi az

¹⁾ *Bethlen J. Historia Rer. Transilv. sat. 275—276. ll.*

ország törvényei által körül van írva. Ha olyasmi kértett volna, a mi az ország törvényeivel nem ellenkezik, s a fejedelem hatalmát felül nem haladja, császár ő felsége kedve keresése végett készséggel teljesítette volna ...“ Hasonló kéréssel Kászoni János jezsuita is járult az országgyűléshez, de az az ügyet a fejedelemhez útasította. “¹⁾ Vass József azt jegyezte meg I. Apafi Mihály fejedelem korában a jezsuitákról, hogy daczára a fejedelem elútasító válaszának, alatta ezek Erdélyben szaporodni kezdettek, különösen pedig lakhelyökön Kolozs-Monostoron. Mikor pedig Erdély I. Lipót védelme alá ment [1688. május 17.] a jezsuiták erdélyi ügyeire, illetőleg a r. katholicus tan- és nevelőintézetekre boldogabb korszak vidám napjai derültek... “²⁾ Ez azonban későbbi korszakba tartozik...

Minden maradt úgy a mint volt.

Az *unitárius* egyház életéből változólag van jó és rossz följegyezni való. Stegmann Joachim, a kolozsvári szász unitáriusok predikátora 1678. aug. 10. kelt végrendeletében könyveit hagyta az eklézsiának.³⁾ A püspök meghivatása az országgyűlésre oly jog volt, a mit kevés fejed. vett kérdés alá. Kis-Solymosi Koncz Boldizsár élni kívánt e joggal, az egyház kifejezést adott ennek, s ő rendesen meghivatva, el is járt azokra; jelen volt 1667. jan. 15. a marosvásárhelyi, jul. 13. a radnóthi, octob. 3. a gyulafejevári országgyűlésen; ⁴⁾ 1668. a beszterczei országgyűlés 34. t. czikke a [*Compilata Constitutio* I. r. I. tit. VI. articulusa] az ő és reformált hitvallásu püspöktársasága előterjesztésére hozatott. ⁵⁾ 1670. jul. 11. a radnóthi, decz. 1. a gyulafejevári, ⁶⁾ 1641. nov. 25. ismét a gyulafejevári, ⁷⁾ 1676. nov. 21. szintén ott tartott országgyűléseken is jelen volt. ⁸⁾ A másik nagy fontosságú esemény az, hogy az egyház, részint takarékos gazdálkodás által, részint híveinek e sanyarú idők daczára is buzgó adakozásából tőkét annyira növelte, hogy 1667. nov. 19. a város *Vécze, Tormapataka, Kabalapataka, Gyurkapataka, Hosszumező* falvakban

¹⁾ *Bethlen J. Historia Rer. Transilv. sat. 283—285. II.*

²⁾ *A kolozsvári r. kath. gymm. Évkönyvei. 1856/7. VI. füz. 14. I.*

³⁾ *Az erdélyi unitárius egyházközönség alapítványlevelei H. csomag. I. sz.*

⁴⁾ *Fosztó Uzoni ... sat. II. k. 604.*

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diact. II. k. 571—572. II.*

⁶⁾ *Fosztó Uzoni sat. II. k. 603. I.*

⁷⁾ *Fosztó Uzoni. sat. II. k. 604. I.*

⁸⁾ *Fosztó Uzoni ... sat. II. k. 610. I.*

levő birtokát megvásárolta 10,309 frton, arany-ezüst pénzzel, zálog ezímen, úgy, hogy az alparéti malmot, a város két tavát s a faresa-házi pusztát is az orthodox ekléziával közösen bírja és használja; később ismét 1675. sept. 1. kelt zálogos szerződéssel ugyan a városnak, a török hadi sarez miatt, 1660. jul. 14. kelt kölcsönszerződésnél fogva, Göcs Pál birtokába adott *Asszonyfalva, Felső- és Alsó-Füle* nevű jószágait, a Felső- Fülében levő nemesi udvarházzal együtt, az orthodox egyházzal 6642 frt és 42 krral magukhoz váltották, azon jogokkal és kötelezettségekkel, a mikkel az azelőtti kölcsönadó birta és használta, úgy, hogy a mint a zálogösszeg felét ő adta, a haszonnak is hasonfele övé legyen.“¹⁾ Kérdésül tehető: hogy volt képes az egyház egymáshoz közel eső két időhatár közt ennyi pénzt összeszerezni? Két adatot hozok fel, a mi feleletül el lesz fogadható. A megtakarításnak nagy tere volt a iskolák dézmajövedelme okos kezelésében, a mi nem csekély volt. Werner Mihály quartás 1688—89-ki számadása szerint az elébbi quartástól buzául átvett 2313 $\frac{1}{2}$ nagy köblöt, a két év közötti télen három dézma asztagot csépeltek el, egyikben volt 677 kalongya, a másikban 745, a harmadikban 774, együtt 2191 kalongya, ebből az iskolák quartája tett 314 nagy köblöt: rectorinak, lectornak, papoknak, kántoroknak, összesen kiadott 53 $\frac{1}{2}$ köblöt, eladott buzából jött be 636 frt 6 pénz.

Bort vett át ó- és újat 17 hordóban 1115 vedret, 1688. novemberében vett be 4218 vedret, a miből az iskolákat quartában illette 1054 $\frac{1}{2}$ veder, kiadott: mesternek, lectornak, 3 kántornak, az ifjuságnak és tanítóinak, magának s még egynek, összesen 409 vedret; kivevén mindenkinek illetőségét, maradt meg a pinzében eladásra 1760 $\frac{1}{2}$ veder bor, miből bevett 2076 frt 45 pénzt. Pénzfizetésül kiadott Jövedécsi András mesternek 4 kántorra 125 frtot, Almási Mihály rectorinak 90 frtot, Sárosi György szász kántornak 4 kántorra 25 frtot, Árkosi László magyar kántornak 25 frtot, Bölöni Dániel szentpéri kántornak 20 frtot, Désfalvy Tamás magyar collaboratornak 25 frtot, Kolosi Márton poesis tanítójának 25 frtot, a tanuló ifjuságnak 1689. jul. 23. 199 frt 68 p. a számadó magának 25 frtot, csaplárosnak 2 frt, Holdvilági György szász collaboratornak 4 kántorra 25 frtot, együtt 585 frt 68 p.

¹⁾ ORLEVÉLT. CLXXXII. sz. CLXXXVII. sz.

1688—89. adtak ki a collecta pénzből az alumnusok számára 90 aranyat, melyet vettek a quartából 360 frton. Kivevén a fennebbi 2076 frtból 45 pénzből minden kiadást, maradt a pénztárban 997 frt 42 p.¹⁾ Ez adat fogalmat ad arról: mi értékű volt az óvári főiskola dézmaquartája a XVII-ik század végén, megismertet azon fő- és a szentpéteri kis iskola tanító erejével s a templomok kántoraival, meggyőz arról, hogy a megtakarításnak valóban volt alkalma, ahhoz járulván még az ezen hitvalláshoz tartozóktól évenként begyülni szokott kegyes adományok [*collecta*], a mi oly tetemes volt, hogy az ifjuság alumniumát aranyban fizethették.

A másik egy rendkívüli eszköze volt az önszegélynek. Az 1660-ki török sarez megfizetésekor mind az unitárius, mind az orthodox eklézsiák oda adták minden arany-ezüst készletüket, templomi edényeiket s drága elenodiumaikat is. Midőn 1667. a város felajánlta birtokainak Göcs Páltól kiváltását s a többieknek is az orthodoxokkal társaságban megvételét, minden egyéb segédforrásaik kimerítése után, az utolsóhoz is hozzá kellett nyulniok. Voltak t. i. Kolozsvárratt és Tordán a templomok pénztáraiban feles arany-ezüst zálogok, a mikre az eklézsia részint pénzt kölesönzött, részint harangozás és temető helyadás czímén maradtak adósok a hívek. Ezeket is odaadták most, hogy a vételárat kiegészíthessék. Jegyzéket készítettek róla: kinek hány forint értékű arany-ezüst neműjét adták oda? s később lassanként őket kifizették. A jegyzékben a legelőkelőbbek nevei fordulnak elő.²⁾

---

¹⁾ A városi levéltárban levő 1689. évi aug. 6-ki eredetiből.

²⁾ I. A kolozsvári Unitária Ecclesiánál zálogban volt ezüst marhák:

Kerekes Bálintnak 11 frt, Pauli István urnak 42 frt 11 p. [*denár*] Timár Zacharias urnak 6 frt, Sobesser Jánosnak 24 frt 60 p. Szász Takács Györgynek 11 frt 25 p., Keckeméthy Péter urnak 37 fr. Bek Mártonnak 12 frt 8 p., Peterdi Istvánnak 55 frt 8 p., Herman Mártonnak 8 frt 56 p., Debreczeni Istvánnak 20 frt, Lintner Kádár Györgynek 30 frt 16 p., Bösörményi Andrásnak 21 frt 48 p.

Együtt: 279 frt 26 p.

II. A tordai Unitária Ecclesia adós maradt:

Ilyefalvi Imrének 28 frt 29 p., Szebeni Péter urnak 11 frt 27 p., Brassai Jánosnak 9 frt 93 p., Kondert István urnak 18 frt 40 p., Sobesser Jánosnak 10 frt 75 p., Grummes Kádár Miklósnak 21 frt, Acz Miklósnak 23 frt 20 p.,

Éles összeütközések volt az orthodoxokkal a főtéri szentegyház körüli fa- és kőboltok miatt, melyeket — a mint fenn említve volt — II. Rákóczi György az atyja alatt egyezségileg biztosított egyenjogúság elvének hitfelei javára érvényesítéseül felerészben az orthodoxoknak adatni rendelt, kik azt 1670-ig birták is; akkor azonban az unitáriusok a febr. 15-ki gyulafejérvári országgyűléshez folyamodtak, kérve sérelmök orvoslását. Konez Boldizsár a püspök is jelen volt a gyűlésen. A fejedelem nem engedte meg, hogy ben maradjon azon okból, mert saját ügye tárgyalásán senki nem lehet jelen. Ekkor püspöki süvegét és pálczáját egyik fejedelmi inasa által a teremből kivitette. A püspöknek azonban, mint a főnemesek egyikének helye lévén az országgyűlésen: mint olyan, még is ben maradt. Ekkor azt határozták, hogy ügyök tárgyalása alatt az összes unitáriusok távozzanak el... Engedelmeskedtek, s írásbeli tiltakozást téve, a gyűlést elhagyták. A tiltakozást, mint a tényt megvilágosító hiteles adatot szükségesnek látom megismertetni. „Midőn a kk. és rr. 1670. febr. 15. a gyulafejérvári országgyűlésen együtt voltak, más kérelmeik közt tiszt. Konez Boldizsár ur, az erdélyi unitárius egyházak püspöke, az unitáriusok piaczi nagy temploma körül levő s általuk birt boltjai és más tartozandóságainak elfoglalásáért panaszt adott be, melyre a kk. és rr. azt határozták, hogy a jelenlevő összes unitárius tagok menjenek ki a gyűlésből. Minthogy az által ők véleményök előadásában és szavazati joguk gyakorlásában megakadályoztattak: ellene ünnepélyesen tiltakoztak, s kijelentették, hogy ha bármikor a más három bevett vallásuaknak hasonló ügye akár általános, akár egyes kérdés alakjában tárgyalás alá kerülne, azok is a gyűlésből kirekesztessenek, s szólási és szavazatadási joguktól elzárassanak. Az erről kiadott bizonyító írás kelt 1670. febr. 25.“, ¹⁾ Az országgyűlés végzése a panasz tárgyában nem maradt fenn, az ügy mikénti elintézése iránt tehát teljes bizonyosság nem szereshető; de van az unitárius főtanodai *Anyakönyvben* egy ezzel összefüggésben

---

Almási Andrásnak 25 frt 42 p., Pauli István urnak 28 frt 55 p., Ürmeösi Jánosnak 15 frt 42 p.

Együtt: 192 frt 23 p.

A magyar tud. Akadémia kéziratárában időrendben külön fiokokba rendezettek illető eredetijéből.

¹⁾ *Fosztó Uzoni*... II. k. 75—76. ll.

levő följegyzés. A püspök t. i. április 14-ig még egyszer átment a fejedelemhez Gyulafejevárra; s úgy látszik, ekkor nyert rá engedelmet, hogy a szóban levő boltokat tovább is birják. Kiténik ez Forgó István és Enyedi Péter kolozsvári polgároknak az odavaló orthodoxok nevében azon évi jul. 30. a kolozsmonostori konvent előtt tett s a királyi könyvekbe beigtatott tiltakozásából. „A városnak — így szól az — levén a piaczi templom czintermén kívül saját földén épített bizonyos számú boltjai, melyek némely része Bethlen Gábor fejedelem istállói voltak, s a fejedelem a farkas-utczai klastrom kövéből boltokká csináltatta; a boltok a kolozsvári tanács rendelkezése alatt állottak, s jövedelmét az unitáriusok maguk hasznára kezdték fordítani. Az orthodoxok nehányszor megintették, mutassák elé: micsoda jusson birják s használják? de mindez ideig elmulasztották. Az orthodox vallásuak nem akarják a város ily kárát behunyt szemmel nézni, mivel az I. Rákóczi György alatt kötött *Egyezés* szerint e városban mindenből a fele rész őket illeti. Ez előtt egy néhány esztendővel a város számára el is vétettek volt, s mindez ideig békében birattak. Most ugy esett értésökre, hogy az itt lakó unitárius püspök Solymosi Koncz Boldizsár ur több unitárius vallásuakkal az országnak írott articulusa ellen — ki tudja minő okoktól indítatva — minden megintés és bizonyítás nélkül erőhatalommal elfoglalta, ennek az orthodox vallásuak ellene mondanak és ellene tiltakoznak addig is, mig a dolgot ott, a hol helye van, elé adhatják, s a mi őket mint orthodoxokat illeti, megkereshetik.“¹⁾.... Bánffi Dénes főkapitány 1666. octob. hónapjában a templomot is tartozandóságaival együtt el akarta foglalni, be is indult — írja egy unitárius emlékiró — Gyaluból, de a nagy hidon átmentében kocsija letörött, a fejedelemnek pedig nem sokkal ezután Kolozsvárra jöttében fia meghalt — a mint fennebb el volt mondva. E baljóslatu események akadályozták meg akkor az unitáriusok ellenfeleit szándékuk kivitelében. Akkor mondotta Bánffi Dénes az unitárius püspöknek, midőn az a főkapitány előtt bizonyitgatta, hogy a piaczi templomhoz és tartozandóságaihoz nincs egyenlő joga az orthodoxoknak, a főkapitány azt felelte: „Ha az unitáriusok joga a piaczi templomhoz oly

¹⁾ *Orsz. levéltár*, kol.-monostori levéltár rész. *Armales et Privilegia civitatis Colosvar* feliratu fiókban.

erős és nagy is, mint a mily vastag a torony, mégis el fogja azt venni tőlük.“¹⁾ A főkapitányt hirtelen ért szerencsétlen esete azonban meggátolta szándékában. Kolozsváratt nov. 3. elfogták, s 8-káig őrizet alatt volt; ekkor Bethlenbe vitetvén, november 15-kén 4—5 óra közt feje vétetett.“²⁾

Más oldalról is veszély fenyegette őket a főtéri szentegyházért. Az 1689. május 17-ki hidelvi égés erőszakra bátorította a német katonákat; berohantak az óvári főiskolába, a nagy hall-teremből a padokat kihányták, s raktárrá alakítván, rá lakatot és pecsétet tettek. Nem lehet kétség iránta, hogy ez mások ösztönzésére történt. Vizkeleti István jezsuita — Csete Péter, petrinus barát nevében, a badeni herczeg német katonáit fellázasztotta, hogy a piaczi templomot fegyveresen rohanják meg, nevezett jezsuita pedig azt 1690. márcz. 31. Bedő Pál unitárius püspöktől nyíltan átadatni kérvén: ez az ügyet a városi tanács elé vitte, mely a százférfiakkal együtt tartott közgyűlésben Csanádi Istvánt és Szentkereszti Andrást követül választva, Fogarasba a fejedelemhez és országgyűléshez küldötte a panasz orvoslása végett. Ennek következtében a már buzával megtöltött hall-terem május 6-n egy bizottság által kiürítettvén; az unitáriusoknak visszaadatott és helyreállítatott.³⁾ ... Érdekes Szentiváni Márkus Dániel püskökük temetése. Ez 1689. halt meg, eltemettetett május 16. A koporsó előtt mentek három rendben a grammatisták, neutrálisták [szegénységök miatt deáki ruhát nem viselők], secundánusok [vagyonos urfiak, kik polgári pályára készültek s nem öltöztek deáki ruhába], követték a tordai tógás diákok, ezeket a kolozsváriak, közbül volt a koporsó, utána a helybeli papság, iskolák tanárai, a vidéki esperesek sat.⁴⁾ A halotti tisztességtétel e formája ma is így van fenn ez egyház kebelében.

Már volt említve, hogy az orthodox egyház I. Apafi fejedelem alatt két nyomda hirtokába jutott. Az is tény, hogy az unitáriusokkal társaságban 1675. sept. 1. 6642 m. frton három falut zálogosított fele haszonra, 1667. nov. 19-kén pedig 5648 frt 42 pénzen

¹⁾ *Fosztó Uzon*. ... II. k. 77—78. ll.

²⁾ *Fosztó Uzon*. ... II. k. 78—79. ll.

³⁾ *Fosztó Uzon*. II. k. 81. l.

⁴⁾ *Fosztó Uzon*. II. k. 619. l.

Felek falut zálogosította meg, az alparéti malomnak, a város két tavának és a tarcsaházi pusztának az unitáriusokkal közösen leendő használatával együtt...¹⁾ Szellemi téren hasonló sikerei. Azon jeles írók, kikről fennebb volt szó, nagy részben papjaik s tanáraik voltak. Az ott elmondottak ide is illenek és tartoznak.... Két emlékezetre méltót jegyzek még meg. Az *egyik* azon, 1665. jul. 27. kelt s fennebb már tárgyalt fejedelmi levél, melyben megengedettett: „hogy az erdélyi sóaknákról az ország által, a fejedelem kegyelméből, a kolozsvári orthodox eklézsiának ezelőtt adott bizonyos számú só, a fejedelem birodalmában minden 30-adon és vámon 30-ad és vámfizetés nélkül valamelyfelé jobbnak és hasznosbnak itélik, oda vihessék, s ebben a kolozsvári orthodox híveit sem a kamara ispánok, 30-adosok, utak, révek őrei, sem senki más, semmi szin alatt meg ne akadályozza, javaikban meg ne károsítsa, másnak is meg ne engedje.“ A *másik* külmagyar-utczai templomuknak ez időszakban építtetése, a mit a belső Szamos-árok megtisztítása iránt 1675. jul. 6. hozott s fennebb már elbeszélt közgyűlési határozat megállapít. Egy újabb kori író egy feliratot és egy j. könyvi végzést hoz fel ez építés éve megállapítására. Egyik az oltani szószeiken még 1673. meg volt: *A legjobb, legnagyobb Istennek szentelte e szószeiket nemes és nemzeti HENTES András, és saját buzgóságából önköltségén csináltatta 1672.*²⁾ A j. könyvi végzés pedig az, a melyet a kolozsvári ev. ref. eklézsia 1689. július 10. hozott, melyben a kolozsvári ev. ref. eklézsia gondnokai meghatározták: hogy az egyházfiak a vallásukon levő becsületes embereket járják el, hogy a mit kiki jóakarattja szerint templom építésére adni akar, hűségesen jegyezzék és szedjék fel, s tegyék le az esperes kezéhez.³⁾ Fennebb említve volt, hogy 1689. a reformált hitvallásuk külső temploma szomszédságában támadt a tűzgyulás, s bár a templom megégése nem említetik, de a végzésből, mely annak megépítésére irányul s arra rendel gyűjtést, az következtethető, hogy a templomban az égés miatt kár történt. Már 1675. létezett templomot 1689. építeni nem, csak újra építeni lehet. Ezek össze-

¹⁾ ORLEVÉLT. CLXXXI. sz.

²⁾ D. O. M. S. *Hanc. Cath. Egr. ac. Nob. Andr. HENTES ex Devot. sua propr. acre fieri curavit Ao 1672. Szász Gerő: Névkönyv . . . 1870. 23. l.*

³⁾ *Ugyanott* 23. sz.

vetése megerősíti a fennebbi szószéki fölíratban meghatározott építési évet.

I. Apafi Mihály kora a nemzeti politika hanyatlása s válságos átmeneti korszak jellegét viseli magán. Az ország csak imént megszilárdult állami szervezete bomlófélben, alapjai megingatva, legfőbb lét-érdekei kérdésbe voltak véve. Mindez Kolozsvárra is áll, s csak az ev. ref. egyház életében szenved módosulást, ott képez kivételt, mely folyvást rendszeresen fejlődött, erősbült, sőt teljes megszilárdulását itt érte el. A város általános érdekei a hazáéval tartottak lépést s voltak arányban: nagy sarcok, váltakozva iszonyu katonai terhek viselése, a közvagyon pusztulása, erőapadás, gyöngülés, a város régi polgári szervezete helyéről kimozdítva, a kiváltságok és kedvezmények vas védőve nem egy ponton áttörve. Ennek következménye lett az ipar és kereskedelem pangása, a polgári önrzlet csökkenése, a közszellem megbénulása, önkénytelen s fatumszerű készülés egy szörnyü átalakulásra. A fejedelem szemei behunyásával az évek során át előkészített óriási katastropha, megdöbbentő nagy vonásaiban tűnik fel a vizsgáló szemei előtt, mely hivatva van és készül új eget és új földet teremteni Erdély és benne annak szemefénye, Kolozsvár szétzilált, meggyöngített, terhei alatt elalélt népe számára.

XXXI. FEJEZET.

II. APAFI MIHÁLY FEJEDELEMSÉGE.

— 1690—1707. —

TÖKÖLY JÁNOS FEJEDELEMSÉGE.

— 1690. sept. 15. — octob. 25. —

II. Apafi Mihály 1681. jun. 10. választatott fejedelemmé, *szabadon s közakarattal, nem erőszakolta az országra senki* — mondja egy jelen volt főrendü, — fejedelmi föltételekül az I. Rákóczi Ferenczeit írta elébe az ország, oly módon, hogy az uralkodást 20 éves korában kezdje meg, s akkor az ország neki, ő az országnak hűségi esküt tesz. Ha időközben atyja meghal, az ifju fejedelem nevelését s az országnak az ő nevében kormányzását és igazga-

tását a fejedelmi tanácsrend viszi, a fejedelem asszony megegyezése sem zárátván ki. ¹⁾ 1683. aug. 7. a szultán a megerősítő levelet és fejedelmi jelvényeket megküldötte, mit 1684. az ünnepélyesebb Berat vagy Athname követett, s az ifju fejedelem sept. 18. Szebenben, később Gyula-Fejérváratt a fejedelemségbe ünnepélyesen beigtattatott. ²⁾ Midón atyja halála után, Tököly beütése hírére, a fejedelmi tanácscsal együtt Kolozsvárra ment át, a kormányzás az ő nevében folyt, a Bécsbe követül küldött Bethlen Miklósnak adott útasítást ő és a tanács irta alá. ³⁾ Kolozsvár községe 1690. sept. 11-ki gyűlésében e nagy változás közt ily végzést hozott: „Az ország zenebonás idejét nézve, mivel a mi kegyelmes Urunk s a méltóságos küldöttség biztonság végett Kolozsvárra vonta magát, a császári őrség is megszaporodván, a városnak feles élelemről kell gondoskodni, a lakosokon 1000 kis köből buza felszedését végezte.“ ⁴⁾ Ugy látszik, az országot dermedtő közöny, a fejedelmi tanácsot az Apafi-ház teljes elejtése gondolata s ide irányuló törekvés fogta el . . . 1691. a jan. 10-ki fogarasi országgyűlés V. t.-czikkében is ki van mondva: „hogy mivel az időnek mivoltához képest különben nem lehet, tetszett közönségesen, hogy a tanácsrend közül hárman-hárman mindenkor választott kegyelmes urok, fejedelmök mellett legyenek, mig római császár ő felsége a mostan választott tisztek megerősítéséről s elébe terjesztendő más közdolgokról kegyelmes határozatát kiadja.“ ⁵⁾ II. Apafi fejedelemsége a Habsburg-Lotharingiai házzal való egyezkedésekben mindig elismertetett, gróf Waldstein udvari belső tanácsos még 1694. decz. 21-n is mint ilyenhez irt hozzá, ⁶⁾ az I. Lipót-hitlevél bevezetésében 20 éves kora elérése esetében a fejedelemségben következő joga biztosított ⁷⁾, de a császár nevében kormányzó tanács neveztetett ki. Azután is a köziratokban mindig II. Apafi Mihály ifju fejedelemnek iratott . . . Az 1695-ik év a

¹⁾ *Magyar Tört. Tár.* Az utolsó Apafi. XXI. k. 6—8. ll.

²⁾ *Magyar Tört. Tár.* XXI. k. 10—11. ll.

³⁾ *Magyar Tört. Tár.* XXI. k. 15. l.

⁴⁾ *A községi jegyzőkönyv eredetijéből.*

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diet.* IV. k. 15. l.

⁶⁾ *M. Tört. Tár.* XXI. k. 239. l.

⁷⁾ *Szász, Carolus: Sylloge Tractatumum* sat. 153. l.

forduló pont életében. Veteráni cs. főhadvezér s erdélyi főhadparancsnok magával hozta Bécsből az első tilalmi parancsot, hogy czentúl fejedelemnek mondani nem lehet máshol, mint a maga jószágában. ¹⁾ 1696. febr. 24-ki kir. leiratában I. Lipót meghagyta a kormánytanácsnak, hogy Apafi Mihálylyal, mint Erdély egyik főrendi tagjával a hűségi esküt tétesse le s számára jelöljen ki a főrendek közt helyet. ²⁾ Jellemző, hogy másnapról, febr. 24. kelt a Bethlen Miklós grófi diplomája. ³⁾ Apafi a hűségi esküt május 1. tette le, az *Unio*-esküt 16-án, ⁴⁾ s még azon évben Bécsbe hivatván: I. Lipót egyenes felhívására fejedelmi jogáról lemondott. ⁵⁾ 1697. ápr. 15. a cs. miniszterium elhatározta, hogy többé Erdélybe ne mehessen, évdíjul 12,000 firt rendeltetett számára, ⁶⁾ s 1701. aug. 31. r. szent birodalmi grófság és méltóságos czím. ⁷⁾ Az 1707. márcz. 28. — ápr. 21. maros-vásárhelyi országgyűlés II. t.-czikkében választás által szerzett fejedelmi joga eltöröltetett ⁸⁾; meghalt 1713. febr. 18—22-ke között. ⁹⁾

II. Apafi Mihálynak a fejedelemségben következési jogigénye első ízben atyja halálától Tököly Imre fejedelemnek 1690. a sept. 15—29-ki keresztény-szigeti országgyűlés I. t.-czikkében foglalt megválasztatásaig terjedett ¹⁰⁾; ennek az országból octob. 25. kiszoríttatása után ¹¹⁾ ismét megújult tényleg, s fennállott addig, mig 1697. Erdélyből kizáratott ¹²⁾, közjogilag II. Rákóczi Ferencnek elébb Gyula-Fejérváratt 1704. jul. 6. ¹³⁾, azután 1707. ápr. 5.

¹⁾ *Magyar Tört. Tár.* XXI. k. 57. l.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1696. 142. kir. kormányzékai sz. *M. Tört. Tár.* XXI. k. 245—47. ll.

³⁾ U. o. 64., 245. ll.

⁴⁾ U. o. 248—49. ll.

⁵⁾ U. o. 57. l.

⁶⁾ U. o. 58—59. l.

⁷⁾ U. o. 302—303. ll.

⁸⁾ *Magyar Történelmi Tár.* XXI. 316—317. ll.

⁹⁾ U. o. 174. l.

¹⁰⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diact.* III. k. 1121—1190. ll.

¹¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* II. k. 377. l.

¹²⁾ *M. Tört. Tár.* XXI. k. 267—269. ll.

¹³⁾ *Szilágyi S. Erd. Tört.* II. k. 401. l.

Maros-Vásárhelyen történt megválasztatásaig. ¹⁾ Élete többi része kívül esik e munka körén. Fejedelmi jogokkal — egy-két aláírását kivéve — tényleg nem élvén: a miket tett, fejedelmi méltósága, de magán ember tényei. A mi tiszteletet és hódolatot az országban mint fejedelem irányában mások tanusítottak, szintén személyes kegyelet és ohajtások műve azon időből, midőn még joga kétséges nem volt. A mik a mindkét természetű nyilvános tények közül művem körébe esnek, röviden megemlítem. Páriz Ferencz [Pápai] *Pax Animae* című, Kolozsváratt 1680. megjelent művét II. Apafi Mihály fejedelemnek ajánlotta. ²⁾ Ugyan ő 1681. *Carmen Seculare* című üdvözlő költeményét II. Apafi Mihálynak, mint a XVII-ik században egymás után megszakadás nélkül következő XIII. orthodox választott fejedelemnek ³⁾; ifj. Teleki Mihály *Fejedelmi Lélek* című, Kolozsváratt 1689. megjelent, deákból fordított művét szintén ifju Apafi Mihály választott fejedelemnek ⁴⁾; 1694. Nagy-Ari Józsefnek, I. és II. Apafi Mihály fejedelemek udvari papjának halotti tiszteletére irt gyász versek jelentek meg szintén Kolozsváratt. ⁵⁾ Bethlen Miklós azt hagyta emlékezetben, hogy a fejedelmi ház barátai folyvást sürgették a fejedelemségben megerősíttetését, személyének udvaroltak, kornyétával *cum titulo Principis* járatták, kalendariumok eleibe *II. Apafi Mihály* fejedelemnek iratták sat. ⁶⁾

Ezek igazolják a kolozsvári sajtónak és az akkori irodalmi férfiaknak az ifju fejedelem iránti kegyeletét, csaknem hódolatát. De mindez az alkotmányban meghatározott s diplomatikailag körülírt joghatósága fejedelemség kérdésében nem dönt, sőt számba sem jöhet. Hatásuk csak annyi, hogy az Apafiak generosus lelkületök-nél fogva, az írókat és kiadókat erkölcsi és anyagi jutalom nélkül nem hagyták. Az ifju fejedelemnek buzgó vallásossága ismeretes. Róla az Apáczaí-Albumban az van följegyezve, hogy az atyja által a kolozsvári orthodox — reformált — vallásnak főtanodája

¹⁾ *Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 406. l.*

²⁾ *Régi M. Könyvt. I. k. 1246. sz.*

³⁾ *Régi M. Könyvt. II. k. 1489. sz.*

⁴⁾ *Régi M. Könyvt. I. k. 1773. sz.*

⁵⁾ *Régi M. Könyvt. II. k. 1773. sz.*

⁶⁾ *M. Tört. Tár. XXI. k. 56—57. ll.*

javára alapított 200 firt alumniumnak tiz évi szünet után kifizetését továbbra is folyóvá tette, s intézkedett a máramarosi sóaknákból járt ugynevezelt *Isten sója* kárpótlása felől.¹⁾ Kár, hogy ez író a kegyes adomány évét s az alapító levél hollétét meg nem jelölte. II. Apafi Mihály, mint római szentbirodalmi gróf 1711. jun. 21. kelt ajándéklevelében Szathmár-Németi Mihály tanárhoz, az ő fölszólítására — a mi azonban az alapítványlevelen nem látszik meg — tudatta: „hogy szánja a kolozsvári református collegiumnak az akkori változó időkben történt sorsát s állapotját, melynek megorvoslására ha akarata s kívánsága szerint való módja lenne, megtapasztalnák, mások, talán sokak felett is az Isten házához való szeretetét, s jóllehet a nehéz idők és sok szükségei csak kevés segélyezést is nehezen engednek; mindazáltal mind az Isten házának előmozdítására nézve, mind a felszólító kérését tekintetbe véve, megparancsolta Keszey Jánosnak, jószágai felügyelőjének, hogy négy becsületes ifjat a nevezett collegiumból az ifju fejedelem alapítványára felvevén: a mit más urak szoktak cselekedni, a szerint gondoskodjék róluk fogyatkozás nélkül, a mit örömet és tiszta szívből cselekszik, kívánva módot, hogy azon collegiumnak egyebekben is, nagyobbakban is tehetsége szerint segélyére lehetne.“²⁾

Tököly Imrének — a mint fennebb érintve volt — mint megválasztott fejedelemnek föltételeit az 1690-ki országgyűlés a 2-ik t.-cikkbe foglalta,³⁾ beigtatása sept. 21. történt, Hermann Lukács ágostai hitv. püspök, egy kapucsi basa és a havasalföldi vajda jelenlétében vitte végbe.⁴⁾ Az országnak a törvények és elébe szabott föltételek szerint igazgatására a 3-ik t.-cikkben látható esküforma szerinti hitét letette,⁵⁾ a fejedelmi tanácsosok és az ország kk. és rr. a 4. és 5. t.-cikk szerint neki szintén hűséget esküdtek.⁶⁾ Fejedelemsége a török védúr önkényű akaratán és az ország vele tartó részének választásán alapul. Fejedelmi jogokat

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . .* Tört. 36. l.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXXVII. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. sat. Art. Diaet.* III. k. 1174—1176. ll.

⁴⁾ *Szilágyi S. Erd.* Tört. II. k. 376. l.

⁵⁾ *Orsz. levélt. sat. Art. Diaet.* III. k. 1176. l.

⁶⁾ *Orsz. levélt. sat. Art. Diaet.* III. k. 1176—1178. ll.

csak ez egy országgyűlésen gyakorolt, I. Lipót túlnyomó hadereje által — a mint fenebb is érintve volt — kevés számú seregével együtt az országból kiszorítottván: alig egy hónapi fejedelemségének tényleg vége szakadt, a nélkül, hogy annak Kolozsvár életében bármi nyoma lehetett volna.

* * *

Itt e korszaknak vége. Az elbeszéltek mintegy Erdély története körrajzában mutatják Kolozsvár története képét. A kettő oly szoros kapcsolatban van, hogy életváltozásaik s történetök leírásában sem választhatók el. A kis ország merész harcokat kezdett, midőn az önálló nemzeti állam megalkotása zászlóját kitűzte. De a gondviselés koronként adott neki kormányzásra termelt férfiakat, a kik azt szilárdan tartották kezökben, hajóját erős kézzel vezették, s a magyar nemzet történeti jogát és vágyait győzelemre juttatták. Nagy tanuság rejlik abban, hogyan lett a hosszú, hősiességnek oly szomorú vége. Én elmondom e tanuságokat s alakot adok nekik — az olvasó, ha nem találja helyesnek, módosítsa benyomásai és saját ítélete szerint.

Az államok a mely erényekkel megalapulnak, azokkal tartanak fenn, kihelván ezek, alá hanyatlanak. Erdély és Kolozsvár története tanuság erre. Az országok és városok egyediségei azon élettörvényeket követik, a miket az ember. Meg van csecsemő, ifju és férfi koruk. Utóbbi nagy időre terjedhet, ha valamely nemzet vagy polgári társaság teremtő ereje időnként oly férfiakat hoz létre, a kikben az országalkotó nép és a várost tevő polgárság jelleme, nézeteikben akarata, kívánságaikban nagy tulajdonaik erősűlya nyilvánul. Ezek ösztönszerűleg tudják, mi káros a hazának vagy városnak, s mi szolgál javára. Szívöket a nemzet és városuk jó szelleme sugalmazza, lelkökben az ősök hagyománya él. Ők a köznek születtek s érzik rendeltetésöket. Ez erejököt fokozza, látásukat élesíti, bátorrá teszi kezdeményezéseikben, s a közbizalmat számukra önként szerzi meg. Az ilyenekben a nemzeti eszme s polgár-létök öntudata van megtestesülve; trónon és fejedelmi széken alattvalóik, kormányon nemzetök, a közgyülekezetekben polgártársaik összes erejét képesek egyesíteni a közjóra, s hathatósan előmozdítani az egyénit.

Az emberiség története azt tanítja, hogy a míg egy nemzetnek eszménye s magasra törekvő vágya van, a mit megvalósítani komolyan törekszik, addig fennmarad és él. A Mohácsnál eltemetett Magyarország romjaiból az önálló erdélyi fejedelemség megalkotása ily nemzeti eszme volt. S ez alapította meg és tartotta fenn a kis államot félszázadon át. Ekkor egy másik mély jelentőségű eszme lőn általánosan elfogadott jelszavává: „Magyarországot csak addig becsülik, a míg Erdélytől félnek. Fenn kell hát tartani a fejedelemséget mindaddig, míg idegen kézben lesz a magyar korona.“ Ez újabb félszázadig tartotta fenn Erdélyt. A mint megbukott a nemzeti eszme, s családi és magánérdek lépett a közérdek helyére, megbukott az állam, személyes tusák és belső pártviszály aláásták az ország önállóságának alapjait s feldúlták a magán jóllétet. A független magyar állam eszméje feledésbe ment, Erdély önállóságáról többé senki sem beszélt, iránta sehol nem volt lelkesedés. A magával meghasonlott országban önként megindult a belső feloszlás, s elfoglalására és a magyar állameszme és nemzet megsemmisítésére tág út nyílt. . . . *A magyar korona alá visszatérés hazafiúi kötelesség. Erdély betöltötte rendeltetését. A magyar önállóság a török hatalom megtörése után képtelenség. . . .* Ezek forgottak közajkon. De mindez nem folyt szükségképen az akkori eseményekből, legalább nem oly elemi feltartóztathatlan erővel, hogy elfordítható vagy más irányba terelhető ne lett volna. Az önmagáról lemondás soha sem szabad. Erdély rendeltetése — a mint azt Bocskai, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György nemzeti politikának vallották s érvényesítették is — a magyar nemzet hegemoniájára törekvés volt, önálló államléttel, alkotmányos önrendelkezési joggal, védelemre emelt kéz s mérséklőleg hatás, sőt védgát állítás Magyarország elnémetesítése s absolutismus alá kényszerítése ellen. Nagy czél s méltó feladat nemes becsvágyu fejedelemnek; csak megszívlelése, a pártok erőközpontosítása és kitartás kellett volna. A ki eszmeért küzd, nem szabad azt elejteni. A történetnek sokszor útát kell nyitni, hogy magát s a jövőt revelálja, a politikusnak és államfőnek időt nyerni, hogy a jó ügynek kedvező változásokat hozzon létre. Fejedelemnek, a kin egy ország gondja s felelőssége fekszik, a lelkeket egyesítve, az erőket központosítva kifejteni és bátor elhatározással, előre jól megfontolva, kell vezetni tudni — az állami és nemzeti magasb czél felé.

I. Rákóczival kihalt az uralkodói bölcsesség az erdélyi fejedelmekből. Kemény, eszes fő, ügyes codicator s tapasztalt államférfi volt; de tévedett a török gyengesége s a Habsburg-ház őszintesége iránt. Politikájának ideje még nem jött volt el. II. Rákóczi György hős alak, de politikában nem elég megfontoló, hadi dolgokban rossz számításu. Nem birt atyja diplomatiái eszélyével, a mi által az a gyakran békétlenkedő országot csodás erővel maga s háza iránt annyira lebilincselte, hogy bár félve, sok tettét gyűlölve, szerették; sem Bethlen Gábor jövőbe való rendkívüli belátásával és finom ravaszságával, a mi által a pártokat lekötöztetni, s a nemzet erejét céljaira egyesíteni, elleneit vagy kijátszani, vagy legyőzni bírta, s a veszélyt mindig a legjobb időben ismerve fel, azt elhárítani képes volt, s a helyzetnek ura maradt. Nem volt e kornak Izabella királynéja, s ennek megkoronázott országtalan árvája, nem Cháky Mihály, a ki a lelkeket a nemzeti önállóság nagy eszméje szolgálatára egyesítse és saját lelke önzetlen hazaszeretét öntse beléjük. Tökély gyengébb volt koránál s annak romboló eseményeinél. I. Rákóczi Ferencz igen hamar, a II-dik igen későn jött. Bethlen Miklós volt Erdély legtehetségesebb ifju államférfia, de őt Teleki a fejedelem közelébe jutni sem engedte; ez elcsüggesztette őt, s később a nagy erkölcsi romlottság korában az eszményi célok helyét nála is önzés váltotta fel. A titkon rágó féreg azonban, mely az ország és nemzet életfája gyökerére véve magát, azt erőszakos hervadásra kényszerítette, Teleki Mihály volt. Bűne az, hogy feladta a nemzet önrendelkezési jogát, alkudott a haza sorsa felett s bündíjt fogadott el érte. Egy századra tette nyomorékká Erdélyt, s idegen kegyelemre juttatta saját nemzetét. Martinuzi és Cháky tették le a kis ország önállósága alapjait — Teleki rombolta szét.

Az állam és ezt alkotó nagy városok közt az a szoros életközösség van, hogy minél nagyobb tényező az utolsó, annál nagyobb az elsőnek jó és balsorsából kijutó része. Nem jelölhet magának új utat, mert csak része az egésznek, mit maga után vonni erőtlén. Mint a küllők a kerékagy: úgy forog a városok polgárságának élete, az állam élettengelye körül. Nem tűzhetnek ki külön célt, mert összes életműködésöket az államhelyzet és törvények határolják be. Bármily törekvésök, csak az államfőnek intéző akaratától vehet irányt. Ezért az Erdélyről imént mondtak illenek Kolozsvárra is.

Jeles fejedelmek átalakító és képző hatást gyakorolnak országuk népére, szabályos, öntudatos és biztos kormányzásuk mintává lesz az önkormányzatu törvényhatóságok előtt, az államélet rendes folyama tükröződik vissza a városok életében s a haza java s ezek érdekei kölcsönös támaszt találnak egymásban, előmozdítva a közjólétet s a polgárok külön javát. A fejedelem jó példája annak követésére bírja az egész országot..... Kolozsvár erőteljes polgári élete megtermette a szükséges férfiakat mind a kormányzásra, mind a polgári munkásság más ágaira és köreire. A honoratiorok és papság nagy száma, a vagyonos nemesség, mivel és gazdag iparos és kereskedő osztály adtak neki tekintélyt s a közdolgokra befolyást. Fodor István, Katonai Mihály, Gellyén Imre főbirák, Baráth István, Tótházi Mihály és Rayner Márton királybirák, iparosok voltak, s mint czéhmesterek szereztek maguknak a magasb kormányzati képességet. Szegedi György czéhmesterből, Trauzner Lukács jegyzőből lett fejedelmi táblabíró, Jacobinus János városi jegyző pedig Báthori Endre és Székely Mózes fejedelmek kancellára; Kakas István, kolozsvári előkelő polgár bécsi, Göcs Pál lengyelországi fejedelmi követek voltak, történetivé lett nevök s szolgálataik emlékezetre méltók. Nyirő Kálmán és Stenczel Imre, Konstantinápolyig, Velenczéig és Krakkóig terjesztették ki baromkereskedésöket, drága szöveteket s más árukat hoztak cserébe Kolozsvár és Erdély számára. A Filstich-nemzetség tagjai fejedelmi aranyváltók voltak, Ó-Radnán ólom bányájuk volt, s Offenbánya aranybányáit adományul szereztek meg. A fejedelem maga méz-, viasz-, só-, vas- és salétrom kereskedést űzött, jó példát adva törekvő és vállalkozó alattvalóinak.

A törvényhozás segítézte az ipart és kereskedelmet s egyesülve gyarapították a nemzeti tőkét. A hatalom mindkét tényezőjének ez érdeklődése a város anyagi jóléte iránt, a szabad kereskedésnek a hazai árucikkek védelmével való egyeztetése szerencsésnek tünteti fel amaz időt, midőn az ország és fejedelem érdeke teljesen egy volt, az érdekellentétek kölcsönös jóakarattal kiegyenlítve elsimultak, s a kincstár az államszükségek fedezése, a nép megvagyonosodása föltételeit bírta. Az ország nyugalma és jóléte kihatott a városokra és a polgárságra, ezeké vissza az országra és nemzetre. Virágzott az ipar és kereskedés. A czéhgyűlések, a nemzeti munka megannyi szervezett központjai voltak, védői

a polgári szabadságnak s iskolái az önkormányzatnak. Az irodalom, iskolák és egyházak behatoltak a polgárság különböző rétegeibe, terjesztve a miveltséget és polgárosodást. . . . Ilyen volt a város külső ábrázata derék fejedelmek alatt. . . . Mikor gyöngé ült a fejedelmi széken, hamar megingott az alkotmány, önzés és zsarnokság kapott lábra, az erkölcsi és társadalmi kötelécek meglazultak, elárvult a közérdek s a magán jóllét forrásai kiapadtak: aláhanyatlott a város, elszegényedett a polgárság . . . Nagyobb városok erősen ki vannak téve a hatalmat bírók és azért versenyzők kedvezéseinek és boszúállásának. Kolozsvár is gyakran volt ily szorongatott helyzetben. Ily küzdelmekkor felbomlik a társadalmi rend, féket szakít a fegyver s az erkölcsi érzés helyét szenvedély foglalja el. A földművesnek feldulják mezeit, az iparost elvonják munkájától, a kereskedőt és vagyonost megsarczolják s kifosztják. Ezt tették a keleti barbárok úgy, mint a kiéhezett spanyol és német katonaság és zsákmányszomjas vezéreik. . . . De ez csak egyik vérző sebe volt Kolozsvárnak. A másikat az állam fedezettel nem bíró szükségei okozták, melyek segélyforrás hiányában azt szintén tőle várták, s egész súlyokkal nehezédvén rá a népre, terhe földig lenyomta azt. . . . Ez volt utolsó fejedelmei alatt Kolozsvár sorsa. Az állami és kormányzati szervezetnek felbomlása elemi erővel temetett el minden országos és városi önkormányzati intézményt, a közszabadságot és jóllétet. Kolozsvárt a nagy hajótörés pusztító vésze legsúlyosabban érte, mert neki legtöbb kincse volt a süllyedő hajóban. A nemzeti eszme fényének elhomályosulása vezető fény nélkül hagyta őt is, államfentartó erejének megtörése megtörte polgáraiban a jövő reményét. Az 1556. octob. 23-ki őszi napnak a lelkekben is visszatükröződő ragyogása, midőn Izabella királyné Kolozsvárra érkezvén s Erdély fejedelmi székét újból elfoglalván: új korszakot nyitott meg, az Apafiak fejedelmi széke összeomlásával sűrű homályba borult, melyet csak a nemzet örök hite világít meg időnként — soha ki nem alvó fényével.

TARTALOM.

A bíráló megbizottak jelentései	Lap. V—VII
Szerző jutalmát s a kiadást illető tárgyalás és határozat	VII—X
Előszó	XI—XVI

KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE SZINTERÉNEK ÁTTEKINTÉSE.

(Folytatás.)

HARMADIK RÉSZ.

Kolozsvár növényvilága [<i>Flora</i>] rövid vázlatban	1—8
---	-----

NEGYEDIK RÉSZ.

Kolozsvár állatvilága [<i>Fauna</i>] rövid vázlatban	9—16
--	------

NEGYEDIK RÉSZ.

A NEMZETI FEJEDELEMSÉG KORSZAKA.

XVI. FEJEZET. Zápolya-korszak.	
A) Izabella özvegy királyné és fia. 1540—1551.	17—57
B) I. Ferdinánd. Helytartói: Castaldo és Báthori, Dobo és Kendi. 1551—1556.	57—82
C) Izabella és fia II. János [Zsigmond]. 1556—1559.	82—117
D) II. János [Zsigmond] vál. kir. és erdélyi fejed. 1559—1571.	117—194
XVII. FEJEZET. Báthori-korszak.	
A) Báthori István 1571—1576. illetőleg 1586.	195—230
B) Báthori István és Báthori Kristóf 1576—1581.	230—285
C) Báthori István és Zsigmond 1581—1586.	} 285—353
Báthori Zsigmond 1586—1597.	
Báthori Zsigmond és II. Rudolf 1598.	
D) Báthori Endre bíbornok 1599. márcz. 29. octob. 31.	353—357

ÖTÖDIK RÉSZ.

VEGYES HÁZAKBÓL VALÓ FEJEDELMEK.

Lap.

XVIII. FEJEZET.		
A) II. Rudolf helytartói:	{ Mihály Vajda 1599—1600.	} 358—435
	{ Basta György 1600—1601.	
B) Báthori Zsigmond 1601—1602.		
C) Basta György 1602—1603.		
D) Székely Mózes 1603 ápr. 15. jul. 17.		
E) Basta 1604.		
XIX. FEJEZET.	Bocskai István 1605—1606.	435—452
XX. FEJEZET.	Rákóczi Zsigmond 1607—1608.	453—469
XXI. FEJEZET.	Báthori Gábor 1608—1613.	469—511
XXII. FEJEZET.	Bethlen Gábor 1613—1629.	511—588
XXIII. FEJEZET.	Brandenburgi Kata 1629—1630.	588—593
XXIV. FEJEZET.	Bethlen István 1630.	593—595
XXV. FEJEZET.	I. Rákóczy György 1630—1648.	596—657
XXVI. FEJEZET.	II. Rákóczi György 1648—1660.	657—719
XXVII. FEJEZET.	Rhédei Ferencz 1657—1658.	719—720
XXVIII. FEJEZET.	Bartsai Ákos és II. Rákóczy György 1658—1660.	720—726
XXIX. FEJEZET.	Kemény János 1661—1662.	727—743
XXX. FEJEZET.	I. Apafi Mihály 1661—1690.	743—821
XXXI. FEJEZET.	{ II. Apafi Mihály 1690—1707.	} 821—830
	{ Tököly Imre 1690. sept. 15. október 25.	

